

«Τὸ σήμερα ἔρχεται ἀπὸ τὸ χθές, τὸ μέλλον ἀναδύεται ἀπὸ τὸ παρελθόν». Ἀπὸ τὸ χθές προέκυψαν δύο πολιτισμικά «παραδείγματα» καθοριστικά τῆς ἀνθρώπινης Ἱστορίας: Τὸ ἐλληνικὸ κοινωνιοκεντρικὸ καὶ τὸ δυτικοευρωπαϊκὸ (μεταρωμαϊκὸ) ἀτομοκεντρικὸ «πaráδειγμα». Ἀντιθετικά τὰ δύο «παραδείγματα», ἀσύμπτωτα, ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἐνὸς προϋποθέτει τὴ συνεπῆ ἄρνηση-ἀπόρριψη τοῦ ἄλλου. Ὁ παγκοσμιοποιημένος σήμερα πολιτισμὸς τῆς «Δύσης» εἶναι ἡ ἀντιστροφή τῶν ὅρων τοῦ κάποτε ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ἀναποδογύρισμα (σὰν ἀντεστραμμένο γάντι) τῶν προϋποθέσεων καὶ τῶν στόχων του.

Ἡ ὑπενθύμιση αὐτοῦ τοῦ κοσμοϊστορικοῦ «Σχίσματος» πιθανὸν νὰ καρπίζει προσωπικὲς ἀντιστάσεις στὸν πρωτογονισμό τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ καὶ τῆς χρησιμοθηρίας – στὸν «ριζοσπάστη μηδενισμό» (radikale Nihilismus) ποὺ ὁ Nietzsche κατάγγελλε σὰν τὸν φρικτότερο ἐφιάλτη γιὰ τὴν Εὐρώπη.

Χρῆστος Γιανναρᾶς

Ἡ Εὐρώπη

γεννήθηκε

ἀπὸ τὸ «Σχίσμα»

Ἴκαρος

ISBN 978-960-572-063-6

9 789605 720636 >

Χρήστος Γιανναράς

Ἡ Εὐρώπη
γεννήθηκε
ἀπὸ τὸ «Σχίσμα»

© Χρήστος Γιανναράς & Ἐκδόσεις Ἴκαρος, 2015

ISBN 978-960-572-063-6

Ἴκαρος

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

A

Ποιά λογική συγκεφαλαιώνει ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου 13

B

Ἑρσείδεια καὶ ταυτότητα τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ κόσμου

1. Ἡ γένεση τῆς κριτικῆς σκέψεως 21
2. Ὁ ἐμπειρισμὸς τῆς σχέσεως 24
3. Κοινωνικὴ ἐπαλήθευση τῆς γνώσεως 27
4. Ἡ ἀλήθεια τρόπος τῆς ὑπάρξεως 30
5. Πολιτικὴ, τὸ ἄθλημα τοῦ κατ' ἀλήθειαν βίου 32
6. Ἡ διεθνοποίηση τῆς ἐλληνικῆς ἰδιαιτερότητος 36
7. Ἡ «κοινὴ» ἐλληνικὴ 40
8. Ρωμαϊκὴ «οἰκουμένη»: ἡ πολιτισμικὴ ὁμοείδεια 43

Γ

Ὁ κόσμος τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ἀκοσμία τῶν Βαρβάρων

1. Ἡ βαρβαρικὴ εἰσβολὴ στὴν εὐρωπαϊκὴ Δύση! 4ος-6ος μ.Χ. αἰώνας 49
2. Ἄμεσος «ἐκχριστιανισμὸς» – βραδύτατος ἐκπολιτισμὸς . 53
3. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς συνάρτηση πολιτισμικοῦ «παραδείγματος»; 57
4. Πλείονα γιὰ τὸν τρόπο ἢ πολιτισμὸ 61

Δ

Καταγωγική ιδιαιτερότητα τῆς Δύσης: ἡ θρησκευτικοποίηση τοῦ Χριστιανισμοῦ

1. Κοινωνιοκεντρικὸ τὸ ἑλληνικὸ «παράδειγμα», ἀτομοκεντρικὸ τὸ βαρβαρικὸ 67
2. Αὐτοκρατορία καὶ καθολικότητα 73
3. Ὁ ἑλληνικὸς τρόπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκουμένης ... 76
4. Γιατί ὑποχρεωτικὰ φυσιοκρατικὴ ἡ Τέχνη στὴ Δύση ... 81
5. Γιατί πρωτογονισμὸς ἡ χρησιμοθηρία 85

Ε

Ποιές ἀναγκαιότητες διαφοροποίησαν τὸν Χριστιανισμό στὴ Δύση

1. Contra Errores Graecorum 91
2. Ex Patre Filioque 95
3. Ἀναγκαῖα μυθεύματα, ἀφελεῖς πλαστογραφίες 98
4. Ἐκκοσμίκευση στὴν ὀργάνωση, ἐπιπτώσεις στὴν Τέχνη . 103
5. Ἀτομικὴ, ὄχι ἐκκλησιαστικὴ ἡ σωτηρία 109
6. Στράτευση, ὄχι μετοχὴ στὴν Ἐκκλησία 114

ΣΤ

Ἀκρογωνιαίος τοῦ «παραδείγματος» ὁ Ἀὐγουστίνος

1. Τὸ καρολίγγειο εὔρημα 121
2. Ἡ κρίσιμη ἄγνοια 128
3. Ἡ δυναμικὴ τοῦ νεοπλάσματος 132
4. Στοιχεῖα θρησκευτικῆς ἀπανθρωπίας 135
 - α. Πανανθρώπινη ἐνοχὴ γιὰ τὸ «προπατορικὸ ἁμάρτημα» (concupiscentia) 136
 - β. «Ἀπόλυτος προορισμὸς» (praedestinatio) 141
 - γ. Θεοκρατικὸς ὁλοκληρωτισμὸς (De civitate Dei) 143
 - δ. Μεταφυσικὴ ὠφελιμοθηρία (De utilitate credendi) .. 149
 - ε. Μετρητὴ ἡ ἀλήθεια – ποσοτικὰ τὰ κριτήρια 153

5. Ἐπιπτώσεις στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία (Ἐμπρόθετη ρήξη μὲ τὸν Ἑλληνισμό – Τὸ Σχίσμα – Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία – «Ὁμολογίες» – Ἰδεολογία – «Συσσωρευση κεφαλαίου») 157
6. Συγκριτικὲς συγκεφαλαιώσεις 170
7. Τὸ μέλλον τῆς Αὐγουστίνειας χειραγώγησης 177

Ζ

Ὁ ρεαλισμὸς τῆς καταγωγικῆς ἀντιπαλότητας

1. Ἐπάρκεια τοῦ ἐρμηνευτικοῦ σχήματος 189
2. Ἀπὸ τίς μερικὲς ἐνδείξεις στὴ συνολικὴ εἰκόνα 194
3. Ἑγωτικὴ αὐτάρκεια καὶ κοινωνικὸ ἄθλημα 198
4. Προτεραιότητα τῆς χρείας – προτεραιότητα τοῦ ἀληθοῦς 203
5. Ἀμαρτία: παράβαση – ἀποτυχία 210

Η

Ἐνεργὸς μετοχὴ στὴν Ἱστορία ἡ συνείδηση διαφορᾶς τῶν τρόπων

1. Ἀξιοπιστία τοῦ ἐρμηνευτικοῦ σχήματος 217
2. Καὶ πάλι οἱ φορεῖς τῆς καταγωγικῆς ἀντιπαλότητας ... 223
3. Ἀπρόσιτη σήμερα ἡ γνώση τῆς διαφορᾶς τῶν τρόπων .. 230
4. Ἡ ἐκούσια παραίτηση ἀπὸ τὴ διαφορὰ 233

Θ

Ἡ νεωτερικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀντιπαλότητας

1. Ἑλληνικὴ ἐθνεγερσία καὶ δυτικὸς «φιλελληνισμὸς» 239
2. Ἡ ἐθνικιστικὴ παγίδευση τῆς οἰκουμενικότητας 246
3. Ἐκλειψὴ τοῦ κοσμοπολίτικου Ἑλληνισμοῦ 250
4. Ἡ θεσμοποιημένη ἀλλοτρίωση 258

I

Μικρασιατική καταστροφή, μεθοδικές αδικίες, ή κατίσχυση τῆς εὐκολίας

1. Τὸ αἶνιγμα τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν	277
2. Ὁ δυτικὸς φιλοτουρκισμὸς	283
3. Ἡ ἐλλαδικὴ γλωσσικὴ σχιζοφρένεια	293
4. Τὸ μονοτονικὸν	300
5. Ἡ καταναλωτικὴ ἀφασία	310
Εὐρετήριο ὀνομάτων καὶ θεμάτων	331

A

Ποιὰ λογικὴ συγκεφαλαιώνει
ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου

Οι σχέσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς Δύσης με τὴν εὐρωπαϊκὴ Ἀνατολὴ — σχέσεις τῶν μετα-ρωμαϊκῶν κοινωνιῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης με τὸν Ἑλληνισμό — μοιάζουν ἓνα ἱστορικὸ «πάζλ»¹: Ὑπάρχουν τὰ κομμάτια τῆς εἰκόνας, λείπει ἡ σύνθεση. Κομμάτια τῆς εἰκόνας εἶναι οἱ ἐπιμέρους, σκόρπιες στὴ διεθνή βιβλιογραφία, πιστοποιήσεις ἔγκυρων μελετητῶν. Καὶ γιὰ νὰ συντεθεῖ τὸ πάζλ χρειάζεται μίτος: πρόταση ἐρμηνευτικῆς λογικῆς ποὺ νὰ ἐναρμονίζει σὲ ἐνότητα, με ἐναργὴ προφάνεια, τὶς ἐπιμέρους πιστοποιήσεις. Νὰ εἶναι ἀμερόληπτη ἡ πρόταση, ἀνυπότακτη σὲ ἰδεολογικὲς προκαταλήψεις ἢ ὅποιες ἄλλες σκοπιμότητες.

Οἱ Εὐρωπαῖοι, Δυτικοὶ καὶ Ἀνατολικοί, δίνουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι βουλευόμαστε νὰ παραμένει σὲ ἐκκρεμότητα ἡ σύνθεση τοῦ πάζλ ἢ ἀδυνατοῦμε νὰ συνειδητοποιήσουμε

1. Πάζλ (puzzle) λέμε τὸ παιχνίδι ποὺ ἔγκειται στὴν ἀτομικὴ προσπάθεια νὰ ἀποκατασταθεῖ μιὰ ζωγραφικὴ παράσταση τεμαχισμένη σὲ πολλά, ἀκανόνιστου σχήματος κομμάτια — νὰ συναρμολογηθοῦν τὰ θραύσματα τῆς εἰκόνας, νὰ βρεθεῖ ἡ ἀμοιβαιότητα τῶν λογικῶν ἀναφορῶν ποὺ συσχετίζει μεταξὺ τους καὶ συναρμῶζει τὰ ἐπιμέρους θραύσματα-τμήματα προκειμένου νὰ ἀνασυγκροτηθεῖ ἐνιαία ἡ εἰκόνα. Κατὰ προέκταση ὀνομάζουμε πάζλ κάθε προσπάθεια συσχετισμοῦ τῶν στοιχείων ἢ δεδομένων μιᾶς κατάστασης πραγμάτων προκειμένου νὰ ἀντιληφθοῦμε στὸ σύνολό της (συγκροτημένη, ὁργανωμένη, ἐνιαία) τὴ συγκεκριμένη κατάσταση-πραγματικότητα.

τὴν ἐκκρεμότητα παγιδευμένοι σὲ βολικά, διαφορετικά σὲ κάθε πλευρά, ἰδεολογήματα. Τὴ Δύση τὴ διευκολύνει τὸ ἰδεολόγημα ὅτι αὐτὴ διέσωσε καὶ συνεχίζει τὴν κληρονομιά τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας, τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμενικότητας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ². Ἐπομένως αὐτὴ συγκεφαλαιώνει ὅλα τὰ κυρίως γνωρίσματα τῆς εὐρωπαϊκότητας καὶ δικαιούται, μόνη ἢ κατεξοχὴν αὐτή, νὰ προσδιορίζεται ὡς *Εὐρώπη*³ — μὲ δεδομένη τὴν ὑποταγὴ τῆς Ἀνατολῆς, ἐπὶ τέσσερις αἰῶνες στοὺς Ὀθωμανοὺς Τούρκους καὶ τὴν ἀλλοίωση τῆς εὐρωπαϊκῆς τῆς ταυτότητας. Ἡ Ἀνατολή, ἀντίστοιχα, ἀπελεύθερη ἀπὸ τὸν μακραίωνα τουρκικὸ ζυγὸ, θαυμάζει καὶ ὀρέγεται τὰ ἐκπληκτικὰ χρηστικὰ ἐπιτεύγματα τῆς Δύσης στὴ Νεωτερικότητα, ὅποτε παρηγορεῖ τὴν τωρινὴ μειονεξία τῆς μὲ τὸ ἰδεολόγημα ὅτι αὐτὴ πρώτη, μὲσω τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων προγόνων τῆς, ἔδωσε τὰ «φῶ-

2. Ὁ Samuel HUNTINGTON συνοψίζει τὴν καθολικὰ παγιωμένη στὴ Δύση αὐτὴ ἀντίληψη ὅταν ἀποφαίνεται ὅτι: The legacies of the West from Classical civilization are many, including Greek philosophy and rationalism, Roman Law, Latin and Christianity. Islam and Orthodox civilizations also inherited from Classical civilization but nowhere near to the same degree the West did: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, N.Y. (Simon and Schuster) 1996, σελ. 69-70.

3. Βλ. Robert LOPEZ, *Naissance de l'Europe*, 1962 (Librairie Armand Colin): C'est au moyen âge, du Ve au XVe siècles, qu'est née l'Europe que nous connaissons (στὴν κουβερτούρα τοῦ ἑξωφύλλου). — Jacques LE GOFF, *L'Europe est-elle née au moyen âge?* Paris (Éditions du Seuil) 2003, ἑλλην. ἔκδοση: *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε τὸν Μεσαίωνα*; Ἀθήνα (Ἐκδόσεις «Πόλις») 2006: Ἡ δημιουργία τῆς Εὐρώπης ἐμφανίζεται ὡς δυνατότητα ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀποσυντίθεται ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία... Στὴ διάρκεια τῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἐγκατάστασης βαρβάρων (φύλων καὶ φυλῶν), ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 8ο αἰῶνα, συλλαμβάνεται (κυφοφορεῖται) ἡ Εὐρώπη... Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης (ἀπὸ τοὺς Τούρκους) τὸ 1453 ἦταν τὸ τέλος μιᾶς ἀναπηρίας γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς Εὐρώπης (σελ. 13, 32, 354).

τα» στὴ Δύση: τίς προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἀναπτύξει τὸν σημερινό, πλανητικῶν διαστάσεων, πολιτισμὸ τῆς⁴.

Μὲ τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτολμᾶται ἡ ἀπόπειρα νὰ προταθεῖ μιὰ ἄλλης ὀπτικῆς σύνθεση στὸ πᾶζλ τῶν σχέσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὴ Μετα-ρωμαϊκὴ Δύση. Νὰ ἔχει ἡ ἀπόπειρα τὴν ἐγνοια-ἐγρήγορη γιὰ τὴν ἀποφυγὴ, σὲ κάθε βῆμα, ὅποιασδήποτε ἀπόκλισης εἴτε πρὸς τὴν ἐπαρση τῆς Δύσης εἴτε πρὸς τὴ μειονεξία τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ διασάφηση σχέσεων, ἔστω καὶ ἀντιπαλότητας, νὰ μὴν εἶναι «ξεκαθάρισμα λογαριασμῶν», δηλαδὴ ἐμμονὴ σὲ ψυχολογικὲς, ἐξ ὀρισμοῦ ἄγονες θωρακίσεις. Ἐχουμε ἀνάγκη νὰ ἀντλούμε ἀπὸ τὴν Ἱστορία τὴ σοφία καὶ τὸν ρεαλισμὸ τῶν στόχων τοῦ μέλλοντός μας, ἀξιοποιώντας τὴν πείρα τόσο συμπορεύσεων ὅσο καὶ ἀντιπαλοτήτων.

Ἐναυσμα γιὰ τὴν ἐδῶ ἀπόπειρα ἀποτέλεσε τὸ βιβλίο τοῦ ἔγκυρου μεσαιωνολόγου Jacques Le Goff, πού ἔχει τὸν ἐρωτηματικὸ τίτλο: *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε τὸν Μεσαίωνα*⁵. Στόχος τοῦ συγγραφέα, ὅπως δηλώνεται στὸν Πρόλογο, ἦταν νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ ἐπικαιρὸ ὄραμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης, νὰ τὸ θεμελιώσῃ στὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια. Γράφει ὁ Le Goff:

«Ἡ Εὐρώπη οἰκοδομεῖται. Εἶναι τὸ μεγάλο ὄραμα. Δὲν θὰπραγματωθεῖ, ἀν δὲν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὴν ἱστορία. Μιὰ

4. Ἐνδεικτικά: Πανχγ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος* 1Α (Ἀθήνα 1966): Ἡ γένεση καὶ ἡ οὐσία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ νοητὴ, ἀν δὲν τὴν ἀναγάγουμε στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα... Τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα ἔδωσε στὸν νεώτερο δυτικὸ κόσμὸ τὰ ἀντικειμενικὰ μέτρα τοῦ ωραίου, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀλήθειας... Τὸ «εὐρωπαϊκὸ» πνεῦμα ἀπώτερη βασικὴ πηγὴ τοῦ ἔχει τὴν Ἑλλάδα, τὸν πρωταρχικὸ ἑλληνικὸ νόμο πού ἔκανε τὴν ἱστορία νὰ εἶναι ἱστορία, καὶ ὅλους τοὺς λαοὺς ὧν τῶν ἡπείρων νὰ μποῦν στὸν παγκόσμιον χῶρο. (σελ. 18).

5. Βλ. προηγ. ὑποσημείωση, ἀρ. 3, σελ. 14.

Ευρώπη χωρίς ιστορία θα ήταν Ευρώπη ὀρφανή καὶ δυστυχισμένη. Γιατὶ τὸ σήμερα ἔρχεται ἀπὸ τὸ χθές, τὸ μέλλον ἀναδύεται ἀπὸ τὸ παρελθόν... Στὶς προσπάθειες ἐνοποίησής της ἡ ἡπειρος ἔζησε διενέξεις, συγκρούσεις, διαιρέσεις, ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις. Στὴν εὐρωπαϊκὴ ὑπόθεση θὰ ἀφοσιωθοῦμε μόνο ἂν γνωρίζουμε ὁλόκληρο τὸ παρελθόν καὶ ἀντικρίζουμε τὸ μέλλον»⁶.

Τὸ βιβλίο τοῦ Le Goff εἰσφέρει πολὺτιμες ψηφίδες στὸ πάζλ τῶν σχέσεων τῆς Δύσης μὲ τὸν Ἑλληνισμό, πιστοποιήσεις καὶ πληροφορίες, ἄμεσες ἢ ἔμμεσες. Καὶ τίς εἰσφέρει ἐν παρόδῳ, ἀφοῦ οἱ σχέσεις τῆς Δύσης μὲ τὸν Ἑλληνισμό δὲν εἶναι πρόβλημά του. Βάζει ἐρωτηματικὸ στὸν τίτλο του, ἀλλὰ τὸ βιβλίο προϋποθέτει αὐτονόγη τὴν καταφατικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα τῆς τιτοφόρησης. Μιλᾷ γιὰ τὴν *Εὐρώπη* μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι τὸ ὄνομα αὐτὸ προσδιορίζει κατ' ἀποκλειστικότητα τὴ Μεταρωμαϊκὴ Δύση, αὐτὴν ποὺ προέκυψε ὅταν στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας εἰσέβαλαν καὶ κυριάρχησαν βαρβαρικὰ φύλα καὶ φυλές, ἀπὸ τὸν 4ο ὡς καὶ τὸν 6ο μ.Χ. αἰῶνα. Οἱ εἰσβολεῖς, ἔσχατης ὑπανάπτυξης ἢ καὶ πρωτογονισμοῦ, ἀπώθησαν, ἐξόντωσαν ἢ περιθωριοποίησαν τοὺς ἐντόπιους πληθυσμοὺς καταλύνοντας τὴ ρωμαϊκὴ «τάξη πραγμάτων» (*ordo rerum*). Καὶ ἄρχισαν, μὲ ρυθμοὺς βραδεῖς, βραδύτατους, νὰ τετραποδίζουν στὸν πολιτισμό. Γιὰ νὰ φτάσουν τελικὰ, μέσα ἀπὸ μακρόσυρτους αἰῶνες σκοταδισμοῦ καὶ ἀπανθρωπίας, νὰ διαμορφώσουν, μὲ δάνεια καὶ προσαρμογὴ τῶν δανείων σὲ βαρβαρικὲς προτεραιότητες, ἓνα πρωτοφανὲς στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία πολιτισμικὸ «παράδειγμα» ἐκπληκτικῶν ἐπιδόσεων χρησιμοθηρίας — τὸν πρῶτο πολιτισμὸ μὲ δυναμικὴ παγκοσμιότητα.

6. Σελ. 9-10.

Συνειδητοποιεῖ ὁ Le Goff, ἴσως καὶ εὐρύτερα κάποιοι σύγχρονοι Δυτικοευρωπαῖοι, ὅτι «μὴ Εὐρώπη χωρίς ἱστορία θὰ ἦταν μὴ Εὐρώπη ὀρφανή καὶ δυστυχισμένη»: Ὀρφανεμένη προφανῶς ἀπὸ τὴ συνείδηση ἐκείνων τῶν ἰδιαιτεροτήτων καὶ γνωρισμάτων ποὺ τῆς ἐπέτρεψαν νὰ συσσωρεύσει ἀπίθανα θησαυρίσματα γνώσης, εὐφραντικῆς ὁμορφιάς, θαυμαστῆς τεχνουργίας. Ἀλλὰ μᾶλλον δὲν συνειδητοποιεῖ, ἴσως οὔτε καὶ ὑποψιάζεται ὁ σύγχρονος Δυτικοευρωπαῖος, ὅτι οἱ ἰδιαιτερότητές του καὶ ὁ πολιτισμὸς ποὺ διαμόρφωσαν (νοσηματοδότηση τοῦ βίου, κριτήρια καὶ προτεραιότητες ἀναγκῶν) συνιστοῦσαν ριζικὴ διαφορὰ (καταγωγικὴ ἀντίθεση) πρὸς τὸν πολιτισμὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ἀνθρώπινη Ἱστορία γνώρισε δύο πολιτισμικὰ «παράδειγματα»: Τὸ ἐλληνικὸ *κοινωνιοκεντρικὸ* «παράδειγμα» καὶ τὸ μεταρωμαϊκὸ-δυτικοευρωπαϊκὸ, *ἀτομοκεντρικὸ* «παράδειγμα». Τὰ δύο «παράδειγματα» εἶναι ἀντιθετικά, ἀσύμπτωτα, ἡ πραγματοποιήση τοῦ καθενὸς προϋποθέτει τὴ συνεπῆ ἄρνηση-ἀπόρριψη τοῦ ἄλλου. Ὁ παγκοσμιοποιημένος σήμερα πολιτισμὸς τῆς εὐρωπαϊκῆς Δύσης εἶναι ἡ ἀντιστροφή τῶν ὅρων τοῦ κάποτε ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ἀναποδογύρισμα (σὰν ἀντεστραμμένο γάντι) τῶν προϋποθέσεων καὶ τῶν στόχων του.

Β

Ἐνοείδεια καὶ ταυτότητα
τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου

1

Ἡ γένεση τῆς κριτικῆς σκέψης

Τὸ διαφορετικὸ ποὺ κόμισαν οἱ Ἕλληνες στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία δὲν ἦταν ἰδεολογικοῦ ἢ ἠθικοῦ χαρακτήρα, δὲν ἦταν διαφορὰ πεποιθήσεων, ἀρχῶν, ἰδεῶν, ἠθικῶν ἀξιῶν. Ἡ ἰδιαιτερότητα τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἰδιαιτερότητα ἀναγκῶν, ἱεράρχησης τῶν ἀναγκῶν.

Στὸν κυρίως γεωγραφικὸ χῶρο τῆς ἐλληνικῆς παρουσίας —στὶς δυὸ ἀκτὲς τοῦ Αἰγαίου καὶ στὸ ἐνδιάμεσο ἀρχιπέλαγος— γεννήθηκε, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνάγκη νὰ ἐπαληθεύεται ἡ γνώση: Νὰ μπορεῖ νὰ ξεχωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὴν ἔγκυρη ἀπὸ τὴν ἐπισφαλὴ γνώση, τὴ βέβαιη ἀπὸ τὴν ἀβέβαιη πληροφορία καὶ πιστοποίηση, νὰ διακρίνει τὸ σωστὸ ἀπὸ τὸ λάθος, τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὸ ψέμα. Γέννησαν οἱ Ἕλληνες τὸν τρόπο, τὴ μέθοδο γι' αὐτὸ τὸ ξεχώρισμα — γέννησαν τὴν κριτικὴ σκέψη.

Ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων, ποὺ οἱ ἀφετηρίες τῆς ἀμόρφωσής της χάνονται στὰ βάθη τῆς Προϊστορίας, μαρτυρεῖ τὴν ἀνάγκη τους νὰ ταυτίζουν καταρχὴν τὴ γνώση μὲ τὴν ἀμεσότητα τῆς αἰσθητῆς ἐμπειρίας, κυρίως μὲ τὴν ἐμπειρία ποὺ προσπορίζει ἡ ὄραση. Τὸ παράδειγμα λέξεων ὅπως ἡ ἀλήθεια ἢ ὁ λόγος εἶναι χαρακτηριστικὸ:

Ἡ λέξη ἀ-λήθεια συγκροτεῖται ἀπὸ τὸ στερητικὸ α καὶ τὸ οὐσιαστικὸ λήθη, παράγωγο τοῦ ρήματος λανθάνω ποὺ

σήμαινε: διαφεύγω την προσοχή, μένω άπαράτητος, κρύβομαι. Έπομένως *ά-λήθεια* είναι ή *μή-λήθη*, ή *μή-άποκρυψη*, δηλαδή ή *έμφάνεια*, ή *φανέρωση*, τὸ *εἰς-φῶς-έρχεσθαι*. Ἀντίστοιχα, οἱ περισσότερες λέξεις πού χρησιμοποιοῦν οἱ Ἕλληνες γιά νά σηµάνουν τή λειτουργία τῆς γνώσης (τὸ γινώσκειν-ἐπίστασθαι) εἶναι σηµαίνοντα πού παραπέμπουν στή λειτουργία τῆς ὄρασης: Μιλᾶνε γιά *φαινόμενα* (ἀπό τὸ φαίνω-φαίνομαι), γιά *θεωρία* (ἀπό τὸ θεωρῶ: βλέπω, παρατηρῶ), γιά *ιδέες* (ἀπό τὸ ἰδεῖν, ἀπαρέµφατο ἀορίστου β' τοῦ ὁρῶ), γιά τὸ εἶδος (μορφή, τρόπο, ὄψη, τύπο — ἀπό τὸν ἀόριστο β' καὶ πάλι τοῦ ὁρῶ: εἶδον — καὶ ἀπό τὴν ἴδια ρίζα ή εἶδησις, τὸ εἶδωλον, ὁ εἰδήμων). Ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκή λέξη *φάος-φῶς* καὶ τὸ ρῆμα *φαίνω-φαίνομαι* προέρχονται δύο συγγενεῖς ἐτυμολογικὰ ἀλλὰ διακριτὲς σημασιολογικὰ λεξιλογικὲς οἰκογένειες: τὸ *φαίνω* - φωτίζω - φανερώνω (ἀποκαλύπτω) - φαντάζομαι καὶ τὸ ρῆμα *φημί*: λέγω, ἐξηγῶ, φάσκω, ὅπως καὶ τὰ οὐσιαστικὰ *φωνή*, *φήμη*.

Τὴν ἴδια σύνδεση μὲ τὴν αἰσθητὴ ἐμπειρία ἔχει καταγωγικὰ καὶ ή λέξη *λόγος*: Παράγωγο τοῦ ρήματος *λέγω* (συλλέγω, μαζεύω, συνάζω) ὁ *λόγος* κάθε ὑπαρκτοῦ συγκεντρώνει ὅλα ἐκεῖνα τὰ γνωρίσματα πού κάνουν τὸ ὑπαρκτὸ νὰ εἶναι αὐτὸ πού *εἶναι* — τὰ γνωρίσματα πού ὀρίζουν τὴν οὐσία τοῦ ὑπαρκτοῦ, δηλαδή τὸν *τρόπο μετοχῆς* του στὸ εἶναι, στὴν ὑπαρξή¹. *Ἐν μὲν τὴν οὐσίαν, ἐν δὲ τῆς οὐσίας τὸν λόγον, ἐν δὲ ὄνομα*, ὀρίζει ὁ Πλάτων². Καὶ αὐτὸς ὁ *τρόπος* πού συγκροτεῖ τὴν ἐνικότητα τῶν γνωρισμάτων (τὴν

οὐσία) τοῦ ὑπαρκτοῦ δὲν συνάγεται μὲ κάποια διανοητικὴ διεργασία: Εἶναι τὸ φαίνεσθαι, τὸ φάντασμα-φαίνόμενο, τὸ εἶδος-εἶδησις — ὁ *λόγος* τοῦ ὑπαρκτοῦ. Τὸ εἶδος ὁ *λόγος*, ὀρίζει ὁ Ἀριστοτέλης³, εἶδος εἶναι ή οὐσία ή κατὰ τὸν *λόγον*⁴. Χάρη στὸ εἶδος, στή μορφή του, τὸ κάθε ἀντι-κείμενο ὑπαρκτὸ *έρχεται-πρὸς* τὸν θεατὴ του (ἀναφέρεται) καὶ τοῦ *λέει* τὴν ταυτότητά του: εἶμαι κρίνο, μήλο, λεόπαρδο...

Ἐπομένως, τὸ εἶδος εἶναι *λόγος* σηµαίνει: εἶναι ή μορφή ὡς *ἀναφορικότητα*, ἐνῶ ταυτόχρονα *λόγος-λογικὴ* ἰκανότητα εἶναι καὶ ή *δυνατότητα* τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου νὰ προσλαμβάνει τὴν ἀναφορικότητα τοῦ εἶδους, νὰ γίνεται ὁ ὀρίζοντας φανέρωσης (συν-εἶδησης) τοῦ λόγου-εἶδους τῶν ὑπαρκτῶν — νὰ ἀναγνωρίζει/διακρίνει στὸν εἰδητικὸ *λόγο* τὴν οὐσία κάθε φαινομένου ὑπαρκτοῦ, τὴν ὑπαρκτικὴ του ἐνικότητα-ταυτότητα. Λογικὴ ἀναφορὰ τοῦ φαινομένου καὶ λογικὴ πρόσληψη τῆς φανέρωσης συγκροτοῦν τὸ γεγονός τῆς σχέσης, τὴν αἰσθητὴ ἐμπειρία τῆς σχέσης ὡς ὀρισμὸ τοῦ γνωστικοῦ γεγονότος.

1. Ἡ λέξη οὐσία, παράγωγο τοῦ θηλυκοῦ τῆς μετοχῆς ἐνεστώτος τοῦ ρήματος *εἶναι*, σηµαίνει, ἀκριβῶς, τὴ μετοχή τοῦ ὑπαρκτοῦ στὴν ὑπαρξή, τὴν ἰδιαιτερότητα (τρόπο) τῆς μετοχῆς.

2. *Νόμοι* I 895d 4-5.

3. *Μετά τὰ φυσικά* B2, 996b 8.

4. *Μετά τὰ φυσικά* Z10, 1035b 16. — Ἐχουν ἀναλυθεῖ καὶ παρουσιαστεῖ ὅλα αὐτά, ἀπὸ τὸ 1970, στὸ βιβλίο μου *Τὸ Πρόσωπο καὶ ὁ Ἔρω*, Ἀθήνα («Δόμος») 2006, μέρος Γ, κεφ. Α §56.

2

Ὁ ἐμπειρισμὸς τῆς σχέσης

Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ γνώση εἶναι γεγονὸς συγκροτούμενης σχέσης, ἐμπειρία λογικῆς σχέσης τοῦ λογικοῦ (λογικῶν ἱκανοτήτων) ὑποκειμένου μὲ τὸν λόγο κάθε ἀντι-κείμενου ὑπαρκτοῦ, ὁ ἔλεγχος ἐγκυρότητας τῆς γνώσης, ἡ ἐπαλήθευσή της, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἔλεγχος γνησιότητας τῆς σχέσης. Τὸ ἐνδεχόμενο μὴ-γνησιότητας μιᾶς γνωστικῆς σχέσης ὀφείλεται στὴν ἱκανότητα τοῦ λογικοῦ ὑποκειμένου (τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου) νὰ *ιδιάζει*: νὰ ἐκδέχεται τὸν ἀντι-κείμενο λόγο *κατ' ἰδίαν φρόνησιν*, μὲ ἰδιο-τελὴ πρόθεση-ἐπιδίωξη¹. Ὁ λόγος κάθε ὑπαρκτοῦ εἶναι κοινός: ἀναφέρεται σὲ ὅλα τὰ λογικὰ ὑποκείμενα καὶ εἶναι προσιτὸς ἀπὸ ὅλα τὰ λογικὰ ὑποκείμενα. Ὅμως τὸ κάθε λογικὸ ὑποκείμενο τὸν προσλαμβάνει μὲ δική του πρόθεση, μὲ ἐλεύθερη ἐπιλογὴ σκοποῦ (τέλους), ἐπιδίωξης: ἢ γιὰ νὰ *κοινωνήσῃ* μὲ τὰ ἄλλα ὑποκείμενα (νὰ συμ-μεριστεῖ) τὸν ἕνα, ἐνικὸ λόγο τοῦ ἀντι-κείμενου ὑπαρκτοῦ (νὰ συντονίσῃ τὴν ἐμπειρία του μὲ τὴν ἐμπειρία τῶν ἄλλων, νὰ μετάσχει στὴν κοινότητα τῆς ἐμπειρίας) ἢ νὰ *ιδιάσῃ*, νὰ ὑποτάξῃ τὴν πρόσληψή σὲ ἴδιον τέλος, σὲ σκοπιμότητες ἀτομοκεντρικῆς (χρήσης, ἐκμετάλλευσης, κυριαρχίας)².

1. Ἡ πρώτη σημασία τῆς λέξης *φρόνησις* εἶναι: πρόθεση, σκοπός.

2. Βλ. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ: Τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς

Ἔτσι ἡ ἀνάγκη ἐπαλήθευσης τῆς γνώσης ὁδηγεῖ στὴν ἀνάγκη κριτηρίου ποὺ νὰ κρίνει τὴ γνησιότητα-αὐθεντικότητα τῆς γνωστικῆς σχέσης — νὰ βεβαιώνει ὅτι τὸ *κοινωνεῖν* ἐξασφαλίζει αὐτὴ τὴ γνησιότητα καὶ ὄχι τὸ *ιδιάζειν*. Γιὰ τοὺς Ἕλληνες τέτοιο κριτήριον ἦταν ὁ τρόπος τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως: ἡ πραγματικότητα καθολικῆς τάξεως, ἀρμονίας, κοσμιότητας, κάλλους τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος, φανερὸ ἀποτέλεσμα τῶν λογικῶν (κατὰ λόγον) σχέσεων μεταξὺ τῶν ὑπαρκτῶν. Ὀνόμασαν οἱ Ἕλληνες τὸ σύμπαν *κόσμον* (κόσμημα, στολίδι) *ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ τάξεως*³: Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς τάξεως, τὸ ἀμετάτρεπτο, ἀναλλοίωτο, ἄφθορο, αἰώνιο τοῦ τρόπου τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως, συνιστᾷ τὸ κριτήριον ἀληθείας, βεβαιώνει φανερά (φαίνεται σὲ ὅλους) ὅτι μιὰ γνωστικὴ σχέση εἶναι γνήσια-αὐθεντικὴ ὅταν εἶναι *κατὰ λόγον*, δηλαδὴ κοινὰ λογικὴ, ἀπὸ ὅλους κοινωνούμενη. Ὅταν δὲν *ιδιάζει* ἡ σχέση, ἀλλὰ ἀποσκοπεῖ στὴ μετοχή-μέθεξή της ἀπὸ κάθε λογικὸ ὑποκείμενο.

Τὸ κοινῇ πᾶσι φαινόμενον, τοῦτ' εἶναι πιστόν (πιστευτὸ), τὸ δὲ *τινι μόνῳ προσπίπτον ἄπιστον ὑπάρχειν* διὰ τὴν

ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν... Ξυνὸς γὰρ ὁ κοινός (λόγος)... Διὸ δεῖ ἔπεσθαι τῷ ξυνῷ, τουτέστι τῷ κοινῷ. *Frqm. 2, DIELS-KRANZ, τόμος I, 151, 1-4.* — Τοῦτον δὲ τὸν κοινὸν λόγον καὶ θεῖον καὶ οὐ κατὰ μετοχὴν γινόμεθα λογικοί, κριτήριον ἀληθείας φησὶν ὁ Ἡράκλειτος: ὅθεν τὸ μὲν κοινῇ πᾶσι φαινόμενον, τοῦτ' εἶναι πιστόν (τῷ κοινῷ γὰρ καὶ θεῖῳ λόγῳ λαμβάνεται), τὸ δὲ *τινι μόνῳ* προσπίπτον ἄπιστον ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐναντίαν αἰτίαν... Ἡ φρόνησις δ' ἔστιν οὐκ ἄλλο τι ἄλλ' ἐξήγησις τοῦ τρόπου τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως. Διὸ καθ' ὅ,τι ἂν αὐτοῦ τῆς μνήμης κοινωνήσωμεν, ἀληθεύομεν, ἃ δὲ ἂν *ιδιάσωμεν*, ψευδόμεθα: DIELS-KRANZ, τόμος I, 148, 20-30. — Βλ. καὶ τὸ βιβλίον μου *Σχεδιάγραμμα Εἰσαγωγῆς στὴ Φιλοσοφία*, Ἀθήνα («Ἰκαρος») ⁷2013, §13.

3. Πυθαγόρας πρῶτος ὠνόμασε τὴν τῶν ὅλων περιοχὴν κόσμον ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ τάξεως: ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Ἠθικά* 886B.

ἐναντίαν αἰτίαν⁴. Ἡ φανερὴ σὲ ὅλους συμπαντικὴ πραγματικότητα βεβαιώνει ὅτι τὰ ἐπιμέρους ὑπαρκτὰ εἶναι ὅλα μεταβλητά, φθαρτά, θνητά. Ὅμως ὁ λόγος-τρόπος τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς συνύπαρξῆς τους — λόγος τῆς ἀτομικῆς μορφῆς καὶ τῆς συνολικῆς δια-μόρφωσης τῶν ὑπαρκτῶν, λόγος τῆς συμπαντικῆς ἀρμονίας καὶ κοσμιότητος — εἶναι ἀμετάβλητος, ἀφθαρτος, αἰώνιος: εἶναι ἡ λογικὴ σχέση ὡς ἀλήθεια⁵, ἡ ἀλήθεια ὡς φανέρωση τοῦ λογικοῦ τρόπου τῆς σχέσης.

4. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, DIELS-KRANZ I, 148, 20.

5. Κόσμος λόγῳ ἀλήθεια: ΓΟΡΓΙΑΣ B11. — Τὸν λόγον κριτὴν τῆς ἀληθείας ἀποφαίνεται Ἡράκλειτος: ΣΕΞΤΟΣ Ἐμπειρικός, *Πρὸς μαθηματικούς* VII 126.

3

Κοινωνικὴ ἐπαλήθευση τῆς γνώσης

Κριτικὴ σκέψη σήμαινε γιὰ τοὺς Ἕλληνες τὴ δυνατότητα νὰ κρίνεται ἡ νοητικὴ-συλλογιστικὴ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου, προκειμένου νὰ βεβαιωθεῖ ἡ κατὰ λόγον (δηλαδή κατ' ἀλήθειαν) ἐγκυρότητά της. Ὁ τρόπος τῆς κρίσης εἶναι ὁ ἔλεγχος συντονισμοῦ της μὲ τὴν κοινὴ-κοινωνούμενη ἐμπειρία. Ὅχι τὸ ἂν συμμορφώνεται ἡ ἀτομικὴ σκέψη μὲ μιὰ «κρατούσα» ἢ «παραδεδομένη» ἀντίληψη-γνώμη, ἂν πειθαρχεῖ σὲ κάποια κοινὰ παραδεκτὴ αὐθεντία προσώπου ἢ θεσμοῦ ἢ κώδικα ἢ μεθόδου. Ἡ ἀλήθεια τῆς ὑποκειμενικῆς σκέψης (ἄποψης-συλλογιστικοῦ συμπεράσματος) κρίνεται ἀπὸ τὸ ἂν κοινωνεῖται, ἂν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν κάθε ἀτομικὴ ἐμπειρία¹ — ἂν ἡ διατύπωση-ἐκφραση τῆς ὑποκειμενικῆς μαρτυρίας συν-βάλλει (βάζει-μαζί, συντονίζει) ὅλες τὶς σχετικὲς ἀτομικὲς ἐμπειρίες, ὥστε πάντες νὰ ἔ-

1. Βλ. προηγ. ὑποσημ. ἀρ. 2, σελ. 24. — Γιὰ τὸν ρόλο τῆς γλώσσας στὴν κοινωνικὴ ἐπαλήθευση τῆς γνώσης, τὸν χαρακτήρα τῶν λέξεων (καὶ τῆς σύνταξης) ὡς συμβόλων: τὴ δυνατότητά τους νὰ συν-βάλλουν, νὰ βάζουν μαζί, νὰ συντονίζουν τὶς ἐπιμέρους ἀτομικὲς ἐμπειρίες σὲ κοινὴ σύμπτωση-κατανόηση τῆς σημαίνουσας πραγματικότητας βλ. καὶ πάλι *Σχέδιασμα Εἰσαγωγῆς* στὴ *Φιλοσοφία* §§8, 10, 11. — *Προτάσεις Κριτικῆς Ὀντολογίας*, Ἀθήνα («Ἰκαρος») ⁴2010, σελ. 29, 42-43, 66, 132, 157, 159, 172.

χουν ὁμοῦ τὴν δόξαν-γνώμη-ἄποψη (νὰ ὁμοδοξοῦσι) καὶ ἑκαστος, ἀπὸ τῆ δικῆ του πείρα, νὰ ἐπιμαρτυρεῖ.

Αὕτῃ εἶναι ἡ γνωσιοθεωρητικὴ ἀρχὴ κοινωνικῆς ἐπαλήθευσης τῆς γνώσης: τὸ καινούργιο, ἡ πραγματικὴ ἐκπληξή, ποὺ κόμισαν οἱ κάποτε "Ἕλληνες στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία. Θεμελιώνει αὕτῃ ἡ ἀρχὴ ὅχι ἀπλῶς μιὰ μοναδικὴ γνωσιοθεωρία, ἀλλὰ καὶ ἓνα συνολικὸ «παράδειγμα» ἡ πολιτισμό². Μιὰ ρήση τοῦ Δημόκριτου, μὲ παραπλήσια νοηματικὴ σκοποθεσία³, ἐπιτρέπει τὴν εἰκονολογικὴ διασάφηση ἡ παραστατικότερη ἐρμηνεία τῆς κοινωνικῆς ἐπαλήθευσης:

Πῶς ἐπαληθεύουμε ὅτι τὸ μέλι ἔχει τὴ γεύση τοῦ γλυκέος καὶ ὄχι τοῦ πικροῦ ἢ τοῦ στρυφνοῦ (ὄξινο); Μὲ τὴν αὐθόρμητὴ ἐτυμγορία ὅσων ἔχουν γευθεῖ τὸ μέλι: "Ἄν κάποιος ἐπιδείξει ἓνα δοχεῖο μὲ μέλι καὶ ἰσχυριστεῖ ὅτι τὸ πυκνόρρευστο περιεχόμενο τοῦ δοχείου εἶναι πικρὸ ἢ ξινό, οἱ ἔμπειροι τῆς γεύσης τοῦ μελιοῦ θὰ ἀντιδράσουν: «Ψεύδεσαι, δὲν ἀληθεύεις». Θὰ καταλογίσουν ψεῦδος, ἀναλή-

2. Στὸ βιβλίό μου "Ἐξί φιλοσοφικὲς ζωγραφιές, Ἀθήνα (α "Ἰκαρος") 2011 (Α §10, σελ. 44) ἔχει καταδειχθεῖ ὅτι ἡ γνωσιολογία διαφοροποιεῖ τοὺς πολιτισμούς, ὅχι οἱ διαφορετικὲς ὄντολογίες. Τὸ τί θεωροῦμε ἀληθινὸ (τὸ πῶς ὀρίζουμε τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ ἀληθινὰ ὑπαρκτοῦ) μπορεῖ νὰ ἀλλάξει, χωρὶς νὰ μεταβληθεῖ ὁ πολιτισμός. "Ἄν ὅμως ἀλλάξει τὸ κριτήριον ἐπαλήθευσης τῆς γνώσης, τὸ πότε καὶ πῶς θεωροῦμε ὅτι ἀληθεύει ἡ γνώση, τότε μεταβάλλεται συνολικὰ ὁ κοινὸς τρόπος τοῦ βίου.

3. Εἰκὸς τὸ βέλτιον τοῦ χείρονος καὶ τὸ ὑγιαῖνον τοῦ κάμνοντος· κατὰ φύσιν γὰρ μᾶλλον. "Ἐτι δὲ εἶπερ μὴ ἔστι φύσις τῶν αἰσθητῶν διὰ τὸ μὴ ταῦτά πᾶσι φαίνεσθαι, δῆλον ὡς οὐδὲ τῶν ζώων οὐδὲ τῶν ἄλλων σωμάτων· οὐδὲ γὰρ περὶ τούτων ὁμοδοξοῦσι. Καίτοι εἰ μὴ καὶ διὰ τῶν αὐτῶν γίνεται πᾶσι τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν, ἀλλ' ἢ γε φύσις τοῦ πικροῦ καὶ τοῦ γλυκέος ἡ αὐτὴ φαίνεται πᾶσιν. "Οπερ καὶ αὐτὸς ἂν δόξειεν ἐπιμαρτυρεῖν. Πῶς γὰρ ἂν τὸ ἡμῖν πικρόν ἄλλοις ᾗν γλυκὺ καὶ στρυφνόν, εἰ μὴ τις ᾗν ὠρισμένη φύσις αὐτῶν; DIELS-KRANZ II, 119, 19-26.

θεια, ὄχι ἐπικαλούμενοι κάποια αὐθεντία (ἀξιωματικὴ ἀρχὴ ἢ συλλογιστικὰ συναγόμενη ἀναγκαιότητα) ποὺ καθορίζει τί εἶναι γλυκὸ καὶ τί πικρὸ ἢ ξινό. Ἀλλὰ μόνο ἐπειδὴ οἱ ἴδιοι ἔχουν γευθεῖ μέλι καὶ ἀπὸ προσωπικὴ πείρα γνωρίζουν ὅτι τὸ μέλι εἶναι γλυκὸ ἀπὸ τὴ φύση του (ὄχι περιστατικὰ ἢ περιστασιακὰ). Αὐτὸς ποὺ ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ μέλι εἶναι πικρὸ ἢ στρυφνόν, ψεύδεται ἐπειδὴ ἰδιάζει, ἔχει ἰδίαν γνώμην ἀκοινωνήτη-ἀμέθεκτη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῶν συνανθρώπων του. Ἡ ἐπαλήθευση τῆς γνώσης γιὰ τοὺς "Ἕλληνες θεμελιώνεται στὴν κοινωνία τῆς ἐμπειρίας. "Ὅχι στὴν πληροφορία τῶν ἀτομικῶν αἰσθήσεων (στὸν αἰσθητηριακὸ ἐμπειρισμὸ) ἀλλὰ στὸν ἐμπειρισμὸ τῶν σχέσεων κοινωνίας — τῶν ἀτομικῶν αἰσθητῶν πιστοποιήσεων ποὺ κοινωνοῦνται καθολικὰ, εἶναι ἀπὸ ὅλους προσβάσιμες καὶ ἀπὸ τὸν καθένα ἐπιμαρτυρούμενες.

4

Ἡ ἀλήθεια τρόπος τῆς υπάρξεως

Μία γνωσιοθεωρία (πρόταση τρόπου ἐπαλήθευσης τῆς γνώσης) μπορεῖ νὰ ἔχει συμβατικό, ἀπολύτως χρηστικό, ἐργασιακὸ χαρακτήρα — νὰ προκύπτει ἀπὸ κοινὴ συμφωνία-σύμβαση γιὰ τὸ τί θεωροῦμε κριτήριο-μέτρο-προϋπόθεση ὀρθότητας, ἐγκυρότητας, ἀλήθειας τῆς γνώσης. Ἡ (τὸ δεύτερο ἐνδεχόμενο) μπορεῖ νὰ ἔχει ὀντολογικὸ χαρακτήρα: Τὸ κριτήριο-μέτρο-προϋπόθεση τῆς ὀρθότητας-ἐγκυρότητας-ἀλήθειας τῆς γνώσης νὰ συνάγεται ἀπὸ τὸν τρόπο τοῦ πραγματικὰ ὑπαρκτοῦ: τῆς ὑπαρξῆς ποὺ δὲν γνωρίζει ἀλλοίωση, μεταβολή, φθορά, θάνατο.

Οἱ Ἕλληνες εἰσήγαγαν στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία τὴν ὀντολογικὴ ἐκδοχὴ ἐπαλήθευσης τῆς γνώσης: Ἡ γνώση ἐπαληθεύεται μὲ τὸν τρόπο ποὺ ὑπάρχει ἡ κατ' ἀλήθειαν ὑπαρξῆς. Καὶ κατ' ἀλήθειαν (ἀναλλοίωτος, ἀμετάβλητος, ἀφθόρος, ἀθάνατος) εἶναι ὁ τρόπος τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως: ὁ ξυγὸς (κοινὸς) λόγος ποὺ συγκροτεῖ τὴ συμπαντικὴ ἐνότητα τῶν ὄντων — τρόπος σχέσεων κατὰ λόγον καὶ ἀνὰ τὸν λόγον, δηλαδὴ ἁρμονίας, εὐταξίας, κάλλους. Κάθε ἐπιμέρους ὑπαρκτὸ εἶναι μεταβλητό, φθαρτό, θνητό, ὅμως ὁ τρόπος τῆς μετοχῆς του στὴ συνύπαρξιν, τρόπος τῶν λογικῶν σχέσεών του μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ὑπαρκτά, εἶναι πραγματικὴ ἀμετάβλητη, ἀφθαρτη καὶ ἀθάνατη, εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Ἀληθεύουμε ἐπομένως (γνωρίζουμε τὴν ἀλήθειαν), ὅταν μετέχουμε στὴ γνώση μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὰ ὑπαρκτά μετέχουν στὴν ὑπαρξιν-συνύπαρξιν. Ἡ ἐγκυρὴ γνώση εἶναι ἡ λογικὰ μετεχόμενη, εἶναι ἐκείνη ἡ σχέση μας μὲ τὴν πραγματικότητα, ἡ ἐμπειρία τῆς πραγματικότητας, ποὺ μπορεῖ νὰ κοινωνεῖται ἀπὸ ὅλους μὲ κατὰ λόγον σχέσεις — ἀληθεύει ἡ γνώση ὅταν εἶναι μετοχὴ τὸν κοινὸν λόγο τῆς ἐμπειρίας, στὴν ἐνικὴ λογικότητα τῆς κοινῆς ἐμπειρίας. Τοῦτον δὴ τὸν κοινὸν λόγον καὶ θεῖον καὶ οὐ κατὰ μετοχὴν γινόμεθα λογικοί, κριτήριον ἀληθείας φησὶν ὁ Ἡράκλειτος¹. Ἡ ὑπαρκτικὴ ἀλήθεια εἶναι λόγος-τρόπος, ἓνα πῶς μετεχόμενο, ὅχι ἓνα τί κατεχόμενο, προσφερόμενο σὲ ἀτομικὴ νοητικὴ κτήση-κατάκτηση-ιδιοκτησία. Ἡ μετοχὴ σὲ αὐτὸ τὸ πῶς προσπορίζει τὴν ἀληθινὴν γνώση ὡς ἐμπειρικὴ, κοινωνούμενη σχέση-πιστοποίηση. Κερδίζεται ἡ ἀληθινὴ γνώση, ποὺ σημαίνει: ἡ πρόσβαση σὲ αὐτὴν εἶναι ἄθλημα, κοινὸν ἄθλημα, διότι γιὰ νὰ ὁμοδοξοῦν οἱ κοινωνοῦντες (κατὰ μετοχὴν) τὸν λόγο-τρόπο τῆς ἁρμονίας καὶ κοσμιότητας, προϋποτίθεται αὐθυπέμβαση τοῦ ἀτόμου, ὑπέμβαση τῆς ἀτομικῆς ἰδιο-τροπίας — νὰ ὑπερβαθεῖ ἡ ἰδία φρόνησις, δόξα, διάνοια.

1. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, DIELS-KRANZ I, 148, 20-22.

5

Πολιτική, τὸ ἄθλημα τοῦ κατ' ἀλήθειαν βίου

Οἱ διατυπώσεις αὐτὲς ὑποδηλώνουν τὸ πῶς καὶ τὸ γιατί οἱ Ἕλληνες σημάδεψαν τὴν Ἱστορία καὶ μὲ μιὰ δευτέρη καινοτομία (διαχρονικὴ ἐκπληξη), ὀργανικὸ ἀποκύημα τῆς κοινωνιοκεντρικῆς γνωσιοθεωρίας τους: Γέννησαν τὴν πόλιν, τὴν πολιτικὴ κοινωνία.

Ἡ ἐλληνικὴ πόλις δὲν ἦταν μιὰ ποσοτικὴ ἢ ὀργανωτικὴ διοικητικὴ διαφοροποίηση τοῦ ὡς τότε τρόπου συνείδησης τῶν ἀνθρώπων. Ἦταν μιὰ ἀλλαγὴ στὸν στόχο (ἐπομένως καὶ στὸν τρόπο) τῆς συνείδησης: ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ στοχοθεσία νὰ κοινωνεῖται ἡ χρεια (ἡ ποικιλότητα τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν) στὴ στοχοθεσία νὰ πραγματώνεται ἡ ἀλήθεια — νὰ κατορθώνει ἡ συνύπαρξη-συμβίωση τὸν τρόπο τῶν λογικῶν σχέσεων τῆς αἰώνιας συμπαντικῆς κοσμιότητας, τρόπο τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως, τὴν κατ' ἀλήθειαν ὑπαρξὴ καὶ συνύπαρξή.

Ἡ πόλις γεννιέται ὅταν σὲ μιὰ συλλογικότητα ἐνδιαφέρει τοὺς πολλοὺς ἡ ἀλήθεια περισσότερο ἀπὸ τὴ χρησιμότητα, ὅταν γίνεται πρωτεύουσα ἀνάγκη ἡ ἐμπειρία (γνώση) τῆς ἀλήθειας, ἡ ἔμπρακτὴ μετοχὴ στὸν τρόπο τῆς ἀλήθειας, ἡ κοινωνικὴ πραγμάτωση τῆς ἀλήθειας. Πρωτεύει ἡ μίμηση τοῦ τρόπου τῆς ὄντως ὑπάρξεως, τῆς ἁρμονίας καὶ κοσμιότητας τῶν κατὰ λόγον σχέσεων, πρωτεύει, ἀκόμα

καὶ ἔναντι τοῦ βιοπορισμοῦ ἢ τῶν ἀνέσεων, τῆς ἀθανασίας ὁ ἔρως, τὸ ἀθανασίας ἐπιθυμεῖν¹. Χάρη σὲ αὐτὸν τὸν ἔρωτα μπορεῖ μιὰ συλλογικότητα νὰ περάσει ἀπὸ τὴν πρωτογενῆ ἀνάγκη κοινωνίας τῆς χρείας στὴν ἐλεύθερη ἐπιδίωξη κοινωνίας τοῦ ἀληθοῦς.

Μιλᾶμε γιὰ κοινωνία, ἐπομένως γιὰ κοινὸ τρόπο ἐπιδίωξης, συλλογικὴ προσπάθεια, ὁμότροπον ἄθλημα. Τὸν κοινὸ τρόπο συγκροτοῦν θεσμοί, οἱ θεσμοὶ ὑπηρετοῦν-ὀργανώνουν τὴ μετοχὴ ὅλων στὸ κοινὸ ζητούμενο: τὴν ὑπαρκτικὴ πραγμάτωση τῆς ἀλήθειας. Τὸ ζητούμενο εἶναι τὸ ὄντως ἀγαθόν, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπιδίωξή του τιμὴ. Εἶναι τιμὴ νὰ εἶσαι πολίτης, νὰ μετέχεις στὸ ἄθλημα βίου πολιτικοῦ, πραγμάτωσης τῆς πόλεως. Καὶ ἡ τιμὴ συνεπάγεται ὅτι κάθε πολίτης εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἄξιος νὰ διαχειρίζεται ὅποιαδήποτε εὐθύνη τῆς πολιτικῆς συνύπαρξης: Οἱ σχέσεις στὴν πόλιν εἶναι ὀρίζοντες, σχέσεις συνάθλησης — ὅχι κάθετες, σχέσεις ἄρχοντα καὶ ἀρχόμενου, ἐντολέα καὶ ἐκτελεστῇ τῆς ἐντολῆς. Τὸ κράτος (ἐξουσία) διαχείρισης τῶν κοινῶν ἀνήκει σὲ ὅλους τοὺς πολίτες, στὸν δῆμο, οἱ θεσμοὶ λειτουργίας τῆς πόλεως εἶναι θεσμοὶ-τρόποι δημοκρατίας.

Μία ἀπὸ τίς συνέπειες τῆς δημοκρατίας εἶναι ὅτι οἱ πολίτες κληρώνονται, δὲν ἐκλέγονται στίς εὐθύνες-ἀξιώματα τοῦ κοινῶν ἀθλήματος τῆς πόλεως — ἡ κλήρωση δηλώνει (καὶ πραγματώνει) τὸ ἰσότημον τῶν πολιτῶν, ἡ ἰσοτιμία θεμελιώνει, μαζὶ μὲ τὴν ἰσονομία καὶ τὴν ἰσηγορία, τὴν προτεραιότητα καὶ σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἀληθοῦς καὶ ὅχι τῆς χρησιμότητος.

Καὶ μιὰ δευτέρη, μαζὶ μὲ τὴν κλήρωση, παραδειγματικὴ συνέπεια τῆς τιμῆς ποὺ ἀποδίδει στὸν πολίτη ἡ δημο-

1. ΠΛΑΤΩΝ, Συμπόσιον 207a 1 καὶ 3-4.

κρατία, είναι τὸ ἀδιανόητο τῆς ἐπιβολῆς σωματικῆς ποινῆς στοὺς μετόχους τοῦ πολιτικοῦ ἄθληματος. "Ὅλες οἱ ὀργανωμένες συλλογικότητες στὸν ἐξωτερικὸ ἱστορικὸ περίγυρο τῆς ἀρχαιοελληνικῆς πόλεως ἐπιβάλλουν σωματικὲς τιμωρίες στοὺς παραβάτες τῶν νόμων: μαστιγώσεις, φραγγελώσεις, ρινοτμήσεις, τύφλωση καὶ ἄλλους ἀκρωτηριασμούς, βιαιοπραγίες, βασανισμούς. Μόνο στὴ δημοκρατικὴ πόλιν τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἀδιανόητο νὰ θιγεῖ, νὰ κακοποιηθεῖ γιὰ τιμωρία, τὸ σῶμα τοῦ πολίτη. Εἶναι ἱερὸ τὸ σῶμα, ἐπειδὴ μὲ αὐτὸ πραγματώνεται τὸ ἄθλημα τῆς μετοχῆς στὴν ἀλήθεια — δὲν κατοχυρώνουν τὴ σωματικὴ ἀκεραιότητα νομικὲς συμβάσεις «ἀτομικῶν δικαιωμάτων», ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τῆς σωματικῆς μετοχῆς στὴ λογικότητα τῶν σχέσεων, στὸν λόγο-τρόπο τῆς ἀλήθειας.

Οὔτε δῆμιος ὑπάρχει στὴν πολιτικὴ δημοκρατία τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Σωκράτης καταδικάζεται ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου σὲ θάνατο (διότι καὶ ἡ δημοκρατία δὲν εἶναι ἀλάθητη), ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει δῆμιος νὰ ἐκτελέσει τὴν ποινή, πρέπει ἢ ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης, μόνος του, νὰ πιεῖ τὸ κώνειο ἢ νὰ φύγει ἀπὸ τὴν πόλιν, νὰ ἐγκαταλείψει τὸ κοινὸ ἄθλημα. Στὴ συνείδηση τῶν πολιτῶν ὁ ἀποκλεισμὸς ἀπὸ τὴν πολιτικὴ κοινωνία ἀντιστοιχεῖ μὲ θάνατο, ἀφοῦ στερεῖ τὴ δυνατότητα μετοχῆς στὸν κατ' ἀλήθειαν βίον, στὴν ἐμπειρία τοῦ λόγου-τρόπου τῆς ἀθανασίας.

"Ἔτσι ἡ δημοκρατία, ὁ πολιτικὸς βίος, ἡ μετοχὴ στὸ ἄθλημα τῆς πόλεως, ἀναδείχεται σὲ μέτρο τῆς προόδου τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀπομάκρυνσής του ἀπὸ τὸν πρωτογονισμό, τὴ βαρβαρότητα. "Ἄν ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι ἀπλῶς προϊὼν ἱκανότητος τοῦ ἀτομικοῦ νοῦ (*facultas rationis*), ἀλλὰ τρόπος-κατόρθωμα ὑπαρκτικῆς αὐθυπέμβασης, ἐλευθερίας ἀπὸ τὶς ἐνστικτώδεις ἐνορμήσεις, τὸν πρωτογονισμό τοῦ ἀτο-

μοκεντρισμοῦ, τὴν ἰδιοτέλεια, τότε, πραγματικά, ἡ πόλις (ἡ δημοκρατία) ταυτίζεται μὲ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς βαρβαρότητας, γίνεται πειστήριο καὶ μέτρο κατακτημένης ἀπόστασης ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα. Καθόλου τυχαῖα ἡ καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ἡ παιδεία (*cultura*) ὀρίστηκε στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ὡς προϊὼν τῆς πόλεως: πολιτισμός.

6

Ἡ διεθνοποίηση τῆς ἑλληνικῆς ἰδιαιτερότητας

Ἡ ἐκπληξή τῆς ἑλληνικῆς πόλεως καὶ δημοκρατίας γνώρισε βραχύβια πραγματοποίηση μέσα στὴν Ἱστορία: Καταπόθηκε ἀπὸ τὴ φρίκη τοῦ ἐμφύλιου («πελοποννησιακοῦ») πολέμου καὶ τὴν παρακμὴ τῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδας ποὺ ἀκολούθησε. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ἀναγνώριση καὶ καταξίωση τοῦ καινοτόμου κατορθώματος ὑπῆρξε ἄμεση καὶ καθολική. Θὰ μπορούσαμε νὰ συναγάγουμε αὐτὴ τὴν πιστοποίηση ἔστω καὶ μόνο ἀπὸ τὸ γεγονός, τὸ χρονολογικὰ ἐπόμενο τῆς ἀκμῆς καὶ σύγχρονο τῆς παρακμῆς τοῦ ἑλλαδικοῦ Ἑλληνισμοῦ: τὴ ραγδαία διεθνοποίηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, τὴν ἀνάδειξή τῆς σὲ «κοινὴ» (σὲ μέσο κοινῆς συνεννόησης) γιὰ πολλοὺς αἰῶνες: Ἀπὸ τὸν 2ο π.Χ., περίπου, ὡς τὸν 15ο μ.Χ. στὰ πότε ἀχανὴ καὶ πότε συντετμημένα ὅρια τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (— καὶ ὡς τὰ τέλη τοῦ 19ου σὲ ἕναν εὐρύτατο γεωγραφικὸ χῶρο τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ μέσης ἀνατολῆς¹). .

1. «Ὁ πρὶν ἀπὸ τοὺς δύο παγκόσμιους πολέμους ὑπῆκοος τοῦ μικροσκοπικοῦ (ἑλλαδικοῦ) κράτους ἀνάσαινε τὸν ἀέρα μιᾶς περίπου αὐτοκρατορίας. Οἱ δυνατότητές του νὰ κινηθεῖ χωρὶς διαβατήριο γλώσσας καλύπτανε μεγάλα μέρη τῆς Ἱταλίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ὀλόκληρη τὴν Αἴγυπτο, τὴ νότιο Βουλγαρία, τὴ Ρουμανία, τὴ Ρωσία τοῦ Καυκάσου καί, φυσικά, τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὴν ἐνδοχώρα τῆς, ὡς κάτω, κατὰ μῆκος τοῦ Αἰγαίου, τὴ

Στὸν γλωσσικὸ τουλάχιστον ἐξελληνισμὸ τῆς πλειονότητος τοῦ πληθυσμοῦ σὲ χῶρες τῆς ἀσιατικῆς καὶ τῆς βορειοαφρικανικῆς ἡπείρου συνέβαλε ἀποφασιστικὰ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου: Ἀρχικὸς σκοπὸς τῆς ἦταν ἡ συντριβὴ τῶν Περσῶν ποὺ ἀποτελοῦσαν συνεχὴ ἀπειλὴ γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Ὁ σκοπὸς ἐπιτεύχθηκε, ἀλλὰ ἡ ἐκστρατεία συνεχίστηκε. Ἐπεκτάθηκε σὲ γεωγραφικὴ ἔκταση ποὺ μόνο ἡ θεὰ τῆς στὸν χάρτη, ἀκόμα σήμερα, προκαλεῖ δέος: Ἐλευθέρωσε ὁ Ἀλέξανδρος τὴν ἑλληνικὴ Μικρὰ Ἀσία ἀποκαθιστώντας τὴ δημοκρατία (πολιτικὸ βίο) στὶς ἐκεῖ ἑλληνίδες πόλεις. Κατάκτησε τὴ Συρία, τὴν Αἴγυπτο, τὴ Λιβύη. Ἐπέστρεψε γιὰ νὰ εἰσβάλει στὴ Μεσοποταμία, ὀλοκλήρωσε τὴν κατάληψη τῆς Περσίας καὶ τῆς Βαβυλωνίας (τὸ σημερινὸ Ἰράν καὶ Ἰράκ). Κυρίευσε τὴ Βακτριανή (σημερινὸ Ἀφγανιστάν), ἔφτασε στὴν Κασπία καὶ στὸν Ἰνδικὸ Καύκασο (Hindu Kush), τόλμησε καὶ τὴν κάθοδο στὶς Ἰνδίες περνώντας τὸν Ἰνδὸ ποταμὸ καὶ φτάνοντας ὡς τὸν Γάγγη. Ἀποστάσεις ἱλιγγιώδεις, ἐκτάσεις ἀχανεῖς, κυριαρχία πάνω σὲ τεράστια ποικιλία λαῶν, φυλῶν, γλωσσῶν, ἡθῶν, παραδόσεων πληθωρικῆς πολυμορφίας. Ὀκτώμισι χρόνια μυθικῆς περιπέτειας, μὲ τοὺς Ἕλληνες τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἔχουν διανύσει 18.000 χιλιόμετρα, ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη τῆς Μακεδονίας ὡς τὰ πέρατα τῶν Ἰνδιῶν.

Σὲ τί ἀπέβλεπε αὐτὴ ἡ ἐξωφρενικῆς τόλμης ἐκστρατεία; Δύσκολο νὰ ἀπαντηθεῖ τὸ ἐρώτημα, ἀφοῦ ἡ σκοποθεσία διαπλέκεται μὲ τὶς προθέσεις καὶ οἱ προθέσεις εἶναι

λεγόμενη στὶς μέρες μας νοτιοδυτικὴ Τουρκία... (Ὁ τότε Ἕλληνας) ἀπὸ τὴ Βιέννη ὡς τὴν Ὀδησσὸ καὶ ἀπὸ τὴν Τεργέστη ὡς τὸ Πόρτ Σάιντ ἔνωθε σὰν στὸ σπίτι του: Ὀδυσσεὺς ΕΛΥΤΗΣ, Ἐν λευκῷ, Ἀθήνα («Ἰκαρος») 1992, σελ. 121.

πάντοτε απρόσιτες στην ιστορική έρευνα. Σίγουρα, ή συντριβή του περσικού βασιλείου, ή εξάρθρωση των έρεισμάτων ισχύος των Περσών στον ευρύτερο γεωστρατηγικό χώρο και ό έλεγχος αυτού του χώρου από τοπάρχες και έλληνικές φρουρές που έγκαθιστούσε ό 'Αλέξανδρος, πρέπει να ήταν ένας από τους στόχους. 'Η μέθη από τις νίκες που οίστρηλατούσε τον νεαρό βασιλιά (ξεκίνησε την έκστρατεία του ό 'Αλέξανδρος σέ ηλικία είκοσι δύο χρόνων και πέθανε, ενώ ετοίμαζε καινούργια επέκταση της έκστρατείας, στα τριάντα τρία του) πρέπει επίσης να έπαιξε ρόλο. 'Αλλά και ή συνείδηση αυτονόητης υπεροχής των 'Ελλήνων πιθανότατα να έτρεφε φιλοδοξίες κοσμοκρατορίας, κυριαρχίας τους πάνω σέ φύλα βαρβαρικά.

Τό αναμφισβήτητο είναι ότι ή έκστρατεία του 'Αλεξάνδρου είχε τό μοναδικό στην 'Ιστορία γνώρισμα να αποβλέπει (προγραμματικά ή αυθόρμητα και αυτονόητα) στή διεύρυνση και εξάπλωση ενός πολιτισμού, όχι μιᾶς εξουσίας. 'Η στρατιά του 'Αλεξάνδρου προχωρούσε σέ εκτάσεις άχανεῖς και κοινωνίες άγνωστες ιδρύοντας παντού «έλληνίδας πόλεις» — πόλεις με άγορά (τόπο καθημερινής συνεύρεσης των πολιτών) και με θέατρο (τόπο «διδασκαλίας» της μεταφυσικής άπορίας και αναζήτησης). 'Ο αριθμός και μόνο των πόλεων που πήραν τό όνομά του ('Αλεξάνδρεια ή 'Αλεξανδρόπολις) είναι έντυπωσιακός: είκοσι πέντε πόλεις! Στήν Αίγυπτο, στήν 'Ασσυρία, στή Βαβυλωνία, στήν 'Ισσό, στή Βακτριανή, στον Καύκασο, στίς εκβολές του Τίγρη, στήν 'Αραχωσία (Βελουχιστάν), στον Περσικό Κόλπο, στον 'Ινδό ποταμό, στήν Μπουχάρα (Ούζμπεκιστάν), στήν Τρωάδα, 'Αλεξάνδρεια έσχάτη στο Τατζικιστάν, κ.ο.κ. Τή συνείδηση ότι διευρύνει έναν πολιτισμό υπέρτερο και τή διεύρυνση την επιχειρούν υπό την άρχηγία του οί "Έλληνες,

είναι δεδομένο μαρτυρούμενο άμεσα από έπιγραφές: 'Αλέξανδρος Φιλίππου και οί "Έλληνες πλην Λακεδαιμονίων, από των βαρβάρων των την 'Ασίαν κατοικούντων (ανάθημα στήν 'Ακρόπολη των 'Αθηνών) — οὐδέν μειζόν εστιν ανθρώποις "Ελλήσι (στήν Πριήνη) — ναός Διός Πανελληνίου (στήν άκρόπολη των Σάρδεων) κ.λπ.

'Ισως τό σημαντικότερο, γι' αυτό και μονιμότερο έπιτεγμα του 'Αλεξάνδρου να ήταν ότι διευκόλυνε την ανάδειξη της ελληνικής γλώσσας σέ κοινή: αυτονόητα γνωστή και σέ χρήση από κάθε καλλιεργημένο, πεπαιδευμένο άνθρωπο όποιασδήποτε χώρας του τότε γνωστού κόσμου. "Ο,τι λέμε πολιτισμό (ή καλλιέργεια, μόρφωση-μορφοποίηση, παιδεία του ανθρώπου) σαφώς μετρίεται ως απόσταση ελευθερίας από τό ένστικτο, την τυφλή αναγκαιότητα, τον άτομοκεντρισμό. 'Ετσι ή ελληνική γλώσσα, γεννημένη να υπηρετεί την ελευθερία μετοχής στίς σχέσεις κοινωνίας της ζωής, στήν πολιτική όργάνωση της συνύπαρξης, έγινε, αυτονόητα, τό κυρίως γνώρισμα του πολιτισμένου κόσμου.

7

Ἡ «κοινή» ἑλληνική

Ἡ γλῶσσα μπορεῖ νὰ ὑπηρετεῖ κατὰ προτεραιότητα τὴν κοινωνίαν τῆς χρείας, σκοπιμότητες χρηστικῆς συν-εννόησης. Ἐνδέχεται ὅμως καὶ νὰ ὑπηρετεῖ κατὰ προτεραιότητα τὴν κοινωνίαν τοῦ ἀληθοῦς: νὰ συντονίζει τὶς ἐπιμέρους ἀτομικὲς ἐμπειρίες στὴ σύμπτωση ποὺ ἐπαληθεύει τὴ γνώση — τὴν ἀναδείχνει ἱκανὴ νὰ κοινωνεῖται ἀπὸ ὅλους. Τότε ἡ γλῶσσα κομίζει (καὶ συνιστᾷ) κοινὸ τρόπο τόσο τοῦ νοεῖν ὅσο καὶ τοῦ εἶναι, νοο-τροπία καὶ βιωματικὴ ὁμοτροπία. Γι' αὐτοὺς τοὺς θεμελιώδεις λόγους-τρόπους λειτουργίας τῆς γλῶσσας, ἡ πρόσληψη τῆς ἑλληνικῆς συνεπαγόταν στὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τὸν ἐξελληνισμό (περισσότερο ἢ λιγότερο) τῶν κοινωνιῶν ἢ κοινωνικῶν ομάδων ποὺ τὴν προσελάμβαναν: τὴν υἱοθέτηση, μέσῳ τῆς γλῶσσας, θεσμῶν καὶ πρακτικῆς τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων ἢ, τουλάχιστον, τὸν συντονισμό μὲ τὴν ἑλληνικὴ νοο-τροπία.

Ἄν χρησιμολογήσουμε γιὰ παράδειγμα τὴ σύγκριση ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν ὄρων, θὰ λέγαμε ὅτι ὁ Λατίνος ἐξελληνίζεται, ὅταν κατανοεῖ καὶ βιώνει τὴ διαφορὰ τῶν γλωσσικῶν σημασιῶν πραγματικότητων: Ἡ λέξη δημοκρατία (κράτος-ἐξουσία τοῦ δήμου) παραπέμπει σὲ διαφορετικὴ πραγματικότητα (νόημα καὶ ἐμπειρία) ἀπὸ αὐτὴν ποὺ σημαίνεται μὲ τὴ λατινικὴ λέξη *respublica*. Ἡ λέξη κοινωνία

δηλώνει ἄλλη πραγματικότητα ἀπὸ αὐτὴν τῆς λέξης *societas* (ἐταιρισμὸν ἐπὶ κοινῷ συμφέροντι). Ἰδια διαφορὰ σημασιῶν πραγματικότητων μὲ τὶς λέξεις ἀλήθεια καὶ *veritas*, λόγος καὶ *ratio*, νόμος καὶ *lex* κ.λπ., κ.λπ. [Ὁ Heidegger παρατήρησε ὅτι ἡ μοναδικότητα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἔγκειται καὶ στὸ ὅτι οἱ λέξεις λειτουργοῦν ὡς ὀρισμοί: ἀπαντοῦν στὸ ἐρώτημα τί ἐστίν;, «ὀρίζουν» τὴ σημασιῶμενη πραγματικότητα — δημοκρατία (κράτος-ἐξουσία τοῦ δήμου), φιλο-σοφία (φιλία-ἔρως σοφίας), παιδ-αγωγή (παίδων ἀγωγή) κ.λπ.¹ Ὅμως, ἂν καὶ συναρπαστικὴ ἡ πιστοποίηση τοῦ Heidegger, μοιάζει γονιμότερη σὲ ἱστορικὲς συνέπειες ἢ συνειδητοποίηση τῆς διαφορᾶς τῶν σημασιῶμενων μὲ τὶς λέξεις πραγματικότητων ἀπὸ τὴ συνειδητοποίηση τοῦ «ὀριστικοῦ» (ἀπόδοσης ὀρισμοῦ) χαρακτήρα τῶν ἑλληνικῶν λέξεων.]

Παραμένει χαρακτηριστικὸ παράδειγμα (χρονολογικὰ μεταγενέστερο ἀλλὰ ὅπωςδήποτε ἐντυπωσιακὸ) γιὰ τὸ τί ἀντιπροσώπευε ὁ «ἐξελληνισμός» στοὺς πρώτους κιόλας αἰῶνες τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης, ὁ ἀπόστολος Παῦλος: Ἐζήσε δυόμισι περίπου αἰῶνες μετὰ τὸν Ἀλέξανδρο (ἀπὸ τὸ 10 ἴσως, ὡς τὸ 66 ἢ 68 μ.Χ.), ἦταν Ἑβραῖος, τῆς διασπορᾶς μὲν (ἀπὸ τὴν ἐβραϊκὴ κοινότητα τῆς ἑλληνικῆς πόλης Ταρσός, στὴν Κιλικία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας), ἀλλὰ ἀνῆκε στὴν πιὸ συντηρητικὴ κοινωνικὴ ομάδα τῶν Ἑβραίων: τοὺς Φαρισαίους καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἦσαν ὁ λαὸς ποὺ ἀντιστάθηκε, μὲ τίμημα αἵματος στὸν ἐξελληνισμό του (πρβλ. τὴν ἐξέ-

1. Βλ. George STEINER, *Martin Heidegger*, Paris (Flammarion) 1981, σελ. 39-42. — M. HEIDEGGER, *Über den Humanismus*, Frankfurt (Klostermann), σελ. 5.

γερση τῶν Μακκαβαίων στὸν 2ο π.Χ. αἰῶνα²). Ὅμως ὁ Παῦλος γράφει καὶ μιλάει ἐλληνικὰ ποὺ δὲν μειονεκτοῦσαν καθόλου συγκρινόμενα μὲ τὰ ἐλληνικὰ ἐνὸς Ἀλεξανδρινοῦ, Ἐφέσιου ἢ καὶ Ἀθηναίου τῆς ἐποχῆς του. Καὶ ὅταν γράφει ἐπιστολὴ *Πρὸς Ρωμαίους* τὴ συντάσσει αὐτονόητως στὰ ἐλληνικὰ — εἶναι βέβαιος ὅτι οἱ παραλῆπτες ἔχουν ἄνετη πρόσβαση στὴν κοινὴ τῆς ἐποχῆς, στὴν κατανόηση καὶ χρῆση τῶν ἐλληνικῶν.

2. Βλ. K. GALLING, *Judentum*, στί: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, τόμ. III, στ. 982-983, Tübingen (Mohr-Verl.) 1959. — Λεωνίδου ΦΙΛΙΠΠΙΔΟΥ, *Ἱστορία τῆς Ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Ἀθῆναι 1958, σελ. 381.

8

Ρωμαϊκὴ «οἰκουμένη»: ἡ πολιτισμικὴ ὁμοείδεια

Ὁ κόσμος ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὶς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ λεγόμενος ἐλληνιστικὸς, εἶχε προφανῆ ἐνοείδεια πολιτισμικὴ χάρη στὸν ἐξελληνισμό του. Ὅταν ὁ κόσμος αὐτὸς κατακτήθηκε ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, ἡ πολιτισμικὴ του ἐνοείδεια ὅχι ἀπλῶς δὲν καταλύθηκε, ἀλλὰ σαφῶς ἐνισχύθηκε ἀπὸ δύο πολὺ σημαντικοὺς παράγοντες: Τὴν ὀργανωτικὴ-διοικητικὴ ἰδιοφυΐα τῶν Ρωμαίων, ποὺ ἐξασφάλιζε μιὰ διεθνὴ τάξη πραγμάτων (*ordo rerum*), τρόπο εἰρηνικῆς συνύπαρξης ἐθνῶν, φυλῶν, κρατῶν ὑπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποπτεία (*pax romana*). Καὶ τὴν ἐθελοούσια πρόσληψη τοῦ χριστιανικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου ἀπὸ τοὺς ποικίλους (ἀλλὰ ἐξελληνισμένους) πληθυσμοὺς τοῦ ἀπέραντου ρωμαϊκοῦ *imperium*.

Θὰ μπορούσε εὐλόγα νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς, ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση ὑπηρετήσε τὴν πολιτισμικὴ ὁμοείδεια τοῦ ἐλληνιστικοῦ κόσμου: τὴν ἐμπλούτισε, δὲν τὴν παρέβλαψε. Ὅμως καὶ ἡ ἱστορικὴ δυναμικὴ, τόσο τῆς ἐλληνικότητας ὅσο καὶ τοῦ χριστιανικοῦ εὐ-αγγελίου, ἀποδείχθηκε ὑπέρτερη (καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις) τῆς ρωμαϊκῆς σέ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὴν ἐξασφάλιση πολιτισμικῆς ὁμοείδειας τῆς αὐτοκρατορίας. Τεκμήριο τῆς ὑπεροχῆς ἦταν, ἀπὸ τὴ μιά, ὁ αὐτονόητος πλήρης ἐξελληνισμὸς τῆς αὐτοκρατορίας μετὰ

τῇ μεταφορᾷ τῆς πρωτεύουσας στίς ἀκτὲς τοῦ Βοσπόρου. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλῃ, ὁ πλήρης ἐκχριστιανισμὸς τῶν ἐλλήνικων ἢ ἐξελληνισμένων πληθυσμῶν, καὶ μάλιστα σὲ συνθηκὲς φρικτῶδους διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τὶς ρωμαϊκὲς ἀρχές — οἱ ἀρχές πάλευαν νὰ περισώσουν τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα (cultus imperatoris) σὰν θρησκευτικὴ βάση πολιτικῆς ἐνότητος τῆς αὐτοκρατορίας (religio imperii).

Μὲ τὸν ἐξελληνισμὸ καὶ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τοῦ ὁ κόσμος τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης ταυτίστηκε μὲ ὅ,τι ἀναγνωρίζουμε στὴν Ἱστορία ὡς ἐλληνικὸ (κοινωνιοκεντρικὸ) πολιτισμικὸ «παράδειγμα». Τὸ ἄθλημα τῆς «πόλεως» συνεχίστηκε στὴν αὐτοδιαχειριζόμενη («κοινότητα») ἢ «ἐννορία»¹, ὁ ἐμπειρισμὸς τοῦ ἀποφατισμοῦ συνέχισε νὰ διαστέλλει τὴν κατανόηση τῶν σημαινόντων ἀπὸ τὴ γνώση τῶν σημαινόμενων, ἢ ἐπαλήθευση τῆς πληροφορίας παρέμεινε κοινωνι-

1. «Τὸ κοινοτικὸ σύστημα διατηρεῖται ὡς τὸ τέλος τῆς (βυζαντινῆς) αὐτοκρατορίας». — «Στὸ Βυζάντιο οἱ πόλεις παραμένουν στὸ κέντρο τῆς οἰκονομίας». — «Τὸ σύνολο τῶν πολιτῶν ἀποτελοῦσε τὸ ἀνώτατο ὄργανο τῆς αὐτοδιοίκησης». — «Τὰ διοικητικὰ ὅργανα τῆς (κάθε) συνεσχίας καὶ ὁ ἴδιος ὁ πάτρωνάς της ἐκλέγονται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν μελῶν». — «Γενικὴ τάση εἶναι ἡ κρατικοποίηση τῶν μεγάλων ἐργοστασίων, πού βρίσκονται κυρίως στίς μεγάλες πόλεις». — «Στίς ἐσωτερικὲς δομές της ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶναι συνέχεια τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων». — «Ἡ ζωὴ, οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ, ὁργανώνεται γύρω ἀπὸ τὰ ἀστικά κέντρα. Πρόκειται γιὰ χαρακτηριστικὸ κληροδότημα τοῦ ἐλληνικοῦ-ἐλληνιστικοῦ κόσμου». Νίκου ΣΒΟΡΝΟΥ, *Ἡ βυζαντινὴ ἐπαρχία*, Ἀθήνα («Ἐταιρεία Σπουδῶν Σχολῆς Μωραΐτην») 1991, σελ. 13, 14, 19, 28, 31, 33, 34. — Βλ. ἐπίσης: Χαραλ. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Βυζαντινὴ ἐψηλὴ στρατηγικὴ*, Ἀθήνα («Ποιότητα») 2000, σελ. 53: «Ὁλόκληρο τὸ ἔδαφος τῆς Αὐτοκρατορίας ἦταν διαιρεμένο σὲ πόλεις. Σὲ ἀγροτικὲς περιοχὲς τὴν πόλιν ἀποτελοῦσαν ὁμαδοποιήσεις χωριῶν». — Κ.Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΑ, *Σοσιαλισμὸς καὶ Κοινοτισμὸς*, Ἀθήνα («Ὁ Κοραῆς») 1930, σελ. 27. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἡ Τοπικὴ Αὐτοδιοίκησης καὶ ὁ ἐπιχώριος ἐν Ἑλλάδι οἰκονομικὸς ρεζιναλισμὸς*, Ἀθήνα 1936, σελ. 12. — Νικολ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἑλλήνων συσσωματώσεις*, Θεσσαλονίκη 1958.

κή, συντονισμὸς τῶν σχέσεων κοινωνίας τῆς ἐμπειρίας².

Τὸ ἐλληνικὸ «παράδειγμα» παρέμεινε μοναδικὸ στὴν ἱστορικὴ σκηνὴ ὡς τὸν 13ο ἢ καὶ 14ο αἰῶνα, πού σημαίνει: ὁ ἐλληνορωμαϊκὸς κόσμος ἦταν «ὁ» πολιτισμὸς σὲ διεθνὲς πεδίο, ἦταν τὸ πολιτισμένο τμήμα τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀξονα ἢ ταυτότητα τοῦ «παραδείγματος» συνιστοῦσε ἡ ἀναζήτηση μετάβασης ἀπὸ τὴν κοινωνίαν τῆς χρείας στὴν κοινωνίαν τοῦ ἀληθοῦς — ἡ προτεραιότητα τῆς ἀλήθειας ἐναντι τῆς χρησιμότητος. Ἐξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος, τοῦ ἐλληνόφωνου κόσμου, βρισκόταν ἡ βαρβαρότητα: ὁ τρόπος ὕπαρξης καὶ συνύπαρξης πού καθορίζεται ἀπὸ τὸ πρωτεῖο τῆς χρησιμότητος, τῆς ἱκανοποίησης τῶν φυσικῶν ἐνορμήσεων τοῦ ἀτόμου — τὴν ὑποταγὴ ἀκόμα καὶ τῆς μεταφυσικῆς στὸν ἀτομοκεντρισμὸ τῶν θρησκευτικῶν ὁρμεμφύτων.

Ὅμως, ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο μ.Χ. αἰῶνα, ἡ βαρβαρότητα εἶχε εἰσβάλει κατακλυσμικὰ στὴν εὐρωπαϊκὴ Δύση καταλύοντας τὴν ἐλληνορωμαϊκὴ ἐκεῖ παρουσία. Καὶ ἀπὸ τὸν 9ο κιόλας αἰῶνα ἦταν μᾶλλον φανερό ὅτι ἡ βαρβαρότητα στὴ Δύση κυφοροῦσε «παράδειγμα»: Προχωροῦσε, βῆμα βῆμα, στὸν ἐξωραϊσμὸ τῆς κατάφασης τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ — σὲ ἐνθουσιώδη καταξίωση τῆς νοησιαρχίας, τοῦ ἡθικιστικοῦ νομικισμοῦ, τῆς ὠφελιμοθηρικῆς ἀποτελεσματικότητος. Ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος σὲ φυσικὴ θρησκεία μετέθετε στὸ ἐγὼ τὴν κατοχὴ τῆς «ἀλήθειας», τὴν πραγμάτωση τοῦ ὀρθοῦ καὶ πρέποντος, θεωροῦσε τὸ ἄτομο μὲ τεκμηρτὴ βεβαιότητα «σωτηρίας»,

2. Βλ. τὸ κεφ. Ἡ κοινωνικὴ ἐπαλήθευση τῆς γνώσης, στὸ βιβλίο: Χρ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ἐξὶ φιλοσοφικῆς ζωγραφίης*, Ἀθήνα («Ἰκαρος») 2011, ὅπου καὶ περισσότερες βιβλιογραφικὲς παραπομπές.

δηλαδή ατελεύτητης διαιώνισης του ἐγώ. Θεμελίωσε ἡ βαρβαρότητα «πολιτισμόν» (τρόπο βίου καὶ στόχο τῆς ὕπαρξης) στὴν ὁρμέμφυτη, ἐνστικτώδη ἀνάγκη τοῦ ἀτόμου γιὰ αὐτασφάλιση, ναρκισσιστική κυριαρχία, αἰσθησιακὴ ἡδονή.

Ὡς τὸν 13ο ἢ καὶ 14ο αἰώνα, ἡ ἀντιστροφή τῶν ὅρων τοῦ ἐλληνικοῦ «παραδείγματος» εἶχε ὁλοκληρωθεῖ στὴν εὐρωπαϊκὴ Δύση, μὲ σαφὴ καὶ κοινὴ τὴ συνείδηση τῆς ἀντίθεσης τῶν δύο «παραδειγμάτων». Ἀπὸ τὸν 15ο αἰώνα (1453 καὶ μετὰ), ὅταν ὁ Ἑλληνισμός, μὲ τὴν ὑποδούλωσή του στὸν τουρκικὸ ζυγὸ, χάνεται ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ προσκίνητο, τὸ δυτικὸ-ἀτομοκεντρικὸ «παράδειγμα» μένει μοναδικὸ στὴν ἱστορικὴ σκηνή, εἶναι ἀπὸ τότε «ὁ» πολιτισμὸς σὲ διεθνὲς πεδίο. Ἀναπτύσσει μιὰν ἐκπληκτικὴ δυναμικὴ παγκοσμιότητας πραγματώνοντας θαυμαστά, σχεδὸν ὄνειρικὰ τεχνολογικὰ ἐπιτεύγματα ἐξυπηρέτησης τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου καὶ διευρύνοντας σὲ τεράστια κλίμακα τὴν πρόσβαση τοῦ ἀτόμου σὲ ἀνέσεις, χλιδή, κυριαρχικὴ δύναμη.

Ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴ «σοβαρὴ» Ἱστοριογραφία μοιάζει νὰ ἐξαλείφεται ἡ μνήμη τῆς διαφορᾶς (καὶ κάποτε μοναδικότητος) τοῦ ἐλληνικοῦ κοινωνιοκεντρικοῦ «παραδείγματος».

Γ

Ὁ κόσμος τῶν Ἑλλήνων
καὶ ἡ ἀκοσμία τῶν Βαρβάρων

Ἡ βαρβαρική εἰσβολή στήν εὐρωπαϊκή Δύση: 4ος-6ος μ.Χ. αἰώνας

Ἡ διαφορὰ τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ «παράδειγμα» δὲν εἶναι ἰδεολογική, δὲν προέκυψε ἀπὸ θεωρητικές «θέσεις». Οὔτε προκλήθηκε ἡ διαφορὰ ἀπὸ συγκρούσεις ποὺ κατέληξαν σὲ ἀνεξίτηλες συναισθηματικές ἀντιθέσεις, ψυχολογικὲς ἀγκυλώσεις, τραυματικὲς ἐμπειρίες. Τέτοιοι παράγοντες ἀσφαλῶς καὶ συνόδευσαν τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀντίθεσης, ἀλλὰ δὲν τὴ γέννησαν. Ἡ ἀντίθεση ἦταν πρωτογενής, καταγωγικὰ δεδομένη — τὴν ἐπέβαλαν τὰ ἱστορικὰ δεδομένα.

Ἀδυσώπητη νομοτέλεια ἦταν, πρὶν ἀπὸ ὅλα, ἡ βίαιη μεταβολὴ τῆς σύνθεσης τοῦ πληθυσμοῦ στήν εὐρωπαϊκὴ Δύση, ποὺ συντελέστηκε ἀπὸ τὸν 4ο ἕως καὶ τὸν 6ο μ.Χ. αἰώνα. Καθιερώθηκε νὰ ὀνομάζουμε κατ' εὐφημισμὸν «μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν» τὴν εἰσβολὴ καὶ ἐγκατάσταση βαρβαρικῶν φύλων καὶ φυλῶν, κατάφωρου πρωτογονισμοῦ καὶ ὑπανάπτυξης, στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη¹. Ἦταν ἡ

1. Ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία: J.M. WALLACE-HADRILL, *The Barbarian West – The Early Middle Ages a.d. 400-1000*, N.Y. (Harper and Row) 1962. — Robert LOPEZ, *Naissance de l'Europe* (Armand Colin) 1962. — Thomas J. CRAUGHWELL, *How the Barbarian Invasions shaped the Modern World*, Beverly MA (Fair Winds Press) 2008. — Bryan WARD-PERKINS, *The Fall of Rome and the End of Civilization*, Oxford (Univ. Press) 2005. — Peter

ἴδια περίπου ἐνορμητικὴ ἀναγκαιότητα ποὺ ὠθεῖ καὶ σήμερα τίς μάζες τῶν «οἰκονομικῶν» μεταναστῶν, ἀπὸ χῶρες μὲ πολὺ χαμηλὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο, νὰ ἐπιδιώκουν, μὲ κάθε τρόπο, τὴν εἴσοδο καὶ ἐγκατάστασή τους στὶς ἀνεπτυγμένες οἰκονομικὰ χῶρες τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἴδια ἀνάγκη ποὺ δημιουργήσε, μὲ μαζικὲς μεταναστεύσεις (ἢ κατακτητικὲς εἰσβολές) ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα ὡς τίς μέρες μας, τὸν «Νέο κόσμον» τῆς ἀμερικανικῆς ἡπείρου, Βορρᾶ καὶ Νότου.

Σὲ καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τίς περιπτώσεις (εἴτε γιὰ βίαιη εἰσβολὴ πρόκειται, ποὺ ἀπωθεῖ ἢ ἐξοντώνει τοὺς ἐντόπιους πληθυσμούς, εἴτε γιὰ εἰρηνικὴ ἐγκατάσταση μεταναστῶν ποὺ προσπαθοῦν νὰ προσαρμοστοῦν στὸν ἐπιχώριο τρόπο τοῦ βίου) ὁ στόχος εἶναι ἴδιος: Ἡ εἴσοδος σὲ καλύτερες συνθήκες ζωῆς, καλύτερες ὅχι ἀποκλειστικὰ μὲ ὄρους ὑλικῆς εὐμάρειας. Ὅπως δὴποτε ἡ ἀφθονία τῶν ἀγαθῶν ἐξασφαλίζει ἀνετότερο βίο, εἶναι ὅμως πάντοτε ἐπίζηλο καὶ τὸ ἐπίπεδο «ποιότητας τῆς ζωῆς»: ἡ κατὰ κεφαλὴν καλλιέργεια, ἡ ὀργάνωση καὶ οἱ θεσμοὶ τῶν κοινωνιῶν στὶς ὁποῖες κατευθύνονται τὰ μεγάλα μεταναστευτικὰ ρεύματα ἢ τὰ κύματα εἰσβολέων. Ποτὲ (ἂν ἐξαίρεσουμε τὴν ἀρχικὴ φυγὴ Εὐρωπαίων πρὸς τὴν Ἀμερικὴ) δὲν παρατηρήθηκε ἐνδιαφέρον γιὰ μετανάστευση ἀπὸ κοινωνίες μὲ ὑψηλοὺς πρὸς κοινωνίες μὲ χαμηλότερους δείκτες ποιότητας τῆς ζωῆς.

HEATHER, *The Fall of the Roman Empire – A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford (Univ. Press) 2007. — Julia SMITH, *Europe after Rome: A new cultural History 500-1000*, Oxford (Univ. Press) 2005. — B. BURY, *The Invasion of Europe by the Barbarians*, Macmillan, 2000. — Edward JAMES, *The Franks*, Blackwell, 1988. — Malcolm TODD, *The Early Germans*, Blackwell, 2003. — Pierre RICHÉ, *Éducation et culture dans l'Occident barbare, 6e-8e siècles*, Paris (Seuil) 1972. — Michael RICHTER, *The Formation of the Medieval West: Studies on the Oral Culture of the Barbarians*, Dublin (Four Courts Press) 1994.

Στοὺς αἰῶνες τῶν βαρβαρικῶν εἰσβολῶν στὰ ἐδάφη τῆς Δυτικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τεκμήριο ὑψηλοῦ πολιτισμικοῦ ἐπιπέδου, κοινωνικῆς ἀνάπτυξης καὶ κατὰ κεφαλὴν καλλιέργειας ἦταν, αὐτονόητα γιὰ ὅλους, ἡ χριστιανικὴ ἰδιότητα, ἡ ἐνταξὴ στὴ χριστιανικὴ Ἐκκλησία. Αὐτὴ ἡ ἐνταξὴ συνιστοῦσε μετάβαση ἀπὸ τὸ παιδαριῶδες ἐπίπεδο δοξασιῶν, λατρείας καὶ ἡθικῆς τῶν παγανιστικῶν θρησκειῶν στὸ ἐπίπεδο ἐξαιρετικὰ προηγμένου μεταφυσικοῦ προβληματισμοῦ ποὺ ἐκφραζόταν μὲ τὴ φιλοσοφικὴ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἀποκαλυπτικὴ (ὅχι ἀπλῶς διακοσμητικὴ-εὐφραντικὴ τῶν ἀτομικῶν αἰσθήσεων) Τέχνη τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἐπίσης ἀποκαλυπτικὴ («νόηματος») τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῶν ὑπαρκτῶν δραματογραφία τῶν Ἑλλήνων. Ἐκφραζόταν ὁ μεταφυσικὸς προβληματισμὸς μὲ σημαίνοντα κλήσης-πρόσκλησης σὲ ἄμεση, ἐμπειρικὴ μετοχὴ στὰ σημερινόμενα.

Τὰ βαρβαρικὰ φύλα κατέλυσαν τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία στὴ δυτικὴ τῆς κοιτίδα, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ἄθελά τους: Ὁ πολιτισμὸς τῆς κινοῦσε τὸν θαυμασμό τους, ἤθελαν νὰ τὸν προσλάβουν, ἀλλὰ γιὰ τέτοιες προσλήψεις δὲν ἀρκεῖ ἡ κοινὴ ἔστω, θέληση καὶ ἐπιθυμία. Εἶχαν διαμορφωμένο τὰ βαρβαρικὰ φύλα δικό τους τρόπο ἀντίληψης τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὀργάνωσης τοῦ βίου, ἐθισμοὺς καὶ θεσμοὺς κάλυψης τῶν ἀναγκῶν τους — δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ τὰ ἀλλάξουν ὅλα ἀκαριαῖα, νὰ ἀφομοιώσουν ἀμέσως τὸν τρόπο τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ κόσμου ποὺ θαύμαζαν. Οἱ δύο τρόποι, ὁ ἐλληνορωμαϊκὸς καὶ ὁ βαρβαρικὸς, ἦταν ἀσύμπτωτοι, ἀντιθετικοί, καὶ ὁ βαρβαρικὸς παρέμεινε σαφέστατα ὁ πρωτεύων καὶ κυρίαρχος, γι' αὐτὸ διαπιστώνουμε κατάλυση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας στὴ Δύση, πραγματικὸ ἱστορικὸ ἀφανισμό τῆς. Ὁ ἐλληνορωμαϊκὸς τρόπος (ἐκκλησιοκεντρι-

κός στὶς νοηματοδοτήσεις του μὲ ἔμπρακτες τὶς συνέπειες στὴν πολιτική, στὴν Τέχνη, στοὺς θεσμοὺς) καταπόθηκε ἀπὸ τὸν βαρβαρικὸ τρόπο, ἀλλοτριώθηκε, ἀναιρέθηκε.

Ὅμως ἡ καινούργια πραγματικότητα ποὺ προέκυψε, ἂν καὶ καταφανῶς βαρβαρική, εἶχε μπολιαστεῖ μὲ σπέρματα δυναμικῶν μετεξελίξεων. Ἦταν μετεξελίξεις τοῦ βαρβαρικοῦ τρόπου, ὅχι τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ, ὅσο κι ἂν οἱ ἐπιχώριες φιλοδοξίες πρόβαλλαν τὸ ἀντίστροφο.

2

Ἄμεσος «ἐκχριστιανισμός» – βραδύτατος ἐκπολιτισμός

Τὸ μελέτημα τοῦ J.M. Wallace-Hadrill καθιέρωσε τὸν ὄρο *The Barbarian West*¹ γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Δύσης μετὰ τὴν ἐκεῖ κατάλυση τῆς ρωμαϊκῆς «τάξης πραγμάτων». Ἡ καινούργια αὐτὴ Δύση, ἡ βαρβαρική, εἶναι μᾶλλον σαφές (ἀπὸ τὶς ἱστορικές πηγές) ὅτι εἶχε ἐπίγνωση τῶν ὑστερημάτων τῆς ἑναντι τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Καὶ προσπάθησε, μὲ ὀρμητικὴ ἀνυπομονησία, νὰ ἀναπληρώσει τὴ μειονεξία.

Πρῶτο βῆμα, ἀπόλυτης προτεραιότητος, ἦταν νὰ ἐκχριστιανιστοῦν οἱ βαρβαρικοὶ ἔποικοι πληθυσμοί. Στὸν ἐκχριστιανισμό τους συνέργησε ἀποφασιστικά, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δική τους, τῶν εἰσβολέων τῇ βιάσει, καὶ ἡ ἐργώδης, μεθοδικὴ ἱεραποστολικὴ προσπάθεια τοπικῶν Ἐκκλησιῶν στὴ Δύση, ὅπως τοῦ Λουγδούνου (σημερινῆς Lyon) καὶ τῆς Μασσαλίας, ἀλλὰ καὶ ἱεραποστόλων ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία. Βέβαια ὁ ἐκχριστιανισμὸς αὐτῶν τῶν πληθυσμῶν ἦταν γεγονὸς πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό, πρὶν μερικὸς αἰῶνες, τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου — ἄλλης τάξεως γεγονός, μὲ διαφορετικοὺς συντελεστές. Γιὰ τὸν ἑλληνικῆς παιδείας ἄνθρωπο ἐκείνων τῶν χρόνων τὸ ἐκκλησιαστικὸ εὐ-αγγέλιο

1. Βλ. προηγ. ὑποσημείωση ἀρ. 1, σελ. 49.

ἦταν μιὰ προσωπική εὕρεση-ἐκπληξή, μιὰ ἀνακάλυψη ἀπαντήσεων σὲ ἀναπάντητα ἐρωτήματα ἢ κενὰ τῆς ἀρχαιο-ελληνικῆς ὀντολογίας: Κενὰ («νοήματος») τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς συνύπαρξης, ἐκκρεμότητες διλημμάτων, ὅπως ἡ ἀναφορά τῆς αἰτιώδους ἀρχῆς τοῦ ὑπάρχειν στὴν ἐλευθερία ἢ στὴν ἀναγκαιότητα. Καὶ ἐπειδὴ ἦταν προσωπική ἢ πρόσληψη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου ἀπὸ τὸν Ἑλληνα, ἐκφράστηκε ἢ ἐμπειρία τῆς ἀνακάλυψης, ἀμέσως, μὲ τὴ γλώσσα τῆς ἐλληνικῆς Τέχνης — Τέχνης ποὺ παλεῖ νὰ «πεῖ» τὸ ἀληθινὰ ὑπαρκτὸ μὲ τὸν τρόπο τῆς δραματουργίας, τοῦ εἰκονισμοῦ, τῆς ποίησης, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς μουσικῆς. Τὸν τρόπο τῆς ἀποκαλυπτικῆς, ὄχι διακοσμητικῆς ἢ διδασκτικῆς ἢ εὐφραντικῆς τῶν ἀτομικῶν αἰσθήσεων, Τέχνης².

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν προσωπικὸ-ἐμπειρικὸ τρόπο τῶν Ἑλλήνων, ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν βάρβαρων εἰσβολέων ἦταν ὁμαδικός, μαζικός, συνήθως ἀποτέλεσμα πειθάρχησης σὲ ἐντολὴ τοῦ ἡγεμόνα — συχνὰ τὰ πλήθη βαφτίζονταν κατὰ πολυπληθεῖς ὁμάδες μέσα σὲ ποτάμια. Οἱ ἄνθρωποι ἄλλαζαν ἀπλῶς θρησκεία: ἀπὸ μιὰ παγανιστικὴ περνοῦσαν σὲ μιὰ περισσότερη «ἐξελιγμένη» μορφή φυσικῆς καὶ πάλι θρησκείας³. Ὁ Θεὸς παρέμενε ἓνα «άνωτατο ὄν» νοητικὰ μόνο, δηλαδὴ ὑποθετικὰ ὀριζόμενο, ἢ πίστη ταυτιζόταν μὲ ἀτομικὲς «πεποιθήσεις», ἐμπειρικὰ ἀνεξέλεγκτη παραδοχὴ «δογμάτων», «ἀρχῶν», «ἄξιωμάτων», ἢ ἠθικὴ συνέχιζε νὰ

2. Βλ. ἐνδεικτικά: Χρήστου ΚΑΡΟΥΖΟΥ, Οἱ ἀρχὲς τῆς αἰσθητικῆς ὅρασης στὸν 5ο αἰώνα π.Χ., στὸν τόμο: *Ἀρχαία Τέχνη*, Ἀθήνα («Ερμῆς») 1972. — Π.Α. ΜΙΧΕΛΗ, *Αἰσθητικὴ θεώρηση τῆς βυζαντινῆς τέχνης*, Ἀθήνα 1972. — Κώστα ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *Τέχνη καὶ πολιτισμὸς στὴν Ἀρχαία Ελλάδα*, Ἀθήνα («Ἐναλλακτικὲς Ἐκδόσεις») 1998.

3. Γὰρ τὸν ὅρισμό τῆς «φυσικῆς θρησκείας» βλ. τὸ βιβλίο μου *Ἐνάντια στὴ θρησκεία*, Ἀθήνα («Ἰκαρος») 2010, μέρος Α σελ. 11-18.

εἶναι συμπεριφορική, σύνολο κανονιστικῶν ἀρχῶν, κωδικῶν ἐντολῶν μὲ ὑπερφυσικὸ κύρος («θείου νόμου»).

Ἡ διαφορὰ τῶν κινήτρων ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Βαρβάρων ἀπὸ τὰ κίνητρα ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ἑλλήνων δὲν σημαίνει ὅτι τὸ εὐ-αγγέλιο τῆς Ἐκκλησίας ἀπευθυνόταν (καὶ ἀπευθύνεται) μόνο σὲ ἀνθρώπους ὑψηλῆς καλλιέργειας, ὅτι προϋποθέτει μόνο τοὺς ἐμπειροὺς τῶν ἐλληνικῶν φιλοσοφικῶν ἀναζητήσεων. Ἡ ἀποφασιστικὴ διαφορὰ εἶναι αὐτὴ ποὺ προαναφέρθηκε: ὁ ὑποχρεωτικός, μαζικὸς ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βαρβάρων, δηλαδὴ ὁ ἀφετηριακὸς (ἐξ ὑπαρχῆς) ἐγκλωβισμὸς ἐνὸς συνόλου ἀτόμων σὲ μιὰ θρησκευτικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ποὺ σημαίνει: σὲ ἐκδοχὴ ἀτομοκεντρικὴ καὶ ὄχι ἐκκλησιαστικὴ, ἐξ ὁρισμοῦ ἰδεολογικὴ, ἠθικιστικὴ-νομικὴ — στοὺς ἀντίποδες τῆς αὐτοπροαίρετης προσωπικῆς μετοχῆς τοῦ Ἑλληνα στὸν κοινωνούμενο (ἐκκλησιαστικὸ) τρόπο ὑπαρξῆς καὶ συνύπαρξης.

Οἱ Ἕλληνες εἶχαν δεδομένη στὴν παράδοσή τους (ποὺ θὰ πεῖ: σὲ ἐμπρακτὴ βιωματικὴ μεταβίβαση ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ) τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀλήθειας ὡς ἐνεργὸ μετοχὴ σὲ κοινὸν τρόπο, κοινὸ ἄθλημα. Ἦταν ὁ τρόπος καὶ τὸ ἄθλημα τῆς πόλεως, τοῦ πολιτικοῦ βίου, τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ποὺ πραγματῶνε καὶ φανέρωνε τίς κατὰ λόγον σχέσεις, δηλαδὴ τὸ κατ' ἀλήθειαν συνεχῆ. Ἀνάλογη ἐμπειρικὴ-βιωματικὴ παράδοση μετοχῆς στὴν ἀλήθεια εἶχαν καὶ οἱ Ἑβραῖοι — παρ' ὅλη τὴν ἀλλοτριώσιν (θρησκευτικοποίησιν) αὐτῆς τῆς παράδοσης, συντελεσμένη ἤδη στὴν ἐποχὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ καταγγελλόμενη στὸ κήρυγμά του. Ἡ γνώση τῆς ἀλήθειας τοῦ Θεοῦ δὲν ἦταν γιὰ τοὺς Ἑβραίους μιὰ ἀτομικὴ πίστη-παραδοχὴ-πεποίθησις, ἀλλὰ ἡ μετοχὴ τους στὴ βιωματικὰ

μεταβιβαζόμενη ιστορική εμπειρία του λαού τους, εμπειρία σχέσης του «ἐκλεκτού» (ἐπιλεγμένου ἀπὸ τὸν Θεὸ) λαοῦ μετὸν «Κύριο τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς». Οἱ Ἑβραῖοι ἀναφέρονταν στὸν Θεὸ μετὰ τὴ διατύπωση: «ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν» — ὁ Θεὸς ποὺ βεβαίωσε (ἐπαλήθευσε) τὴ θεότητά του μένοντας πιστὸς στίς ἐπαγγελίες του, ἐκπληρώνοντας τίς ὑποσχέσεις ποὺ ἔδωσε στὸν Ἀβραάμ, στὸν Ἰσαάκ, στὸν Ἰακώβ (τοὺς «πατέρες» τοῦ Ἰσραήλ), ἀλλὰ καὶ στοὺς μεταγενέστερους ἡγέτες καὶ προφῆτες τοῦ «περιούσιου» λαοῦ.

Τὴ μετοχὴ τῶν Ἑβραίων στὴν ιστορική εμπειρία τοῦ λαοῦ τους ἐξασφάλιζε ἡ τήρηση τοῦ *Νόμου*: ἦταν ἡ ἐμπρακτικὴ ἀποδοχὴ καὶ βεβαίωση τοῦ ἀνήκειν στὸν «ἐκλεκτὸ» τοῦ Θεοῦ λαό. Ὁ Ἑβραῖος δὲν τηροῦσε τὸν Νόμο γιὰ νὰ κερδίσει ἀτομικὴ θρησκευτικὴ ἀξιομισθία, τὸν τηροῦσε γιὰτὶ ἡ τήρηση αὐτοῦ τοῦ Νόμου ἦταν ὁ τρόπος ποὺ βεβαίωνε τὴν ἐλεύθερη θέλησή του νὰ ἀνήκει στὸν λαὸ τὸν προικισμένο μετὰ τὸ προνόμιο νὰ εἰκονίζει τὴ σχέση τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴ σύνολη ἀνθρωπότητα.

Οἱ συντομογραφικὲς αὐτὲς ἀναφορὲς ὀριοθετοῦν ἐρμηνευτικὰ τὴν πιστοποίηση ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἑβραίων συνιστοῦσε ἓνα γεγονὸς ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Βαρβάρων στὴν εὐρωπαϊκὴ Δύση. «Ἕλληνες καὶ Ἑβραῖοι βίωσαν τὸν ἐκχριστιανισμό τους ὡς ἐλεύθερο προσωπικὸ πέρασμα (ἀπάσχα) ἀπὸ ἓνα κοινὸ ἄθλημα (τῆς μετοχῆς στὴν πόλιν ἢ τῆς τήρησης τοῦ Νόμου) σὲ ἓνα ἄλλο: στὸ ἐκκλησιαστικὸ ἄθλημα — πέρασμα ἄγνωστο ἐμπειρικὰ στοὺς Βαρβάρους. Ὁμῶς οἱ ιστορικὲς συγκυρίες ὁδήγησαν, πάνω σὲ αὐτὴ τὴν ἄγνοια, νὰ οἰκοδομηθεῖ ὁλόκληρο τὸ δυτικὸ πολιτισμικὸ «παράδειγμα». Τὸ μόνον στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία μετὰ δυναμικὴ παγκοσμιότητος, κυριολεκτικὰ.

3

Ὁ ἐκχριστιανισμὸς συνάρτηση πολιτισμικοῦ «παραδείγματος»;

Δημιουργεῖται πάντως ἓνα ἐρώτημα, ἂν γιὰ τὴν εἴσοδο στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς εἶναι ἀναγκαῖα συνθήκη ἡ ἐλληνικὴ ἢ ἡ ἐβραϊκὴ «προπαρασκευὴ» — ἂν δηλαδὴ ἡ πρόσβαση στὴν Ἐκκλησίαν εἶναι συνάρτηση συγκεκριμένου πολιτισμικοῦ «παραδείγματος». Μιὰ κατευθυντήρια τῶν ἀναζητήσεων ἀπάντηση θὰ μπορούσε νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ γλωσσικὴ σημαντικὴ ποὺ χρησιμοποίησε ἡ Ἐκκλησία γιὰ νὰ δηλώσει-γνωστοποιήσῃ τὸ γεγονὸς τῆς ἐνανθρώπησης τοῦ Θεοῦ: Μίλησε γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Θεοῦ ὡς τρόπο, ὄχι ὡς λογικὴ προϋπόθεση καὶ θεωρητικὸ συναγόμενο. Ἐλεύθερος ὁ Θεὸς νὰ ὑπάρχει χωρὶς ἀναγκαῖο προκαθορισμὸ τῆς ὑπαρξῆς του ἀπὸ φύση ἢ οὐσία, μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ ὡς ἄνθρωπος (νὰ προσλάβῃ τὸν τρόπο-φύση τοῦ ἀνθρώπου), χωρὶς νὰ πάψῃ νὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι. Ὄντας Θεὸς εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ τὴ θεότητά του, καὶ γινόμενος ἄνθρωπος εἶναι ἐπίσης ἐλεύθερος ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητά του. Ὁ δικὸς του τρόπος εἶναι νὰ πραγματώνῃ τὴν ὑπαρξὴ ὡς ἐλευθερία: νὰ ὑπάρχει ἐπειδὴ θέλει νὰ ὑπάρχει, καὶ νὰ θέλει νὰ ὑπάρχει ἐπειδὴ ἀγαπάει. Εἶναι ἡ Αἰτιώδης Ἀρχὴ τοῦ ὑπάρχειν, ἐπειδὴ εἶναι ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα: ἡ ὑπαρξὴ ὡς αὐθυπέρβαση καὶ αὐτοπροσφορά.

Ἐπομένως σαρκώνεται μὲν ἐξ Ἑβραίων ὁ Θεός, ἀλλὰ ὁ

τρόπος του δὲν εἶναι ἡ ἐβραϊκότητα, εἶναι ἡ κένωση, ἡ ἀγαπητική αὐτοπροσφορά. Γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν ἐνανθρωπήσαντα Θεὸ δὲν προαπαιτεῖται νὰ προσλάβουμε τὴν ἐβραϊκότητά του (νὰ γίνουμε Ἑβραῖοι), ἀλλὰ νὰ μετášχουμε ἐμπειρικά-ὕπαρξτικά στὸν τρόπο του, δηλαδὴ στὴν κένωση. Καὶ ἡ Ἐκκλησία προσλαμβάνει τὴν ἱστορική σάρκα τοῦ ἐλληνικοῦ κοινωνεῖν, ἀλλὰ ὁ τρόπος τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἡ ἐλληνικότητα, εἶναι καὶ πάλι ἡ κένωση, ἡ κενὴ ἀπὸ κάθε ἰδιοτέλεια ἀγαπητική αὐθυπέρβαση. Ποὺ σημαίνει ὅτι: Γιὰ νὰ γνωρίσει ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεό, προαπαιτεῖται ὅχι νὰ πληροφορηθεῖ, νὰ κατανοήσῃ, νὰ συλλάβῃ τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενον τῶν λέξεων Θεός, ἐνανθρώπηση, ἀγάπη κ.λπ. Προαπαιτεῖται νὰ μετášχει (ὅσο εἶναι μπορετὸ στὸν ἄνθρωπο) στὸν τρόπο τῆς κενωτικῆς ἀγάπης. Γιὰ αὐτὴ τὴ μετοχὴ μπορεῖ νὰ βοηθηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐβραϊκότητα ἢ τὴν ἐλληνικότητα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη πολιτισμικὴ παράδοση ἰκανὴ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ ἄθλημα τῆς κένωσης (— νὰ τὸ ὑπηρετήσῃ, ὅχι νὰ τὸ ἀποκλείει ὅπως ὁ θρησκευτικὸς ἀτομοκεντρισμὸς).

Στοὺς πρώτους αἰῶνες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, κάποια ἀναστήματα ἔκτακτης, ὑψηλῆς καλλιέργειας ὀνομάστηκαν ἀπὸ τὴν κοινὴ συνείδηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος «πατέρες» τῆς Ἐκκλησίας. Ὀνομάστηκαν ἔτσι ὅχι εἰκονικά, εὐφημιστικά, ἐγκωμιαστικά, ἀλλὰ μὲ συνεπὴ γλωσσικὸ ρεαλισμὸ: Εἶναι αὐτοὶ ποὺ δὲν μᾶς «γνωστοποιοῦν» ἀπλῶς (ἐρμηνεύουν, ἀναλύουν, συστηματοποιοῦν μεθοδικά) μὲ εὐστοχα σημαίνοντα τὸν ἐκκλησιαστικὸν τρόπο, ἀλλὰ μᾶς «γεννᾶνε» σὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, μᾶς «ἐγκεντρίζουν» σὲ καινούργιο τρόπο ὑπάρξεως. Ἄν οἱ φυσικοὶ μας γεννήτορες διαμεσολαβοῦν στὴ συγκρότηση τῆς φυσικῆς ὑπαρξτικῆς μας ὑπόστασης, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες

διαμεσολαβοῦν στὴ γέννηση τῆς ἐλεύθερης ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα ἐκκλησιαστικῆς μας ὑπόστασης, στὴν ὑπαρξὴ μας καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ.

Ἡ πατρότητα εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴ διδασχὴ, τὴν παιδαγωγίαν¹, τὸ «ἀλάθητο» τῶν διατυπώσεων, τὴν ὀρθοδοξίαν τῶν φρονημάτων, τὴν παροχὴ ἠθικοῦ προτύπου συμπεριφορᾶς. Ἡ πατρότητα εἶναι ὁ τρόπος τῆς Ἐκκλησίας, ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ὁ τρόπος τῆς θρησκείας. Ἡ Ἐκκλησία μᾶς γεννάει στὴν ὑπαρξὴ ὡς σχέση, ὡς ἐλευθερία ἀγάπης, ἡ θρησκεία θωρακίζει τὸ φυσικὸ ἄτομο, παρηγορεῖ μὲ ψευδαισθήσεις τὴ θνητότητα — τὸ θωρακίζει μὲ «ὀρθόδοξες» πεποιθήσεις, πιστότητα στὸν νόμο, μετρούμενη ἀξιομισθία, ἀντικειμενικὰ πιστοποιημένη ἠθικότητα. Καθόλου τυχαῖα ἡ θρησκευοποίηση τῆς Ἐκκλησίας στὴ μεταρωμαϊκὴ Δύση συνοδεύτηκε ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀνάγκη γιὰ ἓναν «ἀλάθητο» φορέα τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας καὶ διδασχῆς, μιὰν ὀριστική, τελεσιδικὴ διατύπωση τῆς ὀρθότητος σὲ «δόγματα», μιὰ κωδικοποίηση τῶν κανόνων σὲ «Σύνταγμα Δικαίου»², μιὰν ἐκδοχὴ τῆς «ἀγιότητας» ὡς δικαστικὰ τεκμηριωμένης ἀναμαρτησίας καὶ ἀσφαλτοῦς ὀρθοφροσύνης. Καὶ ὅταν ἡ παγκοσμιοποίηση τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» ἀλλοτρίωσε καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν Ὀρθοδοξίαν σὲ Ὀρθοδοξισμό, τὰ ἴδια συμπτώματα θρησκευτικοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ ὑποκατέστησαν τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός σὲ ὀλόκληρο τὸν χριστιανικὸν κόσμον³.

Ἡ διδασχὴ, ἡ καθοδήγηση, ἡ μύηση ἀναφέρονται στὴν

1. Γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ ἀπόστολος Παῦλος: Ἐὰν μωροὺς παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα (1 Κορ. 4, 15).

2. Corpus Juris Ecclesiae Latinae / Corpus Juris Canonici.

3. Βλ. καὶ πάλι: Ἐνάντια στὴ θρησκεία, μέρος Ε.

κατανόηση, στὸν ψυχολογικὸ ἐπηρεασμὸ, στὴ συμπεριφορὰ ἢ πατρότητα ἀναφέρεται στὸν τρόπο νὰ ὑπάρχουμε. Ἡ σημασία τῶν Πατέρων στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἔγκειται στὸ ὅτι ἄσκησαν τὴν πατρότητα τόσο ὡς τρόπο ἄμεσης ἀγαπητικῆς σχέσης (ὡς ἐπίσκοποι, ποιμένες, λειτουργοὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀθλήματος ἢ ὡς ἔμπειροι ὁδηγοὶ τοῦ μοναστικοῦ ἀθλήματος) ὅσο καὶ μέσω τῆς γλώσσας, ὡς τρόπου καὶ πάλι, ἀλλὰ ἔμμεσης σχέσης: Κατόρθωσαν τὴ συνεπέστερη δυνατὴ μεταφορὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας καὶ μαρτυρίας στὴν κοινὴ γλωσσικὴ σημαντικὴ — στὴν περισσότερο προσφερόμενη τότε γιὰ αὐτὴ τὴ μεταφορὰ γλώσσα, τῆς «κοινῆς» στὴ ρωμαϊκὴ οἰκουμένη ἐλληνικῆς. Κατόρθωσαν τὸν τρόπο τῆς Ἐκκλησίας ὅχι ἀπλῶς νὰ τὸν σημανῶν-γνωστοποιήσουν μὲ τὴ γλώσσα, ἀλλὰ νὰ τὸν ἀποτυπώσουν στὴ γλώσσα — ὅπως οἱ πολὺ μεγάλοι ποιητὲς κατορθώνουν νὰ ἀποτυπώσουν τὸν τρόπο τοῦ ἔρωτα στὴ γλωσσικὴ ἐκφραστικὴ. Γιὰ ἓνα τέτοιο κατόρθωμα ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα προσφερόταν κατεξοχὴν, τόσο ἐξ αἰτίας τοῦ ἐννοιολογικοῦ της πλούτου ὅσο ἢ κυρίως γιὰ τὴν ἀποφατικὴ δυναμικὴ ποὺ τῆς προσέδωσαν οἱ Ἕλληνες — τὴν ἄρνησή τους νὰ ταυτίσουν τὴν κατανόηση τῶν γλωσσικῶν σημαινόντων μὲ τὴ γνώση τῶν σημαινομένων.

4

Πλείονα γιὰ τὸν τρόπο ἢ πολιτισμὸ

Ὁ ἐλληνικὸς τρόπος τῆς γλώσσας παραπέμπει στὴ γνώση ὡς ἐμπειρία σχέσεων, ὁ ἐκκλησιαστικὸς «διαβαίνει»¹ στὸν τρόπο τῆς ὑπαρξῆς ὡς σχέσης. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ἡ γλώσσα ὀριοθετεῖ τὴ σημαίνουμένη ἐμπειρία, τὴν προφυλάσσει ἀπὸ παρα-νοήσεις καὶ παρ-εξηγήσεις, ὑπηρετεῖ (δὲν ὑποκαθιστᾷ) τὴν πρόσβαση ἢ τὴ «διάβαση» στὴν ἐμπειρία τῶν σχέσεων κοινωνίας. Σὲ αὐτὸ τὸ πεδίο, τῆς γλώσσας ὡς ἐμπειρικὰ προσβάσιμου ἀθλήματος μετοχῆς-μέθεξης στὴν ἀλήθεια, ἡ γλώσσα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας προσλαμβάνει τὴν ἱστορικὴ σάρκα τοῦ ἐλληνικοῦ τρόπου γιὰ νὰ σαρκώσῃ τὴν κλήση στὸν ἐκκλησιαστικὸν τρόπο: Κλήση στὴν «ἀποκάλυψη» τῆς προσωπικῆς ἐτερότητας ὡς ὑπαρκτικῆς (ὅχι ἀπλῶς μορφικῆς) διαφορᾶς, κλήση σὲ ἀμεσό-

1. Τὸ ρῆμα χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ γλώσσα τῶν Εἰκόνων στὴ σχετικὴ ἀπόφαση τῆς Ἑβδομῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου: «Ἡ γὰρ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει καὶ ὁ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα, προσκυνεῖ ἐν αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν». (Ἰωάν. ΚΑΡΜΠΗ, *Τὰ Δογματικά καὶ Συμβολικά Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. I, Ἐν Ἀθῆναις 1960, σελ. 240.) — Ἡ τιμὴ τῆς Εἰκόνος δηλώνει σχέση, ἡ Εἰκόνα εἶναι γλώσσα κλητικὴ σὲ σχέση, ἡ ἀπάντησις στὴν κλήση «διαβαίνει ἐπὶ τὸ πρωτότυπον»: ἡ ὑπόστασις τοῦ πρωτοτύπου (τοῦ εἰκονιζόμενου προσώπου) καὶ ἡ προσωπικὴ ὑπόστασις τοῦ τιμῶντος (ἀπροσκυνούντος) τὸ εἰκονιζόμενο συνιστοῦν σχέση ἐνυπόστατων ὄρων — σχέση προσωπικῆς ἀμεστότητας.

τητα «συνάντησης» μὲ τὴν ἔναντι προσωπική παρουσία, κλήση στὴ δυνατότητα δοξολογικῆς ἢ ἱκετήριας πίστεως-ἐμπιστοσύνης-αὐτοπαράδοσης. Λειτουργεῖ ἡ γλῶσσα τῇ γέννηση στὴν ἐλευθερία ἀπὸ τοὺς ὑπαρκτικούς περιορισμούς τοῦ κτιστοῦ, ὅπως λειτουργεῖ καὶ ἡ γῆ τῇ βλάστηση-ζωοποίηση τοῦ σπόρου ποὺ πέφτει στὸ χῶμα γιὰ νὰ πεθάνει. Ἡ ζωτικὴ λειτουργία συντελεῖται καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις «ἀνεπαισθήτως»: Ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ καθεύδῃ καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν, καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ καὶ μηκύνῃται ὥς οὐκ οἶδεν αὐτός. Αὐτομάτῃ γάρ ἡ γῆ καρποφορεῖ².

Στὶς ἐπιστῆμες παίζουν καίριο ρόλο οἱ εὐφυεῖς καὶ ὁ-ξυδερκεῖς, οἱ ταλαντοῦχοι τῆς σπουδῆς καὶ τῆς ἔρευνας: Τὰ φυσικά τους χαρίσματα καὶ ἡ ἐργώδης καλλιέργεια τῶν χαρισμάτων τους τοὺς ἀναδείχνουν ἱκανοὺς νὰ ὀριοθετοῦν διακρίνουν τὴν ἔγκυρη γνώση ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη δοξασία, τὴν ψευδαισθητικὴ ἐντύπωση, τὴ σκόπιμη ἰδεολογικοποίηση τῆς γνώσης. Ἀποδίδουμε στοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ κάποιον τέτοιο ρόλο. Μόνο πού, στὴν περίπτωσή τους, προσαπαιτεῖται τὸ χάρισμα διάκρισης τοῦ τρόπου τῆς κτιστότητας ἀπὸ τὸν τρόπο τοῦ Ἀκτίστου: τῆς θνητῆς ὑπαρξῆς ἀπὸ τὴν ὄντως ζωὴ. Καὶ γι' αὐτὴ τὴ διάκριση τὰ φυσικά προσόντα ἀπὸ μόνα τους δὲν ἀρκοῦν.

Στὴν Ἐκκλησία, ὅταν «ἀπολέσει» ὁ ἄνθρωπος τὴν «ψυχὴν» του τότε μόνον τὴ «σώζει»³ — ὅταν παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀτομοκεντρικὴ αὐτάρχεια, τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ ἐπανάπαυση στὰ ἀτομικά, φυσικά του προσόντα. Γι' αὐτὸ καὶ ἀποκλείεται νὰ περιοριστοῦν ποτὲ οἱ εὐαγγελικὲς ἐπιγνώσεις σὲ

2. *Μάρκ.* 4, 26-27.

3. *Μάρκ.* 8, 35. — *Λουκ.* 9, 24. — *Ἰωάν.* 12, 25.

κάποιες ἐλὶτ προσοντούχων. Τὰ μέγιστα καὶ τίμια τῆς ὑπαρκτικῆς ἀλήθειας τὰ «ἀπέκρυψεν ὁ Θεὸς ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν καὶ ἀπεκάλυψεν αὐτὰ νηπίοις»⁴ καὶ «εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός»⁵. (Πατέρες) ἀναδείχθηκαν στὴν Ἐκκλησία ὅσοι κατόρθωσαν νὰ μεταποιήσουν τὸ φυσικὸ χάρισμα τῆς εὐφυΐας καὶ εὐθυκρισίας σὲ ἔμπρακτη αὐτοπροσφορά, κένωση ἀπὸ κάθε ἰδιοτέλεια, διακονία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος.

4. *Λουκ.* 10, 21.

5. 1 *Κορ.* 3, 18.

Καταγωγική ιδιαιτερότητα
τῆς Δύσης: ἡ θρησκευτικοποίηση
τοῦ Χριστιανισμοῦ

1

Κοινωνιοκεντρικὸ τὸ ἑλληνικὸ «παράδειγμα», ἀτομοκεντρικὸ τὸ βαρβαρικὸ

Στὴ μεταρωμαϊκὴ Δύση οἱ ἔποικοι βαρβαρικοὶ πληθυσμοὶ παρέμειναν, αἰῶνες μετὰ τὴν ἐκεῖ εἰσβολή τους καὶ παρὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τους, σὲ πολὺ χαμηλὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης καὶ καλλιέργειας¹. Οἱ ὑποτυπώδεις ἐλίτ τῶν διανοουμένων (στοὺς κόλπους τοῦ κλήρου κατὰ κανόνα ἢ σὲ κάποιες αὐλὲς ἡγεμόνων) ἀπεῖχαν πολὺ, ἀπροσμέτρητη ἀπόσταση, ἀπὸ τὸ σημεῖο νὰ ὑποψιαστοῦν, ἔστω, τίς καίριες συνέπειες πολιτισμοῦ (τρόπου τοῦ βίου) ποὺ εἶχε ἡ θρησκευοποίηση τῆς Ἐκκλησίας στὴ νεόφυτη Δύση — ἀδύνατο νὰ ὑποψιαστοῦν τὴ διαφορὰ τῆς φυσικῆς θρησκείας ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός. Μὲ ἀποτέλεσμα ὁ Χριστιανισμὸς νὰ λογαριάζεται αὐτονόητα σὰν μιὰ «καλύτερη» μὲν, σπουδαιότερη ἢ «ἀνώτερη» ἀπὸ τίς παγανιστικὲς, ἀλλὰ πάντως σὰν «θρησκεία», ἐξ ὀρισμοῦ ἀτομοκεντρικὴ².

1. Βλ. Bryan WARD-PERKINS, *The Fall of Rome and the End of Civilization*, σελ. 22-23, 30-31, 117 κ.έ., 160, 173. — Michel ROUCHE, *Haut Moyen Âge occidental*, στὸν τόμο *Histoire de la vie privée I*, Paris (Seuil) 1985, σελ. 404, 407, 420 κ.έ. — Jacques LE GOFF, *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε τὸν Μεσαίωνα*, σελ. 59-60. — Robert LOPEZ, *Naissance de l'Europe*, σελ. 38, 46, 51, 52, 53. — J.M. WALLACE-HADRILL, *The Barbarian West*, σελ. 33, 69. — Georges DUBY, *Adolescence de la Chrétienté Occidentale*, Genève (Skira) 1967, σελ. 7, 8, 73.

2. WALLACE-HADRILL, ὁ.π., σελ. 20: Christianity broke the mould by

Αυτή ή διαφορά, τὸ ἀσυμβίβαστο, ἡ ἀντίθεση ἐκκλησίας καὶ θρησκείας, κοινωνιοκεντρισμοῦ καὶ ἀτομοκεντρισμοῦ, χώρισε ἀγεφύρωτα τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ Ἀνατολὴ ἀπὸ τὴ βαρβαρική Δύση. Εἶπαμε: δὲν ἦταν διαφορά ἀπόψεων, ἐρμηνευτικῶν ἐκδοχῶν, ἐπιλεκτικῶν προτεραιοτήτων, ἦταν διαφορά τρόπου, δηλαδή πολιτισμοῦ: Διαφορά στὴ νοσηματοδότηση τοῦ βίου καὶ στὴν πρακτικὴ τοῦ βίου — στὴν πολιτική, στὴν οἰκονομία, στὴν Τέχνη καὶ στὴν τεχνική, στοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς, στὴν ἐπιστήμη, στὴν κοινὴ νοο-τροπία.

“Ὅταν εἰσέβαλαν τὰ στίφη τῶν Βαρβάρων στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ κατέκτησαν τὶς ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες, οἱ πολεμικοὶ ἀρχηγοὶ τοὺς μοίρασαν μεταξὺ τοὺς τῇ γῇ καὶ κάθε ἀρχηγὸς ἐγκαταστάθηκε στὴν ἑκτασὴ πού τοῦ ἀναλογοῦσε, μαζὶ μὲ τοὺς πολεμιστὲς του καὶ τὶς οἰκογένειές τοὺς. Ἔτσι οἱ ἄλλοτε ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες καὶ ἡ ἐνότητα τῆς ρωμαϊκῆς τάξης πραγμάτων (*ordo rerum*) κομματιάστηκαν σὲ αὐτόνομες, ποικιλώνυμες ἡγεμονίες: βασιλεία, πριγκιπάτα, δουκάτα, βαρονίες, κομητείες, μαρκησιάτα — προϊόντα μοιρασῆς ἐδαφῶν καὶ ἱεράρχησης τῶν τίτλων κυριότητος. Ἡ κυριότητα συμπεριλάμβανε τὴ γῇ καὶ τοὺς ἀνθρώπους πού δούλευαν τὴ γῇ ἀποδίδοντας μερίδιο τῆς παραγωγῆς στὸν ἄρχοντα ἰδιοκτήτη. Γῇ καὶ ἐργάτες τῆς γῆς ἀποτελοῦσαν ἐνιαῖο περιουσιακὸ καὶ κληρονομικὰ μεταβιβαζόμενο κεκτημένο (φέουδο³). Αὐτὰ τὰ μορφώματα ἐξουσίας διευρύ-

positing in place of Eternal Rome, the eternal soul of each individual man and woman, the salvation of which was the proper business of life.

3. Ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος δὲν γνώρισε ποτὲ τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα τῆς Δύσης, παρὰ τὶς κάποιες μεταγενέστερες ἰδεολογικὲς προσπάθειες ἱστορικῶν νὰ ἀποδώσουν καὶ στὴν Ἀνατολὴ αὐτὸ τὸ εἶδος γαιокτησίας. Ἡ

νονταν ἢ συρρικνώνονταν ἀνάλογα μὲ τὴ στρατιωτικὴ καὶ διοικητικὴ ἱκανότητα τῶν ἡγετῶν.

Χρειάστηκαν τέσσερις ἢ πέντε αἰῶνες (χρονικὸ διάστημα μεγάλο σὲ σύγκριση μὲ τὴν ταχύτητα τῶν συντελούμενων ἐξελίξεων στὸν ἑλληνορωμαϊκὸ, ἐκείνους τοὺς αἰῶνες, κόσμο) γιὰ νὰ ἐμφανιστεῖ ἡγετικὴ προσωπικότητα ἱκανὴ νὰ κυριαρχήσει σὲ ὁλόκληρη σχεδὸν τὴν ἑκτασὴ τῆς ἄλλοτε Δυτικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας — νὰ ἐνώσει τοὺς καινούργιους κατοίκους τῆς εὐρωπαϊκῆς Δύσης σὲ ἐνιαῖο (περίπου) μόρφωμα συλλογικότητος. Τὸ κατόρθωσε, μάλιστα στὸν 9ο αἰῶνα, ὁ ἡγεμόνας τῶν Φράγκων Κάρολος ὁ Α΄, πού ὀνομάστηκε ἀπὸ τὴ δυτικὴ ἱστοριογραφία Μέγας, καὶ βασίλευσε ἀπὸ τὸ 768 ὡς τὸ 814⁴.

φεουδαρχία εἰσάγεται σὲ ὀρισμένες περιοχὲς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στὸν 17ο αἰῶνα, ὡς ἀπομίμηση τοῦ δυτικοῦ θεσμοῦ. — Βλ. Νίκου ΣΒΟΡΝΟΥ, *Ἡ βυζαντινὴ ἐπαρχία*, σελ. 87-91.

4. Τὸ ὄραμα τοῦ Καρλομάγνου ἦταν (ἐθνικιστικόν), ἡ αὐτοκρατορία πού ἴδρυσεν ἦταν πρωταρχικὰ φραγκική... (Ὁ ἴδιος) μέγας πολεμιστής... Στόχος του, νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου μιὰ αὐτοκρατορία μὲ κέντρο τοὺς Φράγκους... Τὸ γεγονός αὐτὸ θὰ ἐνισχύσει τὴν ἀνεξαρτησία πού ἀρχίζει νὰ ἀποκτᾷ ἡ λατινικὴ χριστιανοσύνη τῆς Δύσης ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἑλληνορθόδοξη αὐτοκρατορία... Στὴ σκέψη τοῦ Καρλομάγνου ἦταν μιὰ προσπάθεια ἀναβίωσης τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας... νὰ μετατρέψει τὴ νέα πρωτεύουσα, τὴν Αἰξ-λά-Σαπέλ (σημερινὸ Aachen), πρώτη εὐρωπαϊκὴ ἐγκατάσταση τῶν Φράγκων, σὲ «μέλλουσα Ρώμη». Στὴν πραγματικότητα ἦταν μιὰ πρόκληση πρὸς τὴ «Νέα Ρώμη», τὴν Κωνσταντινούπολη... Κατὰ τὸ πρότυπο τῶν Φράγκων ὅλοι οἱ ὑπῆκοι τοῦ Καρλομάγνου πού ἐξαρτιόνταν ἄμεσα ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα, ἦταν πολεμιστὲς... Στὰ 46 χρόνια πού διήρκεσε ἡ ἡγεμονία τοῦ Καρλομάγνου, μόνο δύο χρόνια δὲν πραγματοποιήθηκαν στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις... Ὁ ἴδιος μὲ δυσκολία ἀναγνώριζε τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, δὲν ἔγραφε καὶ δὲν ἤξερε παρὰ λίγα λατινικά... Jacques LE GOFF, *L'Europe est-elle née au Moyen Âge?* – ἑλλ. μτφρ. Ἐλ. Ζέη, Ἀθήνα (Ἐκδ. «Πόλις») 2006: *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε τὸν Μεσαίωνα*; Σελ. 63, 68, 69, 72, 75. — Χαράλαμπος ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Βυζαντινὴ ὑψηλὴ στρατηγική: 6ος-11ος αἰῶνας*, Ἀθήνα (Ἐκδ. «Ποιότητα») 2000: Ἐπὶ Καρλομάγνου οἱ Φράγκ-

Τὸ μοναδικὸ ἱστορικὸ προηγούμενο συνένωσης, σὲ ἐνιαῖο καὶ λειτουργικὸ διοικητικὸ σχῆμα, πολλῶν διαφορετικῶν φυλῶν καὶ ἐθνοτήτων ἦταν ὡς τότε μόνο ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία. Αὐτὴν εἶχε πρότυπο ὁ Καρλομάγνος, αὐτὴ φιλοδόξησε νὰ μιμηθεῖ. Εἶχε πετύχει νὰ ὑποτάξει τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ βαρβαρικὰ φύλα ποὺ συγκρατοῦσαν τὴν καινούργια πληθυσμικὴ πραγματικότητα τῆς κεντρικῆς, δυτικῆς καὶ νοτιοδυτικῆς Εὐρώπης: Ἀλανοὺς, Γότθους, Λομβαρδοὺς, Σάξονες, Βουργουνδοὺς, Βάσκους, Βαυαροὺς, Ἀλαμανοὺς, Θουρίγγιους, Ἀβάρους, Σλάβους, Βανδάλους. Ὁ ἴδιος δὲν τόλμησε νὰ προσλάβει γιὰ τὸ κράτος του τὸν χαρακτηρισμὸ «αὐτοκρατορία»⁵ (τὸν διεκδίκησε ἀργότερα

καὶ ἀπέκτησαν αὐτοκρατορία μὲ μεγαλύτερη ἔκταση ἀπὸ τὴ Βυζαντινὴ... Γιὰ τὸ Βυζάντιο ὁ Καρλομάγνος ἀποτελέσει περιπλοκή, ὅχι ζωτικὴ ἀπειλή... Ὁ Καρλομάγνος ἦταν περίπου ἀγράμματος... Τὸ πείραμα τοῦ Καρλομάγνου τῆς ἐκτεταμένης αὐτοκρατορίας κατέρρευσε μέσα σὲ μιὰ γενιὰ μετὰ τὸν θάνατό του. Σελ. 163, 168, 180, 182. — Bryan WARD-PERKINS, *The Fall of Rome and the End of Civilization*, σελ. 24-27, 174-175. — Ν.Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ, *Ἱστορία τῆς Μεσαιωνικῆς Δύσης (5ος-11ος αἰ.)*, Ἀθήνα 1996: Τὸ καθεστὼς τῆς βασιλικῆς θεοκρατίας ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ καρολίγγεια πολιτικὴ θεωρία... θέλει τὸν βασιλιά νέο Δαυὶδ ἐπὶ τῆς γῆς, ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ θεοῦ νόμου... Τὸ θεωρητικὸ ἔργο ἀναφορᾶς εἶναι ἡ «Πολιτεία τοῦ Θεοῦ» τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου καὶ τὸ ἰδεῶδες ἡ ἰδρυση αὐτῆς τῆς πολιτείας ἐπὶ γῆς... Ὁ Καρλομάγνος παραμένει, ἀκόμα καὶ μετὰ τὴ στέψη του (ἀπὸ τὸν πάπα στὴ Ρώμη) ὁ αὐστράσιος Φράγκος... ὁ φραγκικὸς τρόπος ζωῆς δὲν ἐγκαταλείπεται ποτέ, ὅπως δὲν ἐγκαταλείπεται παρὰ σπάνια ἡ φραγκικὴ ἐνδυμασία... Παντρεύτηκε τέσσερις φορές καὶ γνωρίζουμε γιὰ τὶς πολυάριθμες ἐταῖρες του. Σελ. 135, 138, 139. — Robert LOPEZ, *Naissance de l'Europe*, σελ. 90-97, 101-102. — H.-X. ARQUILLIÈRE, *L'Augustinisme politique*, σελ. 159, 161-162, 164.

5. Ἡ ἰδέα νὰ ὑποκαταστήσει τὸ Φραγκικὸ Βασίλειο τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἀποδίδεται ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς ὅχι στὸν Καρλομάγνο, ἀλλὰ στὸν πάπα Λέοντα τὸν III καὶ στίς φιλοδοξίες τῆς παπικῆς αὐλῆς: «Τὸ ἔτος 800, ἀριστοκρατικὲς ὁμάδες τῆς Ρώμης κατηγοροῦσαν τὸν πάπα Λέοντα III γιὰ σοβαρὰ ποινικὰ ἀδικήματα. Κατὰ τὸ ὑφιστάμενο (στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατο-

καὶ ἐπιθετικὰ ὁ ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Ὁθων ὁ Α', τὸ 962⁶). Ἐξ ἄλλου στὴν περίπτωσή τῆς πρώτης ἐκείνης γερμανικῆς,

ρία) νομικὸ σύστημα τὸν πάπα μποροῦσε νὰ τὸν δικάσει μόνο ὁ αὐτοκράτορας. Γιὰ νὰ ἀποφύγει δίκην στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἐπικαλούμενος τὸν (κενὸ θρόνο) (τὴ δυσκολία ποὺ θὰ δημιουργοῦσε ἡ ἀπουσία του ἀπὸ τὴ Ρώμη) ὁ πάπας κάλεσε τὸν Καρλομάγνο νὰ ἐκδικάσει τὴν ὑπόθεσιν. Ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ φράγκου βασιλέα, ἀθωώθηκε ὁ πάπας Λέων III πανηγυρικά, στίς 23 Δεκεμβρίου. Δύο ἡμέρες ἀργότερα, κατὰ τὴ χριστουγεννιάτικη λειτουργία στίς 25 Δεκεμβρίου τοῦ 800, ὁ πάπας ἔστειλε τὸν ἀνυποψίαστο Καρλομάγνο αὐτοκράτορα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, διάδοχο τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ'... Ὁ Καρλομάγνος γινώριζε τὸν ἑαυτό του ὡς Rex Francorum et Langobardorum, βασιλέα τῶν Φράγκων καὶ τῶν Λομβαρδῶν. Ξαφνικὰ ἓνας κληρικὸς στὴ Ρώμη (ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης) τὸν ἀνακήρυξε αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων, παρ' ὅλο ποὺ ἡ ρωμαϊκὴ —δηλαδὴ βυζαντινὴ— ἐξουσία παρέμενε κραταιὰ στὴν Κωνσταντινούπολη»: ΧΑΡΛ. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, ὁ.π., σελ. 178-179. — Si l'on songe que l'institution impériale avait toujours été considérée comme unique, même quand elle était aux mains de plusieurs empereurs romains, placés sous le régime de l'unanimitas et que les Occidentaux, même après la chute de Romulus Augustule (476), estimaient cette unité nécessaire, on comprend les réticences des conseillers de Charlemagne, en particulier d'Alcuin, les hésitations du monarque franc, le ton inaccoutumé de modestie qu'il prend vis-à-vis de la cour byzantine, et enfin cette obscurité singulière qui entoure, à nos yeux, l'un des plus grands événements de l'Histoire: H.-X. ARQUILLIÈRE, ὁ.π., σελ. 156-157. — Ἡ κοσμογονικὴ ἀντιπαλότητα φραγκικῆς Δύσης καὶ ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, ἀντιπαλότητα πολιτισμῶν καὶ «παραδειγμάτων», μοιάζει νὰ γεννήθηκε τυχαῖα, ἀπὸ τὴν προσπάθεια ἐνὸς πάπα νὰ καλύψει τὶς πομπές του.

6. Στέφθηκε ἀπὸ τὸν πάπα Ἰωάννη τὸν XII «αὐτοκράτορας τῶν Ρωμαίων» ἀναβιώνοντας τὴν ἀμφισβήτηση τῆς βυζαντινῆς διαδοχῆς τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ποὺ εἶχε πρωτοεμφανιστεῖ τὴν ἐποχὴ τοῦ Καρλομάγνου. Ὁ Ὁθωνας ὥστόσο ἐπιθυμοῦσε τὴν ἀναγνώριση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τοῦ status ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅχι ἀπὸ τὸν ἀσήμενο τότε πάπα... Κατὰ τὰ φαινόμενα τοῦ ἐπαρκοῦσε ὁ τίτλος τοῦ αὐτοκράτορα τῶν Φράγκων, ὅχι «τῶν Ρωμαίων», ἀλλὰ ἤθελε νὰ ἐνισχύσει τὴ διεθνή του νομιμοποίηση μέσῳ τοῦ γάμου τοῦ γιου τοῦ Ὁθωνα (μετέπειτα Ὁθωνα Β') μὲ βυζαντινὴ πορφυρογέννητη πριγκίπισσα: ΧΑΡ. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, ὁ.π., σελ. 275. — J.M. WALLACE-HADRILL, ὁ.π., σελ. 141. — (Τὸ Ὁθωνικὸ πολιτικὸν σύστημα) θέλει τὸν βασιλιά νὰ ἔχει δύο σώματα, ὅπως ὁ Χριστός. Τὸ ἓνα σῶμα εἶναι τοῦ

ὑπὸ τὸν Καρλομάγνο, κυριαρχίας καὶ ἐφήμερης ἐνοποίησης τῆς ἐξουσίας στὴν Κεντρική, Δυτική καὶ Νοτιοδυτική Εὐρώπη, ἔχουμε μιὰ κατακτητική ἐπιβολὴ μὲ κανένα (ἢ ἐλάχιστα) ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τοῦ ρωμαϊκοῦ ὑποδείγματος. Ἡ μελέτη τῶν πηγῶν πείθει ὅτι μᾶλλον δὲν ὑπῆρχε καθόλου ὑπόδειγμα: ἡ σύσταση «αὐτοκρατορίας» στὴ βαρβαρική Δύση προωθήθηκε μεθοδικὰ ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ Παποσύνη, στὴν προσπάθειά της νὰ διατηρήσει (ἢ ἀποκτήσει) ἐξουσιαστικὲς προνομίες καὶ δικαιοδοσίες ἔναντι τῆς Νέας Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως ἀκόμα καὶ μετὰ τὸν βίαιο ἐκβαρβαρισμὸ τῆς Δύσης. Ἡ φιλοδοξία τῶν παπῶν χρησιμοποίησε ὡς εὐχρηστο μέσο ἢ ὄργανο τοὺς Φράγκους⁷.

7. Romilly JENKINS, *Byzantium: The Imperial Centuries, AD 610-1071*, London (Widenfeld and Nicholson) 1966, σελ. 324-325. — Robert LOPEZ, *Naissance de l'Europe*, σελ. 44-45, 65, 67, 124-128.

2

Αὐτοκρατορία καὶ καθολικότητα

Ἡ λέξη αὐτοκρατορία (*imperium*) σηματοδότησε, στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, τὸ ἀποκλειστικὸ ἐπίτευγμα τῆς Ρώμης: μιὰ συγκεκριμένη διεθνὴ τάξη πραγμάτων (*ordo rerum*) — τὴν εἰρηνικὴ συνύπαρξιν ποὺ ἐξασφάλιζε στοὺς λαοὺς ἡ κατάκτησή τους ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους (*pax romana*). Αὐτὴ ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν πολυαρχία (παράλληλη συνύπαρξιν αὐτόνομων ἐθνῶν) στὴ ρωμαϊκὴ μοναρχία ἦταν, στὰ μάτια τῶν συντελεστῶν του, ἐπίτευγμα πρωτοφανὲς στὴν Ἱστορία, πραγματικὰ θαυμαστό.

Μᾶλλον γιὰ λόγους δικαίωσης, συντήρησης ἢ καὶ ἐρμηνείας τοῦ ἐπιτεύγματος ἀποδόθηκαν στὸν μονάρχη (τὸν ἐκάστοτε αὐτοκράτορα τῆς Ρώμης ποὺ, ὄχι τυχαῖα, ἦταν καὶ ὁ ἀνώτατος θρησκευτικὸς λειτουργός: *Pontifex Maximus*) θεϊκὲς ιδιότητες ἢ, τουλάχιστον, λατρεῖα θεϊκὴ (θυσίες). Ἡ λατρεῖα τοῦ αὐτοκράτορα θεωρήθηκε καὶ θεσμοθετήθηκε ὡς ἀναγκαία ἀπόδειξη τῆς συναίνεσης τοῦ κάθε πολίτη τῆς αὐτοκρατορίας στὴ ρωμαϊκὴ ἔννομη τάξη — ἔμπρακτὴ κατάφαση τῆς συνοχῆς τοῦ ἀπέραντου *imperium*. Αὐτὴ ἡ συναίνεση καὶ κατάφαση ἦταν θρησκευτικὴ ὑποχρέωση, συνιστοῦσε τὴν κοινὴ γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας (*religio imperii*) — παράλληλη μὲ τὴν ἐκασταχοῦ ἐπιχώριες θρησκείες καὶ παραδόσεις. Στὴν πράξιν

ὅμως ἦταν ὑποχρέωση κυρίως πολιτική, στὴν τήρησή της βασιζόταν ἡ συνοχή τῆς αὐτοκρατορίας ὡς «τάξης πραγμάτων».

Οἱ ἀμείλικτοι διωγμοὶ (μὲ ἑκατομμύρια θυμάτων) ποὺ ἐξάπλυσαν οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν, στὴ διάρκεια τῶν δύο πρώτων μ.Χ. αἰώνων, εἶχαν κίνητρα περισσότερο πολιτικά καὶ λιγότερο ἢ καθόλου μισαλλοδοξίας. Οἱ Χριστιανοὶ ἀρνήθηκαν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή νὰ θυσιάσουν (νὰ ἀποδώσουν ἀναγνώριση θεότητας) στὸν αὐτοκράτορα καὶ ἡ ἄρνησή τους αὐτή, ὅταν ὁ ἀριθμὸς τους αὐξήθηκε ἐντυπωσιακά, θεωρήθηκε ἀπειλὴ ἢ ὑπονόμευση τῆς συνοχῆς τοῦ imperium, ἄρνηση τοῦ ordo rerum.

Ὅμως τὸ ποσοστὸ καὶ ἡ δυναμικὴ τῆς αὐξήσεως τῶν Χριστιανῶν στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, παρὰ τοὺς διωγμοὺς μὲ φρικώδη βασανιστήρια, κατέδειχνε τελικὰ ὡς ἀναπότρεπτα δεδομένο τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῆς ἤδη βαθύτατα ἐξελληνισμένης ρωμαϊκῆς οἰκουμένης. Αὐτὴ ἡ πιστοποίηση πρέπει νὰ ὀδήγησε τὴν πολιτικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου στὸ τόλμημα νὰ κηρύξει ἀνεξίθρησκη τὴν αὐτοκρατορία (Διάταγμα Μεδιολάνων, 313). Καὶ μὲ τὴν ἀπροκάλυπτη στήριξη ποὺ πρόσφερε στὴν «κατὰ τὴν οἰκουμένην» χριστιανικὴ Ἐκκλησία, τὴν ἀνέδειξε καινούργια πολιτιστικὴ βάση συνοχῆς τῆς αὐτοκρατορίας — ἡ Ἐκκλησία, ὡς καινὴ πόλις, «τρόπος» καὶ «νόημα» τοῦ κοινοῦ βίου, ἀποτέλεσε, ἐπὶ χίλια χρόνια, τὴν ταυτότητα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐλληνορωμαϊκῆς οἰκουμένης.

Τόσο ὁ ἐξελληνισμὸς ὅσο καὶ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν πληθυσμῶν τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας συντελέστηκαν ἐ-

λεύθερα καὶ αὐθόρμητα — ἦταν ἀβίαστη, ὀργανικὴ μετάβαση σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο πολιτισμικῆς καλλιέργειας. Μὲ κέντρο πιά καὶ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας τὴ Νέα Ρώμη (Nova Roma), ποὺ ὁ λαὸς τιμώντας τὸν κτήτορά της τὴν ὀνόμαζε Κωνσταντινούπολη, ἡ αὐτοκρατορία ἀποτελοῦσε, στὴ συνείδηση τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου, τὸ πολιτισμένο τμήμα τῆς ἀνθρωπότητας σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἀνελλήνιστους καὶ ἐπιδερμικὰ ἐκχριστιανισμένους Βαρβάρους. Ἀναφέρθηκε στὰ προηγούμενα ὅτι καὶ γιὰ τὰ ἴδια τὰ βαρβαρικὰ φύλα ὁ ἐκχριστιανισμὸς ταυτιζόταν αὐτονόητα μὲ τὴν εἴσοδο στὸν πολιτισμό.

Ἐξήντα ἐπτὰ χρόνια μετὰ τὸ Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων (τὸ 380), ὁ ἐπίσης Μέγας ἀποκληθεὶς Θεοδόσιος ἔδωσε καὶ νομικὴ κατασφάλιση στὴν πρωτοβουλία τοῦ Κωνσταντίνου: ἀνακήρυξε τὸν Χριστιανισμὸ ἐπίσημη «θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας» — καινούργια religio imperii. Ἡ pax romana, ἡ εἰρηνικὴ συνύπαρξη λαῶν, φυλῶν, ἐθνοτήτων στὸ πλαίσιο τοῦ imperium romanum, συνιστοῦσε τώρα μιὰ ἀκόμα ὑψηλότερη κατάκτηση πολιτισμικῆς ὁμοιογένειας καὶ συνοχῆς: μιὰ pax christiana. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ κόσμου διαχειριζόταν στὸ διεθνὲς πεδίο τὴ διάκριση τοῦ κοινωνιοκεντρικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀτομοκεντρικὴ βαρβαρότητα μὲ σαφὲς κριτήριο τὰ γνωρίσματα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀθλήματος.

3

Ὁ ἑλληνικὸς τρόπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς
οἰκουμένης

Ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, μὲ κέντρο τὴ Νова Ρώμη-Κωνσταντινούπολη, ἦταν, ἐπὶ χίλια χρόνια, ἡ ἱστορικὴ πραγμάτωση τοῦ πολιτικοῦ τρόπου τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου τοῦ χριστιανικοῦ εὐ-αγγελίου. Μιλᾶμε συνήθως γιὰ τὴ θαυμαστὴ «συνάντηση» (τὸ συνταίριασμα, τὴν ἁρμονικὴ συναρμογὴ) Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ¹, ἀλλὰ οἱ λέξεις μὲ τὴν κατάληξη -ισμὸς παραπέμπουν εὐκολότερα σὲ ἰδεολογίες καὶ «συστήματα» παρὰ σὲ τρόπο τοῦ «νοεῖν τε καὶ εἶναι», δηλαδὴ σὲ πολιτισμό. Ἡ λέξις τρόπος εἶναι μᾶλλον ἡ εὐστοχότερη: οἱ πολυποίκιλοι, ἀλλὰ ἐξελληνισμένοι καὶ ἐχριστιανισμένοι πληθυσμοὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας σάρκωσαν ἱστορικὰ μιὰ σύνθεση τοῦ ἐλληνικοῦ τρόπου καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου. Δυὸ διαφορετικὲς ὀντολογίες (ἀντιθετικὲς ἐκδοχὲς «νοήματος» — αἰτίας καὶ σκοποῦ — τοῦ ὑπάρχειν) συναντήθηκαν στὸ πεδίο κοινῆς γνωσιολογίας: στὸν σχεσιοκεντρικὸ ἐμπειρισμὸ τοῦ «κοινωνεῖν-ἀληθεύειν»². Καὶ ἡ σύνθεση σαρκώθηκε σὲ πολιτισμό

(φιλοσοφία, Τέχνη, πολιτικὴ): στὴν ἐνεργὸ ἱστορικὴ παρουσία τῆς χιλιόχρονης Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ *pax christiana* εἶχε τὸ δικό της περιφανὲς καὶ περιώνυμο «σύμβολο» (φανέρωση ταυτότητας καὶ ταυτόχρονα στόχου) τὸ ἀνάλογο μὲ τὸν Παρθενώνα — τὸ σύμβολο τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας καὶ δημοκρατίας: Εἶχε τὸν ναὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀρχιτεκτονικὸ μεγαλουργημα Ἀνθεμίου καὶ Ἰσιδώρου. Ἡ Σοφία, γιὰ τὴν ὁποία «φιλάει» τὸ ἀρχιτεκτόνημα, δὲν εἶναι πιά ἡ δεδομένη, ὡς ἀνερμήνευτη ἀναγκαιότητα, λογικὴ ἁρμονία ποὺ καθιστᾷ τὸ σύμπαν κόσμον-κόσμημα, δὲν εἶναι ἡ κατὰ-λόγον καὶ ἀνὰ-τὸν-λόγον εὐταξία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἡ παραπεμπτικὴ στὴ μόνη ὑπαρκτικὴ ἀλήθεια: στὸν αἰώνιο, ἀθάνατο τρόπον (λόγο) τῆς τοῦ παντός διοικήσεως³. Τώρα Σοφία εἶναι ὁ ὑποστατικὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ Πατὴρ πού, μὲ τὴ σάρκωσή του, τὴν ὑπαρκτικὴ πρόσληψη τῆς ὕλης τοῦ κόσμου, φανερώνει τὸν τρόπο τῆς Θεότητος. Τὴν αἰτιώδη ἀρχὴ της: ἐλευθερία ἀγαπητικῆς πατρότητας, ἐλευθερία ἀγαπητικῆς κένωσης τοῦ Υἱοῦ, ἐλευθερία ἀγαπητικῆς ζωοποιου ἐνέργειας τοῦ Πνεύματος. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἀγία-Σοφίας «ψάλλει», μὲ τὴν πέτρα, τὸ μάρμαρο, τὸ σίδερο, τὸ ξύλο, τὸν τρόπο ποὺ ἡ σάρκα τοῦ κόσμου γίνεται σάρκα τοῦ Θεοῦ Λόγου: τρόπο τῆς κένωσης, τῆς ἀγάπης — αὐτὴ «ἐκκλινεν οὐρανούς καὶ κατέβη». Ὁ τροῦλος, «στηριγμένος» στὸ φῶς τῶν παραθύρων τῆς στεφάνης του, ἐλευθερώνει τὸ βάρος τῆς ὕλης του προκειμένου νὰ «κοινωνεῖται» σὲ σχέσεις ὑμνητικῆς συνέχειας — σὲ ἡμιθόλια, σφαι-

1. Βλ. Ἰωάννου ΖΗΖΙΟΥΔΑ, *Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς – ἡ συνάντηση τῶν δύο κόσμων*, Ἀθήνα (α' Αποστολικὴ Διακονία) 2003.

2. Βλ. τὸ βιβλίό μου *Ἐξ ἑκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς*, Ἀθήνα (α' Ἰακωβός) 2011, σελ. 44-48.

3. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, *Lehre* 16, DIELS-KRANZ, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, τόμ. I, σελ. 148, 28-29.

ρικά τρίγωνα, πανάλαφρα τόξα άκουμπισμένα νά άκροπα-
τοῦν σέ άνθισμένα κιονόκρανα⁴.

Πρώτες ή άρχαιοελληνική άρχιτεκτονική καί γλυπτική στόχευσαν στη λογοποίηση τής ύλης: νά γίνεται ή ύλη λόγος (φανέρωση-γλώσσα) τής αλήθειας: τοῦ τρόπου τής άθανασίας. Νά συντονίζεται ή εικαστική γλώσσα μέ τήν αποκαλυπτική γλώσσα τής τραγωδικής δραματουργίας (γλώσσα διερευνήσεων τοῦ ύπαρκτικοῦ αίνιγματος), ὅπως καί μέ τόν έμπρακτο λόγο τών θεσμῶν τής συλλογικότητας: τής πόλεως, τής πολιτικῆς τέχνης καί έπιστήμης, τοῦ κοινοῦ άθλήματος τής δημοκρατίας — τής ταύτισης τοῦ κοινωνεῖν μέ τὸ αληθεύειν. "Ολα αὐτὰ οἱ Έλληνες, μέ εἰρηναία αποδοχή τής άνυπέρβλητης θνητότητας τοῦ ανθρώπου.

Στόν έλληνορωμαϊκό κόσμο τής χριστιανικῆς «οἰκουμένης» τὸ άθλημα τῶν Έλλήνων, μέ στόχο τή λογοποίηση τής ύλης, συνεχίζεται χωρὶς διακοπή ή ρήξη συνέχειας — ή γλώσσα τής άρχιτεκτονικῆς, τής ζωγραφικῆς (τῶν Εἰκόνων), τής λατρευτικῆς δραματουργίας, τῶν πολιτικῶν θεσμῶν δέν εἶναι ή ἴδια μορφολογικά, παραμένει ὅμως σημαντική τοῦ ἴδιου πάντα ζητουμένου, ποῦ εἶναι ή αλήθεια, ή ύπαρκτική αλήθεια, τὸ κατ' αλήθειαν εἶναι. Καί αλήθεια τώρα δέν εἶναι, άπλὰ καί μόνο, ή συμπαντική κοσμιότητα, ή πραγματικότητα τοῦ άφθαρτου καί άθάνατου ξυνοῦ (κοινοῦ) λόγου ή καθοριστική τής ύπαρξης καί τής συνύπαρξης τῶν ύπαρκτῶν. Αὐτός ὁ θαυμαστός λογικός τρόπος τοῦ άθανατίζειν ἦταν μιὰ άνερμήνευτα δεδομένη νομοτέλεια, καθοριστική άμετακλήτως καί τής θνητότητας τοῦ ανθρώπου.

4. Βλ. περισσότερα: Gerwase MATHEW, *Byzantine Aesthetics*, London (John Murray) 1963. — Π.Α. ΜΙΧΕΛΗ, *Αἰσθητική θεώρηση τής βυζαντινῆς τέχνης*, Ἀθήνα 1972.

Τώρα, ή αλήθεια ταυτίζεται μέ τή χαρισμένη στόν άνθρωπο ύπαρκτική δυνατότητα νά πραγματώσει ὁ ἴδιος τήν άφθαρσία καί άθανασία (: τόν τρόπο τής έλευθερίας άπό κάθε ύπαρκτικό προκαθορισμό καί άναγκαιότητα) μεταποιώντας τήν ύπαρξη σέ σχέση, σέ άγαπητική αύθυπέρβαση καί αύτοπροσφορά — έκκλησιάζοντας τήν ύπαρξή του.

Ἡ μεταποίηση τής ανθρώπινης φύσης (τοῦ τρόπου τής ύπαρξεως) σέ σχέση, σέ ύπαρκτική έλευθερία άγάπης, δέν πραγματώνεται μέ συλλογισμούς, συναίσθηματα, βουλευτικές αποφάσεις. Ἡ μεταποίηση τοῦ τρόπου εἶναι έπίσης τρόπος: διάβαση-πέραςμα (πάσχα) άπό τόν τρόπο τοῦ κτιστοῦ (τρόπο ύπαρκτικῆς αύτονομίας καί αύτοτέλειας) στόν τρόπο τοῦ άκτίστου (τρόπο τής κοινωνούμενης, άγαπητικῆς άλληλοπεριχωρούμενης ύπαρξης). Ἡ άλλαγή τοῦ τρόπου δέν καταργεῖ τήν καταγωγική ταυτότητα τοῦ ύπαρκτοῦ — προσλαμβάνοντας τήν ανθρώπινη φύση (τόν τρόπο τοῦ κτιστοῦ) ὁ Υἱός δέν παύει νά εἶναι Θεός⁵, καί οἰκειούμενος ὁ άνθρωπος τόν τρόπο τοῦ άκτίστου («κατά Χάριν»), δωριζόμενον) δέν παύει νά εἶναι κτιστός⁶.

Ἡ σχέση μέ τὰ ύπαρκτὰ καί τόν τρόπο τής ύπαρξης σημαίνεται (καί άπηχεῖται βιωματικά) στη γλώσσα — πληρέστερα ἴσως στη γλώσσα τής Τέχνης (γλώσσα τῶν χρωμάτων, τῶν ἤχων, τής γλυπτικῆς, τής άρχιτεκτονικῆς) καί μάλλον έλλιπέστερα στη γλώσσα τῶν έννοιῶν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καί μέ τή μεταποίηση τοῦ τρόπου, τή μετάβαση άπό τόν τρόπο ύπαρξης τοῦ κτιστοῦ στόν τρόπο ύπαρξης τοῦ άκτίστου. Ἡ «έκχριστιανισμένη» βαρβαρική Δύση,

5. : νά εἶναι ὁ ἴδιος ή αἰτία τής ύπαρξῆς του.

6. : νά ἔχει τήν αἰτία τής ύπαρξῆς του εκτός τής ύπαρξης καί τής θέλησῆς του.

ὅταν διαμόρφωσε δική της Τέχνη (γλώσσα καὶ ἐκφραστική νοήματος τῆς ὑπαρκτῆς πραγματικότητας), ἔδειξε πόσο ἀνυποψίαστη ἦταν γιὰ τὴ γνωστικὴ προτεραιότητα τῆς σχέσης, τὴ σημασία τοῦ τρόπου, τὴ διέλευση ἀπὸ τὸν τρόπο τοῦ κτιστοῦ στὸν τρόπο τοῦ ἀκτίστου (καὶ παραμένει ἀνυποψίαστη ὡς σήμερα, μὲ σπάνιες, περιθωριακὲς ἐξαίρεσεις).

4

Γιατί ὑποχρεωτικὰ φυσιοκρατικὴ ἢ Τέχνη στὴ Δύση

Ἡ Δύση, αἰῶνες τώρα, ἀδυνατεῖ νὰ προσλάβει τὴν ἐλληνικὴ σημασία τῆς λέξης *τρόπος*. Κατανοεῖ τὸν τρόπο στὸ ἐπίπεδο τῆς συμπεριφορᾶς, στὸ ἐπίπεδο τῆς λειτουργίας ὡς *functio* (λειτουργία τοῦ νοῦ, τῆς θέλησης), ἀλλὰ ὄχι στὸ ἐπίπεδο τῆς ὑπαρξῆς. Οἱ διαφορὲς στὸ ὑπάρχειν, διαφορὲς τῆς οὐσίας-φύσης τῶν ὑπαρκτῶν, δὲν ἀφοροῦν στὸν τρόπο τῆς ὑπαρξῆς, ἀλλὰ στίς δεδομένες διαφορὲς συντελεσμένων ὑπαρκτῶν ὄντοτήτων.

Ἡ λέξη οὐσία στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα εἶναι παράγωγο τοῦ *θηλυκοῦ* τῆς μετοχῆς ἐνεστώτος τοῦ ρήματος εἶναι (ὦν, οὔσα, ὄν): δηλώνει τὸ γεγονὸς τῆς μετοχῆς στὸ εἶναι, τὸ ἐνεργούμενο (καὶ ἰδιόμορφο γιὰ κάθε ὑπαρκτὸ) γίγνεσθαι αὐτῆς τῆς μετοχῆς, τὸν τρόπο τῆς μετοχῆς. Στὴ Δύση ἡ οὐσία-φύση (*essentia-natura*) δηλώνει μιὰ *quidditas* (ἀπὸ τὸ *quid*: τί, κάτι) — δὲν παραπέμπει σὲ ἐνεργούμενο τρόπο τῆς ὑπάρξεως ἀλλὰ σὲ «κάτι-τί», σὲ ὀριστικὸ καὶ σταθερὸ δεδομένο τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ὑπαρκτοῦ, σὲ γνώρισμα ποὺ τὸ συνιστοῦν μόνιμες ἰδιότητες μὲ περιπτωτικὲς διαφοροποιήσεις.

Εἶχε (καὶ ἔχει πάντοτε) ἡ Δύση μιὰν ὀντικὴ ἐκδοχὴ τῆς οὐσίας: ἐκδέχεται τὴν οὐσία ὡς ὄν, ὡς ὄντότητα, ὡς ἓνα τί, ὄχι ὡς ἓνα πῶς. Οὐσία εἶναι ἡ ὀριστικὴ, σταθερὴ, ἀντικει-

μενική ταυτότητα τοῦ ὑπαρκτοῦ, ταυτότητα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ιδιωμάτων-καθορισμῶν τῆς κάθε ὁμοειδοῦς ὄντοτητας. Αὐτὰ τὰ σταθερὰ ιδιώματα μπορεῖ νὰ εἶναι φυσικά (προσιτὰ στὴν ἐμπειρία τῶν αἰσθήσεων) ἢ ὑπερ-φυσικά (προσιτὰ στὴ νοητική μόνον πρόσβαση). Ἀλλὰ καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις αὐτὰ συνιστοῦν τὴν (ἀρχή)-προϋπόθεση τῆς ὄντικῆς ταυτότητας, ἀποδείχνουν τὴν πραγματικότητα (ὄντοτητα) τῆς δεδομένης οὐσίας¹.

Ἡ «χριστιανική» Τέχνη στὴ Δύση ἦταν καταγωγικὰ καὶ παρέμεινε συνεπέστατα θρησκευτική: Ἀγνοεῖ τὸν τρόπο, τὴν κλήση σὲ σχέση, τὴ μετοχὴ στὸν τρόπο τῆς σχέσης. Εἰκονίζει τὴ φύση, τὸ φυσικὸ ἄτομο μὲ τὰ ἀντικειμενικὰ ιδιώματα τῆς φύσης του — εἶναι φυσιοκρατική (ανατουραλιστική) ἢ ἀπεικόνιση, λόγος περιγραφικός, ὄχι κλητικός σὲ «διάβαση ἐπὶ τὸ πρωτότυπον», ὄχι ἰδρυτικός σχέσης. Ἡ δυτικὴ Τέχνη (καταγωγικὰ καὶ ὡς σήμερα) στοχεύει στὸ ἄτομο: νὰ τὸ ἐντυπωσιάσει, νὰ τὸ συγκινήσει, νὰ τὸ τέρψει, νὰ τὸ ὑποβάλει, νὰ τὸ διδάξει — ὅταν θέλει νὰ εἶναι θρησκευτική, δηλώνει τὸν στόχο της καὶ τὸν χαρακτήρα της μὲ τὴ θεματικὴ της καὶ μόνον: Ἀναπαριστάνει ἱερὰς φύσεις — τοπία, ἄτομα, στιγμιότυπα συμπεριφορᾶς. Ἀρχιτεκτονεῖ γιὰ νὰ ὑποβάλει ἢ νὰ ἀντιπαραβάλει φύσεις καὶ πάλι: τὴν ἀνθρώπινη μικρότητα στὸ μεγαλεῖο τῆς θείας αὐθεντίας — νὰ ὑλοποιήσῃ τὴν ἀναμέτρηση τῆς ἀνθρώπινης φύσης μὲ τὸ ὕψος καὶ τὴν ἐξουσιαστικὴ μεγαλοπρέπεια τῆς θείας φύσης

1. Βλ. *Σχεδιάσμα Εἰσαγωγῆς* στὴ *Φιλοσοφία*, Ἀθήνα («Ἰκαρος») 2013, §25. — Étienne GILSON, *L'Être et l'Essence*, Paris (Vrin) 1948, ἑλλην. μτφρ. *Τὸ ὄν καὶ ἡ οὐσία*, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης 2009, σελ. 209 κ.έ. — Martin HEIDEGGER, *Einführung in die Metaphysik*, Tübingen (Niemeyer-Verl.) 1957, σελ. 14, 62, 64. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Zur Seinsfrage*, Frankfurt (Klostermann) 1959, σελ. 32 κ.έ.

— ὅ,τι εἶναι ἀκριβῶς καὶ ὁ στόχος τοῦ παπικοῦ ἀλαλήτου, ὁ ὁλοκληρωτικὸς συγκεντρωτισμὸς τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ².

Καὶ στὴν περίπτωση λοιπὸν τῆς Τέχνης, τὸ «παράδειγμα» τῆς μεταρωμαϊκῆς Δύσης εἶναι διαμετρικὰ ἀντίθετο, ἀσύμπτωτο, μὲ τὸ «παράδειγμα» τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ συγχρονικὴ ἀντίθεση διαρκοῦσε ὅσο ὑπῆρχε Ἑλληνισμός: Στὴν ἐκκλησιαστικὴ Τέχνη τῆς ἐλληνικῆς παράδοσης καὶ ἐκφραστικῆς ὁ καλλιτέχνης στόχευε ὄχι στὴν ἀναπαράσταση ἀντι-κειμένων ὄντοτήτων, ἀλλὰ στὴ «λογοποίηση» τοῦ ὕλικου τῆς ἐκφραστικῆς του — στὴν ἀνάδειξη τῶν δυνατοτήτων τοῦ ὅποιου ὕλικου νὰ καταστῇ τρόπος (γλώσσα-φαινέωσις) τῆς ὑπαρκτικῆς ἐλευθερίας. Ὁ τρόπος τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ ἀπροκαθόριστη ἀπὸ ἀναγκαιότητες σχέση, ἡ ἀγάπη (: τρόπος, ὄχι ψυχολογικὸ γεγονός). Ἡ ἴδια ἡ χρῆση τῆς ὕλης ἀναδειχνέται σὲ πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ τρόπου μέσα στὴν *Εὐχαριστία*: στὸ δεῖπνο ποὺ συγκροτεῖ καὶ φανερώνει τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐκεῖ τὰ χρώματα, τὰ σχήματα, ἡ μελωδία, ὁ ρυθμὸς, ἡ πέτρα, τὸ ξύλο, τὸ κεραμίδι, τὸ κερί, τὸ λιβάνι, τὸ ἔνδυμα, τὸ κέντημα, ὁ χρυσός, ὁ ἄργυρος, τὰ πολύτιμα πετράδια, ὅλα, «ἀναφέρονται»-προσφέρονται γιὰ νὰ λειτουργήσουν (ὅπως ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος). Ἡ ἀναφορά-προσφορά τους στὴν ἀγαπητικὴ Αἰτιώδη Ἀρχὴ τους κοινωνεῖται ἐπίσης ἀγαπητικά, γιὰ νὰ εἶναι πραγμάτωση καὶ φανέρωση τοῦ τρόπου τῆς ὄντως ζωῆς: τῆς ἀγάπης.

Ἀκόμα καὶ ἡ λέξις ἐκκλησία, στὴν καταγωγικὴ ἐλληνι-

2. Βλ. ἐνδεικτικά: Erwin PANOFKY, *Architecture gothique et pensée scolastique*, Paris (Éditions de Minuit) 1967. — Georges DUBY, *L'Europe des cathédrales*, Genève (Éditions Skira) 1966. — Χρ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους, Ἀθήνα («Ἰκαρος») 2011, Κεφ. 12: Τὸ ἥθος τῆς λειτουργικῆς τέχνης.

κή της σημασία, δὲν σημαίνει διοικητικό ὄργανισμό, ἰδρυματικό θεσμό «κοινῆς ὠφέλειας». Ἡ «ἐκκλησία τοῦ δήμου» ἦταν ἡ συνάθροιση ὅλων τῶν πολιτῶν προκειμένου νὰ συσχεφθοῦν, νὰ κρίνουν καὶ νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ κοινοῦ βίου, δηλαδή νὰ πραγματώσουν καὶ φανερώσουν τὴν πόλιν: ἓναν τρόπο ὑπαρξῆς καὶ συνύπαρξης, τρόπο κατὰ λόγον, δηλαδή κατ' ἀλήθειαν. Χωρὶς ἐμπειρία τῆς «πόλεως» καὶ τοῦ «πολιτικοῦ» ἀθλήματος (τοῦ *κοινω-νεῖν-ἀληθεύειν*) μοιάζει δύσκολο ἔστω καὶ νὰ κατανοηθεῖ ἡ Ἐκκλησία ὡς εὐχαριστιακὸ γεγονός, κοινὸ ἀσκητικὸ ἄθλημα πραγμάτωσης τῆς ὄντως ζωῆς.

5

Γιατί πρωτογονισμός ἢ χρησιμοθηρία

Ἀπὸ τὸν τρόπο τοῦ βίου (τὸ «παράδειγμα» ἢ τὸν πολιτισμὸ) τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, ἡ μεταρωμαϊκὴ βαρβαρικὴ Δύση δὲν κατάλαβε ποτὲ τί τὴν χώριζε, τί τὴν διαφοροποιοῦσε καθοριστικά. Μνημεῖα αὐτῆς τῆς ἀνυποψίαστης ἀκατανοησίας εἶναι τὰ δέκα περίπου βιβλία (ἀπὸ τὸν 9ο ὡς τὸν 13ο αἰώνα, στὴ Δύση) μὲ τὸν κοινὸ τίτλο: *Contra Errores Graecorum* (καὶ διασημότερο αὐτὸ τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη, γραμμένο τὸ 1263).

Ἡ συγκριτικὴ ἀξιολόγηση πολιτισμῶν εἶναι πάντοτε σχετική: Ἡ διαφοροποίηση τῶν πολιτισμῶν προκύπτει ἀπὸ τὴ διαφορὰ στὴν ἱεράρχηση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν καὶ ἡ ἱεράρχηση τῶν ἀναγκῶν εἶναι συνάρτηση τῆς νοηματοδότησης τοῦ βίου καὶ τῆς ὑπαρξῆς (τί λογαριάζεται ὡς αἰτία καὶ σκοπὸς τους — ποιά αἰτιολόγησὴ καὶ ποιά σκοποθεσία δίνει χαρὰ στοὺς ἀνθρώπους, τοὺς χαρίζει γεύση ποιότητος τῆς ζωῆς). Ὁ πολιτισμὸς τῆς μεταρωμαϊκῆς Δύσης θὰ κριθεῖ ἀνώτερος ἢ κατώτερος, ὑψηλότερος ἢ ὑποδεέστερος τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς οἰκουμένης ἀνάλογα μὲ τὶς ἐπιλογές «νοήματος» ζωῆς, ποιότητος τῆς ζωῆς ποὺ ἔχουν κάνει οἱ κρίνοντες. Ἐξ ἄλλου, σήμερα πιά δὲν ὑπάρχουν ἐνεργεῖς ἐπιβιώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ-ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου προσφερόμενες στὴν ἐμπειρικὴ πιστοποίηση

καὶ ψηλάφηση. Ὑπάρχουν μόνο πληροφορίες παγιδευμένες ἀναπόφευκτα στὴ σχετικότητα τῶν ὑποκειμενικῶν ἱεραρχήσεων, ὑπάρχουν καὶ κάποια ἔχνη θεσμικῶν καταλοίπων, ἀναπόφευκτα ἀλλοτριωμένων ἀπὸ τὴν ἐνσωμάτωσή τους στὸ κυρίαρχο καὶ παγκοσμιοποιημένο δυτικὸ «παράδειγμα».

Μένει ἡ πληροφορία γιὰ τὴν ἀντιθετικὴ διαφορὰ, συναγόμενη ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς γραμματείας τῶν δύο ἀσύμπτωτων, ἀλληλοαποκλειόμενων πολιτισμῶν, ἀπὸ τὴν Τέχνη καὶ ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς ποὺ αὐτοὶ γέννησαν. Καὶ ἡ πληροφορία μεταφέρει ὅτι ἡ μεταρωμαϊκὴ Δύση ἔμεινε καθηλωμένη, ἀνυποψίαστα ἀμετακίνητη στὸν καταγωγικὸ, βαρβαρικὸ ἀτομοκεντρισμὸ τῆς στὴ διάρκεια αἰῶνων φαντασμαγορικῆς ἐξέλιξης καὶ προόδου χρησιμοθηρικῶν ἐπιτευγμάτων τῆς: Ἀμετακίνητη στὴ νοησιαρχία, στὸν νομικισμὸ-ἠθικισμὸ, στὴν ἀπόλυτη προτεραιότητα τῆς χρησιμοθηρίας. Ἀλλὰ σὲ αὐτὴ τὴν καθήλωση καὶ ἀμετακινήσιαν πρέπει (λογικὰ) νὰ ὀφείλει καὶ τὴν ἐκπλήσσοισα δυναμικὴ παγκοσμιοτικῆς ποὺ χαρακτηρίζει τὸν πολιτισμὸ τῆς. Διότι ὁ ἀτομοκεντρισμὸς ἔχει τὴν ἀκαταμάχητη δυναμικὴ τῆς ἀπρόσωπης φύσης, τῶν ἐνστικτωδῶν ἐνορμήσεων — ἡ παγκοσμιοτικὴ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ θεμελιώνεται στὴν πανανθρώπινη κυριαρχικὴ ἰσχὺ τοῦ ἐνστίκτου. Ποτέ, κανένα ἄλλο πολιτισμικὸ «παράδειγμα» στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία δὲν πρόσφερε πληρέστερη καὶ μεθυστικότερη ἀνταπόκριση στὶς βιολογικὲς ὁρμὲς τοῦ φυσικοῦ ἀτόμου: στὴν ἄπληστη ἀνάγκη τοῦ γιὰ κατασφαλισμένη αὐτοσυντήρηση (Selbsterhaltungstrieb), ἀτομικὴ κυριαρχία καὶ ἐπιβολή (Bemächtigungstrieb), ποικιλότροπη ἡδονή (Lusttrieb).

Ὁ Ἑλληνισμὸς, ὅσο ἐπιβίωνε ἱστορικά, ἀμετακίνητος αὐτὸς στὴν κοινωνιοκεντρικὴ προτεραιότητα, ἦταν, ἐκ τῶν πραγμάτων, ὁ ἀντίλογος στὴ Δύση, πάντοτε στοὺς ἀντίπο-

δες τοῦ δυτικοῦ βαρβαρικοῦ «παράδειγματος». Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν προτεραιότητα τῆς χρείας στὴν προτεραιότητα τοῦ ἀληθοῦς ἔχει ὅλες τὶς δυσκολίες τῆς ἐναντίωσης στὴ φύση, τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὴν ἐνστικτώδη ὁρμή: εἶναι ἄθλημα. Ὅσους αἰῶνες συνυπῆρξε ἱστορικὰ ὁ Ἑλληνισμὸς μετὰ τὴ βαρβαρικὴ Δύση, προτοῦ ἀλωθεῖ καὶ καταποθεῖ ἀπὸ αὐτήν¹, ἦταν πάντοτε ὁ κριτικὸς ἀντίλογος, πάντοτε οἱ ἀντίποδες τοῦ ἀτομοκεντρικοῦ «παράδειγματος»². Παρέμενε ἐμπειρισμὸς κοινωνικῆς ἐπαλήθευσης τῆς γνώσης, πολιτικῆς μετοχῆς στὸ ἀληθεύειν, ἐκκλησιαστικῆς ἀσκητικῆς «ἐκ-στασης» ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς ἀτομικῆς αὐτονομίας στὸν τρόπο τῆς ἀγαπητικῆς ἀλληλοπεριχώρησης.

1. Γιὰ τὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς ἄλωσης καὶ κατάποσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὴ Δύση βλ. τὸ βιβλίο μου *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα («Δόμος») 2006. — Γ.Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Παράδοση καὶ ἀλλοτρίωση*, Ἀθήνα («Δόμος») 1986. — Timothy WARE, *Eustratios Argenti*, Oxford (Clarendon Press) 1964. — Gerhard PODSKALSKY, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft 1453-1821*, München (Beck-Verl.) 1988. — Steven RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity*, Cambridge (Univ. Press) 1968.

2. Βλ. προηγ. ὑποσημείωση ἀρ. 1, σελ. 44.

Ε

Ποιές αναγκαιότητες διαφοροποίησαν
τὸν Χριστιανισμό στὴ Δύση

1

Contra Errores Graecorum

Ὁ Καρλομάγνος καί, κυρίως, οἱ σοφοὶ τῆς αὐλῆς του (μὲ διασημότερον ἀνάμεσά τους τὸν Ἀλκουίνου [Alcuinus])¹ διέγνωσαν ἔγκαιρα ὅτι μιὰ δεύτερη τάξη πραγμάτων στὸν τότε γνωστὸ κόσμο, παράλληλη μὲ τὴν *pax christiana* τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης, ἦταν καταρχὴν ἀδιανόητη². Καὶ πάντως, γιὰ νὰ ἐπιχειρηθεῖ ἓνα τέτοιο ἀδιανόητο ἐγχείρημα, ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νὰ ἐπινοηθεῖ ἓνας δεύτερος ἄξονας διεθνικῆς πολιτισμικῆς συνοχῆς, μιὰ διαφορετικὴ (ἀπὸ αὐτὴν τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας) *religio imperii*³.

1. Βλ. H.-X. ARQUILLIÈRE, *L'Augustinisme politique*, σελ. 157. — LE GOFF, ὁ.π., σελ. 76-77. — J.M. WALLACE-HADRILL, *The Barbarian West*, σελ. 113: It seems likely that Charlemagne was failing increasingly under the influence of Alcuin, and was ready to interpret his duties as a ruler in a way pleasing to Alcuin, especially where they impinged on Christian dogma. It is also probable that in these years Alcuin's mind was full of ideas about the creation (rather than revival) of a Christian Empire in the West, and that these ideas were communicated to Charlemagne. — Βλ. ἐπίσης David NICHOLAS, *Ἡ ἐξέλιξη τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου*, Ἀθήνα (MIET)²2000, σελ. 79, 185, 199, 200, 202.

2. L'institution impériale avait toujours été considérée comme unique... et que les Occidentaux, même après la chute de Romulus Augustule (476), estimaient cette unité nécessaire: ARQUILLIÈRE, ὁ.π., σελ. 156.

3. Ἡ παγκόσμια αὐτοκρατορία ἦταν πάντοτε ἀνέφικτη χωρὶς θρησκευ-

Ίσως ἡ ἱστορική αἰτιολόγηση νὰ ἔχει καὶ ἀντίστροφη φορά: Νὰ διαπίστωναν ἢ νὰ διαισθάνονταν οἱ καινούργιοι κάτοικοι τῆς ἄλλοτε Ρωμαϊκῆς Δύσης ὅτι ὁ δικός τους Χριστιανισμός (θρησκευτικοποιημένος) ἦταν κάτι διαφορετικό ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικό γεγονός στὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο — διαφορετικός ὁ Χριστιανισμός τους ὅχι τόσο σὲ ἐπίπεδο διατυπώσεων γλωσσικῆς σημαντικῆς ὅσο στὸ ἐπίπεδο τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν ποὺ ἐξυπηρετοῦσε. (Εἶναι ἱστορικά περισσότερο ἀπὸ σαφές ὅτι οἱ βαρβαρικοὶ ἔποικοι τῆς Δύσης εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ θρησκεία, ἐνῶ ὁ ἑλληνικὸς ἢ ἐξελληνισμένος κόσμος ἀνάγκη ἀπὸ ἐκκλησία. Μὲ τὴν ἐκκλησία νὰ σημαίνει προτεραιότητα ἀναζητήσεων ἐμπειρικῆς ψηλάφησης τοῦ τρόπου τοῦ ὄντως ὑπαρκτοῦ — τῶν ἰδίων ἀναζητήσεων ποὺ εἶχαν ὁδηγήσει τοὺς Ἕλληνες καὶ στὸ ἄθλημα τῆς πόλεως, στὴν ὀργάνωση βίου πολιτικοῦ.)

Υπάρχει καὶ τρίτο ἐρμηνευτικὸ ἐνδεχόμενο, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Καρλομάγνος στέφθηκε αἰφνιδιαστικά «αὐτοκράτορας» μὲ πρωτοβουλία τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ III⁴: Ἐνδεχόμενο νὰ εὐνοήθηκε ἡ θρησκευτική (καὶ κατὰ συνέπεια: πολιτική) διαφοροποίηση τῆς Δύσης, γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν φιλοδοξίες ἐξουσιαστικῶν προνομίων τῆς Παποσύνης ἔναντι τῆς Νέας Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως⁵.

τικὴ ὑποστήριξη. Ἕνα συνονθύλευμα λαῶν καὶ φυλῶν καὶ πόλεων, χωρὶς τοὺς ἰσχυροὺς δεσμοὺς τοῦ σύγχρονου ἔθνικισμοῦ, δὲν μποροῦσε νὰ βρεῖ ἄλλον πρακτικὸ συνδετικὸ κρίκο ἀπὸ τὴν κοινὴ θρησκεία: G.H. SABINE, *Ἱστορία τῶν Πολιτικῶν Θεωριῶν*, Ἀθῆναι («Ἀτλαντὶς») σελ. 207.

4. Βλ. προηγ. ὑποσημείωση ἀρ. 5, σελ. 70.

5. *L'idée impériale, telle que Charlemagne la conçut et la réalisa, allait d'abord permettre à la papauté du IXe siècle, puis surtout à celle du XIe siècle, de retourner la situation en sa faveur et de présider la chrétienté du Moyen Âge*: ARQUILLIÈRE, ὁ.π., σελ. 159.

Πάντως, τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι ἓνα πολυεθνικὸ σχῆμα πολιτικῆς ἐνοποίησης τῶν καινούργιων κατοίκων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, κατὰ τὸ πρότυπο (περίπου) τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, χρειαζόταν ὅπωςδήποτε μιὰ διαφορετικὴ θρησκευτικὴ-πολιτισμικὴ βάση συνοχῆς: Χρειαζόταν ὅπωςδήποτε τὸν Χριστιανισμό (ἐφόσον φιλοδοξοῦσε νὰ συνεχίσει νὰ ἀνῆκει στὸ πολιτισμένο κομμάτι τῆς ἀνθρωπότη-
τας), ἀλλὰ διαφοροποιημένον ἐμφανῶς ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό τῶν Ἑλλήνων. Ἐπομένως, τὸ ζητούμενο γιὰ τὴ Δύση ἦταν μιὰ διαφορετικὴ ἐκδοχὴ-ἐρμηνεία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου καὶ μάλιστα ἱκανὴ νὰ ἀντιπαρατεθεῖ ἐπιθετικὰ-ἀνταγωνιστικὰ στὴν ἑλληνική, τῆς Νέας Ρώμης τὴν πρόσληψη.

Πρὶν ἀπὸ τὸ διαβόητο σύγγραμμα τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη *Contra Errores Graecorum* (Κατὰ τῶν πλανῶν τῶν Ἑλλήνων, 1263) εἶχαν ἐμφανιστεῖ στὴ Δύση ἴσως καὶ δέκα βιβλία μὲ τὸν ἴδιο τίτλο (ἢ μὲ τὴν παραλλαγή του: *Adversus Graecos*), ἀπὸ τὸν 9ο ὡς τὸν 13ο αἰώνα⁶. Ἡ βαρβαρικὴ

6. Βλ. M.-D. CHENU, *Introduction à l'étude de Saint Thomas d'Aquin*, Paris (Vrin) 1974, σελ. 295: Ce *Contra errores Graecorum* (τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη) prend place dans une copieuse série d'écrits du genre, multipliés au cours du XIIIe siècle. — «Οἱ Φράγκοι θεολόγοι Αἰνείας Παρισίων καὶ Ράτραμνος γράφουν τὰ *Liber adversus Graecos* καὶ *Contra Graecorum opposita*, ἀντιστοίχως. Σύνοδος ποὺ συνῆλθε στὴ Βορματία τῆς Γερμανίας τὸ 868, ἐκδίδει ἀπόφαση μὲ τίτλο *Contra Graecorum haeresim de fide sanctae Trinitatis*. Τὸν 11ο αἰ. ὁ Ἀνσελμος Καντερβουρίας γράφει τὸ *Contra Graecos* καὶ τὸν 13ο αἰ. ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης τὰ *Contra Graecos* καὶ *Contra Errores Graecorum*. Ἐν τῷ μεταξύ (10ος αἰ.) ὁ ἐπίσκοπος Κρεμόνας Λουιπράνδος εἶχε καλλιεργήσει τὸ ἀνθελληνικὸ μίσος (ἀντιγράφοντας μέχρι καὶ τὰ περὶ «ψευδόργου Ἑλλάδος» τοῦ Ἰουβενάλη καὶ τὰ περὶ «δόλου τῶν Δαναῶν» τοῦ

Δύση καταλόγιζε στὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο (στὴν «κατὰ τὴν οἰκουμένην») Καθολικὴ Ἐκκλησία — τὴν «καθόλου» Ἐκκλησίαν, τὴν ὁλότητα-πληρότητα τῆς Ἐκκλησίας) ὡς «πλάνες», ὡς ἐσφαλμένη ἐκδοχὴ τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας, τὴν ἀπόρριψη τῶν καινοτομιῶν ποὺ αὐτὴ, ἡ νέοφυτη Δύση, εἶχε εἰσαγάγει στὸ κήρυγμα καὶ στὴν πράξη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Οἱ καινοτομίες τῶν νεήλυδων στὴ Χριστιανοσύνη Δυτικῶν εἶχαν, κατὰ κανόνα, διπλὴ προέλευση: προέρχονταν ἢ ἀπὸ φανερὴ ἀδυναμία κατανόησης τῶν σηματομενῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογικῆς σημαντικῆς ἢ ἀπὸ παιδαριώδη φιλοδοξία νὰ ἀποδοθοῦν ἱστορικὰ πλεονεκτήματα στὴν Παλαιὰ Ρώμη (ποὺ τὰ βαρβαρικὰ φύλα τὴ χρησιμοποιοῦσαν ὡς ὄμηρο ἢ κατακτημένο λάφυρο) προκειμένου νὰ προωθηθοῦν ἀπαιτήσεις ἡγεμονίας τῆς Δύσης στὴ χριστιανικὴ «οἰκουμένη».

Βιργιλίου). Ἡ νοστροπία αὐτὴ συνεχίστηκε καὶ ἐπεκτάθηκε. Ἀκόμα καὶ ὁ περίφημος Ἱταλὸς συγγραφεὺς τῆς αὐγῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀναγεννήσεως Πετράρχης, μελετητὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας, γράφει σὲ ἓνα ξέσπασμα φανατισμοῦ (Fr. Petrarcae, Epistolae de Rebus Senilium 7, *Opera Omnia*, Βασιλεῖα 1554, τ. 2, σελ. 912): «Ἐκεῖνοι, οἱ Τοῦρκοι, εἶναι ἐχθροί. Αὐτοὶ ἐδῶ, ὅμως, οἱ Ἕλληνες, εἶναι σχισματικοὶ καὶ χειρότεροι ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς· ἐπομένως προτιμότερο νὰ κατέχουν τὰ Ἱεροσόλυμα οἱ Τοῦρκοι παρὰ οἱ Ἕλληνες»: Παναγ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Οἱ περιπέτειες τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων τῶν Ἑλλήνων*, Θεσσαλονίκη (Ἐκδ. Κυρομάνος) 1993, σελ. 211.

2

Ex Patre Filioque

Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀκατανόησας, λόγῳ χαμηλοῦ ἐπιπέδου καλλιέργειας, εἶναι τὸ διαβόητο Filioque: ἡ «διορθωτικὴ» προσθήκη ποὺ τόλμησαν οἱ Δυτικοὶ στὸ Σύμβολο τῆς πίστεως (τὸ συντεταγμένο ἀπὸ τὶς δύο πρῶτες Οἰκουμενικὲς Συνόδους), καὶ ποὺ θέλει τὴν τρίτη προσωπικὴ ὑπόσταση τῆς Θεαρχικῆς Τριάδας, «τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν» Πνεῦμα, νὰ ἐκπορεύεται «ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ» (ex Patre Filioque)¹. Ὡς σήμερα ἀκόμα ἡ Δύση, παρὰ τὶς ἐντυπωσιακὲς ἐπιδόσεις τῆς στὸν φιλοσοφικὸ προβληματισμό, ἀδυνατεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ τὶς κεφαλαιώδεις γιὰ τὴν ὄντολογία συνέπειες τῆς ἐλάχιστης αὐτῆς προσθήκης: Τὸ Filioque συνεπάγεται ὡς Αἰτιώδης Ἀρχὴ τοῦ ὑ-

1. Ἡ προσθήκη ἀποτολμήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ σύνοδο ποὺ ὀργάνωσαν φράγκοι ἐπίσκοποι, στὸ Τολέδο τῆς Ἰσπανίας, τὸ 589. Πρόβαλαν τὴν αὐθαίρετη προσθήκη ὡς διακριτικὸ στοιχεῖο τῆς δικῆς τους, ἐθνικῆς ἐκδοχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ λατινικὴ ἐκκλησιαστικὴ ὀρθοδοξία ἀντέδρασε στὴν αὐθαίρεσιν — εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ πάπας Λέων ΙΙΙ (ὁ ἴδιος ποὺ ἔστειψε τὸν Καρλομάγνο αὐτοκράτορα) ὅχι μόνον ἀρνήθηκε τὴν προσθήκη τοῦ Filioque στὸ Σύμβολο τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ διέταξε νὰ χαραχθεῖ τὸ αὐθεντικὸ κείμενο σὲ ἀργυρὲς πλάκες, ποὺ ἐντοιχίστηκαν στὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Πέτρου, στὴ Ρώμη, γιὰ νὰ φυλαχτεῖ ἀλώβητο ἀπὸ τὶς φραγκικὲς παραποιήσεις. Τελικὰ, ὁ πρῶτος φράγκος πάπας, Βενέδικτος VIII, ἐνέταξε καὶ ἐπίσημα τὸ Filioque στὸ Σύμβολο τῆς πίστεως, τὸ 1014.

παρκτοῦ τὴν ἀναγκαιότητα καὶ ὄχι τὴν ἐλευθερία — ὁ προκαθορισμὸς τοῦ ὑπαρκτικοῦ γεγονότος εἶναι καταγωγικά δεδομένος, δὲν ὑπάρχει ἐνδεχόμενο ἐλευθερίας στὸ ὑπάρχειν. Ἀντίθετα, ἡ μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας ἀρνεῖται τὸ Filioque ἐμμένοντας στὴν ἐλευθερία, δηλαδή στὴν «μοναρχίαν» τοῦ Πατρός: «Μόνη ἀρχὴ» τοῦ ὑπαρκτικοῦ γεγονότος εἶναι ἡ ἐλευθερία ἑνὸς προσώπου ποὺ ὑπάρχει ἐπειδὴ θέλει νὰ ὑπάρχει, καὶ θέλει νὰ ὑπάρχει ἐπειδὴ ἀγαπάει. Ἡ ἀγάπη του δὲν εἶναι ἰδίωμα συμπεριφορᾶς, λογικά προκαθορισμένη ποιότητα, εἶναι ὁ τρόπος τῆς αὐθυπαρξίας του: ἡ πατρότητα. «Ὑποστασιάζει» (κάνει πραγματικὸ γεγονὸς) τὴν ὑπαρξή του ὡς «Πατήρ», δηλαδή ἀγαπώντας — «γεννώντας» τὸν Υἱὸ καὶ «ἐκπορεύοντας» τὸ Πνεῦμα. Εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι (αὐθυπαρξία καὶ αἰτία κάθε ὑπαρκτοῦ) ὄχι προκαθοριζόμενος ὑπαρκτικά (κατ' ἀναγκαιότητα) ἀπὸ τὴ «θεότητά» του, ἀλλὰ χάρις στὴν ἐλευθερία του νὰ εἶναι ὁ Πατήρ: χάρις στὴν πατρότητα, δηλαδή στὴν ἀγάπη.

Τὸ Filioque ἀκυρώνει αὐτὸ τὸ ἀποκαλυπτικὸ εὐ-αγγέλιο, ὑποκαθιστᾷ τὸν ρεαλισμὸ τῆς ἐμμοῆς στὸν τρόπο (τὸν ἐμπειρικὰ προσβάσιμο) μὲ τὴ νοητικὴ προσέγγιση (τὸν ὀρισμὸ) ποὺ ἀποκλείει τὴν ἐμπειρία. Γιὰ τὴ μετα-ρωμαϊκὴ Δύση οὐσία καὶ ὑποστάσεις εἶναι σημαίνοντα πού, ὅταν ἀναφέρονται στὸν Θεό, παραπέμπουν σὲ νοητικούς προσδιορισμοὺς «καθ' ὑπόθεσιν» (suppositio) πραγματικότητων² — ὄχι σὲ ρεαλισμὸ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Ὁ Λόγος παρα-

πέμπει στὴ λογικότητα (ἀναγκαῖο ἰδίωμα) τῆς Οὐσίας τοῦ Θεοῦ, στὸν Θεὸ ὡς κατ' οὐσίαν Λόγο. Τὸ Πνεῦμα παραπέμπει στὴν πνευματικότητα τῆς Οὐσίας τοῦ Θεοῦ, στὸν Θεὸ ὡς κατ' οὐσίαν Πνεῦμα. Ἐτσι ἡ διάκριση τῶν θείων ὑποστάσεων προσδιορίζει ἀπλῶς «ἐσωτερικὲς σχέσεις» τῆς Οὐσίας, τὴν ὑπαρκτικὴ μοναδικότητα τῆς Οὐσίας — γι' αὐτὸ καὶ τὸ Filioque εἶναι μιὰ ἐπιστροφή στὴν «πτωχείαν» τῆς ἰουδαϊκῆς μονοθεΐας³.

Εἶναι κατάφωρη ἡ ἀδυναμία κατανόησης τοῦ ὄντολογικοῦ περιεχομένου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας ἀπὸ τοὺς Δυτικούς: Ἡ ἐκπόρευση τοῦ Πνεύματος ex Patre Filioque ἀναδείχνει τὴ σχέση Πατρός καὶ Υἱοῦ σὲ αἰτιώδη καταγωγικὴ ἀρχὴ τοῦ Πνεύματος, προκειμένου νὰ κατασφαλίσει τὴν ἐνότητα τῆς μιᾶς θείας Οὐσίας ὄχι ὡς κοινὸ τρόπο τῆς ὑπάρξεως τρισυποστάτως πραγματούμενον, ἀλλὰ ὡς ἐνότητα αἰτιολογημένη μὲ τὴ συμβατικὴ λογικὴ τῆς ἀλληλεξάρτησης. Ἡ λογικότητα τῶν «ἐσωτερικῶν σχέσεων» τῆς θείας Οὐσίας εἶναι ἡ (ἀναγκαία καὶ καταγωγικὴ) αἰτία τοῦ ὑπάρχειν — ὄχι ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία τοῦ Πατρός, ὄχι ὁ τρόπος τῆς ἀγάπης.

2. Βλ. ἐνδεικτικά: M.-D. CHENU, *La théologie comme science au XIIIe siècle*, Paris (Vrin) 1969, σελ. 63, 64, 73. — ΤΟΥ ΙΑΙΟΥ, *Introduction à l'étude de Saint Thomas d'Aquin*, Paris (Vrin) 1974, σελ. 95-98. — ΤΟΥ ΙΑΙΟΥ, *La théologie au douzième siècle*, Paris (Vrin) 1966, σελ. 148-151.

3. Διατύπωση τοῦ Ματθαίου ΒΛΑΣΤΑΡΕΩΣ: Περὶ τῆς θείας χάριτος ἡ περὶ τοῦ θεοῦ φωτός, χειρ. Monac. 508, fol. 150r, βλ. Ἀμφιλοχίου ΠΑΝΤΟΒΙΤΣ, *Τὸ μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν*, Θεσσαλονίκη («Ἀνάλεκτα Βλατάδων» 16) 1973, σελ. 25.

3

'Αναγκαῖα μυθεύματα, ἀφελείς πλαστογραφίες

Τὸ δεύτερο εἶδος καινοτομιῶν ποὺ ἀποτόλμησαν οἱ νεόφυτοι στὴ Χριστιανοσύνη Δυτικοί, οἱ καινοτομίες μὲ προέλευση τὶς παιδαριώδεις φιλοδοξίες τους νὰ ἡγεμονεύσουν στὴ χριστιανικὴ «οἰκουμένη», ἔχουν ὡς χαρακτηριστικότερα δείγματα μιὰ σειρὰ ἀπὸ πλαστογραφήσεις τῆς Ἱστορίας, ληρώδη ἀλλὰ σκόπιμα μυθεύματα.

Κατασκευάστηκε ὁ μῦθος (μὲ παράκαμψη κραυγαλέων περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἱστορικῶν δεδομένων) ὅτι ἱδρυτὴς καὶ πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης ἦταν ὁ ἀπόστολος Πέτρος. Ἐπομένως, συμπέραιναν στὴ Δύση, ἀφοῦ ὁ Χριστὸς εἶχε δώσει στὸν Πέτρο τὰ πρωτεῖα μεταξὺ τῶν ἀποστόλων, τὰ πρωτεῖα μεταβιβάζονται καὶ στοὺς διαδόχους τοῦ Πέτρου ἐπισκόπους — ὅχι ὅλων τῶν ἄλλων πόλεων ποὺ τὶς ἐκκλησίες τους ἱδρυσεν ὁ Πέτρος, ἀλλὰ εἰδικὰ καὶ μόνο στοὺς ἐπισκόπους τῆς Ρώμης!¹

1. Βλ. Hans-Georg BECK, *Kirche und Theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München (Beck-Verl.) 1959, σελ. 32-35. — H. BARION, *Papst und Primat*, στὸ *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Tübingen (Mohr-Verl.) 1961, τόμ. V, σελ. 44-47. — Βλασίου ΦΕΙΔΑ, 'Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθήναι ²1994, τόμ. Α, σελ. 197-208, 802-803, 848-854, τόμ. Β, σελ. 147-148, 169, 396-404. — Margaret DEANESLY, *A History of the Medieval Church 590-1500*, London (Methuen) ³1976, σελ. 81-91. — Geoffrey BARRA-

Στὰ μέσα τοῦ 9ου αἰώνα, χαλκεύτηκε στὴ Γαλλία μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἔντεχνες κατασκευές νόθων κειμένων ποὺ γνώρισε ἡ Ἱστορία: Οἱ διαβόητες *Ψευδοϊσιδώρειες Διατάξεις*: Μιὰ συλλογὴ παραποιημένων συνοδικῶν κανόνων, πλαστῶν παπικῶν δεκρεταλίων καὶ παραχαραγμένων, ἐξ ὀλοκλήρου ἢ ἐν μέρει, παπικῶν ἐπίσης διατάξεων, ποὺ ἱεραρχοῦσαν τὴν ἱεροσύνη ὡς ἀνώτερη ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία καὶ τὸν πάπα ὡς κεφαλὴ τῆς ἱεροσύνης, ἄρα κεφαλὴ τῆς ὅλης οἰκουμένης (*caput totius orbis*)².

Τὶς *Ψευδοϊσιδώρειες Διατάξεις* συνόδευε χρονικὰ ἡ ἐπίσης κατὰ φαντασίαν κατασκευασμένη *Ψευδοκωνσταντίνιος Δωρεά*: Μὲ τὸ πλαστὸ αὐτὸ κείμενο προβαλλόταν ὡς ἱστορικὸ δεδομένο ὁ μῦθος ὅτι ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ὅταν μετέθεσε τὴν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας στὴν ἐλληνικὴ Ἀνατολή, ἄφησε στὸν πάπα τὸ στέμμα γιὰ τὴ στέψη βασιλέων: τὴν ἐξουσία νὰ στέφει κατὰ τὴν κρίση του βασιλεῖς, τοῦ παραχώρησε ἀρμοδιότητες αὐτοκρατορικὲς καὶ τὰ αὐτοκρατορικὰ διάσημα — πορφύρα, ἐρυθρὰ ὑποδήματα, σκῆπτρο, τιάρα (*triregnum*: κορώνη μὲ τρία στέμματα, ποὺ συμβόλιζε τὴν πνευματικὴ, δικαστικὴ καὶ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ πάπα) καὶ τὸ ἀνάκτορο τοῦ Λατερανοῦ³.

CLOUGH, *The Medieval Papacy*, London (Thames and Hudson) 1975, σελ. 24.

2. Βλ. Geoffrey BARRACLOUGH, ὁ.π., σελ. 59. — Margaret DEANESLY, ὁ.π., σελ. 87-89, 254. — Βλασίου ΦΕΙΔΑ, ὁ.π., Α, σελ. 802-803, Β, 95-96. — David NICHOLAS, *The Evolution of the Medieval World*, London-N.Y. (Longman) 1992, ἑλλ. μτφρ. *Ἡ ἐξέλιξη τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου*, Ἀθήνα (MIET) ²2000, σελ. 288.

3. Βλ. Geoffrey BARRACLOUGH, ὁ.π., σελ. 40, 54. — Βλ. ΦΕΙΔΑ, ὁ.π., Β, σελ. 147. — Βασ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήναι («Ἀστήρ») 1970, σελ. 300. — J.M. WALLACE-HADRILL, ὁ.π., σελ. 97. — Lars BROWNORTH, *Lost to the West*, N.Y. (Three Rivers Press) 2009, σελ. 153. — Robert LOPEZ, ὁ.π., σελ. 94, 95, 233, 386.

Ἀλλὰ τόσο οἱ παρανοήσεις καὶ παραποιήσεις τῶν διατυπώσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας ὅσο καὶ οἱ παιδαριώδεις πλαστογραφήσεις τῆς Ἱστορίας γιὰ προσπορισμὸ ἐξουσιαστικῶν προνομίων συνιστοῦσαν διαφοροποιήσεις προσιτὲς μόνον στὴν ἐλάχιστη μειονότητα τῶν ἐγγράμματων στὶς μεσαιωνικὲς βαρβαρικὲς κοινωνίες ἀτόμων. Ἡ πολιτικὴ ὥστόσο σκοπιμότητα, ποὺ γεννήθηκε τὴν ἐποχὴ τοῦ Καρλομάγνου (ἀπὸ τίς ἡγεμονικὲς φιλοδοξίες, τίς δικές του καὶ τῶν διαδόχων του), ἐπέβαλε νὰ ἐφευρεθοῦν θρησκευτικὲς ἰδιαιτερότητες κυρίως ἐξωτερικὲς, σὲ ὅλους φανερές, καινοτομίες ἱκανὲς νὰ ἀποτελέσουν κοινὴ λαϊκὴ πρακτικὴ, ὥστε νὰ ἐμπεδωθεῖ καθολικὰ ἡ συνείδηση μιᾶς διαφοροποιημένης *religio* σὲ ἓνα καινούργιο (τὸ δυτικὸ) *imperium*.

Οἱ εὐληπτες καὶ γιὰ τὸν ἀγράμματο λαὸ καινοτομίες, ποὺ διαφοροποιοῦσαν ἔμπρακτα καὶ φανερά τὸν Χριστιανὸ τῆς βαρβαρικῆς Δύσης ἀπὸ τὸν Χριστιανὸ τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς καθολικότητος, ἦταν:

Τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ νὰ γίνεται μὲ τὰ τέσσερα δάχτυλα ἐνωμένα καὶ μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ ὦμο πρὸς τὸν δεξιό.

Ἡ Εὐχαριστία νὰ τελεῖται μὲ ἄζυμο ἄρτο — τὴ λεγόμενη ὅστια (*ostia*) ποὺ δίνει τὴν ἐντύπωση ἐξαύλωσης τοῦ ὕλικοῦ — καὶ μὲ περιορισμὸ τῆς κοινωνίας τοῦ ποτηρίου (τοῦ οἴνου τῆς Εὐχαριστίας) μόνον στοὺς κληρικούς⁴.

4. Ὁ Henry CHADWICK ἀποδίδει στὸν Αὐγουστίνου καὶ στὴ θητεία του, ἐπὶ δέκα χρόνια, στὸν Μανιχαϊσμὸ, τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ κοινωνοῦν μόνον τοῦ ἄρτου, ὅχι καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς Εὐχαριστίας: *The infiltration of Manichee notions could be detected when Christians at the eucharist accepted the host but not the chalice... During a full ten years, in teaching posts first at Carthage and then at Rome, Augustine remained*

Οἱ κληρικοὶ νὰ ξυρίζουν τὸ γένειο, νὰ κείρουν τὴν κόμη καὶ νὰ ἀσκοῦν ὑποχρεωτικὴ ἀγαμία⁵.

Τὸ Βάπτισμα νὰ τελεῖται ὄχι μὲ τριπλὴ κατάδυση στὸ νερό, ἀλλὰ μὲ ραντισμὸ.

Τὸ Χρίσμα (ἡ ἔνταξη στὴν Ἐκκλησία καὶ ἡ δυνατότητα μετοχῆς στὴν Εὐχαριστία) νὰ παρέχεται ὄχι μαζὶ μὲ τὸν νηπιοβαπτισμὸ (ὅπως εἶχε καθιερωθεῖ στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση) ἀλλὰ στὴν ἡλικία τῶν 14 ἐτῶν γιὰ τὰ ἀγόρια καὶ τῶν 12 γιὰ τὰ κορίτσια — ὥστε νὰ συναινέῃ ἡ ἀτομικὴ διάνοια τοῦ χριομένου.

Τὸ Εὐχέλαιο νὰ τελεῖται μόνον ἐπιθανατίως.

Μὲ τὴν πάροδο τῶν αἰώνων καὶ τὴν ἐξάλειψη τῶν ἀντιστάσεων τῆς λατινικῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοδοξίας, προστίθενται στὴ Δύση ἐπιπλέον καινοτομίες, διαφοροποιήσεις ἀπὸ τὸ πρωτοχριστιανικὸ καὶ τὸ ἐλληνορωμαϊκὸ πρότυπο. Δὲν πρόκειται γιὰ καρποὺς ἀναζήτησης, γιὰ συνεχῶς ἀνα-

associated with the Manichees: *Augustine*, N.Y. (Oxford Univ. Press) 1986, σελ. 13, 14. — Μὲ ἄκρα συνέπεια στὴ λογικὴ τῆς μεσαιωνικῆς ἀπαγόρευσης τοῦ οἴνου τῆς Εὐχαριστίας στοὺς λαϊκοὺς, κάποιες νεότερες πουριτανικὲς σέκτες (π.χ., ὁ *Στρατὸς Σωτηρίας* [*Salvation Army*]) ἔχουν ὁλοσχερῶς καταργήσει τὴν εὐχαριστιακὴ κοινωνία γιὰ λόγους συνεποῦς ἀντιαλκοολισμοῦ!

5. Ἡ ὑποχρεωτικὴ ἀγαμία ὅλων τῶν κληρικῶν ἐπεβλήθη τὸν 10ο αἰώνα. Σαφῶς ὑποδηλώνει δύο κίνητρα: Τὴν ἀπαίτηση γιὰ ὁλοκληρωτικὴ στράτευση τῶν κληρικῶν στὸν διοικητικὸ ὀργανισμὸ τῆς παπικῆς Χριστιανοσύνης, τὴν εὐχερέστερη χρησιμοποίησή τους, τὸν ἀμεσσότερο ἔλεγχο τοῦ ἰδιωτικοῦ τους βίου. Τὴν ἠθικὴ ὑποτίμηση (ἂν ὄχι τὴ δαιμονοποίησή) τῆς σεξουαλικότητος, τὴν αὐγουστίνειαν ἐκδοχὴ γιὰ τὸν καταγωγικὰ ἀμαρτωλὸ χαρακτήρα τῆς σεξουαλικότητος: τὴν ταύτισή της μὲ τὸ ἀπροπατορικὸ ἀμάρτημα». Βλ. Peter BROWN, *The Body and Society*, Columbia Univ. Press, 1988. — Elizabeth CLARK (Ed.), *St. Augustine on Marriage and Sexuality*, Washington DC (Catholic Univ. of America) 1996. — James B. NELSON / Sandra P. LONGFELLOW (Eds.), *Sexuality and the Sacred*, Westminster (John Knox Press) 1994.

νεούμενη, καινούργια, έκσυγχρονισμένη έκφραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας — δὲν ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις καλλιέργειας καὶ ὠριμότητος γιὰ κάτι τέτοιο (σὲ μιὰ κοινωνία ἀκόμα πρωτόγονη, ποὺ ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ πιρουνὶ στὸ φαγητὸ μόλις τὸν 13ο αἰῶνα). Πρόκειται γιὰ ὅλο καὶ περισσότερα δείγματα ἐπιτεινόμενης ἀλλοτρίωσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου, θρησκαιοποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος σὲ ἀτομοκεντρικὴ ἰδεολογία.

4

Ἐκκοσμίκευση στὴν ὀργάνωση, ἐπιπτώσεις στὴν Τέχνη

Ἡ θρησκαιοποίηση γίνεται ἀμεσότερα φανερὴ στὶς βαθμιαῖες διαχρονικὰ ἀλλαγές τῶν ὀργανωτικῶν θεσμῶν, στὴν ἐκζήτηση ἐξουσιαστικοῦ χαρακτήρα τῆς διδασκίας, ἡγεμονικοῦ ρόλου τῶν φορέων τῆς: Ὁ πάπας διεκδικεῖ αὐθεντία ὑπέρτερη τῶν συνόδων καὶ τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων. Εἶναι ἀλάθητος ὅταν ἀποφαίνεται *ex cathedra*, εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ γῆς (*vicarius Christi*), ὁ ἀνώτατος δικαστὴς τῆς ὑφηλίου — καὶ προσλαμβάνει ἐπιπλέον τὸν τίτλο *Pontifex Maximus* ποὺ ἔφερε ὁ ἀρχιερέας τῶν εἰδώλων στὴν ἀρχαία Ρώμη. Ὁ ὄρκος ὑποτέλειας στὸν πάπα γίνεται ἀναγκαία προϋπόθεση τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος. Ἡ ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἀνακηρύσσεται αὐτόνομο κράτος, τὸ παπικὸ κράτος τοῦ Βατικανοῦ, μὲ ὅλους τοὺς θεσμοὺς κοσμικοῦ κράτους σὲ συμμορφωσία: στρατό, διπλωματία, ὑπουργεῖα, Τράπεζες, ταχυδρομεῖα. Δημιουργεῖται ὁ ἄγνωστος στὴν Ἐκκλησία θεσμὸς τῶν καρδιναλίων (ἓνα εἶδος πριγκίπων τῆς βατικανῆς ἡγεμονίας, ποὺ ὀφείλουν τὸν τίτλο τοὺς ἀποκλειστικὰ στὴν παπικὴ εὐνοία), ὅπως καὶ ὁ θεσμὸς τῶν τιτουλαρίων ἐπισκόπων (ἐπισκόπων χωρὶς ἐπισκοπὴ, εἶδος προσηγμένων ὑπαλλήλων τῆς βατικανῆς γραφειοκρατίας). Ἰδρύονται μοναχικὰ τάγματα (*Ordines Fratrum*) στὴν ὑπηρεσία τῆς Ἀγίας Ἐ-

δρας (Sanctae Sedis), με χαρακτήρα περισσότερο στρα-
τείας και λιγότερο ἢ καθόλου μοναχισμού. Ὁ πάπας συν-
άπτει, ὡς ἀρχηγὸς κράτους, συνθηκὲς (concordata) με κυ-
βερνήσεις ἢ ἀρχηγούς κρατῶν γιὰ τὴ διασφάλιση τῶν συμ-
φερόντων τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ. Κ.λπ., κ.λπ.

Δύσκολο ἢ καὶ ἀδύνατο νὰ διακρίνει κανεὶς σὲ αὐτὲς τὶς
ἐκφάνσεις θρησκευτικοποίησης τῆς Ἐκκλησίας, ποιό εἶναι τὸ
ποσοστὸ τῆς ἱστορικῆς ἀναγκαιότητας καὶ ποιό τῆς ἐνσυν-
είδητης ἀνθρώπινης εὐθύνης. "Αραγε υἱοθετήθηκαν οἱ παι-
δαριώδεις ἀξιώσεις κοσμικῆς ἐξουσίας, οἱ πομπώδεις τίτ-
λοι, οἱ φανταχτερὲς ἡγεμονικὲς ἀμφιέσεις, οἱ δόλιες πλα-
στογραφήσεις τῆς Ἱστορίας, οἱ εὐτελεῖς καὶ γελοιώδεις ἀ-
παιτήσεις τοῦ ἀλαλήτου, τῆς αὐθεντίας, τῆς παγκόσμιας
ἐπιβολῆς, μόνο γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ ἡ ἐκκλησία τῆς Ρώμης
στὶς αὐθαιρεσίες καὶ στὶς παγανιστικὲς ἐμμονὲς τῶν βάρ-
βαρων ἡγεμόνων; "Ἡ ὅλος αὐτὸς ὁ πρωτογονισμὸς τῆς θρη-
σκευτικῆς μεγαλομανοῦς ἰδεοληψίας ἦταν προϊόν καὶ συνέ-
πεια τῆς συνολικῆς ἐκβαρβάρωσης τῶν κοινωνιῶν στὴ με-
ταρωμαϊκὴ Δύση, κατάποσης τῆς λατινικῆς ἐκκλησιαστι-
κῆς γνησιότητας ἀπὸ τοὺς παγανιστικὰ «ἐκχριστιανισμέ-
νους» ἐποίκους;

Ἡ Τέχνη εἶναι ἴσως τὸ πεδίο ὅπου γίνονται ἐναργέστερα
φανερὲς οἱ ἀλλοιώσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἥθους, οἱ κυ-
ριαρχικὲς ἐπεκτάσεις τῆς θρησκευτικοποίησης — ἡ Τέχνη
στὸν λατρευτικὸ κυρίως χῶρο: στὴ ναοδομία, στὴν εἰκονο-
γραφία, στὴν ἐσωτερικὴ διαμόρφωση-ὀργάνωση τοῦ ναοῦ.
Εἶναι ἱστορικὰ πιστοποιημένο ὅτι τὸν λατρευτικὸ χῶρο τὸν
διαμορφώνει τὸ «νόημα» τῶν τελουμένων στὴ λατρεία: ἡ
αἰτία (τὰ κίνητρα) καὶ ὁ σκοπὸς (οἱ στοχεύσεις). "Ὅταν ἄλ-

λάζει τὸ «νόημα» τῆς λατρείας, ἀλλάζει καὶ ἡ ἀρχιτεκτο-
νικὴ τοῦ ναοῦ, τὸ εἶδος τῆς ζωγραφικῆς ἢ τῆς γλυπτικῆς, τὸ
εἶδος τῆς μουσικῆς, τοῦ φωτισμοῦ, τῶν καθισμάτων, ὅλα
ἀλλάζουν. Παραμένει κλασικὸ τὸ μελέτημα τοῦ Erwin Pa-
nofsky, *Γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ σχολαστικὴ σκέψη*¹, ὅ-
που καταδείχεται με τρόπο συναρπαστικὸ ἢ παράλληλη
(σύστοιχη) ἐμφάνιση καὶ ἀνάπτυξη στὸν Μεσαίωνα ἐνὸς
καινούργιου ἀρχιτεκτονικοῦ ρυθμοῦ τῆς ναοδομίας (τοῦ γοτ-
θικοῦ) με ἓναν καινούργιο τρόπο ὀργάνωσης τῆς ἀποδεικτι-
κῆς συλλογιστικῆς (τῶν σχολαστικῶν συνθέσεων [Sum-
mae]). Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο
μηχανιστικὸ ἐξορθολογισμὸ τῆς δομικῆς στατικῆς ἢ τῆς
ἀποεννοιοποιημένης «ἀλήθειας», τὴν ἴδια ὑποταγὴ τοῦ ὀλι-
κοῦ τῆς κατασκευῆς (τῶν λίθων ἢ τῶν συλλογισμῶν) στὸν
δεδομένο ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ διάνοια στόχο.

"Ὅταν λειτουργεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς, ἀνυπότα-
κτο σὲ ἀλλοιώσεις θρησκευτικοποίησης, ὅλοι οἱ συντελεστὲς
λειτουργίας του συντονίζονται στὸν ἐνιαῖο ἐκκλησιαστικὸ
τρόπο, τὸν τρόπο τῆς εὐχαριστιακῆς ἀναφορᾶς: "Ὅλα τὰ
ὕλικά στοιχεῖα τῆς ζωῆς μας (ἡ τροφή, τὸ ποτό, τὰ χρώ-
ματα, ἡ μουσικὴ, ἡ πέτρα, τὸ ξύλο, τὸ κονίαμα, τὸ μάρμα-
ρο, τὸ μέταλλο, τὸ γυαλί, τὸ λάδι, τὸ κερί, τὸ θυμίαμα, τὰ
ὑφάσματα τῶν ἀμφίων, ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος τῶν σκευ-
ῶν) ὅλα εἶναι δῶρα καὶ ἀναφέρονται μετὰ εὐχαριστίας στὸν

1. *Gothic Architecture and Scholasticism*, Latrobe (The Archabbey Press) 1951 — γαλλικὴ μτφρ. *Architecture Gothique et pensée scolastique*, Paris (Éditions de Minuit) 1970, σελ. 71 κ.έ., 83, 103. — Βλ. καὶ Georges DUBY, *L'Europe des Cathédrales*, Genève (Éd. Skira) 1966, σελ. 9, 40, 72, 94, 105, 106. — Χρήστου ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους*, Ἀθήνα («Ἰκα-
ρος») 2011, σελ. 339-346. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Scholasticism and Technology*, *Eastern Churches Review*, vol. VI, 2/1974, σελ. 166-169.

Δωρητή — τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν. Προσφέρουμε τὴ ζωὴ μας, τὰ προαπαιτούμενα πού μᾶς χαρίζονται γιὰ τὴν πραγμάτωση καὶ συντήρηση τῆς κτιστῆς ὑπαρξῆς μας: «ἀναφορά» εἶναι ἡ πρόσληψη ὡς εὐχαριστία, ὁ τρόπος νὰ πραγματώνεται ἡ ὑπαρξὴ ὡς ἐρωτικὴ σχέση — ἐρωτικὴ ἀνταπόκριση στὴν ἐρωτικὴ ζωτικὴ χορηγία.

Τίποτε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι ἀτομικὴ πειθάρχηση σὲ νοητικὲς ἐπιταγὲς καὶ βουλευτικὲς ἀποφάσεις, ὅλα εἶναι πράξη μετοχῆς, ὅλα σχέση — ἡ πράξη-σχέση συνιστᾷ τὴν εὐχαριστιακὴ ἀναφορά, ὅχι οἱ ὑπαγορεύσεις τῆς διάνοιας ἢ τῆς ψυχολογικῆς προαίρεσης. Ὁ τρόπος τῆς Ἐκκλησίας συνοψίζεται καὶ κορυφώνεται στὸ δεῖπνο τῆς Εὐχαριστίας, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τὸ δεῖπνο τῆς Εὐχαριστίας μπορεῖ νὰ ἀλλοτριωθεῖ σὲ θρησκευτικὴ (ἀτομοκεντρικῶν ψυχολογικῶν ἱκανοποιήσεων) τελετουργία, ἂν χωριστεῖ ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς Ἐκκλησίας: τρόπο τῆς κατορθούμενης σχέσης-μετοχῆς-μέθεξης.

Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός δὲν εἶναι αὐτονόητα δεδομένο, «μαγικὰ» συντελούμενο στὴν Εὐχαριστία. Πραγματώνεται καὶ φανερώνεται στὴν Εὐχαριστία, ἀλλὰ ὄχι μηχανιστικά: τὸ συγκροτοῦν σχέσεις ἐλευθερίας, ἐμπρακτῆς ὑπαρκτικῆς ἐλευθερίας, ἐμπρακτῆς ἀγάπης: Τὸ συγκροτοῦν οἱ σχέσεις τοῦ ἀρχιτέκτονα καὶ τῶν μαστόρων του μὲ τὰ ὑλικά τῆς οἰκοδόμησής — ὁ σεβασμὸς τῶν ὑλικῶν, ἡ ἀνάδειξη τῶν «λογικῶν» τους δυνατοτήτων, ἡ μεταποίησή τους σὲ «γλώσσα»-φανέρωση τῆς εὐχαριστιακῆς χρήσης τους ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Συγκροτεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός στὴν Εὐχαριστία ἡ σχέση τοῦ ζωγράφου μὲ τὰ σχέδια καὶ τὰ χρώματα, τὰ ὑλικά τῆς ζωγραφικῆς του τέχνης, ἡ ἀσκηση παραίτησής του ἀπὸ κάθε ἰδιοτελὴ σκοπιμότητα ἐντυπωσιασμοῦ, ἰδιομορφίας. Συνιστᾷ τὸν ἐκκλησιαστικὸ τρόπο

τῆς Εὐχαριστίας τὸ ζύμωμα τοῦ πρόσφορου, ἡ σχέση μὲ τὰ ὑλικά καὶ ἡ πράξη τῆς ἐτοιμασίας του. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ σχέση-πράξη τοῦ νεωκόρου πού ἀνάβει τὶς κανδηλὲς καὶ τὰ πολυκάνδηλα, τὸ ἴδιο καὶ ἡ προσφορὰ-ἀναφορὰ τοῦ θυμιάματος, τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἐμπρακτὴ («χειρωνακτικὴ») προσευχὴ πού εἶναι τὸ ἄναμμα κάθε κεριοῦ στὰ μανουάλια ἀπὸ κάθε πιστό.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι κάποιο «τί» (θεσμός, ἴδρυμα, ὀργάνωση, «νομικὸ πρόσωπο»). Εἶναι ἓνα «πῶς», ἓνας τρόπος νὰ ὑπάρχουμε (ὄχι ἀπλῶς νὰ συμπεριφερόμαστε): νὰ πραγματώνουμε τὴν ὑπαρξὴ μας κοινωνώντας τὴ ζωὴ ἐλευθερά, ἀγαπητικά, μὲ ἐρωτικὴ αὐθυπέμβαση καὶ αὐτοπροσφορά. Ὁ τρόπος τῆς Ἐκκλησίας μεταποιεῖ τὴ χρῆση σὲ σχέση, τὴν πρόσληψη σὲ εὐχαριστία, τὴν εὐχαριστία σὲ ὑπαρκτικὴ «ἀναφορά». Ὅπως σὲ κάθε ἀληθινὸ ἔρωτα ἔτσι καὶ στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός τῆς Εὐχαριστίας, τὸ κάλλος καλεῖ σὲ συν-ουσία, στὸ συν-εἶναι, σὲ συνύπαρξη-ὑπαρκτικὴ «ἀλληλοπεριχώρηση». Ἡ κλητικὴ δυναμικὴ τοῦ κάλλους γίνεται τὸ μέσο, ἡ γλώσσα, γιὰ νὰ «πεῖ» ὁ ἐρωτευμένος τὸν ἔρωτά του — κάθε δεδομένο τοῦ κάλλους τῆς φύσης καὶ τῶν γλωσσῶν τῆς Τέχνης γίνεται πράξη σημαντικῆς εὐχαριστίας, ἐνεργὸς κατάφαση στὸν «μανικὸ ἔρωτα» τοῦ Νυμφίου Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Εἶναι λοιπὸν περισσότερο ἀπὸ φανερό ὅτι στὸ γεγονός πραγμάτωσης καὶ φανέρωσης τοῦ τρόπου τῆς Ἐκκλησίας, στὸ εὐχαριστιακὸ δεῖπνο, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει τίποτα πού νὰ ἀποβλέπει στὸ ἄτομο: Οὔτε διάκοσμος γιὰ νὰ ἐντυπωσιάσει τὸ ἄτομο οὔτε φωτισμὸς γιὰ νὰ «ὕποβάλει» τὸ ἄτομο οὔτε ζωγραφικὴ πού θὰ «διδάξει» τὸ ἄτομο οὔτε μουσικὴ γιὰ νὰ «συγκινήσει» τὸ ἄτομο οὔτε θεατρικότητα γιὰ νὰ «μεταρσιώσει» τὸ ἄτομο — τίποτα, μὰ ἀπολύτως τίποτα

πού νὰ ὑπηρετεῖ μιὰν ἀτομοκεντρικὴ ἐκδοχὴ τῆς «σωτηρίας», νὰ συνεργεῖ στὴν «ἀτομικὴ σωτηρία». Ὅλα στὴν Εὐχαριστία κοινωνοῦνται, ὅλα μετέχουν στὸ κοινὸ ἄθλημα νὰ συμμετέχεται ἡ ὕπαρξη, νὰ μεταποιεῖται τὸ ἄτομο, ὁ τρόπος τῆς κτιστότητας, σὲ πρόσωπο, πραγμάτωση τοῦ ἁκτιστοῦ τρόπου τῆς ἐλευθερίας.

5

Ἀτομικὴ, ὄχι ἐκκλησιαστικὴ ἡ σωτηρία

Ὅ,τι χωρίζει καισαρικὰ τὴ θρησκευοποιημένη Χριστιανισμὸν ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός καὶ εὐ-αγγέλιο εἶναι ἡ ἐμμονὴ τῆς στήν ἀτομικὴ σωτηρία: Ὁ ἄνθρωπος θρησκεύει μὲ κίνητρο τὴν ἀξιομισθία — τὴν ἐνστικτώδη ἀνάγκη του νὰ «σωθεῖ» τὸ ἐγὼ του καὶ μετὰ τὸν θάνατο, σὲ ἓνα γραμμικὸ χρόνο δίχως πέρας, ἀτέρμονα. Ἡ Ἐκκλησία εὐαγγελίζεται τὴ σωτηρία ὡς γεγονός ἄλλης τάξεως: Νὰ σωθεῖ ὁ ἄνθρωπος σημαίνει νὰ γίνῃ ὑπαρκτικὰ σῶος, ἀκέραιος, ὁλόκληρος — ὄχι μὲ κολοβωμένη τὴν ὕπαρξιν ἀπὸ τὴ φθορὰ καὶ τὸν θάνατο. Καὶ αὐτὴ ἡ σωτηρία (ἡ ὑπαρκτικὴ ὁλοκληρία) δὲν κερδίζεται, χαρίζεται — ἐξ ἄλλου καὶ ἡ φθαρτὴ καὶ θνητὴ ὕπαρξιν ἐπίσης χάρισμα εἶναι, δὲν τὴν κατακτῇ-σαμε. Σωτηρία, δηλαδὴ ἐλευθερία ἀπὸ τὴ φθορὰ καὶ τὸν θάνατο, εἶναι νὰ σοῦ χαριστεῖ νὰ ὑπάρχεις μὲ τὸν τρόπο τοῦ Ἀκτίστου, τρόπο τῆς Αὐτοαιτίας: Νὰ ὑπάρχεις, ἐπειδὴ ἐλεύθερα θέλεις νὰ ὑπάρχεις, καὶ νὰ θέλεις νὰ ὑπάρχεις, ἐπειδὴ ἀγαπᾷς. Ἡ ἀσκησιμὴ, κοινὸ ἄθλημα τῶν μετόχων-μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀναλαμβάνεται γιὰ νὰ εἶναι πράξις τὸ «ναὶ» τῆς μετοχῆς, ρεαλισμὸς ἐμπρακτοῦ τρόπου ὁ ἐγκεντρικὸς στὴν «καλλιέλαιον»¹, ὄχι ψυχολογικὴ, ἀπατηλὴ

1. Ρωμ. 11, 24.

ψευδαίσθηση ή πεποίθηση ιδεολογική. Σώζεται ο μέτοχος της Έκκλησίας, επειδή τον αγαπούν αυτοί που ήδη πραγματώνουν υπαρκτικά τη σωτηρία, ή αγάπη τους καθιστά την έμπρακτη κατάφαση κοινωνία του πληρωματικού τρόπου, μέθεξή της όντως ζωής.

Είναι λοιπόν αυτόνοτος και προϋποθετικός ο αποκλεισμός όποιουδήποτε άτομοκεντρικού στοιχείου από το γεγονός πραγμάτωσης και φανέρωσης της Έκκλησίας, τον χώρο και τρόπο της Ευχαριστίας. Ό,τι είναι άτομικό, είναι θάνατος, ό,τι είναι αυθυπέρβαση και αυτοπροσφορά, είναι πρόγευση του πληρώματος της ζωής. Ειδικά στον χώρο και τρόπο της Ευχαριστίας —στην αρχιτεκτονική, στην εικονογραφία, στη μουσική, στη δραματουργία, στον φωτισμό, στα σκεύη, στα άμφια— δηλώνεται έναργέστατα, άμέσως μόλις εμφανιστεί, ή διολίσθηση στη θρησκευοποίηση, ή άλλοτρίωση του εκκλησιαστικού τρόπου και ευ-αγγελίου.

Ός τον 13ο αιώνα ή νεόφυτη Δύση διασώζει, για τη συγκρότηση του λειτουργικού χώρου, τη λεγόμενη ρωμανική αρχιτεκτονική, καταγωγικά συγγενή με την έλληνορωμαϊκή («βυζαντινή») ναοδομία. Από τον 12ο αιώνα (ώς τον 15ο και τη λεγόμενη «Αναγέννηση») αρχίζει να εκφράζεται και με την αρχιτεκτονική ή συντελεσμένη πια μεταβολή στην αντίληψη για τα τελούμενα μέσα στον χριστιανικό ναό —ένα καινούργιο αρχιτεκτονικό είδος αναλαμβάνει να εκφράσει την καινοτομία: ο «γοθτικός» λεγόμενος ρυθμός². Ιδιοφυούς τεχνικής, μεγαλοπρεπή αρχιτεκτονήματα, με πρω-

2. Καμία σχέση με τους Γότθους. Όνομάστηκε έτσι από τον Ραφαήλ (Raffaello Santi ή Sanzio) ως «τέχνη βαρβάρων» σε αντίθεση προς την κλασική.

ταρχική, προφανέστατη στόχευση τον έντυπωσιασμό, την κατάδειξη του έξουσιαστικού κύρους της θρησκευτικής αυθεντίας³. Η ίδια στόχευση είναι φανερή, με ύποδεέστερο το αρχιτεκτονικό επίτευγμα, και στον ρυθμό που ακολουθεί (από τον 15ο ως τα τέλη του 16ου αιώνα), τον «αναγεννησιακό» — συνοδεύει τη λεγόμενη «Αναγέννηση» των Τεχνών στη Δύση, τη φορμαλιστική απομίμηση μορφολογικών στοιχείων αρχαιοελληνικών⁴. Έπεται (στον 16ο, 17ο, 18ο αιώνα) ο ρυθμός που ονομάστηκε «μπαρόκ» (από το πορτογαλικό barroco, που σήμαινε αρχικά, και σχετλιαστικά, το ακανόνιστο του σχήματος, το ασύμμετρο) και επιδίωκε να προσδώσει στον αναγεννησιακό όμολόγό του ρυθμό ακόμα πιο φανταχτερή μεγαλοπρέπεια, πληθωρικό και «βαρύ» διάκοσμο, αύξημένη ψυχολογική υποβολή⁵. Για να φτάσει ή δυτική θρησκευτική αρχιτεκτονική (στον 18ο αιώνα, πριν από την είσοδο στη Νεωτερικότητα) στον ρυθμό του «ροκοκό» (rococo): κορύφωμα μιās έπιτηδευμένης αισθητικής, τέχνης της φιοριτούρας, ψυχολογικά ευφραντικής κομψότητας και γλυκερού διδακτισμού — μιὰ «διακοσμητική» της όρμέφυτης θρησκευτικότητας⁶.

Αλλά εμφαντικά στοιχεία θρησκευοποίησης έντοπισμέ-

3. Αντιπροσωπευτικά δείγματα: Η Παναγία των Παρισίων, οι καθεδρικοί της Reims, της Amiens, της Anvers, της Dijon, του Canterbury, του Westminster, της Köln, της Uppsala.

4. Αντιπροσωπευτικά δείγματα: Ο καθεδρικός της Φλωρεντίας, ο ναός Santa Maria della Consolazione στο Todi, ή βασιλική του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη.

5. Αντιπροσωπευτικά δείγματα: Ο ναός του Αγίου Νικολάου στην Πράγα (παλιά πόλη), του San Lorenzo στο Torino, του Αγίου Ιωάννη στο Μόναχο, ο καθεδρικός του Αγίου Παύλου στο Λονδίνο.

6. Αντιπροσωπευτικά δείγματα: Ο ναός Fürsten Heiligen στο Lichenfels (Βαυαρία), βασιλική στο Ottobeuren (Βαυαρία), ο ναός Wieskirche

να στὸν λειτουργικὸ χῶρο ἦταν ἡ υἱοθέτηση ἀπὸ τοὺς Δυτικούς ἀγαλμάτων ἀναπαραστατικοῦ ρεαλισμοῦ (στοὺς ἀντίποδες τῆς ἀφαιρετικῆς-ἀποκαλυπτικῆς γλυπτικῆς τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας). Ἡ προοδευτικὴ διολίσθηση στὴ νατουραλιστικὴ (φυσιοκρατικὴ) ζωγραφικὴ, συγκινησιακῶν, διδακτικῶν, ὑποβλητικῶν προτεραιοτήτων, ἀντὶ γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὲς εἰκόνες. Ἡ μετάλλαξή τοῦ μονοφωνικοῦ μέλους σὲ πολυφωνικὴ ἐνορχήστρωση, ἐπίσης ἀτομοκεντρικῶν (εὐφραντικῶν, ὑποβλητικῶν, μεταρσιωτικῶν) ἐκζητήσεων. Ἡ εἰσαγωγὴ σὲ λατρευτικὴ χρῆση τοῦ (κοσμικοῦ ὡς τότε γιὰ τοὺς Ἕλληνες) μουσικοῦ «Ὁργάνου» (Orgel, Orgue).

Παράλληλα εἰσάγονται καὶ ὀργανωτικὲς-διοικητικὲς νεοπλασίες: Ἡ παπικὴ «κουρία» (curia), διοικητικὸ σχῆμα ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας (κυβέρνησης) γιὰ τὴ διεκπεραίωση ἢ καὶ προετοιμασία τῶν ἀποφάσεων τοῦ ποντίφηκα. Ὁ θεσμός, πὺν ἤδη ἀναφέραμε, τοῦ «Κολλεγίου τῶν Καρδιναλίων», ἀξιωματούχων μὲ ἐξουσίες ὑπέρτερες τῶν ἐπισκόπων (ἄσκηση διοίκησης, ἐκπλήρωση παπικῶν ἀποστολῶν, παντοδαπὴ ὑποβοήθηση τοῦ ἔργου τοῦ παπικοῦ θρόνου καί, ἀπὸ τὸν 11ο αἰῶνα, ἀποκλειστικοὶ ἐκλέκτορες κάθε καινούργιου πάπα) καὶ ὁ θεσμός τῶν «τιτουλαρίων ἐπισκόπων»: κληρικῶν μὲ τίτλο καὶ προνομίες ἐπισκόπου ἀλλὰ χωρὶς ἐπισκοπὴ, σύμπτωμα ὑπαλληλοποίησης τοῦ θεσμοῦ.

Οἱ ἐνδεικτικὲς αὐτὲς καὶ πάμπολλες ἀκόμα διαφοροποιήσεις τῆς Δυτικῆς Χριστιανοσύνης ἀπὸ τὴν παράδοση καὶ πράξιν τῆς Καθολικῆς («κατὰ τὴν οἰκουμένην») Ἐκκλησίας, εἶναι τυπικὲς συνέπειες καὶ ἐκφάνσεις θρησκευτικοί-

στὸ Μόναχο, ἡ Estrela Basilica στὴ Λισαβόνα, ἡ Minoritenkirche στὸ Linz τῆς Αὐστρίας.

ησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Γι' αὐτὸ καὶ ἐμφανίζονται μιὰ κοινὴ λογικὴ, ἐπομένως καὶ συνεπὴ ἀλληλουχία: Εἶναι λογικὸ καὶ συνεπές, ὁ ἀτομοκεντρικὸς χαρακτήρας τῆς θρησκείας νὰ ὀδηγεῖ στὴ διαμόρφωση ὅρων λειτουργίας τοῦ ὀργανωμένου θρησκευτικοῦ θεσμοῦ διαφορετικῶν ἀπὸ τοὺς ὅρους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀθλήματος — νὰ ὀδηγεῖ καὶ σὲ διαφορετικὴ ἐκφραστικὴ τῶν (ἀτομοκεντρικῶν πιά) ἐμπειριῶν καὶ βιωμάτων.

Ἡ γλώσσα (ἐκφραστικὴ, Τέχνη) τῆς ἐκκλησιαστικῆς Εὐχαριστίας εἶναι ἀσύμπτωτη καὶ ἀσύμβατη μὲ τὴ γλώσσα (ἐκφραστικὴ, Τέχνη) τῆς θρησκευτικῆς λατρείας. Τὸ ἴδιο ἀσύμπτωτοι καὶ ἀσύμβατοι εἶναι καὶ οἱ ὀργανωτικοὶ θεσμοί: Ἡ Ἐκκλησία δὲν γνωρίζει δομὲς διοικητικὲς, δὲν συμβιβάζεται μὲ νοοτροπίες ἱεράρχησης διοικητικῶν ἐξουσιῶν⁷, γνωρίζει μόνον τὴ σχέση πατρότητας-υἱότητας ὡς τρόπο πὺν «γεννάει» τοὺς μετόχους τοῦ εὐχαριστιακοῦ σώματος στὴν «καινὴ» ὑπαρξὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς (ὄχι φυσιοκεντρικῆς) ὑπόστασης. Πατέρας σὲ αὐτὴ τὴ ζωοποιὸ σχέση εἶναι ὁ ἐπίσκοπος — καὶ «εἰς τύπον καὶ τόπον» τοῦ ἐπισκόπου, στὸ ἐνοριακὸ σῶμα, ὁ πρεσβύτερος. Οἱ ἐπίσκοποι συνέρχονται σὲ «σύνοδο», ὄχι γιὰ νὰ ἐνεργήσουν ἀπὸ κοινοῦ σὲ διοικητικὲς πρωτοβουλίες, ἀλλὰ γιὰ νὰ κοινωνήσουν καὶ συντονίσουν (πάντοτε μὲ τὸν τρόπο τῆς Εὐχαριστίας) τὸ λειτουργημα τοῦς τῆς πατρότητας: Νὰ χειροτονήσουν καινούργιους ἐπισκόπους ἢ νὰ ὀριοθετήσουν-ξεχωρίσουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία ἀπὸ τὴν ἀλλοτρίωσή της σὲ ἰδεολόγημα.

7. Πρβλ. Μάρκ. 10, 42-44: Οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν· οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ὅς ἂν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται ὑμῶν διάκονος, καὶ ὅς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος.

6

Στράτευση, όχι μετοχή στην Ἐκκλησία

Ὅταν λειτουργεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἄθλημα, δὲν ὑπάρχει παρὰ ἓνας στόχος: ἡ μετοχή στὸ ἄθλημα, ἡ σύμπραξη καὶ κοινωνία τῆς προσπάθειας νὰ πραγματοποιηθῇ ὁ ἐκκλησιαστικὸς (καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Τριαδικοῦ) τρόπος τῆς ὕπαρξης. Τὰ μέσα (οἱ πρακτικὲς) πραγματώσεως αὐτῆς τῆς μετοχῆς ὀριοθετοῦνται μὲν ἀπὸ τὶς ἐπισκοπικὲς συνόδους (μὲ «ὄρους» συνοδικοὺς καὶ «κανόνες»), ἀλλὰ μόνον ἐνδεικτικά, μόνον μὲ τὴ λογικὴ τοῦ δρομοδείκτη. Μοναδικὸς τρόπος μετοχῆς στὴν Ἐκκλησία εἶναι ἡ σχέση πατρότητας-υἱότητας.

Ἡ θρησκεία εἶναι ἄλλο πράγμα, ἄλλης τάξεως γεγονός: ἔχει κωδικοποιημένη τὴν «πίστη» τὴν ὁποία ἀπαιτεῖ — ἔχει («δόγματα» ποὺ ὀφείλει τὸ ἄτομο προϋποθετικὰ νὰ τὰ ἀποδεχθῇ σὰν δικὰς του πεποιθήσεις. ἔχει κωδικοποιημένες καὶ κανονιστικὲς ἀρχὲς συμπεριφορᾶς: τί «πρέπει» καὶ τί «δὲν πρέπει», τί εἶναι «καλὸ» καὶ ἡ ἐφαρμογὴ του ἀξιόμισθη, τί εἶναι «κακὸ» καὶ ἡ ἐφαρμογὴ του τιμωρητέα. Ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἀτόμου στὶς «ὀρθές» πεποιθήσεις καὶ ἡ τήρησή τῶν «θείας ἐγκυρότητας» κανονιστικῶν ἀρχῶν ἀποκλείουν τὴν κοινωνούμενη μετοχή, συνιστοῦν ἄλλης τάξεως γεγονός: τὴν ἐξασφαλιστικὴ τοῦ ἐγὼ (μὲ «αἰώνια» ἐξασφάλιση) στράτευση.

Ἡ στράτευση εἶναι ἀτομοκεντρικὴ, γι' αὐτὸ καὶ μαζικὸ σύμβαμα, παράγει ἄλλες πρακτικὲς, ἄλλους θεσμούς: Ὅχι πιά τὴ σχέση πατρότητας-υἱότητας, ἀλλὰ ὁργανωμένο ἔλεγχο τῆς ὀρθότητος τῶν πεποιθήσεων καὶ τῆς πειθαρχήσεως στὶς κανονιστικὲς ἀρχές. Τὸν ἔλεγχο ἀσκεῖ ὁ κλῆρος καὶ ὁ κλῆρος ἐλέγχεται ἀπὸ τὴ διοικητικὴ πολυεπίπεδη ἱεραρχημένη δομὴ του. Ὁ ἔλεγχος γιὰ νὰ λειτουργήσῃ προϋποθέτει μιὰ ἀνώτατη αὐθεντία, τὸν «ἀλάθητο» στὶς ἀποφάσεις του πάπα, ἐγγυητὴ τῆς γνήσιας «πίστης» καὶ ἐκφραστὴ τοῦ θείου Νόμου. Εἶναι ἡ «κεφαλὴ σύμπασας τῆς οἰκουμένης» (caput totius orbis).

Τὰ «ἐκχριστιανισμένα» βαρβαρικὰ φύλα στὴ μεταρωμαϊκὴ Δύση ἔχουν συνείδηση (ἱστορικὰ μαρτυρημένη) ὅτι συγκροτοῦν τὴ «στρατιὰ τοῦ Χριστοῦ» (militia Christi). Γράφει ὁ Georges Duby, κορυφαῖος μεσαιωνολόγος: «Ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα εἶναι ἀργή... Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ, παρὰ τὰ ἀναθέματα καὶ τοὺς ἀφορισμούς, δὲν κατορθώνει νὰ κυριαρχήσῃ στὴ γῆ. Δὲν βασιλεύει οὔτε καὶ στὸν οὐράνιο κόσμος. Στὰ πόδια τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καὶ ὁ δαίμονας συγκρούονται, ὅπως οἱ πρόμαχοι σὲ διαμάχη ἵπποτῶν... Ὁλόκληρος ὁ Χριστιανισμὸς τοῦ 11ου αἰῶνα εἶναι πηγαῖα μανιχαϊκός. Αὐτοὶ ποὺ καταδιώκουν τοὺς αἵρετικούς καὶ τοὺς ὁδηγοῦν στὸν δῆμιο γιὰ νὰ ἀφανίσῃ ἡ φωτιὰ τὰ σπέρματα τῆς διαφθορᾶς ποὺ μεταδίδουν, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι παριστάνουν στὶς εἰκόνας τους τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ σὰν μιὰ πολιорκημένη ἀκρόπολη, ὅπου οἱ οὐράνιες δυνάμεις ἀποκρούουν διαρκῶς τὴν ἐφοδο τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ... Ὅλοι μὲ ὅπλα, θωρακισμένοι, κι ὅμως ἡ Δύση τοῦ 11ου αἰῶνα ζεῖ μέσα στὸν φόβο... Κάποιες ρωμανικὲς νωπογραφίες παριστάνουν ἓναν Χριστὸ θηριώδη νὰ κρατᾷ ἀνάμεσα στὰ σφι-

γμένα του δόντια τὸ μαχαίρι τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς νίκης»¹.

Θεσμικά ἡ Δύση δὲν γνώρισε ποτὲ στὴ λατρεία τὴν πραγματάωση καὶ φανέρωση τῆς Ἐκκλησίας, ποτὲ τὴν εὐαγγελικὴ σωτηρία ὡς κοινωνούμενο ἄθλημα καὶ χάρισμα εἰσόδου στὸν τρόπο τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἀκτίστου. Κορυφαίαι εὐφυΐαι καὶ εὐαισθησίαι ἀναστήματα ποὺ σημάδεψαν τὴν ἱστορία τῆς μεταρωμαϊκῆς καὶ νεότερης Δύσης, ἰδιαίτερα στὴ Φιλοσοφία καὶ στὴν Τέχνη, ἔμειναν χωρὶς νὰ τὴν ὑποψία χαρισμάτων ἢ κατακτήσεων, ἐρμηνευτικῶν σαφηνίσεων ἢ ἐμπειρικῶν ψηλαφήσεων, αὐτονόητων στὸν ἐξ-ἐλληνισμένο κόσμον τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Διερωτᾶται κανεὶς τί κατευθύνσεις θὰ εἶχε ἀκολουθήσει (καὶ μὲ τί καρπούς) τὸ ἔργο τοῦ Pascal ἢ τοῦ Bach, τοῦ Nietzsche ἢ τοῦ Van Gogh, τοῦ Heidegger ἢ τοῦ Beethoven, τοῦ Wittgenstein ἢ τοῦ Rodin, ἂν αὐτοὶ οἱ σπάνιων χαρισμάτων ἀναζητητὲς τῆς ἀλήθειας εἶχαν ποτὲ συναντηθεῖ μὲ τὴν πρόταση τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου. Ποιὲς συνέπειες θὰ εἶχε γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, ἂν ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς εἶχε διασώσει ἐνεργῶ συνείδηση τῆς καισαρικῆς διαφορᾶς τοῦ ἀπὸ τὸ ἀτομοκεντρικὸ (βαρβαρικὸ) δυτικὸ «παράδειγμα».

Ἀκόμα καὶ οἱ κάποιες προσωπικὲς διορατικὲς διαγνώσεις τοῦ «πελώριου λάθους» ποὺ θεμελιώνει τὸν πολιτισμὸ τῆς Δύσης («some huge disaster, some monstrous mis-

take and aberration of all men, of the world»²) ἔμειναν περιθωριακὲς ἐξαιρέσεις. Αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς εἶναι σήμερα ὁ πρῶτος στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία πραγματικὰ παγκοσμιοποιημένος, τὰ πάντα καὶ παντοῦ σήμερα εἶναι Δύση — θεσμοὶ καὶ πρακτικὲς, ἰδεολογίαι καὶ τεχνολογίαι ἔχουν καταστήσει αὐτονόητη καθολικὴ ἐπιλογή τὶς ἀτομοκεντρικὲς προτεραιότητες. Ὁ τρόπος τῆς εὐχαριστιακῆς κοινωνίας ὡς πρόγευση καὶ στόχευση τῆς σωτηρίας — τῆς ἐλευθερίας νὰ ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος ἐπειδὴ θέλει νὰ ὑπάρχει καὶ νὰ θέλει νὰ ὑπάρχει ἐπειδὴ ἀγαπάει — ἔχει ἀποτυπωθεῖ σὲ ἀρχιτεκτονικὰ ἀριστουργήματα ναοδομίας, σὲ ψηφιδωτὰ καὶ νωπογραφίες ποὺ πραγματικὰ ἰδρύουν «διάβασιν ἐπὶ τὸ πρωτότυπον», σὲ ποίηση σημειωτικὴ τῆς ἐρωτικῆς πληρωματικῆς ἀμοιβαιότητος καὶ μουσικὴ ποὺ ὑπουργεῖ τὴν εὐχαριστιακὴ ὑπαρκτικὴ ἐνοείδεια. Ἡ γλώσσα-Τέχνη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ἔχει ἀπομνημειωθεῖ σὲ ἀποκαλυπτικὰ κατὰλοιπα, ποὺ ὁ παγκοσμιοποιημένος πολιτισμὸς τοῦ ἀτομοκεντρικοῦ τρόπου καμώνεται πῶς τὰ θαυμάζει, χωρὶς νὰ ἀντιλαμβάνεται ὅτι πρόρριζα τὸν ἀναιροῦν.

Ἡ ἀναζήτηση γιὰ τὸ τί εἶναι ἡ Ἐκκλησία καὶ ποιὰ ἡ γλώσσα τῶν φανερώσεων τῆς Ἐκκλησίας ξεκαθαρίζει, ἐμμέσως καὶ ἐνδεχομένως, τὸ τί δὲν εἶναι Ἐκκλησία καὶ ποιὲς γλώσσες συσκοτίζουν ἢ ἀλλοτριώνουν τὴν ἀλήθεια τῆς.

1. *Adolescence de la Chrétienté Occidentale 980-1140*, Genève (Éditions Skira) 1967, σελ. 7, 8, 73, 85.

2. T.S. ELIOT, *The Family Reunion*, Μέρος II, Σκηνὴ I.

ΣΤ

Ἀκρογωνιαίος τοῦ «παραδείγματος»
ὁ Αὐγουστίνος

1

Τὸ καρολίγγειο εὔρημα

Οἱ λόγιοι ποὺ πλαισίωναν τὶς αὐλές τῶν καρολίγγειων βασιλέων (φράγκοι λόγιοι, ἀλλὰ καὶ σάξονες, ὅπως ὁ Ἀλκουίνος, ἢ ὅποιου ἄλλου γερμανικοῦ φύλου) εἶχαν τὴν ἐντολὴ (ἂν ὅχι τὴν πρωτοβουλία) νὰ ὑποδείξουν τὶς διαφοροποιήσεις ἐκεῖνες τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῆς Δύσης ποὺ θὰ συνιστοῦσαν ἄξονα πολιτισμικῆς συνοχῆς διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸν τοῦ ρωμαϊκοῦ imperium. Ἡ φιλοδοξία ἦταν νὰ συγκροτηθεῖ μιὰ δεύτερη αὐτοκρατορία, τώρα πιά «τοῦ Γερμανικοῦ Ἑθνους», μὲ ρεαλιστικὸ ἐχέγγυο τὴν πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ Καρλομάγνου.

«Αὐτοκρατορία» ἀκόμα τότε σήμαινε, ὅχι μιὰν ὀργανωμένην σὲ αὐτόνομο κράτος συλλογικότητα, ἀλλὰ μιὰ διεθνή «τάξιν πραγμάτων» (ordo rerum): τρόπος ἢ σύστημα εἰρηνικῆς συνύπαρξης λαῶν στὴ βάση κοινῆς «νοσηματοδότησης» τοῦ βίου, κοινοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ πολιτισμός, στοὺς αἰῶνες ἐκείνους, ταυτιζόταν μὲ τὶς ἐκχριστιανισμένες κοινωνίες τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, τελικὰ μὲ τὸν Χριστιανισμό. Ἐπομένως, μιὰ δεύτερη αὐτοκρατορία προϋπέθετε ὡς ἄξονα συνοχῆς ὅπωςδὴποτε τὸν Χριστιανισμό, ἀλλὰ ἕναν Χριστιανισμό διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸν τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς οἰκουμένης. Ὁ Ἀλκουίνος καὶ οἱ λόγιοι συνεργάτες του ζητοῦσαν αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν τροποποιημένο Χριστιανισμό:

μιὰ διαφορετική religio για ένα δεύτερο στὸν κόσμο imperium¹. Ἐντόπισαν γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ μιὰ εὐυπόληπτη καὶ εὐπρόσιτη στοὺς νεήλυδες Δυτικούς πηγή: τὸν Αὐγουστίνου².

Ὁ Αὐγουστίνος εἶχε ὑπάρξει ἐπίσκοπος Ἰππῶνος, στὴ Νουμιδία τῆς Βόρειας Ἀφρικῆς, καὶ συγγραφέας. Τὸν χώριζαν ἀπὸ τὸν Καρλομάγνο τέσσερις περίπου αἰῶνες: ἔζησε ἀπὸ τὸ 354 ὡς τὸ 430. Μᾶλλον θὰ εἶχε παραμείνει περιορισμένῃ γνωστὸς ἢ περιθωριακὸς στὴν Ἱστορία, ἂν δὲν εἶχε ἀποτελέσει τὸ εὐφυὲς εὗρημα τῆς αὐλῆς τοῦ Καρλομάγνου γιὰ τὴν προώθηση τῶν αὐτοκρατορικῶν φιλοδοξιῶν τῶν Φράγκων. (Στὸν ἑλληνικὸ κόσμῳ τὸ ἔργο τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ἄγνωστο ὡς τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων — ἀκόμα καὶ ὁ ἐγκυκλοπαιδικότατος Φώτιος, στὸν 9ο αἰῶνα, τὸν ἀγνοεῖ³.) Γιὰ τὴ μεταρωμαϊκὴ ὁμως Δύση ἀποδείχθηκε πηγὴ εὐπρόσιτη καὶ εὐχρησθη, προκειμένου νὰ ἀντληθεῖ

1. Γιὰ τὸ ἀδιανόητο μιᾶς δεύτερης αὐτοκρατορίας στὸν πολιτισμένο κόσμῳ, μιᾶς παράλληλης «τάξης πραγμάτων» (ordo rerum) βλ. Hélène AHRWEILER, *L'idéologie politique de l'empire byzantin*, Paris (PUF) 1975, σελ. 146-147. — Judith HERRIN, Constantinople, Rome and the Franks in the seventh and eighth centuries, στὸν συλλογικὸ τόμῳ: *Byzantine Diplomacy* (Eds: Jon. SHEPARD and Simon FRANKLIN), Variorum 1992, σελ. 103-104. — Χαρ. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Βυζαντινὴ Ὑψηλὴ Στρατηγική*, σελ. 180. — Ἐλ. ΓΑΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Γιὰ τὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα («Ἑλληνικὰ Γράμματα») 2009, σελ. 183-184.

2. Βλ. ARQUILLIÈRE, ὁ.π., σελ. 120, 154, 155, 156, 157, 159, 164. — LE GOFF, ὁ.π., σελ. 37-38: Ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος εἶναι ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ Μεσαίωνα... τὸ σημαντικότερο πρόσωπο στὴν καθιέρωση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ Χριστιανισμοῦ... Δὲν ὑπάρχει θεολόγος τοῦ Μεσαίωνα, πού νὰ μὴ ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ Αὐγουστίνου... Ὁ αὐγουστινισμὸς ὑπῆρξε ἓνα ἀρχικὸ στρώμα πολιτικῆς ιδεολογίας εὐρωπαϊκῆς. — Βλ. καὶ Robert LOPEZ, *Naissance de l'Europe*, σελ. 98.

3. Βλ. σχόλιο Φραγκίσκης Ἀμπατζοπούλου στὸ βιβλίο Ἀγίου ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ Ἐξομολογήσεις, τόμος πρῶτος, Ἀθήνα (Ἐκδ. Πατάκη) 1999, σελ. 336.

ἀπὸ αὐτὴν δικαίωση τῆς θρησκευοποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ἄρα καὶ εἰδοποιὸς διαφορὰ πολιτισμικῆς-θρησκευτικῆς ταυτότητας⁴.

Εὐπρόσιτος καὶ εὐχρηστος ὁ Αὐγουστίνος στὶς νεοπαγεῖς βαρβαρικὲς κοινωνίες τῆς Δύσης, ὅχι τόσο ἐπειδὴ ἦταν γηγενὴς δυτικὸς (ἔστω καὶ χωρὶς καταγωγή ἀπὸ τὸ μητροπολιτικὸ κέντρο τῆς λατινικῆς Χριστιανοσύνης) ὅσο καὶ κυρίως ἐπειδὴ εἶχε δεχθεῖ τίς λιγότερες, κατὰ τὸ δυνατό, ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις. Ἡ παιδεία τοῦ ἦταν λατινική, κυρίως νομική, καὶ ἡ μακρὰ θητεία του (δέκα χρόνων) στὸν Μανιχαϊσμὸ⁵ εἶχε διαμορφώσει τὴν τυπικὰ δικανικὴ-φορμαλιστικὴ νοο-τροπία του. Πληροῦσε μὲ τρόπο ἰδανικὸ τίς προϋποθέσεις γιὰ νὰ εἶναι αὐτὸς τὸ ὑποστύλωμα τοῦ ἐγχειρήματος θρησκευοποίησης τῆς Ἐκκλησίας στὴ Δύση καὶ συγκρότησης μιᾶς δεύτερης, μεταπρατικῆς τώρα, «αὐτοκρατορίας».

Ἦταν ὁμως ὁ Αὐγουστίνος καὶ ὄνομα ἀξιοσέβαστο γιὰ τὸ ἐντυπωσιακὸ παράδειγμα μετάνοιας πού ἐνσάρκωνε: Ξεκινώντας ἀπὸ ἔκλυτο βίῳ (μὲ ἐξώγαμο τέκνο) καὶ μὲ θητεία στὴν ἐξωφρενικὴ αἵρεση τῶν Μανιχαίων, ἀξιώθηκε νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μεταστροφή του εἶχε συνδεθεῖ συγκινησιακὰ στὶς συνειδήσεις μὲ τὸ ὄνομα τῆς μητέρας του Μόνικας: στὶς πείσμονες προσευχὲς τῆς ἀποδιδόταν ἡ ἀλλαγὴ τῆς ζωῆς του⁶. Στὸ βιβλίο τοῦ Ἐξο-

4. Ἡ ἐκκλησία εἶναι κατόρθωμα, συνεχὲς ἄθλημα κοινωνίας, ἡ θρησκεία εἶναι ἐπιλογή, ἀτομικὴ ψυχολογικὴ θωράκιση. Τὰ βαρβαρικὰ φύλα πού εἶχαν κατακτήσει τὴ Δύση ἤθελαν θρησκεία (αὐτὸ ἤξεραν), ἀλλὰ μὲ τὸ λούστρο τῆς «χριστιανικῆς» προσωνομίας. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐντόπισαν στὸν Αὐγουστίνου.

5. Βλ. Henry CHADWICK, *Augustine*, N.Y. (Oxford Univ. Press) 1986, σελ. 9-29.

6. CHADWICK, ὁ.π., σελ. 24-27.

μολογήσεις είχε καταγράψει την προσωπική (έσωτερική) πορεία που τον όδηγησε στη μετάνοια και η καταγραφή αξιολογήθηκε αργότερα στη Δύση σαν καινοτόμο είδος στην παγκόσμια λογοτεχνία.

Όμως, με νηφάλια εκτίμηση, το χάρισμα και η προσφορά του Αυγουστίνου ήταν η έντυπωσιακή και διδακτική μεταστροφή του, όχι οι συγγραφές του. Διότι θα ήταν τουλάχιστον επιπόλαιο να ζητούσε κανείς έστω και μόνο πληροφόρηση για τη χριστιανική Θεολογία και τις στοχοθεσίες του εκκλησιαστικού αθλήματος από άνθρωπο που στις συγγραφές του σαφώς αυτοσχεδίαζε — δεν είχε γλωσσική πρόσβαση στην καταγεγραμμένη (στά ελληνικά ως τότε, 5ο αιώνα) εκκλησιαστική μαρτυρία⁷.

Είχε διδαχθεί τὰ ἑλληνικά ὁ Αυγουστίνος, ὅταν ἦταν παιδί, ἀλλά, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, τὰ μισοῦσε⁸. Εἶναι τε-

7. Augustin resta dans l'ignorance de dogmes essentiels du christianisme. Même après son adhésion formelle à la foi, il se trompera encore sur le sens de l'incarnation. A cette ignorance religieuse, il faut ajouter comme facteur déterminant de son histoire, la naufrage précoce de sa moralité: Étienne GILSON, *Introduction à l'étude de Saint Augustin*, Paris (Vrin) 1969, σελ. 299, 300.

8. Ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος: «Τὰ ἑλληνικά τὰ μισοῦσα. Μὰ γιὰ ποιό λόγο, ἐπιτέλους, μὲ ὑποχρέωναν νὰ τὰ μάθω, παιδάκι ἀκόμα; Πάντως τὸ μίσος ἐκεῖνο καὶ τώρα ἀκόμη δὲν μπορῶ νὰ τὸ καταλάβω... Τὰ ἑλληνικά τὰ αἰσθανόμουν σὰν τιμωρία... Γιατί ἀντιπαθοῦσα τὰ ἑλληνικά; Μήπως λέει ἄλλα (ἀπὸ τὴ λατινική) ἢ διχὲ τους λογοτεχνία; Μήπως ὁ Ὅμηρος δὲν ὑφαίνει περίτεχνα παρόμοιους μύθους; Τὰ ψέματά του εἶναι γλυκύτατα. Ὁμως γιὰ μένα, ὡς παιδί, ἦταν πικρά σὰν τὸ φαρμάκι... Δὲν ἤξερα βεβαίως οὔτε μιὰ λέξη ἑλληνικά, καὶ γιὰ νὰ τὰ μάθω μὲ ἀπειλοῦσαν μὲ τρομερὲς τιμωρίες»: Ἀγίου ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, Ἐξομολογήσεις, μτφρ. Φραγκίσκη Ἀμπατζοπούλου, Τόμος Πρῶτος, Βιβλίο Ι, 13,20 καὶ 14,23, Ἀθήνα (Ἐκδόσεις Πατάκη) 1999, σελ. 136 καὶ 138, 139. — As a schoolboy at Thagaste he began to learn Greek. Although he disliked the toil of learning the language, he was soon able to use a greek book whenever necessary, and in his maturity he was

κηριωμένο ἀπὸ τὴν ἔρευνα, ὅτι τὰ ἑλληνικά του δὲν ἐπαρκοῦσαν γιὰ τὴν κατανόηση θεωρητικῶν κειμένων, οἱ γνώσεις του γιὰ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ (καὶ χριστιανικὴ) γραμματεία προέρχονταν ἀπὸ τὴ μελέτη λατινικῶν μεταφράσεων⁹. Τὸν συγγραφικὸ πλοῦτο καὶ τὸν θεολογικὸ προβληματισμὸ που προκάλεσαν οἱ πρῶτες χριστιανικὲς αἵρέσεις ὁ Αυγουστίνος τὸν ἀγνοεῖ, κάνει ἀναφορὲς σὲ αὐτὸν μόνο ἀπὸ δεύτερο χέρι — ἀγνοεῖ τίς ζυμώσεις που ὀδήγησαν στὶς δύο πρῶτες Οἰκουμενικὲς τῆς Ἐκκλησίας Συνόδους. Τὰ συγγράμματά του εἶναι πρωτότυπα μόνο στὸ ποσοστὸ που αὐτοσχεδίασε συστηματοποιώντας μεθοδικὰ τὸν ἠθικιστικὸ νομικισμὸ καὶ τὴν ὠφελιμιστικὴ ἀποτελεσματικότητά του Ἀμβρόσιου Μεδιολάνων, τοῦ Τερτυλλιανοῦ, μὲ ὅσα κατὰλοιπα ἀποτύπωσε στὸν ψυχισμὸ του ὁ Μανιχαϊσμός¹⁰.

Τὸ βιβλίο του Ἐξομολογήσεις λειτούργησε, πραγματικά, ὡς γόνιμη λογοτεχνικὴ καινοτομία στὴν ἀνθρώπινη γραμματεία: εἰσήγαγε τὸ εἶδος γραπτῆς ἐκφραστικῆς πού, αργότερα, στὸ πλαίσιο τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος», ὀνομάστηκε «έσωτερικὸς μονόλογος» ἢ «ἐνδοσκοπικὴ αὐτοβιογραφία». Ἀλλὰ ἡ ἱστορικὴ σημασία τοῦ βιβλίου ἐγκείται κυρίως στὸ γεγονὸς ὅτι ἀπομνημειώνει, γιὰ πρώτη φορὰ καὶ μὲ χαρισματικὴ ἐνάργεια, τὴ θρησκευοποιημένη, ἀτομοκεντρικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔχοντας ἀνυποψίαστη ἄ-

competent to make his own translation of quite technical philosophical texts. But he never dreamed of acquiring a mastery of Homer and Greek literature, as a number of late Roman aristocrats did... The culture of Augustin's home and school was wholly Latin, though his mother Monica bore a Berber name: CHADWICK, ὁ.π., σελ. 6, 7.

9. CHADWICK, ὁ.π., σελ. 8.

10. CHADWICK, ὁ.π., σελ. 63, 64, 92. — GILSON, *Introduction à l'étude de Saint Augustin*, σελ. 45, 78, 303, 305. — ARQUILLIÈRE, *Augustinisme politique*, σελ. 99-100, 104-114.

γνοια τῆς ἀντιθετικῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴν Ἐκκλησία καὶ στὴ θρησκεία.

Δὲν ὑπάρχει στὸ βιβλίο αὐτὸ ἡ παραμικρὴ ὑπόψια γιὰ τὸ μετέχειν, τὸ ἀνῆκειν, τὸ κοινωνεῖν — ἡ παραμικρὴ αἴσθηση Ἐκκλησίας. Ὅλα ἀρχίζουν καὶ τελειώνουν στὴν ἀναμέτρηση τοῦ ἐγὼ μὲ μιὰ νοητικὰ καὶ ψυχολογικὰ υποτιθέμενη ὑπερβατικὴ, «θεία» ἀτομικὴ ὄντοτητα. Ὁ Αὐγουστίνος δίνει γιὰ πρώτη φορὰ χριστιανικὴ ἐπωνυμία σὲ μιὰν «ιδιωτικὴν» σχέσιν ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ἰδρύει ἓναν ἀτομοκεντρικὸ Χριστιανισμό που χρειάζεται τὴν Ἐκκλησία μόνον σὰν βοηθητικὸ-ἐξαρτηματικὸ συμπλήρωμα τῆς (αὐτονόητα ἀτομικῆς) σωτηρίας. Ὅχι μόνον οἱ Ἐξομολογήσεις, ἀλλὰ ὁλόκληρο τὸ ἐντυπωσιακὸ σὲ ὄγκο ἔργο του ἐμφανίζεται δίχως τὴν παραμικρὴ ὑπόψια γιὰ τὴν ἐμπειρικὴ πρόσβαση στὴν ἐπαλήθευση τῆς γνώσης, στὴν ἐμπειρικὴ ἐπαλήθευση ἐνδεχόμενης ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν ὑπαρκτικὴ ἀναγκαιότητα.

Εἶναι πραγματικὰ ἀπίστευτὴ ἡ ἐπίδραση ἐνὸς καὶ μόνον ἀνθρώπου (τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου) στὴ διαμόρφωση συνολικοῦ πολιτισμικοῦ «παραδείγματος» (μὲ δυναμικὴ παγκοσμιότητα ἱστορικὰ πιά ἀποδεδειγμένη). Ἀναγνωρίζεται καθολικὰ (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία, τίς ἰδεολογικὲς ἀρχές ἢ τίς μεθοδολογικὲς προϋποθέσεις μὲ τίς ὁποῖες προσεγγίζει κανεὶς τὴν Ἱστορίαν) ὅτι ὁ Αὐγουστίνος ἀποτέλεσε τὸ ἀφετηριακὸ κεφαλάρι ἢ τὸν γεννήτορα τοῦ Δυτικοῦ, ὅπως τὸν λέμε σήμερον, πολιτισμοῦ: Ἡ νοησιαρχία καὶ ὁ ψυχολογισμὸς, τὰ δύο κεντρικὰ στοιχεῖα ταυτότητας τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος», ἔχουν σαφέστατη καὶ καταγωγικὴ τὴ δική του σφραγίδα — ἡ ἀλήθεια νὰ ἀπαιτεῖ μόνον τὴν ἀτομικὴ ἱκανότητα σύμπτωσης ἔννοιᾶς καὶ νοου-

μένον (νὰ ἀπαιτεῖται μόνον ἡ *facultas rationis* γιὰ τὴν *adaequatio rei et intellectus*) καὶ ἡ ὑπαρκτικὴ ἐμπειρία, αὐτονομημένη ἀπὸ τὴ δυναμικὴ τῆς σχέσης, νὰ ἐξαντλεῖται στὸ ὑποκειμενικὸ ἐννόημα καὶ στὸ ψυχικὸ «βίωμα».

Ρίζα καὶ θεμέλιο ὁ Αὐγουστίνος τοῦ Σχολαστικισμοῦ (ἰδεολογικοῦ ὑπόβαθρου τῶν ἐξουσιαστικῶν ἀπαιτήσεων τοῦ παπισμοῦ), ἀλλὰ καὶ ἀκρογωνιαίον ἀγκωνάρι τῆς Μεταρρύθμισης (ἡ μόνη αὐθεντία ἐκκλησιαστικοῦ «πατρὸς» ποὺ ἀναγνωρίζουν οἱ Προτεστάντες). Βασικὴ πηγὴ γιὰ τὴ δικαιολόγηση καὶ νομιμοποίηση τοῦ μεσαιωνικοῦ θρησκευτικοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ παντιέρα τῶν «προοδευτικῶν» ὑπέρμαχων τοῦ ὀρθολογικοῦ (ἀτομοκεντρικοῦ) «δικαιώματος». Πρόδρομος τοῦ καρτεσιανοῦ *cogito*, ἀλλὰ καὶ ἐμπνευστὴς τῶν κορυφαίων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μυστικισμοῦ. Κήρυκας τρομοκρατικοῦ νομικισμοῦ καὶ δικανικῆς νομοτέλειας τῆς μεταφυσικῆς, ἀλλὰ καὶ στυλοβάτης τοῦ «αὐτόνομου» καντιανοῦ ἠθικισμοῦ καὶ τοῦ πιετισμοῦ ὁποιασδήποτε «Ὁμολογίας». Ὅλα τὰ ρεύματα, ὅλες οἱ τάσεις ὅσο δῆποτε ἀντιθετικὲς (ἀλλὰ προσδιοριστικὲς τῆς δυτικῆς ἀτομοκεντρικῆς ἰδιαιτερότητας) ἔχουν τὴν πηγὴ τους στὸν Αὐγουστίνον. Ὁ Αὐγουστίνος γέννησε τὴ Δύση τετρακόσια χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του¹¹.

11. LE GOFF, σελ. 37-39, 176. — Ν.Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ, *Ἱστορία τῆς Μεσαιωνικῆς Δύσης*, Ἀθήνα (α' Ἀλεξάνδρεια) 1996, σελ. 128, 138.

2

Ἡ κρίσιμη ἄγνοια

Ὁ κοινὸς τρόπος τοῦ βίου (ὁ πολιτισμὸς) διαφοροποιεῖται (ἱστορικὰ καὶ γεωγραφικὰ) στὸ πεδίο τῆς ἱεράρχησης τῶν ἀναγκῶν: ποιά ἀνάγκη προέχει καὶ ποιά ἀκολουθεῖ. Ἡ ἱεράρχηση τῶν ἀναγκῶν ἀλλάζει, ὅταν ἀλλάζει (ἀνεπαισθῆτως πάντοτε) τὸ «νόημα» (αἰτία καὶ σκοπὸς) τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς καὶ συνύπαρξης. Ἡ ἀλλαγὴ μπορεῖ νὰ εἶναι συνειδητὴ καὶ ἐπιλεγμένη (γιὰ ἐλάχιστους) ἢ ἀνεπίγνωστη καὶ συγκυριακὴ (γιὰ τοὺς πολλοὺς). Καὶ τὸ «νόημα» ἐνδέχεται νὰ ἀπηχεῖ μεταφυσικὴ πρόταση αἰτίας καὶ σκοποῦ ἢ ἄρνηση κάθε μεταφυσικῆς προοπτικῆς (ἀποδοχὴ τῆς «τυχαιότητας» ἢ τοῦ ἀγνωστικισμοῦ) μὲ ἀποκλειστικὸ περιεχόμενο τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς συνύπαρξης τὴν ὠφελιμοθηρία, τὴν κατασφαλιστικὴ τοῦ ἀτόμου ἡδονικὴ χρησιμότητα.

Στὴν περίπτωσι τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος», ἡ χρησιμοθηρικὴ-ὠφελιμιστικὴ νοηματοδότηση τοῦ βίου ἔχει σαφέστατη καταγωγὴ ἀπὸ πρόταση μεταφυσικὴ. Ὁφελισμὸς καὶ χρησιμοθηρία στὴ μεταφυσικὴ (*De utilitate credendi*) σημαίνει σαφῶς θρησκευτικὸ ἀτομοκεντρισμό: τὴ θωράκιση τοῦ ἐγὼ μὲ τὴ βεβαιότητα τῆς ἀτομικῆς σωτηρίας, τῆς ἐπιβίωσης τοῦ ἐγὼ σὲ χρονικὸ μέλλον ἀτελεύτητο. Καὶ θρησκευτικὸς ἀτομοκεντρισμὸς σημαίνει τὴν ἀντιστροφή τῶν ὅρων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, τὴν

πλήρη ἄρνηση καὶ ἔμπρακτὴ ἀπόρριψη (ἐνδεχομένως ἀνεπίγνωστη) τοῦ εὐ-αγγελίου τῆς Ἐκκλησίας. Στὸ πλαίσιο τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος», ἡ χρησιμοθηρικὴ-ὠφελιμιστικὴ νοηματοδότηση τοῦ βίου ἔχει τὴν ἱστορικὰ διαυγέστατη ἀφετηρία καὶ θεμελίωσίν της στὴ θρησκευτικοποίηση τοῦ Χριστιανισμοῦ τὴ βασισμένη στὸν Αὐγουστίνου.

Ὁ ἀτομοκεντρικὸς (ριζικὰ θρησκευτικοποιημένος) Χριστιανισμὸς τοῦ Αὐγουστίνου παρήγαγε τρόπο βίου καὶ μορφώματα συμβίωσης: θεσμούς, ἔθισμούς, νοο-τροπία, ἄξιωματικὲς παραδοχές, κανονιστικὲς ἀρχές, βιωματικὲς παραδόσεις. Αὐτὸς ὁ τρόπος καὶ τὰ πρακτικὰ του (πράξης) μορφώματα ἀποτελέσαν τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς Δύσης τόσο ὅταν τὸ «νόημα» τοῦ βίου τὸ ἀντλοῦσε ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ ὅσο καὶ μὲ κυρίαρχη τὴν ἀνταρσία ἐνάντια σὲ ὅτιδήποτε ὑπερβατικόν. Ἡ νοησιαρχία, ὁ ὠφελιμισμὸς, ὁ νομικισμὸς, ἡ ὀργανωτικὴ ἀποτελεσματικότης, ἡ ἐμπιστοσύνη στὴν ποσότητα καὶ στὸ μέγεθος, ὁ σκοπὸς ποὺ δικαιώνει καὶ καταξιώνει τὰ μέσα (τελικὰ ὅ,τι ὑπηρετεῖ τὴν αὐτεπιβεβαίωση καὶ θωράκιση τοῦ ἀτόμου, τοῦ ἐγὼ, τὴν πρόσβασή του στὴν ἰσχύ, στὴν ἐπιβολή-κυριαρχία, στὴν ἡδονή) εἶναι τὰ σταθερὰ στοιχεῖα ταυτότητας τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» εἴτε οἱ ἄνθρωποι θρησκεύουν εἴτε ἀρνοῦνται μαχητικὰ τὴ θρησκεία εἴτε ἀδιαφοροῦν συνεπέστατα γι' αὐτήν. Στὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς Δύσης, ἀπὸ τὸν πρωτογονισμό τῆς φεουδαρχίας-δουλοπαροικίας ὡς τὴ σημερινὴ παγκοσμιοποίηση τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος», ὁ τρόπος τοῦ βίου καὶ ἡ νοηματοδότηση τοῦ βίου θεμελιώνονται στὸν αὐτονόητο ἀτομοκεντρισμό, ποὺ ἡ πρόσληψη τοῦ Αὐγουστίνου τὸν κατέστησε πολιτισμικὴ ταυτότητα τῶν μεταρωμαϊκῶν δυτικῶν κοινωνιῶν.

Πρόκειται, να τὸ τονίσουμε καὶ πάλι, γιὰ ἀντιστροφή τῶν ὄρων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου — γιὰ μετάβαση σὲ ἐντελῶς διαφορετικὸ «τρόπο» γνώσης καὶ βίου. Παραδειγματικὲς ἐνδείξεις αὐτῆς τῆς ἀντιστροφῆς-ἀνατροπῆς, μὲ ἐπιγραμματικὲς ἐπισημάνσεις, θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

Ἡ Ἐκκλησία μιλάει γιὰ πίστη, μὲ τὴν ἑλληνικὴ σημασία τῆς λέξης: Πίστη στὰ ἑλληνικὰ σημαίνει ἐμπιστοσύνη, πιστεύω θὰ πεῖ ἐμπιστεύομαι. Γιὰ νὰ ἐμπιστευθῶ κάποιον πρέπει νὰ τὸν γνωρίζω, νὰ ἔχω ἐμπειρία σχέσης μαζί του ἢ νὰ ἐμπιστεύομαι βεβαιωμένα ἐμπιστοὺς ἀνθρώπους ποὺ μοῦ ἐγγυῶνται ὅτι μπορῶ νὰ τὸν ἐμπιστευθῶ. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ πίστη εἶναι γεγονὸς καὶ ἐμπειρία σχέσης, ἔχει τὴ δυναμικὴ τοῦ ἀθλήματος ποὺ εἶναι ἡ σχέση: κατακτᾶται συνεχῶς, χωρὶς ποτὲ ἡ κατάκτηση νὰ ἔχει τελειωτικὸ ὄριο — κερδίζεται-πληροῦται ἀπεριόριστα.

Ἀντίθετα, ἡ πίστη γιὰ τὸν Αὐγουστίνου εἶναι ἀτομικὴ πεποίθηση: Γιὰ νὰ συντελεστεῖ-ἀποκτηθεῖ ἡ πίστη, προηγεῖται ἡ (ψυχολογικὴ) συγκατάθεση (*assentio*) καὶ ἀκολουθεῖ ἡ νοητικὴ πρόσληψη (*credere est cum assensione cogitare*¹). «Ἡ πίστη δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα παρὰ μιὰ σκέψη (ἓνα ἐννόημα) ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ συγκατάθεση»². Ἡ συγκατάθεση συνοδεύει, ὡς «ἐγκριση»-συναίνεση, τὴν ἐπενδύμενη στὴ σκέψη ψυχολογικὴ ἀνάγκη γιὰ βεβαιότητες. «Περιλαμβάνει τρεῖς (στιγμιαῖες) φάσεις ἡ σχέση πίστης καὶ νόησης», ἐξηγεῖ ὁ *Gilson*: τὴ λογικὴ προτοιμασία γιὰ τὴν πίστη (ἐδῶ θὰ λέγαμε: τὴν ψυχολογικὴ

ἀνάγκη γιὰ τὴ συγκεκριμένη γνωστικὴ βεβαιότητα), τὴν πράξη (*acte, actus*) τῆς πίστης (συντονισμὸ ψυχολογικῆς ἀνάγκης καὶ δεδομένων ἐννοημάτων), τὴν κατανόηση (*intellectus*: ἱκανότητα τοῦ διακρίνειν, ἀντιλαμβάνεσθαι, αἰσθάνεσθαι, κατανοεῖν, κυριεύειν) τοῦ «περιεχομένου» τῆς πίστης. *Fides quaerit, intellectus invenit*³ (ἡ πίστη ἀναζητάει, ἡ διάνοια βρίσκει [τὸ ζητούμενο]).

1. *De Trinitate* XV, 2, 2, MIGNE P.L., τόμος 42, col. 1058.

2. *De praedestinatione sanctorum* II, 5, MIGNE, *Patrologia Latina*, τόμ. 44, col. 963.

3. La croyance n'est en effet qu'une pensée qui s'accompagne d'assentiment: *praecedit fides, sequitur intellectus*: *Sermo* 118, I, MIGNE, P.L., τόμ. 38, col. 672. — Βλ. τὸ κεφ. La foi, στὸ βιβλίο τοῦ Étienne GILSON, *Introduction à l'étude de Saint Augustine*, σελ. 31-47.

3

‘Η δυναμική τοῦ νεοπλάσματος

Δαιδαλώδεις οἱ διασαφηνίσεις τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τῶν ἐρμηνευτῶν του γιὰ τὴ σχέση πίστεως καὶ λογικῆς — συγχέονται οἱ σημασίες τῶν λέξεων *fides*, *intellectus*, *ratio*, *credere*, *cogitare*. Τὸ βέβαιο καὶ σαφές εἶναι ὅτι ὅλες οἱ σημασίες παραπέμπουν σὲ στεγανὰ ἀτομικὲς διεργασίες-λειτουργίες-ἐνεργήματα: ἡ αὐγουστίνη ἐκδοχὴ τῆς πίστεως εἶναι ἀκραιφνῶς καὶ ἀπολύτως ἀτομοκεντρικὴ, δὲν ὑπάρχει οὔτε ἔχνος ὑποψίας γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς πίστεως ὡς ἐμπιστοσύνης, αὐτοπαράδοσης, αὐτοπροσφορᾶς, ἀνταπόκρισης σὲ μιὰ κλήση-σὲ-σχέση.

Καὶ εἶναι ἀλυσιδωτὲς οἱ συνέπειες τῆς αὐγουστίνειας ἐκδοχῆς, ποὺ σημαδεύουν τὸ δυτικὸ «παραδείγμα» σὲ ὁλόκληρη τὴν ἱστορικὴ του διαδρομὴ καὶ ἐξέλιξη:

‘Η πίστη, ὡς σύνολο ἀτομικῶν (νοητικῶν-ψυχολογικῶν) πεποιθήσεων προϋποθέτει ἀμέσως τὴν ἀνάγκη ἐλέγχου τῆς ὀρθότητάς τους: ‘Ο ἐλεγχος πρέπει νὰ ἔχει ἀντικειμενικότητα, ἐπομένως ἡ ἐπαλήθευση τῆς ὀρθότητος ἐντοπίζεται κυριότατα (ἢ καὶ ἀποκλειστικὰ) στὴν ἀκρίβεια τῆς γλωσσικῆς διατύπωσης. ‘Η διατύπωση κωδικοποιεῖται, λειτουργεῖ ὡς ἀλάθητο (δόγμα), ταυτίζεται ἢ «ὀρθή» πίστη μὲ τὴν πιστότητα στὸ δόγμα, ἐντελῶς αὐτονομημένο ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ πρόσβαση στὰ σημανόμενα, συχνὰ καὶ ἀπὸ τὴν κατανόηση τῶν σημαινόντων. Ἔτσι γεννιέται στὴ μεταρωμαϊκὴ Δύση

τὸ φαινόμενο τῆς ἰδεολογίας: Μιὰ πρόταση (νοήματος) τῆς ὑπαρξῆς ἢ τῆς συλλογικότητος, ἀλλὰ καὶ ἡ πρακτικὴ ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν πρόταση (κανονιστικὲς ἀρχές τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τῆς πολιτικῆς, τῆς οἰκονομίας, ἴσως καὶ τῆς Τέχνης) κωδικοποιοῦνται σὲ «ἀλάθητες» γλωσσικὲς διατυπώσεις υἱοθετημένες ὡς ἀτομικὲς «πεποιθήσεις», γιὰ νὰ προφυλαχθεῖ ἡ διατύπωση ἀπὸ παρανοήσεις καὶ παραφθορές.

Ἀλλὰ ὁ ἐλεγχος τῆς πιστότητας στὴ δογματικὴ διατύπωση ἀπαιτεῖ καὶ θεσμικὸ φορέα, μὲ ἐξουσιαστικὸ κύρος «ἀλαθῆτου», ποὺ νὰ ἐπιβλέπει τὴν τήρηση ἢ τὴν ἀθέτηση τῆς πιστότητας. Ἔτσι κάθε ἰδεολογικὸ μὶορφωμα στὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς μεταρωμαϊκῆς Δύσης προϋποθέτει μιὰν ἀλάθητη «καθέδρα» (τὸν παπικὸ θρόνο στὴ Ρώμη ὁ Ρωμαιοκαθολικισμός, τὸ «πολιτικὸ γραφεῖο» τοῦ Κ.Κ.Σ.Ε. στὴ Μόσχα, ἄλλοτε, ὁ διεθνὴς Κομμουνισμός, κ.λπ. ἀνάλογα). Προϋποθέτει κάθε ἰδεολογικὸ μὶορφωμα ἓναν εἰδωλοποιημένο ἡγέτη ποὺ νὰ ἀποφαίνεται «ἀπὸ καθέδρας» (*ex cathedra*) ἀλαθῆτως, ἀλλὰ καὶ ἓναν ὀργανωτικὸ μηχανισμό ποὺ νὰ ἀσκεῖ τὴν πρακτικὴ τοῦ ἐλέγχου καὶ τὴν «προπαγάνδα» τῆς ἰδεολογικῆς ὀρθότητος μὲ συνεχῶς ἐξελισσόμενες τεχνικὲς πλύσης ἐγκεφάλου τῶν μαζῶν — πρῶτος διδάξας ἡ *Congregatio de Propaganda Fide* στὸ Βατικανό.

Προϋποθέτει ἡ ἀποτελεσματικότης κάθε ὀργανωμένης ἰδεολογίας στὴ Δύση καὶ τὸν ποικιλότροπο ἐλεγχὸ τῶν φρονημάτων: τόσο μὲ τὸν καθορισμὸ ἀπαγορευμένων ἀναγνωσμάτων (*Index Librorum Prohibitorum*) ὅσο καὶ μὲ θεσμικὲς διώξεις τῶν «ἀντιφρονούντων» (*Inquisitio*, δίκες τῆς Πράγας, δίκες τῆς Μόσχας κ.λπ.)¹. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἱστορικὰ

1. Βλ. Χρ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, Βατικανὸ καὶ Διαμαρτύρηση στὸν Μαρξισμό, στὸ βιβλίο: *Κεφάλαια Πολιτικῆς Θεολογίας*, Ἀθήνα (Ἐκδ. Γρηγόρη) ³1983.

γνωρίσματα του δυτικού «παραδείγματος» έχουν την καταγωγική τους δικαίωση στις συγγραφές του Αύγουστίνου². Δεν υπάρχει ιστορικό μόρφωμα ιδεολογικοποιημένης «πίστης» στη μεταρωμαϊκή Δύση (θεωρητικό σύστημα με κατάληξη της ονομασίας του σε -ισμός), που οι μέθοδοι και οι πρακτικές του να μη συνιστούν πανομοιότυπη επανάληψη όσων καινοτομιών εισήγαγε στην Ίστορία ο ιδεολογικοποιημένος, αὐγουστίνειος Χριστιανισμός των βαρβαρικών φύλων του δυτικο-ευρωπαϊκού Μεσαίωνα.

2. Απαιτούνται επιμέρους εξειδικευμένες μελέτες για να καταδειχθεί αναλυτικά, με συγκεκριμένες παραπομπές στα έργα του Αύγουστίνου, η ορθότητα αυτού του συμπεράσματος. Έδω παρατίθεται για να επαληθευθεί παραγωγικά: Να επαληθευθεί ή εγκυρότητα της γενικής αρχής από την ερμηνευτική της ισχύ (την πληρότητα ερμηνευτικού φωτισμού που προσφέρει) στα επιμέρους γνωρίσματα ταυτότητας του δυτικού «παραδείγματος».

4

Στοιχεῖα θρησκευτικῆς ἀπανθρωπίας

Ἄν τῇ διαφορᾷ τῶν πολιτισμῶν τὴν καθορίζει καταγωγικὰ ἢ διαφορετικὴ ἱεράρχηση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν (: ποιά ἀνάγκη προέχει καὶ ποιά ἔπεται)· καὶ ἂν ἡ ἱεράρχηση τῶν ἀναγκῶν προκύπτει ἀπὸ τὸ νόημα (τὸν προσδιορισμὸ αἰτίας καὶ σκοποῦ) ἢ τὸ μὴ-νόημα πού οἱ ἄνθρωποι ἀποδίδουν (συνειδητὰ ἢ ἀνεπίγνωστα) στήν ὕπαρξη καὶ στή συνύπαρξή τους· τότε, πραγματικά, εἶναι ἡ θρησκεία (ἢ κάποιο ἀπὸ τὰ ὁμόλογα τῆς θρησκείας: ἀθεΐα, ἀγνωστικισμός, παντοδαπὲς ἀπωθήσεις τῶν μεταφυσικῶν ἐρωτημάτων) πού θεμελιώνει τὸν πολιτισμὸ καὶ τὶς διαφοροποιήσεις του. Ἡ ὀργάνωση τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ συλλογικοῦ βίου εἶναι συνάρτηση τῆς αἰτιολόγησης καὶ τῆς σκοποθεσίας τοῦ βίου, συνάρτηση τῶν ἀπαντήσεων πού δίνουν οἱ ἄνθρωποι στὰ ἐρωτήματα γιὰ τὴν αἰτιώδη ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος-σκοπὸ τῆς ὕπαρξης καὶ τῶν ὑπαρκτῶν, γιὰ τὴ συνέχιση ἢ τὸν ἀφανισμό τῆς ὑπαρκτικῆς μοναδικότητος τοῦ κάθε ἀνθρώπου μετὰ τὸν θάνατο. Εἶναι οἱ ἀπαντήσεις σὲ αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα πού συγκροτοῦν (καὶ διαφοροποιοῦν) θεσμοὺς τῆς συλλογικότητος, κανονιστικὲς ἀρχές, νομοθεσίες, τεχνολογίες ἐξυπηρέτησης τῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου.

Στὰ ἔργα τοῦ Αὐγουστίνου συστηματοποιεῖται ἡ ἀλλοτρίωση-μεταποίηση τοῦ γεγονότος (καὶ εὐ-αγγελίου) τῆς

Ἐκκλησίας σὲ φυσικὴ (καθοριζόμενη ἀπὸ τὶς ἐνστικτώδεις ἐνορμήσεις) θρησκεία¹. Καὶ αὐτὴ ἡ θρησκευτικοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ («ἀθλήματος ἀληθείας») ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὰ συγγράμματά του σὰν ἓνα σύστημα βίου στεγανὰ ἀτομοκεντρικό: σύνθεση σκοτεινῶν ἐνοχῶν, πνιγροῦ νομικισμοῦ, ἀμετάκλητου προκαθορισμοῦ τοῦ «αἰώνιου» μέλλοντος κάθε ἀνθρώπου, ἄγονων βασανιστικῶν ἀπαρνήσεων γιὰ χάρη τῆς ναρκισσιστικῆς «δικαίωσης» τοῦ ἐγώ. Θὰ τολμοῦσε κανεὶς νὰ χαρακτηρίσει τὸν αὐγουστίνειο «Χριστιανισμόν» σὰν ἓνα μείγμα θρησκευτικοῦ μαζοχισμοῦ καὶ σαδιστικοῦ νομικισμοῦ — τυπικὸ δεῖγμα σαδομαζοχιστικῆς ἀπανθρωπίας. Ἐντελῶς ἐνδεικτικὴ καὶ συντομογραφικὴ ἐδῶ ἡ ὑπενθύμιση τῶν πιὸ χαρακτηριστικῶν ἀρχῶν τῆς αὐγουστίνειας ἰδιο-τροπίας:

α. Πανανθρώπινη ἐνοχὴ γιὰ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα (*concupiscentia*)

Ὁ Αὐγουστίνος ἐκλαμβάνοντας τὴν πίστιν σὰν ἀτομικὴ πεποίθηση καὶ ψυχολογικὸ ἀτομικὸ ἐνστερνισμό τῆς «ἀλήθειας», εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ θεωρήσει ἀντικειμενικὰ δεδομένη τὴν ἀλήθεια, ταυτισμένη μὲ τὴ γλωσσικὴ τῆς διατύπωση καὶ τὴ νοητικὴ τῆς κατανόηση. Ἄγνοε τὸν ἀπογατισμὸ τῶν Ἑλλήνων: τὴν ἄρνησιν νὰ ταυτίσουμε τὴν ἀλήθεια μὲ τὰ σημαίνοντά τῆς ἀλήθειας, τὴν ἄφιξιν στὴ γνώσιν τῶν σηματομενῶν μέσῳ τῆς μετοχῆς στὴν κοινωνοῦμενη ἐμπειρία.

Ἔτσι παρακάμπτει τὸν ἐξόφθαλμα συμβολικὸ-ἀλληγο-

1. Βλ. τὸ βιβλίό μου Ἐνάντια στὴ θρησκεία, Ἀθήνα («Ἰακρός») 2010, μέρος Δ §3.

ρικό-εἰκονολογικὸ χαρακτήρα τῆς ἀφήγησης τῶν πρώτων σελίδων τοῦ βιβλίου τῆς Γένεσης στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἐκλαμβάνει τὴν ποιητικὴ γραφὴ σὰν ἱστορικὴ περιγραφή: θεωρεῖ ὅτι ὁ πρωτόπλαστος ἄνθρωπος ὑπῆρξε συγκεκριμένη σὲ τόπο καὶ χρόνον ἀτομικὴ ὄντοτητα, ποὺ παραβίασε σαφέστατῃ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ. Ὅτι ἡ παρακοή του συνιστοῦσε ἐνοχὴ τέτοιου μεγέθους ὅσο ἀπόλυτο εἶναι τὸ ὑπαρκτικὸ μέγεθος τοῦ Θεοῦ (ἡ αὐθυπαρξία, παντοδυναμία, αὐθεντία του). Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ὑπαρκτικὸ ἀπόλυτο, ἐπομένως καὶ ἡ ἀνυπακοή τοῦ ἀνθρώπου στὸν Θεὸ ἔχει ἐνοχικὰ ἀπόλυτο χαρακτήρα — βαραίνει ἡ ἐνοχὴ τῆς ἀνυπακοῆς ὅχι ἀπλῶς τὸ πρωτόπλαστο ζεῦγος ποὺ ἁμάρτησε, ἀλλὰ τὸ σύνολο ἀνθρώπινο εἶδος ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὸ πρῶτο ἀνδρόγυνον ζεῦγος.

«Ὅλοι μας ὑπῆρξаме ἐκεῖνος ὁ ἓνας Ἀδάμ», λέει ὁ Αὐγουστίνος², ἀφοῦ καὶ ἀγέννητοι (δηλαδὴ χωρὶς ὑπαρκτικὴ ὑπόσταση, χωρὶς αὐτοσυνειδησία, θέληση, ἐνεργητικὲς δυνατότητες) ὑπῆρχаме «δυνάμει» (!) στὸ σπέρμα του. Ὁ λόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα, στὴ διαχρονικὴ τῆς καθολικότη-τα, μετεῖχε στὴν πτώση-παράβαση-ἁμαρτία τοῦ γενάρχη, γι' αὐτὸ καὶ συνιστᾶ «μάζα ἀπώλειας» (*massa perditionis*), «μάζα καταδίκης» (*massa damnata*) ὡς «προῖον σπέρματος διεφθαρμένου» ἀπὸ τὸ ἁμάρτημα τοῦ προπάτορα — ἡ ἐλεύθερη ἐνέργεια τοῦ Ἀδάμ ἦταν συγχρόνως καὶ ἐλεύθερη συγκατάθεση καὶ ἐνέργεια ὁλόκληρου τοῦ ἀνθρώπινου γένους³. Ἀκόμα καὶ τὰ ἀβάπτιστα νήπια εἶναι «ἄξια γε-

2. In Adam omnes tunc peccaverunt, quando in ejus natura, illa insita vi qua eos gignere poterat, adhuc omnes ille unus fuerunt: ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *De peccatorum meritis et remissione* III, VII 14m. — MIGNE P.L. 44, 194.

3. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Retractationes* I, 13,5. — MIGNE, P.L. 32, 604.

έννης), αλλά για να υποστούν εκεί την ήπιότερη από όλες τις ποινές (*mitissima omnium poena*)⁴.

Βέβαια, ο άνθρωπος για τον Αύγουστινο παραμένει προικισμένος με το «αυτεξούσιον»· όμως, μετά την «πτώση», το αυτεξούσιο λειτουργεί μόνο για να επιλέγουμε το κακό, να προτιμάμε το ψέμα, την απάτη, την αμαρτία⁵. Ακόμα και οι πολυ-υμνημένες από τους έθνικούς (είδωλόλατρες) συγγραφείς της κλασικής αρχαιότητας «άρετες», δεν είναι παρά «λαμπερές κακίες» (*splendida vitia*)⁶.

Την ένοχή του ο Άδὰμ τὴ μετέδωσε στους απογόνους του με το σπέρμα του και αυτοί με το δικό τους σπέρμα τὴ μεταγγίζουν στους επόμενους — ο τρόπος μεταβίβασης τῆς ένοχῆς για τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα εἶναι σωματικός, ὅπως καὶ ὁ τρόπος μετάδοσης ἀρρώστιας κληρονομικῆς: εἶναι ἡ γενετήσια λειτουργία, ἡ σεξουαλικότητα. Καθεαυτὴν ἡ σεξουαλικότητα εἶναι ὁ τρόπος τῆς αμαρτίας, ὁ δίαυλος μεταβίβασης τῆς ένοχῆς μαζί με τὴν ὕπαρξη, εἶναι ἡ πραγμάτωση με τὸ σῶμα τῆς καταδίκης στὴν ἀπώλεια (*concupiscentia*)⁷. Ἐὰν τὸ πρωτόπλαστο ζεῦγος δὲν εἶχε ἀμαρτήσῃ, ἡ σεξουαλικὴ ὁρμὴ δὲν θὰ ὑπῆρχε, τὸ ἀνθρώπινο εἶδος θὰ πολλαπλασιαζόταν με «θεληματικὴ χρῆση» τῶν σεξουαλικῶν του ὀργάνων «ἀπαθῆ», δίχως ἐπιθυμία, δίχως ἡδονικὴ ἐνόρμηση — «ὅπως κινούμε τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια μας»⁸.

4. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Enchiridion ad Laurentium* 93, ἔκδοσι H. Bruder, Lipsiae 1838.

5. *In Epistolam Ioannis* V, 1, MIGNE, P.L. 35, 1414.

6. *De civitate Dei* V, 18, MIGNE, P.L. 41, 161.

7. *De nuptiis et concupiscentia* I §20, MIGNE, P.L. 44, 425.

8. *De civitate Dei* XVI 26, MIGNE, P.L. 41, 434. — Καὶ στὸ ἴδιο βιβλίον XIV 23 §2, P.L. 41, 430. — Ἀξίζει νὰ ἀντιθέσῃ κανεὶς σὲ αὐτὴ τὴ θέση,

Μετὰ τὸ Βάπτισμα (ποὺ ὁ Αὐγουστίνος τὸ βλέπει σὰν «καθαριστικὸ» μυστήριον καὶ ὡς ἔμπρακτο τρόπο ἐγκεντρίσμου στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας), ἡ σεξουαλικότητα δὲν παύει νὰ εἶναι καθεαυτὴν ἀμαρτωλὴ, χάνει ὁμως τὸν ἐνοχικὸ χαρακτήρα της: Παραμένει πραγματικὴ νόσος τῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ δὲν λογαριάζεται πιά ὡς ἐνοχὴ ἡ μiasματικὴ της ἰσχὺς⁹.

παραδειγματικά, μία μόνο φράση ΜΑΞΙΜΟΥ τοῦ Ὁμολογητοῦ, προκειμένου νὰ ὑπαινιχθεῖ ἀπλῶς τὴ διαφορὰ ποὺ χωρίζει τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν θρησκευοποιημένο «Χριστιανισμό» τοῦ Αὐγουστίνου. Γράφει ὁ Μάξιμος: Δίχα τῆς κατ' ἐπιθυμίαν δυνάμεως οὐ συνίσταται πόθος, οὐ τέλος ἐστὶν ἡ ἀγάπη· τὸ γὰρ ἔρᾶν τινός, ἰδίον ἐστὶν ἐπιθυμίας: Κεφάλαια θεολογικὰ II, P.G. 90, 1248 CD.

9. *De nuptiis et concupiscentia* I §25, MIGNE, P.L. 44, 450. — «Γιὰ τὸν Αὐγουστίνον ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς (*concupiscentia carnis*) ἀποτελεῖ συνέπεια τῆς πτώσεως, μὴ δυνάμενη νὰ ἐλεγχθεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ. Ἐπιπλέον, ἡ σεξουαλικὴ ἐπιθυμία δὲν συνιστᾷ ἀγαθὸ στοιχεῖο τοῦ γάμου, ἀφοῦ δόθηκε ὡς τιμωρία ἐξ αἰτίας τῆς παρακοῆς τῶν πρωτοπλάστων (*poena reciproca*), καὶ μάλιστα διὰ τοῦ προπατορικοῦ αὐτοῦ ἀμαρτήματος ὅλα τὰ ἀνθρώπινα ὄντα βρίσκονται ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ διαβόλου, ἀφοῦ ὅλα γεννήθηκαν ὡς συνέπεια τῆς σεξουαλικῆς ἐπιθυμίας... Οἱ σεξουαλικὲς σχέσεις, ἂν καὶ συγγνωστὲς ἐντὸς τοῦ γάμου, παραμένουν (καὶ ἐκεῖ) ἀμαρτωλές καὶ ντροπιαστικές — ἀκόμα καὶ ὅταν ἔχουν στόχο τὴν τεκνογονία, ἀποτελοῦν ἀναγκαῖο κακό»: Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ — ΜΙΛΤ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Αὐγουστίνος - Παῦλος - Νόμος: Τὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης σεξουαλικότητας, στὸν συλλογ. τόμο Ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος στὴ δυτικὴ καὶ στὴν ἀνατολικὴ παράδοσι, Θεσ/νίκη (Π. Πουρνάρας) 2012, σελ. 186-187. — «Τὸ άτομο ποὺ συνέβαλε στὴν ἔχθρα τοῦ χριστιανισμοῦ γιὰ τίς σεξουαλικὲς σχέσεις καὶ τὴ σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση καί, μάλιστα, δημιουργώντας ἓνα συγχροτημένο θεολογικὸ σύστημα ἦταν... ὁ Αὐγουστίνος... Ὑπῆρξε ὁ γεννήτορας μιᾶς ἀγωνίας, δεκαπέντε ὁλόκληρων αἰώνων, γιὰ τὸ βαρύτερο νόημα τῆς σεξουαλικῆς πράξης καὶ τῆς ἀδιάρκοις ἐχθρότητας γι' αὐτήν. Δραματοποίησε τὸν φόβο γιὰ τὴ σεξουαλικὴ ἡδονὴ ταυτίζοντας τὴν ἡδονὴ με τὸν ὀλεθρο, σὲ τέτοιο βαθμὸ ποῦ, ὅποιος προσπάθησε νὰ παρακολουθήσῃ τίς συνέπειες τῆς σκέψης του παγιδεύτηκε σὲ τρομακτικὸ ἐφιάλη... Ἡ κυρίαρχη (ἀκόμα σήμερα) ἀποψη τοῦ ἁγίου ἐκκλησιαστικοῦ κλήρου ὅτι ὁ κατ' ἐξοχὴν χώρος (*locus par excel-*

Στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος δὲν μοιάζει νὰ ὑπῆρξε ἄλλη θεωρία ἢ θρησκευτικὴ διδαχὴ ποὺ νὰ βύθισε τόσες γενιὲς ἀνθρώπων σὲ τόση δυστυχία, ἄγχος καὶ βασανισμό ἀδιέξοδων ἐνοχῶν, σὲ τρόμο καὶ μίσος γιὰ τὸ ἴδιο τους τὸ κορμί, ὅσο ἡ ταύτιση ἀπὸ τὸν Αὐγουστίνου τῆς σεξουαλικότητος μὲ τὴν ἁμαρτία — τὸν καταγωγικὸ καθορισμὸ τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους ἀπὸ τὴν ἐνοχὴ γιὰ μιὰ δικανικὰ-νομικὰ κατανουόμενη παράβαση θείας ἐντολῆς.

Αἰῶνες ὁλόκληρους (ἀπὸ τὸν 9ο ὡς τουλάχιστον καὶ τὸν 13ο), τοὺς κρισιμότερους γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν προϋποθέσεων τοῦ μεταγενέστερου πολιτισμοῦ τῆς, ἡ βαρβαρικὴ Δύση ἔζησε ἓναν ἐφιάλτη βυθισμοῦ στὴν αὐγουστίνηια ἀλογία τῆς ἐνοχῆς γιὰ τὸ «προπατορικὸ ἁμάρτημα». Ὁ ἐφιάλτης σαρκώθηκε σὲ θεσμούς, νοο-τροπίες, κανονιστικὲς ἀρχὲς τοῦ βίου, πρακτικὲς ψυχχνώμαλων μετεξελίξεων τοῦ μανιχαϊσμοῦ. Τὸ χριστιανικὸ ὄνομα ταυτίστηκε στὴ συνείδηση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου μὲ μιὰ «θρησκεία» ἄλογων ἐνοχῶν, μὲ τὸν τρόμο μιᾶς ἀδυσώπητης μεταφυσικῆς ἀδικίας¹⁰.

ience) ὅπου ἐδράζεται ἡ ἁμαρτία, εἶναι τὸ σέξ, θεμελιώνεται στὶς φαντασιώσεις τοῦ Αὐγουστίνου καὶ στὸ μίσος του γιὰ τὴν ἡδονή»: Uta RANKE-HEINEMANN, *Eunuchs for the Kingdom of Heaven. Women, Sexuality and the Catholic Church*, N.Y. 1990, σελ. 75 καὶ 90 (ἡ παραπομπὴ ἀπὸ τὸ μελέτημα τῶν Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ – Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, σελ. 175).

10. Στὸν 20ὸ αἰῶνα ἡ δυτικὴ ἱστοριογραφία ἔδωσε συναρπαστικὲς περιγραφὰς καὶ ἀναλύσεις τῶν συνεπειῶν ποὺ εἶχε στὴ μεσαιωνικὴ (βαρβαρικὴ) Εὐρώπη ὁ νομικισμὸς τῆς αὐγουστίνειας ἐκδοχῆς τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Βλ. ἐνδεικτικὰ: Peter BROWN, *The Body and Society* (Faber and Faber) 1988, κεφ. 19: Sexuality and Society: Augustine. — Jacques LE GOFF, *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε τὸν μεσαίωνα*, σελ. 121, 147, 169, 170. — Georges DUBY, *Adolescence de la Chrétienté Occidentale*, Genève (Skira) 1967, σελ. 7, 8, 73-77, 85. — Étienne GILSON, *Introduction à l'étude de Saint Augustin*, Paris (Vrin) 1969, σελ. 185 κ.έ., 192 κ.έ. — Michel ROUCHE, Haut

β. «Ἀπόλυτος προορισμός» (*praedestinatio*)

Συνέπειες καίριες στὴν προσωπικὴ ζωὴ καὶ στὴ διαμόρφωση τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων — γιὰ πολλοὺς αἰῶνες στὶς κοινωνιὲς τῆς Δύσης — εἶχε καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου γιὰ τὸν «ἀπόλυτο προορισμό» (*praedestinatio*): Ὁ Θεὸς προορίζει (προκαθορίζει) κάθε ἄνθρωπο ἢ γιὰ τὴ «σωτηρία» ἢ γιὰ τὴν «ἀπώλεια», ποὺ σημαίνει: ἢ γιὰ μιὰν αἰώνια μακαριότητα-εὐφροσύνη ἢ γιὰ ἓναν αἰώνιο κολασμὸ-βασανισμό. Εἶναι προαποφασισμένο ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ κάθε ἄνθρωπο, ἂν, μετὰ τὸν θάνατό του, θὰ τοῦ χαριστεῖ πληρότητα εὐτυχίας, ὁλοκληρία εὐδαιμονίας, ἢ θὰ ὑποστεῖ φρικώδεις ὀδύνες τιμωρίας, σὲ χρόνον ἄπειρο: χρόνον δίχως πέρας-ὄριο-ἐλπίδα λύτρωσης. Καὶ ἡ προειλημμένη ἀπόφαση τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄσχετη μὲ τὰ πεπραγμένα τοῦ ἀνθρώπου στὴ διάρκεια τοῦ ἐπίγειου βίου του, ἄσχετη μὲ τὰ ἐνεργήματα τῆς ἐλεύθερης βούλησός του, τίς προθέσεις καὶ τίς προσπάθειές του, τίς ἀρετὲς ἢ τίς κακίες του.

Θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρίσει κανεὶς συγκλονιστικὲς, κυριολεκτικὰ, τίς συνέπειες τοῦ γεγονότος ὅτι ἀφετηριακὸ κεφάλαιον, γεννήτορας καὶ σταθερὸς μέσα στοὺς αἰῶνες πυλώνας τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» ἔγινε ὁ μαχητικὸς ἀρνητὴς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Αὐγουστίνος. Ὁ «χριστιανισμὸς» τοῦ Αὐγουστίνου μοιάζει νὰ ἀποτελέσει τὴ μήτρα τοῦ ἀκραιφνῶς δυτικοῦ πολιτισμικοῦ γεννήματος ποὺ εἶναι ὁ ὁλοκληρωτισμὸς, ἐπομένως καὶ τὴ μήτρα τῆς

Moyen Âge occidental, στὸν τόμο: *Histoire de la vie privée*, Paris (Seuil) 1985, σελ. 405-406, 437 κ.έ. — P. WRZECIONKO, Erbsünde, στὸ *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (hrsg. v. J. RITTER), Schwabe-Verl., τόμ. 2, 1972, σελ. 604-607. — Allan D. FITZGERALD (Ed.), *Augustine Through the Ages: An Encyclopedia*, Cambridge (Eerdmans) 1999.

νομοτελειακῆς ἀντίδρασης πού γεννάει, ὡς εἰδωλοκλαστικὴ ἀνταρσία ἢ μηδενιστικὸ ἀμοραλισμὸ, ὁ ὁλοκληρωτισμός. Ἡ παγίδευση στὴν ἀλυσιδωτὴ ἐναλλαγὴ ὁλοκληρωτισμοῦ καὶ ἐπανάστασης, ἐξουσιαστικῆς αὐθεντίας καὶ ριζοσπαστικῆς ἀμφισβήτησης, δογματισμοῦ καὶ μηδενισμοῦ, εἶναι, ἀπὸ τὸν Καρλομάγνο ὡς σήμερα, στοιχεῖο ταυτότητας τοῦ δυτικοῦ πολιτισμικοῦ μοντέλου.

Προκαθορισμένος ἀμετάκλητα ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ τὴ σωτηρία ἢ γιὰ τὸν αἰώνιο κολασμὸ ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει δέσμιος μιᾶς παντοδυναμίας, πού τὸν ἐπλάσε γιὰ νὰ τὸν ματαιώσει σαδιστικά. Ἄν εἶναι ἀπὸ τοὺς προορισμένους νὰ σωθοῦν, ἢ «θεία Χάρις» τοῦ ἐπιβάλλει ἀναγκαστικά τὴ σωτηρία (*praedestinavit ad gratiam*)¹¹, ἐνεργεῖ ἡ Χάρις ἀκαταγώνιστα (*irresistibile, inamissibile*)¹². Ἄν ἀνήκει στοὺς προορισμένους γιὰ καταδίκη, τοῦ παρέχεται ἡ ἀναγκαία γιὰ νὰ ἀμαρτάνει ἐλευθερία (*dura necessitas peccandi*)¹³. Σωτη-

11. Βλ. AUGUSTINE, *De Natura et Gratia*, Migne P.L., vol. 44, col. 249.

12. Βλ. R.C. TRENCH, *Synonyms of the New Testament*, USA (Hendrickson Publ. Inc.) 2000, §XXI, σελ. 69.

13. Βλ. AUGUSTINE, *De perfectione Iustitiae*, 9, Migne P.L., vol. 44, col. 308. — Βλ. καὶ W. WINDELAND – H. HEIMSOETH, *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, ἑλλην. μτφρ. Ἑγχειρίδιο Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, Ἀθήνα (MIET) 1982, τόμ. Β', σελ. 36: Τὸ ἄτομο δὲν ἔχει αὐτοτέλεια, ὑποχρεώνεται ἀπὸ τὴ φύση του νὰ ἀμαρτάνει ἢ ἀπὸ τὴ χάρις τοῦ Θεοῦ νὰ πράττει τὸ ἀγαθόν... Θὰ εἶναι πάντοτε ἐκπληκτικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Αὐγουστίνος, ὁ ἄνθρωπος πού θέλησε νὰ θεμελιώσει τὴ φιλοσοφία στὴ βεβαιότητα πού ἔχει ἡ ἀτομικὴ συνείδηση γιὰ τὸν ἑαυτό της, ὁ ἄνθρωπος πού... ἀνακάλυψε ὅτι πηγὴ τῆς πνευματικῆς προσωπικότητος εἶναι ἡ βούληση, ὁ ἴδιος αὐτὸς ἄνθρωπος... ὑποχρεώθηκε νὰ ὑποστηρίξει μιὰ ἄποψη γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ πράξεις τῆς ἀτομικῆς βούλησης ἔχουν ἀμετάκλητα προκαθοριστεῖ εἴτε ἀπὸ τὴν καθολικὴ διαφθορὰ τῆς ἀνθρώπινης φύσης εἴτε ἀπὸ τὴ χάρις τοῦ Θεοῦ... Ἡ ἀντίφαση αὕτη κληροδοτήθηκε καὶ στὴν παραπέρα ἐξέλιξη τῆς φιλοσοφίας μετὰ τὸν Μεσαίωνα.

ρία ἢ ἀπώλεια τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν τὴν αἰτία τους μόνο στὴν ἀνερμήνευτη (ἄλογη) γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἐπιλογὴ τοῦ Θεοῦ, ὅχι στὴν προσωπικὴ ἐλευθερία, ὅχι στὴν ἀναμέτρηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν «μανικὸν ἔρωτα» τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ μοναδικότητα κάθε ἀνθρώπινου προσώπου. Ὁ Αὐγουστίνος καὶ μαζὶ του ἡ Δύση πού τὸν κατέστησε πυλώνα τῆς πολιτισμικῆς τῆς συγκρότησης, δὲν μπορεῖ νὰ κατανοήσει τὴν ἐλευθερία ὡς ὑπαρκτικὸ γεγονὸς, ὡς τρόπο τῆς ὑπαρξῆς. Τὴν ἐκλαμβάνει μόνο ὡς ἀτομικὴ βουλευτικὴ ἱκανότητα ἐπιλογῶν, ἱκανότητα-ιδίωμα τῆς δεδομένης οὐσίας τοῦ ἔλλογου ὑπαρκτοῦ — μὲ τὸ ἔλλογον τῆς ὑπαρξῆς νὰ συνιστᾷ ἐπίσης ἰδίωμα τῆς οὐσίας καθοριστικὸ τῆς ὑπαρξῆς.

Ὁ Θεὸς γιὰ τὸν Αὐγουστίνον καὶ τὴ Δύση εἶναι οὐσία, ὅχι τριάδα — αἰτία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀνερμήνευτα δεδομένη θεότητά του, ὅχι ἡ ἐλευθερία τριῶν προσώπων πού ὑπάρχουν ἐπειδὴ θέλουν νὰ ὑπάρχουν καὶ θέλουν νὰ ὑπάρχουν ἐπειδὴ ἀγαποῦν¹⁴.

γ. Θεοκρατικὸς ὁλοκληρωτισμός (*De civitate Dei*)

Οἱ πτυχὲς τῆς διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου πού ἐπηρέασαν καθοριστικά τὴ γένεση καὶ διαμόρφωση τοῦ πολιτισμικοῦ «παραδείγματος» τῆς Δύσης εἶναι πολλές, καθεμιὰ

14. Γιὰ τὸ ποιά μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ ἐκκλησιαστικὴ θεώρηση, ἐλεύθερη ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις καὶ τὰ κριτήρια τοῦ καθολικευμένου σήμερα ἐκδυτικισμοῦ (θρησκευτικοποίησης) τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, τόσο τῆς λεγόμενης «πτώσης» τοῦ ἀνθρώπου ὅσο καὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ «κακοῦ», ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐ-αγγελίου τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὰ μετὰ τὸν θάνατο ἐλπίζόμενα, θὰ μπορούσε ὁ ἀναγνώστης νὰ διεξέλθει καὶ τὴν ἐρμηνευτικὴ πρόταση τὴν ἐπιχειρούμενη στὰ βιβλία μου: *Τὸ αἶνγμα τοῦ κακοῦ*, Ἀθήνα («Ἰκαρος») 2008 καὶ *Ἐξὶ φιλοσοφικῆς ζωγραφίης*, Ἀθήνα («Ἰκαρος») 2011, κεφάλαια Δ, Ε, ΣΤ.

ἀπὸ αὐτὲς θὰ ἀπαιτοῦσε εἰδικὴ ἐκτεταμένη μελέτη ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τῆς ἐδῶ ἐπιχειρούμενης συγκριτικῆς ἀνάλυσης.

Ἔνας ἔστω καὶ συντομογραφικὸς ἐντοπισμὸς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀγνοήσῃ τὴν πολυσυζητημένη ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε στὸν πολιτικὸ βίον τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν τὸ ἔργο τοῦ Αὐγουστίνου *De civitate Dei*. Τὸ μελέτημα τοῦ H.-X. Arquillière, *L'Augustinisme politique — Essai sur la formation des théories politiques du Moyen Âge*, καθιέρωσε τὸν ὄρο «πολιτικὸς αὐγουστινισμός», ἔδειξε, συντομογραφικὰ ἀλλὰ γόνιμα, τὸν προσανατολισμὸ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ θέματος καὶ συμπληρώνεται συνεχῶς ἀπὸ ἐνδιαφέρουσα βιβλιογραφία¹⁵. Ἡ βιβλιογραφία καταδεικνύει ὅτι τόσο οἱ φιλοδοξίες τοῦ Καρλομάγνου νὰ πραγματοποιήσῃ ἐπὶ γῆς τὴν *civitas Dei* — μιὰν αὐτοκρατορίαν ποὺ νὰ ὑπηρετεῖ τὴν ἐπιβολὴ τῆς θείας δικαιοσύνης καὶ νὰ κατατροπώνει τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἐκκλησίας — ¹⁶ ὅσο καὶ οἱ ἐπιδιώξεις κοσμοκρατορικῆς ἐξουσίας παπῶν ὅπως ὁ Γρηγόριος VII (1073-1085) ἢ ὁ Ἰννοκέντιος III (1198-1216)¹⁷, ἀλλὰ καὶ ἡ διαμόρφωση

μεθόδων καὶ πρακτικῆς ποὺ παράγουν ἱστορικὰ τὸ φαινόμενο τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ¹⁸, ἔχουν σαφέστατα καὶ ὁμολογημένα τίς ρίζες τους στὶς συγγραφές τοῦ Αὐγουστίνου: Προϋποθέτουν σὲ κάθε τους πτυχὴ οἱ αὐγουστίνειες συγγραφές παγιδευμένο τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀντιμαχία (μανιχαϊστικῶν ἀπόηχων πόλωση) τῆς «βασιλείας τοῦ Θεοῦ» καὶ τῆς «βασιλείας τοῦ διαβόλου» — ἀένανη ἀναμέτρηση προορισμένη νὰ διαρκεῖ ὡς τὸ πέρασ τῶν αἰώνων καὶ τὸν ὀριστικὸ θρίαμβο τοῦ καλοῦ.

Μοιάζει καθολικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι οἱ ἰδέες τοῦ Αὐγουστίνου, ἡ νοο-τροπία του, ἐπηρέασαν ἀποφασιστικὰ τίς πολιτικὲς θεωρίες καὶ τίς πολιτικὲς πρακτικὲς στὸ δυτικὸ πολιτισμικὸ «παράδειγμα» — τὸ «νόημα» (αἰτία καὶ σκοπὸ) τῆς ἀνθρώπινης ὁργανωμένης συνύπαρξης καὶ τὸ πῶς τῆς συνύπαρξης (θεσμοὺς δικαίου, εὐταξίας, συνοχῆς, λειτουργικότητος τοῦ συλλογικοῦ βίου). Καὶ ὅτι τὰ γεννήματα τῆς αὐγουστίνειας νοο-τροπίας εἶναι ἀπολύτως ἀντίθετα, κυριολεκτικῶς στοὺς ἀντίποδες, τοῦ τρόπου τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ρίζες τῆς ἀντιθετικῆς διαστολῆς ἀνάγονται (ὅπως, κατὰ κανόνα, παντοῦ καὶ πάντοτε) σὲ δύο ἀσύμπτωτες ὄντολογίες — ποὺ ἐμπεδώνονται ὡς τρόπος τοῦ βίου χάρις σὲ μιὰν ὑψηλὴ κατὰ κεφαλὴν καλλιέργεια (περίπτωση τῶν Ἑλλήνων) ἢ στὴν πειθάρχηση σὲ θρησκευτικὲς κανονιστικὲς ἀρχές (περίπτωση τῆς Δύσης).

Christ or Lord of the World?, Catholic Univ. of America Press, 1994. — Jane E. SAYERS, *Innocent III: Leader of Europe*, Londres et N.Y. (Longman) 1994.

18. Ἐλεγχος φρονημάτων καὶ θανατικὲς ποινὲς γιὰ τίς ἰδεολογικὲς παρεκκλίσεις (Inquisitio), ἔλεγχος ἀναγνωσμάτων (Index Librorum Prohibitorum), μεθοδικὴ πλύση ἐγκεφάλου τῶν μαζῶν (Propaganda Fidei), τὸ ἀλάθητο τῆς ἐξουσίας (Infallibilitas), χρῆσις βασανιστηρίων ὡς ἀνακριτικῆς μεθόδου στὶς δίκες τῶν αἰρετικῶν.

15. Ξεχωρίζω: *Religion et Politique: Les avatars de l'Augustinisme*, Actes de Colloque (1995), Publication de l'Université de Saint-Étienne. — Philippe NEMO, *Qu'est-ce que l'Occident*, Paris (PUF) 2004. — Cornelius MAYER (Hrsg.), *Augustinus – Recht und Gewalt*, Würzburg (Echter-Verlag) 2010. — James HENDERSON BURNS, *The Cambridge History of Medieval Political Thought*, Cambridge Univ. Press, 1988. — Étienne GILSON, *Les métamorphoses de la Cité de Dieu*, Paris (Vrin) 2005. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *La philosophie au moyen âge*, Paris (Payot) ²1962, σελ. 168-170. — Norman H. BAYNES, *The Political Ideas of St. Augustine's De Civitate Dei*, London (Historical Association) 1968. — Henry CHADWICK, *Augustine*, Κεφ. 9: City of God. — Étienne GILSON, *Introduction à l'étude de Saint Augustin*, Κεφ. IV: La vie chrétienne.

16. ARQUILLIÈRE, ὁ.π., σελ. 164.

17. H.-X. ARQUILLIÈRE, *Saint Grégoire VII, Essai sur sa conception du pouvoir pontifical*, Paris 1934. — James E. POWELL, *Innocent III: Vicar of*

Ἡ πολιτειολογία τοῦ Αὐγουστίνου (στὸ *De civitate Dei* καὶ ὄχι μόνο) εἶναι ὀργανικὸ προϊόν τῆς ὄντολογίας του, καὶ ἡ ὄντολογία του παγιδευμένη σὲ ὅ,τι ὀνομάζουμε ἀτομοκρατία (individualismus)¹⁹ ἄρρηκτα συνυφασμένη μὲ τὴν οὐσιοκρατία (essentialismus)²⁰. Ἡ ὑπαρξὴ ὡς ἀτομικὴ ὄντοτητα (καθοριζόμενη ἀπὸ τὰ ἰδιώματα τῆς οὐσίας της) ἀντικειμενοποιεῖται σὲ φορέα νόησης καὶ βούλησης, ὅποτε ἡ συλλογικότητα ποὺ συγκροτεῖται ἀπὸ ἄτομα νοήμονα καὶ βουλευτικὰ χαλιναγωγεῖται (μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ) μόνο μὲ τὴν ὑποταγὴ ὅλων σὲ μιὰ αὐθεντία ἢ μὲ τὴν ἀποδοχὴ ἀπὸ ὅλους μιᾶς σύμβασης. Ἔτσι, τελικὸ ὑπαρκτικὸ ζητούμενο (σκοπὸς τῆς ὑπαρξῆς) εἶναι ἡ ἡ θρησκευτικὴ «σωτηρία» τοῦ ἀτόμου (μιὰ ὄντολογικὰ ἀδιευκρίνιστη, παιδαριωδῶς ἀπλοϊκὴ «μακαριότητα» σὲ μονοδιάστατο χρονικὸ συνεχές) ἢ ἡ μεγιστοποίηση τῆς ἐπίγειας ἡδονικῆς ἀπόλαυσης (πρὶν ἀπὸ τὸν βυθισμό, μὲ τὸν θάνατο, στὴν ἄλογη ἀνυπαρξία).

Μὲ αὐτὲς τὶς ὄντολογικὲς ἀφετηρίες καὶ προϋποθέσεις ἡ μεταρωμαϊκὴ Δύση, ἡ καρλομάγνεια, δηλαδή αὐγουστίνεια, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ὑποπτευθεῖ ποτὲ (ἀκόμα καὶ στίς περιπτώσεις τῶν ἰδιοφυῶν πολιτικῶν στοχαστῶν ἢ πολιτικῶν ἡγετῶν ποὺ ἀνέδειξε) τὸ ἐνδεχόμενο νὰ συνιστᾷ ἡ συλλογικότητα ἄθλημα κοινωνίας καὶ ὄχι συν-εταιρισμὸ χρησιμοθηρίας — ἀγώνισμα ἐλευθερίας ἀπὸ τὶς ἀτομοκεντρι-

19. Βλ. Α. RAUSCHER, Individualismus, στὸ *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, hrsg. v. RITTER u. GRÜNDER, (Schwabe-Verl.), τόμος 4 (1976), στ. 289-291. — Παναγιώτῃ ΚΟΝΔΥΛΗ, Ὁ εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς, Ἀθήνα («Θεμέλιο») 1987, τόμ. Β, σελ. 233 κ.ε.

20. Βλ. H. SCHNEIDER, Essentialismus, στὸ *Hist. Wört. der Philosophie*, RITTER-GRÜNDER, τόμος 2 (1972), στ. 751-753. — É. GILSON, *La philosophie au moyen âge*, σελ. 131.

κὲς ἀναγκαιότητες τῆς φύσης γιὰ χάρη τοῦ αὐτοσκοποῦ τῆς σχέσης. Ἀκόμα καὶ ὅταν ἀπέκτησαν γλωσσικὴ πρόσβαση στὸν Ἀριστοτέλη οἱ ἐγγράμματοι τῆς Δύσης (ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνα), διάβαζαν ἀσφαλῶς γιὰ τὴ δυναμικὴ τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴν «κοινωνίαν τῆς χρείας» στὴν «κοινωνίαν τοῦ ἀληθοῦς», τὴν ἐκδοχὴ τῆς πολιτικῆς ὡς «ἀθλήματος ἀληθείας», ἀλλὰ εἶναι περισσότερο ἀπὸ φανερό, ἱστορικά, ὅτι δὲν καταλάβαιναν τί διαβάζουν. Θὰ ἐπιδειξοῦν οἱ Δυτικοὶ ἓναν διαρκή, μέσα στοὺς αἰῶνες, ἐκστατικὸ θαυμασμό γιὰ τὴν ἐλληνικὴ «πόλιν» καὶ τὸ πολίτευμα τῆς «δημοκρατίας», ἐγκλωβισμένοι ὅμως πάντοτε στίς χρηστικὲς-λειτουργικὲς προτεραιότητες, στὴν ἐκδοχὴ τῆς «ἀποτελεσματικότητας» (ὠφελιμότητας) ὡς αὐταξίας. Ὁ προβληματισμὸς τους προχώρησε ὡς τὴ διάκριση ὕλικῆς καὶ «πνευματικῆς» ὠφελιμότητας, μὲ τὸ ἐπίθετο «πνευματικὸς» (spiritual, spirituel) νὰ ἐξαντλεῖ τὴ σημαντικὴ του ἐμβέλεια σὲ ἓνα ἀμφίβολο πεδίο διαπλοκῆς ψυχολογικῶν βιωμάτων καὶ ἡθικῆς αὐτοκυριαρχίας.

Αὐτὸ ποὺ χωρίζει καισαρικὰ καὶ ἀγεφύρωτα τὸν Αὐγουστίνου, καὶ μαζί του τὸ διαχρονικὸ «παράδειγμα» τῆς Δύσης, ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀποφατισμοῦ καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὄντολογίας εἶναι ἡ ἀνυποψίαστη παράκαμψη τῆς ἐμπειρικῆς πιστοποίησης ὅτι τὴν ὑπαρξὴ τὴν «ὑποστασιάζει» (τὴν καθιστᾷ πραγματικὸ γεγονός) ἡ σχέση (ποὺ εἶναι ἐνέργημα), ὄχι ἡ φύση ἢ οὐσία (ποὺ εἶναι ἐννόημα). Κατὰ συνέπεια καὶ τὴν ὑπαρκτικὴ πληρότητα (τὴ σωτηρία) τὴ συνιστᾷ ὡς γεγονὸς ἡ ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε ἀναγκαιότητα καὶ προκαθορισμὸ σχέση, ἡ πάντοτε «ἀτέλεστη τελειότητα» τῆς ἀγάπης — ὄχι ποσοτικὰ μέτρα διάρκειας μιᾶς ἀτομικῆς «μακαριότητας».

Εἶναι ἐντυπωσιακὸ νὰ ἀναγνωρίζει κανεὶς θεωρητικὲς θέσεις ἢ ἰδιαιτερότητες τῆς νοο-τροπίας τοῦ Αὐγουστίνου σαρκωμένες ἱστορικὰ σὲ θεσμικὰ μορφώματα καὶ συμπτώματα τοῦ συλλογικοῦ βίου τῶν λαῶν τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος». Ὅπως δὴ ποτε ἔκτυπη εἶναι ἡ σφραγίδα τοῦ Αὐγουστίνου σὲ κάθε σχεδὸν πτυχή τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῆς Δύσης, ἡ καίρια ἐπίδρασή του στοὺς θρησκευτικοὺς συγγραφεῖς, στοχαστές, καλλιτέχνες. Ὅμως ἡ δική του ἐπιρροή σφραγίζει καὶ τὰ ἀθεϊστικὰ ρεύματα στὴν ἱστορία τῆς Δύσης — παγιδεύει τὴ μαχητικὴ ἄρνηση τῆς μεταφυσικῆς μέσα στὰ ὅρια τῆς θεματικῆς καὶ τῆς γλώσσας τοῦ δικοῦ του μανιχαϊζόντος νομικισμοῦ. Ἐχει κανεὶς συχνὰ τὴν ἐντύπωση ὅτι τουλάχιστον κάποιοι κορυφαῖοι τῆς Τέχνης καὶ τῆς διανόησης ποὺ ἀρνήθηκαν καὶ πολέμησαν τὴν κατεστημένη θρησκευτικὴ μεταφυσικὴ στὴ Δύση, ἀντιτάχθηκαν ὅχι στὸ ἐκκλησιαστικὸ εὐ-αγγέλιο (ἀφοῦ σαφῶς τὸ ἀγνοοῦσαν), ἀλλὰ στὸν ἀπάνθρωπο αὐγουστίνειο «χριστιανισμό» τῆς παποσύνης ἢ τοῦ Καλβίνου ἢ ὅποιον ἀνάλογο. Ὁ Albert Camus ὁμολογοῦσε ὅτι μιὰ ἀπὸ τίς αἰτίες τοῦ ἀθεϊσμοῦ τοῦ ἦταν ἡ ἀναφορὰ τοῦ Αὐγουστίνου στὴ μακαριότητα τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ «παραδείσου» ποὺ ἀυξάνεται εὐφραντικὰ μὲ τὴ θεὰ ὅσων βασανισμῶν ὑφίστανται οἱ κολλάζόμενοι στὴ «γέεννα»²¹.

Ἐπηρεάζει τοὺς πάντες ὁ Αὐγουστίνος: Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ *De civitate Dei* ἀντλοῦν ἀρχὲς πολιτικῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς, τὸ εἴπαμε, τόσο ὁ παπικὸς καὶ φεουδαλικὸς αὐταρχισμὸς, ἡ «ἐλέω Θεοῦ» βασιλεία, ἡ αὐθαιρεσία τῶν ὑπέρμαχων τῆς Διαμαρτύρησης ἡγεμόνων ὅσο καὶ ὁ μα-

21. Βλ. Olivier CLÉMENT, *Ἡ θεολογία μετὰ τὸν «θάνατο τοῦ Θεοῦ»*, Ἀθήνα («Ἀθηνᾶ», σειρὰ «σύνορο» ἀρ. 7) 1973, σελ. 57.

χητικὸς ἀντι-μεταφυσικὸς ἠθικισμὸς τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ «μετάφραση» τοῦ θρησκευτικοῦ ἀτομικισμοῦ σὲ ἐκκοσμι-κευμένο ἱστορικο-υλιστικὸ ἀτομικισμό στὴ Νεωτερικότη-τα²². Ὅλες αὐτὲς οἱ πρακτικὲς ἐξουσίας καὶ τὰ θεωρητικὰ τοὺς ἀντερείσματα ἀπηχοῦν τὴν ἰδιάζουσα λογικὴ καὶ ἠθικὴ δικαίωση ποὺ προσφέρει ὁ Αὐγουστίνος στὴν προτεραιό-τητα τῆς χρησιμότητας καὶ ὅχι τῆς ἀλήθειας, στὴν ἐκδοχὴ τῆς συλλογικότητας ὡς ἀθροίσματος δεδομένων ἀτόμων καὶ ὅχι ὡς συνόλου ἐνεργούμενων προσωπικῶν σχέσεων. Γιὰ λόγους ποὺ ἀξίζουν ἐμπεριστατωμένη εἰδικὴ μελέτη, μὲ τὸ βιβλίο τοῦ *De civitate Dei* ὀρθωσε ἓναν φραγμὸ ἀπομόνω-σης τῆς μεταρωμαϊκῆς Δύσης ἀπὸ τὸν τρόπο τῶν Ἑλλήνων: τὴν πόλιν, τὴν ταύτιση τοῦ ἀληθεύειν μὲ τὸ κοινωνεῖν, τοὺς θεσμοὺς ποὺ καθιστοῦν δυνατὴ τὴν κοινὴ μετοχὴ στὴν πολιτικὴ, στὴν κοινότητα, στὴν ἐκκλησία ὡς ἄθλημα ὑπαρ-κτικῆς γνησιότητας καὶ πληρότητας.

δ. Μεταφυσικὴ ὠφελιμοθηρία (*De utilitate credendi*)

Τὸ βιβλίο τοῦ Αὐγουστίνου *De utilitate credendi* (Περὶ τῆς ὠφελιμότητος τοῦ πιστεύειν) πρέπει νὰ ἀναγνωριστῇ ὅχι ἀπλῶς ὡς συμβολὴ στὴ διαμόρφωση τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος», ἀλλὰ ὡς ὁ καταστατικὸς

22. «Τὸ θρησκευτικὸ ἀδιάφορο ἄτομο καὶ ὁ θρησκευτικὸς ἀτομικιστὴς ἀνήκουν ἐξίσου στὸν Διαφωτισμό»: Παναγ. ΚΟΝΔΥΛΗ, ὁ.π., τόμ. Β, σελ. 232. — Ἐξαιρετικὰ εὐστοχοὺς ἐντοπισμοὺς τῆς ἐπίδρασης τοῦ Αὐγουστίνου σὲ θρησκευτικὰ ἀλλὰ καὶ σὲ ἀντιθρησκευτικὰ ρεύματα-σχολές-τάσεις σὲ ὁλόκληρὴ τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς Δύσης, ἀπὸ τὴν καρολίγγεια ἐποχὴ ἕως καὶ τὸν Διαφωτισμό, θὰ βρεῖ ὁ ἀναγνώστης καὶ στοὺς δύο τόμους τοῦ κλασικοῦ ἔργου τοῦ ΚΟΝΔΥΛΗ, *Ὁ Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς*, ὅπως καὶ στὸ βιβλίο τοῦ *Ἡ Κριτικὴ τῆς Μεταφυσικῆς στὴ Νεότερη Σκέψη*, Ἀθήνα («Γνώση») 1983.

χάρτης του: συνοψίζει τις θεμελιώδεις ιδιαιτερότητες που τοποθετούν τη μετα-ρωμαϊκή Δύση στους αντίποδες του έλληνικού και του εκκλησιαστικού «τρόπου».

Στή σύνολη ανθρώπινη ιστορία δεν πρέπει να υπήρξε πριν από τον Αύγουστινο βιβλίο, που να υποτάσσει ακόμα και τη μεταφυσική αναζήτηση του ανθρώπου (τη δίψα του για την αλήθεια, για την «κατ' αλήθειαν» ύπαρξη) στην προτεραιότητα των κριτηρίων χρησιμότητας, στην ωφελιμοθρία. Ακολουθώντας με συνέπεια την αὐθεντία του βιβλίου *De utilitate credendi*, ο μὲν Ρωμαιοκαθολικισμός κατέστησε τη χρησιμοθρία αὐτονόητο «νόημα» (αἰτία και σκοπὸ) τῆς θρησκευτικῆς πρακτικῆς — ἔφτασε νὰ προσφέρει και τὴν ἐξαγορὰ μὲ χρήματα τῆς «σωτηρίας» (αἰώνιας ἐξασφάλισης) τοῦ ατόμου. Ὁ δὲ Προτεστантиσμός ἀνέδειξε τὴν χρησιμοθρία σὲ ὁλοκληρωμένο σύστημα κανονιστικῶν ἀρχῶν ρυθμιστικῶν κάθε λεπτομέρειας τοῦ ατομικοῦ βίου και κάθε θεσμικῆς λειτουργίας τῆς συλλογικότητας. Ἀλλὰ και τὰ ἀποδεσμευμένα ἀπὸ θρησκευτικὲς ἐπιρροὲς ρεύματα-κινήματα-τάσεις στὴ Δύση, ὅπως ὁ Διαφωτισμός και εὐρύτερα ἡ φυσιοκρατία, προϋποθέτοντας τὴν θρησκευτικὰ ἐμπεδωμένη (δηλαδὴ τὴν αὐγουστίνηα) χρησιμοθρία, νοηματοδότησαν τὴν ἐκρηκτικὴν ἱστορικὴν της μεγαλουργία: τὴ «βιομηχανικὴ ἐπανάσταση», ἀρχικά, και τὴν παγκόσμια, στὴ συνέχεια, ἀπολυταρχία τῶν κριτηρίων τῆς τεχνολογικῆς προόδου.

Ἡ δυναμικὴ παγκοσμιότητα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσης βεβαιώνει τὴν ἀκαταμάχητη γοητεία ποὺ αὐτὸς ἀσχεῖ σὲ πανανθρώπινη κλίμακα — «κατάπιε» (σφετερίστηκε και ὑπέταξε ἢ ὑποκατέστησε και ἐξαφάνισε) θαυμαστούς πολιτισμούς (ὄχι μόνο τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ και τῆς Κίνας, τοῦ Θιβέτ, τῶν Ἰνδιῶν). Ποιὰ ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς ἀκαταμά-

χρητης δυναμικῆς; Λέμε ὅτι ὁ πολιτισμός γεννιέται ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν ἐνστικτωδῶν ἐνορμήσεων τοῦ ἀνθρώπου²³, εἶναι καρπὸς τῆς ὅποιας ἐλευθερίας κατορθώνουμε ἀπὸ τὶς ἀναγκαιότητες ποὺ δυναστεύουν τὴ φύση μας — χάρις σὲ αὐτὴ τὴ (σχετικὴ πάντοτε) ἀποδέσμευση συγκροτοῦμε ὀργανωμένες συλλογικότητες «κοινωνίας τῆς χρείας». Ὅμως, ὁ πολιτισμός τῆς Δύσης θεμελιώνεται στὸ ἀκριβῶς ἀντίστροφο κατόρθωμα: Ἀξιοποιεῖ τὸ κατεξοχὴν ἀτομοκεντρικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς: τὴ διάνοια (*facultas rationis*), προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσει στὸ ἄτομο, μέσω τῆς κοινῆς μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα ὀρθολογικῆς συν-εννόησης, τὶς ἀναγκαῖες συμβάσεις γιὰ τὴν πληρέστερη δυνατὴ ἱκανοποίηση τῶν ἐνστικτωδῶν ἐνορμήσεων, μὲ χρησιμοθηρικὴ ἐξασφάλιση τῆς συλλογικῆς συνοχῆς.

Ἔτσι, στὸ δυτικὸ «παράδειγμα», τὸ ἄτομο κατοχυρώνει τὴν πληρέστερη και πολυποικιλότερη (ἀπὸ ὅσες γνώρισε ποτὲ ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία) ἱκανοποίηση τῶν ἐνορμήσεων αὐτοσυντήρησης, κυριαρχίας, ἡδονῆς, ἐξαγοράζοντας τὴν ἱκανοποίηση μὲ τὴν πειθάρχησή του σὲ κοινὴ σύμβαση (: «κοινωνικὸ συμβόλαιο», Σύνταγμα). Ἡ πειθάρχηση εἶναι ἀποτέλεσμα ἀτομικῆς διανοητικῆς ἐπιλογῆς και ἀτομικῆς βουλευτικῆς συγκατάθεσης. Καὶ ἡ σύμβαση ἐξισορροπεῖ ὀρθολογικὰ (χρηστικά, ὠφελιμιστικά) τὴν ἀτομικὴ ἀπαίτηση, ὡς «δικαίωμα», μὲ τὴν κοινὴ ἀνάγκη, ὡς «ἀπαγόρευση». Αὐτὸ τὸ μοντέλο τρόπου τοῦ βίου ἐμφανίστηκε γιὰ πρώτη φορὰ ὀργανωμένο σὲ λογικὸ σχῆμα στὸ βιβλίο τοῦ Αὐγουστίνου *De utilitate credendi*. Εἶναι ἡ μεταποίηση τοῦ βαρβαρικοῦ, πρωτόγονου ἀτομοκεντρισμοῦ σὲ θαυμαστὸ

23. Sigmund FREUD, *Das Unbehagen in der Kultur*, Wien (Internationaler Psychoanalytischer Verlag) 1930.

για την αποτελεσματικότητά του συνδυασμό νοησιαρχίας και νομικισμού — στοιχείο ταυτότητας της μεταρωμαϊκής Δύσης.

Βέβαια, το καίριο μειονέκτημα του αὐγουστίνειου σχήματος είναι ότι παγιδεύει την εξισορρόπηση («δικαιώματος» και «ἀπαγόρευσης» στην ἀναπότρεπτη πόλωση υποκειμενικότητας και ἀντικειμενικότητας της ἀλήθειας. Για τὸν Αὐγουστίνου τὸ «κλειδί» ἐξισορρόπησης εἶναι ἡ ὠφελιμότητα (*utilitas*): σώζει τόσο τὴ νοησιαρχία ὅσο καὶ τὴ βουλησιαρχία, δηλαδή τὶς βασικὲς συντεταγμένες τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ, καταφάσκοντας τὴν προτεραιότητα (ἐναντι καὶ τῶν δύο) τοῦ ὠφελιμισμού. Θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιήσει κανεὶς μεταφορικὰ (ὄχι κυριολεκτικὰ) τὴ διατύπωση ὅτι: ὁ ὠφελιμισμὸς εἶναι ἡ «οὐσία» (ὁ πυρήνας, ἡ ταυτότητα) τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ, ἡ νοησιαρχία καὶ ἡ βουλησιαρχία οἱ «ἐνέργειες» (τρόποι) μὲ τὶς ὁποῖες ἐνεργεῖται ὁ ἀτομοκεντρισμός. Ὅμως ἡ παγίδευση στὴν πόλωση υποκειμενικότητας-ἀντικειμενικότητας δὲν αἶρεται, ὁ Αὐγουστίνος ὑποχρεώνεται νὰ καταφύγει σὲ «λύσεις» ἄκρως προβληματικὲς στὴν ἱστορικὴ τους ἐφαρμογή:

Πῶς θὰ ἰσοροπήσουμε τὴν ὑποκειμενικότητα καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα, προκειμένου νὰ διακρίνουμε τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὸ ψέμα, τὸ δίκαιο ἀπὸ τὸ ἄδικο (γιὰ νὰ ὀργανώσουμε τὴ συνύπαρξη, τὴ συλλογικότητα); Ὁ Αὐγουστίνος, στὸ *De utilitate credendi*, ἀπαντᾷ προσδιορίζοντας τέσσερις ἀρχές: Πρώτη ἀρχή, τὸ δίκαιο τῆς πλειοψηφίας (: ἡ ἀλήθεια βρίσκεται μὲ τὸ μέρος τῶν πολλῶν, τῆς ἀριθμητικῆς πλειονότητας). Δεύτερη ἀρχή, τὸ δίκαιο τῆς αὐθεντίας (: ἡ ἀλήθεια ἀντλείται ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ τῆς διάνοιας καὶ τῆς βούλησης σὲ μιὰν αὐθεντία, κοινὰ ἢ κατὰ πλειοψηφία ἀποδεκτὴ). Τρίτη ἀρχή, τὸ δίκαιο τοῦ ὠφελίμου ἀπο-

τελέσματος (: ἡ ἀλήθεια τεκμαίρεται ἀπὸ τὸ ποσοστὸ ὠφελιμότητος τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς). Τέταρτη ἀρχή, τὸ δίκαιο τῶν ἀκαταμάχητων ἀποδείξεων (: ἡ ἀλήθεια προκύπτει ἀπὸ τὴ μεθοδικὴ συνέπεια τῶν συλλογισμῶν ποὺ τὴ βεβαιώνουν)²⁴.

ε. Μετρητὴ ἡ ἀλήθεια – ποσοτικὰ τὰ κριτήρια

Ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς παραπάνω ἀρχὲς ἦταν γνωστὴ καὶ στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα²⁵, ἀλλὰ ὡς ἀρχὴ ὑπηρετικὴ τοῦ πολιτικοῦ ἀθλήματος, ἀθλήματος ἀληθείας — ὄχι ὑπηρετικὴ τῆς ὠφελιμότητος. Προεῖχε γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἡ ἀνάγκη νὰ εἶναι ὁ κοινὸς βίος τὸ ἀποτέλεσμα μετοχῆς ὅλων στὴν εὐθύνη τῶν ἀποφάσεων γιὰ τὴν «κοινωνίαν τῆς χρείας», νὰ μετέχουν ὅλοι οἱ πολῖτες «κρίσεως καὶ ἀρχῆς». Ἐνδιέφερε νὰ μετέχουν ὅλοι καὶ ὄχι μόνο οἱ κατάλληλοι καὶ ἱκανοὶ (νὰ μετέχουν στὰ κοινὰ κατὰ ἀριθμὸν ἀλλὰ μὴ κατ' ἀξίαν²⁶), ἐπειδὴ στόχος δὲν ἦταν ἡ παραγωγὴ ὠφελιμότητος ἀλλὰ ἀλήθειας: Ἡ μετοχὴ ἦταν αὐτοσκοπός, ἦταν ἡ πραγμάτωση-φάνερωση τῆς πόλεως, τῆς δημοκρατίας, δηλαδή τοῦ κατ' ἀλήθειαν βίου.

Ἦταν αὐτονόητο γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὅτι, ὅπου ἄθλημα

24. Βλ. καὶ Σχέδιασμα Εἰσαγωγῆς στὴ Φιλοσοφία, §19.

25. Βλ. Μ.Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία, Ἡράκλειο (Π.Ε.Κ.) ³2004, σελ. 331 κ.έ. — Christian MANN, Politische Partizipation und die Vorstellung des Menschen als zoon politikon, στὸν τόμο: *Démocratie Athénienne - Démocratie moderne: Tradition et influences*, Genève (Fondation Hardt) 2010, σελ. 51-86.

26. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά Ζ2, 1317b 3-7: τὸ δίκαιον τὸ δημοτικὸν τὸ ἴσον ἔχειν ἐστὶ κατὰ ἀριθμὸν ἀλλὰ μὴ κατ' ἀξίαν, τούτου δ' ὄντος τοῦ δικαίου τὸ πλῆθος ἀναγκαῖον εἶναι κύριον, καὶ ὅ τι ἂν δόξη τοῖς πλείοσι, τοῦτ' εἶναι τέλος καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ δίκαιον.

έκεῖ καὶ ἐνδεχόμενον ἀποτυχίας — αὐτονόητο νὰ κάνει καὶ λάθη ἢ πλειοψηφία, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀλάθητη. Ἀλλὰ ἐπειδὴ ὡς ἀλήθεια λογάριάζαν τὸ *κοινωνεῖν*, τὸ κοινὸ πολιτικὸ ἄθλημα²⁷ (ὅχι τὶς ὠφέλιμες-χρήσιμες ἐπιπτώσεις τοῦ ἀθλήματος), πρώτη κατὰ προτεραιότητα ἀνάγκη δὲν ἦταν ἡ εὐθυκρισία καὶ δικαιοκρισία, ἦταν ἡ κατάκτηση τῆς ἀλήθειας, δηλαδὴ ἡ πραγμάτωση καὶ φανέρωση τῆς πόλεως. Ὁ τρόπος τῆς πόλεως, ὁ πολιτικὸς βίος, ἦταν ὁ τρόπος τῆς ἀληθείας, ἐπειδὴ ἦταν τρόπος τῶν κατὰ λόγον σχέσεων, τρόπος τῆς ἀθάνατης κοσμιότητος τοῦ σύμπαντος. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ μετοχὴ σὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἦταν γεύση ἀθανασίας, τιμὴ μέθεξης στὴν ἀλήθεια — ἀδιανόητο νὰ τὴν ἐκλάβουμε σὰν ἀτομικὸ «δικαίωμα», ἐξασφάλιση τῆς ἐγωκεντρικῆς (νοησιαρχικῆς-βουλησιαρχικῆς) αὐτονομίας ἔναντι ἐνδεχόμενων ἀπολυταρχικῶν διακυβερνήσεων.

Ὅταν ὅμως πρόκειται ὅχι γιὰ τὴ δυναμικὴ τοῦ ἀθλήματος ἀλλὰ γιὰ τὸν ὅρισμό τῆς ἀλήθειας (ἐντοπισμὸ τοῦ στόχου τοῦ ἀθλήματος) τότε οἱ Ἕλληνες ἀπαιτοῦν ὁμογνωμία, ὁμοδοξία, ὁμοφρονία — προϋποτίθεται νὰ ὁμοδοξοῦσι πάντες καὶ νὰ ἐπιμαρτυρῇ ἕκαστος. Ὅποιος περὶ τῆς ἀληθείας ἔχει ἰδίαν φρόνησιν, αὐτονόητα ἐγκαταλείπει τὸ ἄθλημα, φεύγει ἀπὸ τὴν πόλη.

Ὁ Αὐγουστίνος, ἀγνοώντας τὴν ἐλληνικὴ ταύτιση τοῦ *κοινωνεῖν* μὲ τὸ ἀληθεύειν, βρίσκει στους ἀντίποδες καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐκδοχῆς τῆς πλειοψηφίας: Ἡ ἀλήθεια γιὰ τὸν Αὐγουστίνον (καὶ γιὰ τὸν πολιτισμὸ τῆς Δύσης) δὲν εἶναι

27. Καθ' ὅ,τι ἂν κοινωνήσωμεν, ἀληθεύομεν, ἂ δὲ ἂν ιδιάσωμεν, ψευδόμεθα: ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, DIELS-KRANZ, *Fragmenta...*, τόμ. I, σελ. 148, 29-30. — Πολίτης ἀνὴρ τὸν κοινὸν τῆς πόλεως κόσμον σφίζων καὶ κτῶμενος: ΠΛΑΤΩΝ, *Νόμοι* Η, 846d 5-6.

τρόπος, εἶναι ἀτομικὴ κατανόηση, ἀτομικὴ ἐκδοχὴ, πεποίθηση-πίστη, ἐπιλογή. Καὶ ὅταν ἡ καταμετρημένη πλειονότητα (ἀποδεδειγμένη ἀριθμητικὰ ὡς πλειονότητα) συναινεῖ ἢ συμπίπτει μὲ τὴν ἀτομικὴ γνώμη, τότε ἡ συναινέσῃ τῆς λειτουργεῖ σὰν ἐγγύηση ἀντικειμενικότητος τῆς ἀτομικῆς γνώσης καὶ γνώμης. Ἔτσι, τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸν Αὐγουστίνον τὴν καθορίζουν μέτρα ποσοτικά, γίνεται ἡ ἀλήθεια συνάρτηση ποσοτικῶν μεγεθῶν²⁸ — καὶ τὰ ποσοτικὰ μεγέθη λειτουργοῦν πάντοτε ὡς μέτρα ἐξουσιαστικῆς ἰσχύος.

Ἡ ἐκδοχὴ τῆς ἀλήθειας ὡς ἀλάθητης γνώσης καὶ γνώμης, ὡς ἀντικειμενικοῦ δεδομένου, μετατρέπει ἀναπότρεπτα τὴν ἀλήθεια σὲ ὄπλο ἐπιβολῆς τοῦ κατόχου τῆς ἀλήθειας πάνω στοὺς μὴ κατόχους τῆς ἀλήθειας — στὸ ὄνομα τῆς ἀλήθειας ὁ κάτοχός τῆς ἀσκεῖ ἐξουσία, καὶ ὅταν ὁ ἐξουσιαστής ἐκπροσωπεῖ ἢ ἐνσαρκώνει τὸ ἀλάθητο, ἡ πρακτικὴ τῆς ἐξουσίας του εἶναι ὁ ὀλοκληρωτισμός. Ἐπιβεβαίωση αὐτοῦ τοῦ κανόνα βρίσκει κανεὶς στὴν πρακτικὴ ἐπιβολῆς κάθε ιδεολογίας.

Ἀλλὰ καὶ χωρὶς τὴν ἀξίωση τοῦ ἀλαθήτου, ἡ αὐγουστίνεια ἐκδοχὴ τῆς πλειοψηφίας, μὲ μόνη τὴν ποσοτικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἐγκρίσεων, ἐπιτρέπει νὰ ἀγνοοῦνται, νὰ παρακάμπονται ἢ καὶ νὰ καταπιέζονται οἱ μειοψηφίες. Δὲν εἶναι καθόλου σπάνιο στὴν ἱστορία τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» ἡ πλειοψηφία νὰ κατασκευάζεται: ἡ ἐξασφάλισή τῆς νὰ προκύπτει ὅχι ὡς ἀποτέλεσμα ἐλεύθερης, ἀνεμπό-

28. Ποσοτικὰ μέτρα θὰ καθορίσουν καὶ τὴν ἐκδοχὴ τῆς καθολικότητος γιὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, μετὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς στή φραγκικὴ κυριαρχία — ὅπως θὰ δοῦμε σὲ ἐπόμενες σελίδες. Ἡ καθολικότητα θὰ κατανοηθεῖ, ποσοτικά-γεωγραφικά, σὰν παγκοσμιότητα, στοὺς ἀντίποδες τῆς ἐλληνικῆς-ἀριστοτελικῆς ἐκδοχῆς τοῦ καθόλου ὡς πληρώματος, ὀλοκληρωμένης πραγματοποίησης τοῦ ὑπαρκτοῦ.

διστης έκφρασης της γνώμης-κρίσης-βούλησης των πλειόνων, ἀλλὰ ἀπὸ ἰδιοτελεῖς μεθοδεύσεις, μηχανορραφίες, ἐν-τεχνη παραπλάνηση των πολιτῶν, «μαγειρευμένες» ἐκλογικὲς νομοθεσίες, κ.ἄ.ἄ. Ἐνσαρκη στὸ πολιτικὸ σύστημα τῆς «ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας» ἡ ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας στὴ δυτικὴ Νεωτερικότητα ἦταν, σίγουρα, ἓνα λυτρωτικὸ ἀντίδοτο στὸν αὐταρχισμό καὶ στὴν αὐθαιρεσία τῆς ἐξουσίας (μοναρχίας, ὀλιγαρχίας, ἐλέω Θεοῦ βασιλείας, φεουδαρχίας, ταξικῶν προνομίων) στὴ διάρκεια των «σκοτεινῶν μέσων αἰώνων» ποὺ προηγήθηκαν. Ἀλλά, οὔτε ἡ «ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας» οὔτε ἡ «ἀρχὴ τοῦ ὠφελίμου ἀποτελέσματος», ἀφομοιωμένες καὶ οἱ δυὸ στὴ νοο-τροπία τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, μπόρεσαν νὰ ἀποτρέψουν τὴν ἀύχνητικὴ δυναμικὴ τῆς ἀπανθρωπίας ποὺ ὑπάρχει ἐγγενῶς στὸ αὐγουστίνειο «παράδειγμα».

5

Ἐπιπτώσεις στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία

Ἀπὸ τὸν Αὐγουστίνου ἀντλοῦνται οἱ προϋποθέσεις, εἶναι προφανές, γιὰ τὴ μεταποίηση τοῦ βαρβαρικοῦ ὠφελιμισμοῦ των ἐποίκων τῆς Δύσης σὲ θεωρητικὴ-καταστατικὴ θεμελίωση καινούργιου «παράδειγματος». Προϋποθετικές συντεταγμένες τῆς μεταποίησης: ἡ κατὰ προτεραιότητα ἐμπιστοσύνη στὴν ἀτομικὴ διάνοια καὶ ἡ ταύτιση τῆς ψυχολογικῆς συγκατάθεσης μὲ τὴ γνωστικὴ βεβαιότητα. Στόχος: τόσο ἡ ἐγκόσμια χρησιμοθηρία ὅσο καὶ ἡ μετὰ θάνατον αἰώνια ἐγωτικὴ ἐξασφάλιση.

Δώδεκα αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸν Descartes, ὁ Αὐγουστίνος εἶχε ἀναδείξει τὸ cogito (τὴ βεβαίωση τῆς ὑπαρξης ἀπὸ μόνη τὴ σκέψη) σὲ στοιχεῖο καθοριστικὸ μιᾶς δυτικῆς διαφοροποίησης ἀπὸ τὸν «τρόπο» των Ἑλλήνων καὶ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας¹.

Στὴ δική του ἰδεοληπτικὴ ὑπεράσπιση τοῦ «ἀπόλυτου

1. Βλ. Étienne GILSON, *Étude sur le rôle de la pensée médiévale dans la formation du système cartésien*, Paris (Vrin) 1975, σελ. 191 κ.ε.: Le cogito et la tradition augustinienne. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Introduction à l'étude de Saint Augustin*, σελ. 53-55. — Martin GRABMANN, *Geschichte der scholastischen Methode*, 1. Band, Graz (Akademische Verl.) 1957, σελ. 133. — M.-D. CHENU, *La théologie comme science au XIII siècle*, Paris (Vrin) 1969, σελ. 93 κ.ε. — Σχεδιάσμα Εἰσαγωγῆς στὴ Φιλοσοφία, §21.

προορισμού» (praedestinatio) και στη μαχητική αξιοποίηση αυτής της ιδεολογίας από τον Καλβίνο, αποδίδεται τεκμηριωμένα ή γένεση του φαινομένου που ονομάστηκε «συσσώρευση του κεφαλαίου» (Akumulation des Kapitals), δηλαδή ή καταγωγική αφετηρία του καπιταλισμού².

Στόν μανιχαϊστικό δυαλισμό που είναι έκδηλος σε κάθε παραμικρή πτυχή των συγγραφών του Αύγουστίνου, αποδίδεται, επίσης τεκμηριωμένα, ή κυρίαρχη στις δυτικές (και δυτικού τύπου) κοινωνίες συμπλεγματική απαξίωση της σεξουαλικότητας, ή βασανιστικά ένοχική έκδοχή της³.

Η νοησιарχία, ή αντικειμενικά (νομικά-ήθικιστικά) καθοριζόμενη «σωτηρία», ο δυαλισμός (άντίθεση υλικότητας-πνευματικότητας) με προϋποθετική την απαξίωση του σώματος, είναι βασικά γνωρίσματα θρησκαιοποίησης του εκκλησιαστικού γεγονότος και είναι όλα κατάφωρα στους

2. Max WEBER, *Die protestantische Ethik I*, Eine Aufsatzsammlung, Hamburg (Siebenstern-Verl.)³1973. — R.H. TAWNEY, *Religion and the Rise of Capitalism*, Penguin Books, ¹¹1975. — R.W. SOUTHERN, *Western Society and the Church in the Middle Ages*, Penguin Books, ⁵1976. — Philippe BESNARD (éd.), *Protestantisme et Capitalisme, La controverse postweberienne*, Paris (Armand Colin) 1970. — Amintore FANFANI, *Cattolicesimo et protestantesimo nella formazione storica del capitalismo*, Milan (Vita e pensiero) ²1944. — Χρ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Το πραγματικό και το φαντασιώδες στην Πολιτική Οικονομία*, Αθήνα («Δόμος») ³2006. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Όρθος λόγος και κοινωνική πρακτική*, Αθήνα («Δόμος») ⁴2006.

3. Βλ. Peter BROWN, *Augustine: Sexuality and Society*, στο βιβλίο του (κεφ. 19) *The Body and Society – Men, Women and sexual Renunciation in Early Christianity*, London-Boston (Faber and Faber) ³1990. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Augustine of Hippo*, Univ. of California Press, 1967. — Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ – Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Αύγουστίνος - Παύλος - Νόμοι: Το πρόβλημα της ανθρωπίνης σεξουαλικότητας, στον τόμο: 'Ο Αύγουστίνος στη δυτική και στην ανατολική παράδοση*, Θεσ/νίκη (Πουρνάρας) 2012 – όπου και ενδιαφέρουσα βιβλιογραφία. — Jacques LE GOFF, *Η Εύρωπη γεννήθηκε τον Μεσαίωνα*, σελ. 121, 147, 169.

θεολογικούς αυτόσχεδιασμούς του Αύγουστίνου. Με την ισοποίηση του Αύγουστίνου από τον Καρλομάγνο και την ανάδειξή του, στη σύνολη βαρβαρική Δύση, σε λάβαρο πολεμικής αντιπαράθεσης προς την έλληνορωμαϊκή οίκουμένη⁴, ή επιδιωκόμενη ιστορικο-πολιτική αυτόνομηση της Δύσης από τον «τρόπο» της Ανατολής μεταποιεΐται σε πολιτισμική αντίθεση και αντιπαλότητα. Και έπειδή το πρωταρχικό πεδίο κάθε πολιτισμικής διαφοροποίησης είναι καταρχήν ή μεταφυσική (το έμπεδωμένο σε τρόπο βίου «νόημα») ή «μη-νόημα» της ύπαρξης και της συνύπαρξης), ιδιαίτερότητα της Δύσης αναδειχνεται ή θρησκαιοποίηση του Χριστιανισμού και ιδιαίτερότητα του έλληνορωμαϊκού κόσμου ή έμμονή στο εκκλησιαστικό γεγονός, στο άθλημα του *κοινωνείν-άληθεύειν*.

Η πολιτισμική διαφορά θεσμοποιεΐται ιστορικά με το *Σχίσμα* (867 το πρώτο, 1054 το όριστικό) και ή επιθετική αντιπαλότητα φτάνει στο κορύφωμά της με την άλωση και φρικώδη καταστροφή της Κωνσταντινούπολης από τους

4. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τον 9ο ως τον 13ο αιώνα εμφανίστηκε στη Δύση μια δεκάδα, το λιγότερο, συγγραμμάτων με τον κοινό τίτλο: *Contra errores Graecorum* (Κατά των πλανών των Έλλήνων) — ή μειονεξία έκφραζόταν με επιθετικότητα, χλευασμό, αλλά και βαθύτατο μίσος-για τους Έλληνες. Ήταν οι αντίπαλοι, ο ανέφικτος για τους Δυτικούς πολιτισμός τους έπρεπε να καταγγελθεί σαν πολιτισμός πλάνης: Χρ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Όρθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα («Δόμος») ⁶2006, σελ. 34. — Βλ. και Έλ. ΓΑΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Γιατί το Βυζάντιο*, Αθήνα («Έλληνικά Γράμματα») 2009, σελ. 93, 114, 137, 139, 222, 229, 250. — Ζ. ΟΥΝΤΑΛΤΣΟΒΑ – Γ. ΛΙΤΑΒΡΙΝ – Ι. ΜΕΝΤΒΙΕΝΤΕΦ, *Βυζαντινή Διπλωματία*, Αθήνα («Έλληνικά Γράμματα») 1995, σελ. 121. — Χαραλ. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Βυζαντινή ύψηλή στρατηγική*, Αθήνα (Έκδ. «Ποιότητα») 2000, σελ. 175. — David NICHOLAS, *Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου*, Αθήνα (ΜΙΕΤ) 2000, σελ. 388, 394, 398. — M.-D. CHENU, *Contra errores Graecorum*, στο βιβλίο του: *Introduction à l'étude de Saint Thomas d'Aquin*, Paris (Vrin) 1974, σελ. 294-295.

Δυτικούς, τὶς ὁρδὲς τῆς Τέταρτης Σταυροφορίας (1204)⁵. Σὲ αὐτὴ τὴ χρονολογία καταλύεται πολιτικο-στρατηγικὰ ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, ὅχι στὰ 1453 ποὺ τὰ ὀθωμανικὰ στίφη τὴν κατακτοῦν, εὐάλωτη πλέον λεία. Στούς δύο ἐπόμενους αἰῶνες, ἀνάμεσα στὴν ἐπανάκτηση τῆς Πόλης ἀπὸ τὸν στρατηγὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους τῆς Νικαίας Ἀλέξιο Στρατηγόπουλο, τὸ 1261, ὡς τὴν ὀριστικὴ ὑποδούλωσή της στὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ, τὸ 1453, ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ κοινοπολιτεία δίνει τὰ τελευταῖα στὴν ἱστορία της δείγματα τῆς πολιτισμικῆς της διαφορᾶς καὶ ταυτότητας — ἐκπληκτικῆς ὠριμότητος φιλοσοφικὸ λόγο, ἀνυπέρβλητα καλλιτεχνήματα νωπογραφίας καὶ ψηφιδωτοῦ, ὑψηλὲς ἐπιδόσεις στὰ μαθηματικά, στὴν ἀστρονομία, στίς τεχνικὲς ἐφαρμογές⁶. Ἀλλὰ ὁ στόχος τῆς Τέταρτης Σταυροφορίας θὰ ὀλοκληρωθεῖ καὶ παγιωθεῖ μὲ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση: ὁ Ἑλληνισμὸς θὰ βγεῖ ἀπὸ τὴ σκηνὴ τῆς Ἱστορίας ὀριστικά, τὸ αὐγουστίνειο «παράδειγμα» θὰ καταστεῖ μονόδρομος γιὰ τὴν Εὐρώπη καὶ τὸν κόσμος, δίχως ἐναλλακτικὴ πρόταση καὶ δίχως κριτικὸ ἔλεγχο.

Εἶναι ἀποκαλυπτικὴ ἡ ἀπερίφραστη ὁμολογία τοῦ Jacques Le Goff: «Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸ 1453...

5. Βλ. D.M. NICOL, Ἡ τέταρτη σταυροφορία, στὸν τόμο Ἡ Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ, τόμ. Α, Ἀθήνα (Ἐκδ. «Μέλισσα») 1979, σελ. 222-259 (πολὺ κακὴ μετάφραση τοῦ ἔργου: *The Cambridge Medieval History*, vol. IV: *The byzantine empire*, edited by J.M. HUSSEY, Cambridge Univ. Press, 1966). — Ἑλ. ΓΑΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Γιὰ τὸ Βυζάντιο*, σελ. 93, 114, 137, 139. — Steven RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity*, Cambridge Univ. Press, 1968, σελ. 12, 210.

6. Βλ. Steven RUNCIMAN, Ἡ τελευταία βυζαντινὴ ἀναγέννηση, Ἀθήνα («Δόμος») 1980.

εἶναι ἡ ἄρση μιᾶς ἀναπηρίας γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐνότητα. Βέβαια, ἡ ὀρθόδοξη θρησκεία διατηρεῖται ὡς σήμερα στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Εὐρώπης, ὅμως δὲν συνδέεται πιά μὲ τὸ διπλὸ κέντρο πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐξουσίας ποὺ ἦταν ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Ἕνα ἐνδεχόμενο ἐμπόδιο γιὰ μιὰ μελλοντικὴ ἐνωμένη Εὐρώπη ἄρθηκε παραδόξως τὸ 1453»⁷.

Γιὰ τοὺς «ἐν ἐπιγνώσει» Δυτικούς ὁ Ἑλληνισμὸς (ὁ ἐκκλησιαστικὸς Ἑλληνισμὸς, οἱ «Γραικοὶ») ἦταν, σαφέστατα, ἐμπόδιο στὴν κυριαρχία τοῦ ἀτομοκεντρικοῦ «τρόπου» σὲ ὀλόκληρη τὴν εὐρωπαϊκὴ ἥπειρο: Ὁ θεσμικὰ-πολιτικὰ συγκροτημένος πολιτισμὸς τοῦ *κοινωνεῖν-ἀληθεύειν* (ὁ ἐκκλησιαστικὸς «τρόπος»), ὅχι ὁ θρησκευοποιημένος («χριστιανισμὸς») συνιστοῦσε ὅπωςδῆποτε «ἀναπηρία» γιὰ μιὰν εὐρωπαϊκὴ ὀλοκλήρωση μὲ αὐγουστίνειες προδιαγραφές. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ δυτικοῦ μοντέλου εὐρωπαϊκῆς πολιτισμικῆς ὁμοειδίας ἐξουδετέρωσε ἡ τουρκικὴ κατάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς μετοχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Ἱστορία.

Μοναδικὸς διαχειριστὴς τοῦ πολιτισμοῦ στὴν Εὐρώπη ἡ μετα-ρωμαϊκὴ Δύση διεθνοποίησε τὴν αὐγουστίνεια θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Οἱ διαφορὲς ποὺ προέκυψαν ἀπὸ ποικιλότροπες ἐρμηνεῖς τοῦ εὐαγγε-

7. ...la prise de Constantinople en 1453 est fortement ressentie par les Européens, surtout par les élites, comme... la levée d'un handicap pour l'unité européenne; car si la religion orthodoxe se maintient jusqu'à aujourd'hui à l'est de l'Europe, elle n'est plus liée à ce double centre de pouvoir politique et religieux qu'était l'Empire byzantin. C'est un obstacle éventuel à une future Europe unie qui est paradoxalement levé en 1453: σελ. 258-259.

λίου της Ἐκκλησίας, κυρίως μετὰ τὴν ἀνταρσία τῆς Μεταρρύθμισης, ἀλλὰ καὶ οἱ τοπικοῦ-γεωγραφικοῦ ἢ ἐποχιακοῦ-πολιτιστικοῦ χαρακτήρα ἰδιαιτέρωτες στὴν ἔκφραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας, ἀναγνωρίστηκαν ὡς «ὁμολογιακές», καθαρὰ ἰδεολογικὲς ἢ τελετουργικὲς (rituelles) ἰδιομορφίες, μὲ θεσμικὴ αὐτονομία. Ὁ Αὐγουστίνος εἶχε σαφέστατα ταυτίσει τὴν πίστη μὲ τὴν ἀτομικὴ νοητικὴ καὶ ψυχολογικὴ πεποίθηση καὶ τὴ γνώση κυρίως ἢ καὶ ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν κατανόηση — ἀγνοοῦσε ὅτι στὰ ἑλληνικὰ ἡ πίστη σήμαινε ἐμπιστοσύνη, ὄχι νοητικὴ ἢ ψυχολογικὴ πρόσληψη, καὶ ἡ γνώση σήμαινε τὴν ἐμπειρία τῆς σχέσης μὲ τὸ γνωριζόμενο. Ὅτι καὶ στίς δύο περιπτώσεις δὲν πρόκειται γιὰ ἀτομικὴ (φυσικὴ) ἱκανότητα ἢ ἀτομικὸ βουλητικὸ κατόρθωμα, ἀλλὰ γιὰ ἄθλημα ἐλευθερίας ἀπὸ τίς προδιαγραφές τῶν φυσικῶν ἀτομικῶν δεδομένων, ἄθλημα σχέσης, δηλαδὴ αὐθυπέρβασης — μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς διακινδύνευσης ποὺ προϋποθέτει τὸ ἄθλημα.

Ἡ «ὁμολογιακὴ» ἐκδοχὴ τῆς πίστεως, ἡ ἀλλοτριώσή της σὲ ἀτομικὴ νοητικὴ βεβαιότητα, ψυχολογικὰ ἐδραιωμένη πεποίθηση, καταστατικὰ ἐπιβεβλημένη παραδοχὴ, ἀντικειμενοποιεῖ τὴν πίστη σὲ «κανόνες», «ἀξιώματα», «ἀρχές» (regulae, axiomata, principia⁸). Εἰδωλοποιεῖται ἡ γλωσσικὴ διατύπωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας, αὐτονομεῖται τὸ σημαῖνον: παραπέμπει στὸν ἑαυτό του καὶ ὄχι στὸ

8. Βλ. Μ.-D. CHENU, *La théologie comme science au XIIIe siècle*, Paris (Vrin) ³1969, σελ. 20 — ὁλόκληρο αὐτὸ τὸ μικρὸ μελέτημα εἶναι θεμελιῶδες γιὰ τὴν κατανόηση τῆς μεσαιωνικῆς, νεωτερικῆς καὶ σύγχρονης Δύσης, ἴσως τὸ πιὸ διορατικὸ-ἀποκαλυπτικὸ ἀπὸ τὴ σχετικὴ διεθνή βιβλιογραφία. Ἄν κάποτε τὸ μονοδιάστατο παγκοσμιοποιημένο σήμερον αὐγουστίνειο «παράδειγμα» καταρρεῖ, μοιάζει λογικὰ πιθανὸ οἱ τότε ἐνήμεροι νὰ ἀναγνωρίσουν στὸ μικρὸ αὐτὸ μελέτημα ἕναν καίριον συντελεστὴ τῆς κατάρρευσης.

σημαινόμενο, γίνεται αὐταξία, δηλαδὴ εἶδωλο — γίνεται «δόγμα». Τὸ δόγμα εἶναι μιὰ διακήρυξη, εἶναι «ὁμολογία» ποὺ, ἂν θέλουμε νὰ κερδίσει τὸ ἐγὼ μας τὴν αἰώνια, ἀτελεύτητη παράταση τῆς ὑπαρξῆς του, ὀφείλουμε νὰ τὴ θεωροῦμε ἀλάθητη, εἴτε τὴν καταλαβαίνουμε εἴτε ὄχι καὶ πάντως ἄσχετα μὲ τὴν ἐμπειρία μας, τὴ μετοχὴ μας στὸν τρόπο τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ παγκοσμιοποίηση τοῦ αὐγουστίνειου «παραδείγματος» (τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ, τῆς νοησιαρχίας, τοῦ νομικισμοῦ ποὺ τὸ συνιστοῦν), ἔχει ἀλλοτριώσει τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, τὸ ἔχει κατατμήσει σὲ μιὰ πληθώρα «ὁμολογιῶν», δηλαδὴ ἰδεολογικῶν ἐκδοχῶν ποὺ ἀντλοῦν ταυτότητα ὄχι ἀπὸ τὴν ἐμπειρία κάποιου τρόπου (τῆς ὑπάρξεως), ἀλλὰ ἀπὸ ἰδεολογικὲς διαφοροποιήσεις δογματικῶν ἀφορισμῶν. Καὶ κατὰ τὸ πρότυπο τῆς ἰδεολογικοποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου διαμορφώνεται, μέσα στὸ παγκοσμιοποιημένο δυτικὸ «παράδειγμα», κάθε πρόταση φιλοσοφικοῦ, ἠθικοῦ, πολιτικοῦ χαρακτήρα, ποὺ ἀφορᾷ στὴ νοηματοδότηση καὶ ὀργάνωση τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Αἰῶνες τώρα ἡ αὐγουστίνεια Δύση παράγει ἀκατάσχετα χριστιανικὲς «ὁμολογίες» καὶ κοσμοθεωρητικὲς ἢ πολιτικο-κοινωνικὲς ἰδεολογίες, μὲ τὰ «δόγματά» τῆς τὴν καθεμιά, ἐπομένως καὶ μὲ τὸν κατατεμαχισμό της σὲ πολυποίκιλες σέκτες. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ μὴν μποροῦμε πιά νὰ μιλάμε, λ.χ., γιὰ τὸν μαρξισμό, χωρὶς νὰ ἐξηγήσουμε ποιὸν μαρξισμό ἐννοοῦμε, ποιὰν ἐπιμέρους «ὁμολογία»: τοῦ Λένιν ἢ τοῦ Τρότσκι, τοῦ Στάλιν ἢ τοῦ Μάο, τοῦ Κάστρο ἢ τοῦ Τολιάτι, τοῦ Τίτο ἢ τοῦ Χὸ Τσί Μίνχ. Ἀκριβῶς ὅπως δὲν μποροῦμε πιά νὰ μιλάμε γιὰ χριστιανισμό, χωρὶς νὰ ἐξηγήσουμε ποιὸν χριστιανισμό ἐννοοῦμε: τὸν ρωμαιοκαθολικισμό ἢ τὸν λουθηρανισμό, τὸν ὀρθοδοξισμό ἢ τὸν καλβινισμό —

σὲ ποιά ἀπὸ τὶς τριακόσιες τόσες «χριστιανικὲς» ὁμολογίες ἀναφερόμαστε.

Τὸ φαινόμενο τὸ ἀνάγουμε στὸν Αὐγουστίνου γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς λόγους ποὺ ἀναλύσαμε σὲ προηγούμενες σελίδες — αὐτὸς αὐτοσχεδίασε ἓναν ἀτομοκεντρικὸ, θρησκευτικοποιημένο χριστιανισμό, ἀνυποψίαστος ὁ ἴδιος γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς καὶ εὐ-αγγέλιο. Καὶ ὁ αὐτοσχεδιασμὸς τοῦ Αὐγουστίνου ἐπελέγη ἀπὸ τὰ βαρβαρικὰ φύλα ποὺ ἐποίκισαν τὴ ρωμαϊκὴ Δύση, προκειμένου νὰ διακριθοῦν πολιτισμικά, δηλαδὴ νὰ μπορέσουν νὰ ὑπάρξουν πολιτικά-ἱστορικά διαφοροποιημένοι ἀπὸ τὴν τότε ἑλληνορωμαϊκὴ «οἰκουμένη».

Τὸ φαινόμενο τῆς ἰδεολογίας καὶ τῶν πολυδιασπάσεων κάθε ἰδεολογικοῦ «συστήματος» φανερά ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν ἀτομοκεντρισμὸ τῆς φυσικῆς θρησκείας, τὴ θρησκευτικοποίησιν τῆς ἐκκλησίας: Διαφορὲς κωδικῶν-νοησιαρχικῶν διατυπώσεων τοῦ «δόγματος» προσφέρονται νὰ θεωρακίσουν τὸ ἐγὼ μὲ αὐθεντικὲς, ὀρθὲς «πεποιοτήσεις». Διαφορὲς κανονιστικῶν ἐπιταγῶν ὀρθῆς συμπεριφορᾶς κωδικοποιοῦνται σὲ «Ἱεροὺς Κανόνες» νομικοῦ, δικανικοῦ χαρακτήρα, ὥστε ἡ τήρησή τους νὰ προσπορίζει στὸ ἄτομο τὴ σιγουριὰ τῆς ἀξιομισθίας. Διαφορὲς λατρευτικῶν τύπων (rites), ὀργάνωσης τοῦ λατρευτικοῦ χώρου καὶ τῆς λατρευτικῆς πράξης, ἀνταγωνίζονται νὰ κερδίσουν συναισθηματικὰ τὸ ἄτομο, νὰ τὸ ἐντυπωσιάσουν, νὰ τὸ συγκινήσουν, νὰ τὸ μεταρσιώσουν, νὰ τὸ ὑποβάλουν, νὰ τὸ διδάξουν. Ἡ ἀτομοκεντρικὴ προτεραιότητα, ἡ στόχευση στὴν «ἀτομικὴ σωτηρία», ἔχει ἐξομώσει καὶ τὸν κηρυγματικὸ λόγο σὲ ὅλες τὶς χριστιανικὲς «ὁμολογίες»: Τὸ κήρυγμα ἀγνοεῖ μεθοδικὰ ἢ παρακάμπτει τὴ ρεαλιστικὴ γλῶσσα τῆς κοινωνούμενης ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας, τὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρκτικὴ μετοχὴ στὸν

τρόπο τοῦ ἀκτίστου καὶ ἐξαντλεῖται στὴ χρησιμοθηρία τοῦ ἀτομοκεντρικοῦ συμπεριφορισμοῦ καὶ ψυχολογισμοῦ, στὴν αὐτάρκεια τῆς ἀτομικῆς συναισθηματικῆς («εὐσέβειας»).

Καὶ ἀκόμα: ἡ σύνολη χριστιανοσύνη σήμερα, ἐκδυτικισμένη σὲ κάθε «ὁμολογιακὴ» τῆς ἔκφανση, ἐρμηνεύει τὸ «προπατορικὸ ἁμάρτημα» ἢ τὴν «ἀτομικὴ σωτηρία» ἢ τὴν «αἰώνια κόλαση» μὲ τὰ νομικά-δικανικά σχήματα τοῦ Αὐγουστίνου. Μὲ τὸν αὐγουστίνειο νομικισμὸ αἰτιολογοῦν ὅλες οἱ «ὁμολογίες» (στὴν «ἐπίσημη» διδασκαλία τους) τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ, τὸν σταυρικὸ θάνατο τοῦ Χριστοῦ — πανομοιότυπα. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ παγκοσμιοποιήθηκε ὁ πολιτισμὸς τῆς μεταρωμαϊκῆς Δύσης (ὁ ἀτομοκεντρικὸς τρόπος ὑπαρξῆς, νοηματοδότησης τῆς ὑπαρξῆς καὶ ὀργάνωσης τοῦ βίου) εἶναι φυσικὸ νὰ ἔχει διεθνοποιηθεῖ καὶ ἡ βασικὴ πηγὴ του: ἡ αὐγουστίνεια θρησκευτικοποίησις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ἡ ἀντιστροφή τῶν ὅρων ταυτότητας τῆς Ἐκκλησίας. Μοιάζει δυσχερέστατο, ἕως καὶ ἀδύνατο, νὰ βιώνει ὁ ἄνθρωπος κάθε πτυχὴ τοῦ βίου του μὲ προδιαγραφὲς ὀργάνωσης καὶ πρακτικῆς αὐτονόητα ἀτομοκεντρικῆς (: κατασφάλισιν τῶν ἀτομικῶν του δικαιωμάτων, μετοχὴ στὴ συλλογικότητα μέσω μιᾶς ἀπρόσωπης ψήφου, προσδιορισμὸς τῆς προσωπικῆς ἐτερότητας μὲ ἓναν ἀριθμὸ δελτίου ταυτότητας καὶ κωδικὸ ἀριθμὸ φορολογικοῦ μητρώου) καὶ νὰ θέλει ταυτόχρονα νὰ ὑπάρχει ἐκκλησιαστικά, νὰ ὑπάρχει ἐπειδὴ κοινωνεῖ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν πίστη-ἐμπιστοσύνη.

Εἶναι ἐντυπωσιακὴ καὶ μιὰ ἀκόμα διαπίστωση: Τὸ πῶς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Αὐγουστίνου βλάστησαν ὀργανικά, σὲ ἀλυσιδωτὴ ἐξελικτικὴ διαδικασία, τὰ κάθε λογῆς βλαστή-

ματα του τρόπου της Δύσης: σχολές, ρεύματα, τάσεις, προτάσεις, θεωρήσεις — της φιλοσοφίας, της Τέχνης, της πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας, της οργάνωσης και πρακτικής του βίου — βλαστήματα σχετικά ή αντιθετικά μεταξύ τους ή και προς την κοινή πηγή τους.

Ο Henry Chadwick εντοπίζει τη γενεαλογία των βλαστημάτων της αυγουστίνειας ιδιαιτερότητας σε συμπερασματική του σύνοψη: «Η θεολογία και φιλοσοφία των Σχολαστικών του μεσαίωνα και των ανθρώπων που δημιούργησαν τα μεσαιωνικά πανεπιστήμια είχαν τις ρίζες τους στις ιδέες του Αυγουστίνου (ειδικά) για τη σχέση της πίστης με τη λογική... (Αλλά και) οι φιλοδοξίες όλων των Μυστικών στη Δύση δεν απέφυγαν την επίδρασή του... Η Μεταρρύθμιση βρήκε τη βασική της όρμη κριτικάροντας τη ρωμαιοκαθολική ευσέβεια που επέμενε περισσότερο στην ανθρώπινη προσπάθεια παρά στη θεία Χάρη. Η Αντιμεταρρύθμιση απαντούσε ότι μπορεί κανείς να βεβαιώνει τον κυριαρχικό ρόλο της Χάρης του Θεού χωρίς να αρνείται την ελευθερία της βούλησης και την ήθικη αξιομισθία της καλής συμπεριφοράς. Στη διαμάχη τους αυτή και οι δύο πλευρές επικαλούνταν σε μέγιστο ποσοστό κείμενα του Αυγουστίνου».

Και συνεχίζει ο Chadwick θυμίζοντας ότι, στον 18ο αιώνα, ο Αυγουστίνος και πάλι, δίχαζε παθιασμένα τους ανθρώπους: από τη μιὰ μεριά, ήταν αυτοί που βεβαίωναν την ικανότητα του ανθρώπου να φτάσει στην τελειότητα και, από την άλλη, εκείνοι που έβλεπαν την ανθρώπινη φύση αδιόρθωτα κατεστραμμένη από το «προπατορικό άμαρτημα» όπως το έρμήνευε ο Αυγουστίνος. Ακόμα και ο Κάντ, ο μέγας υπέρμαχος της αρχής του Διαφωτισμού για την ελευθερία της σκέψης και της θέλησης, πίστευε

ότι η ανθρώπινη φύση έχει διαβρωθεί ριζικά από το κακό.

«Ο Άνσελμος, ο Ακινάτης, ο Πετράρχης, ο Λούθηρος, ο Βελλαρμίνος, ο Πασκάλ και ο Κίρκεγκωρ, όλοι τους έζησαν στη σκιά του Αυγουστίνου. Τα συγγράμματά του ήταν ανάμεσα στα βιβλία που ξεχώριζε ο Βίτκνυσταίν. Για τον Νίτσε ήταν το μαύρο πρόβατο (bête noire). Η ψυχολογική του ανάλυση παραπέμπει προδρομικά στον Φρόυντ: πρώτος ο Αυγουστίνος ανακάλυψε την ύπαρξη “υποσυνειδήτου”... Καθόρισε τον δρόμο-τρόπο με τον οποίο στη συνέχεια η δυτική σκέψη αντιμετώπισε τη φύση του ανθρώπου και το νόημα της λέξης “Θεός”... Η νεωτερική έπιστημονική θεώρηση που αποδίδει στον κόσμο, ως κύριο χαρακτηριστικό, τη μαθηματική τάξη και λογικότητα, δεν βρήκε στην αρχαιότητα πιο πειστικόν υπέρμαχο από τον Αυγουστίνo. Αυτός συνέβαλε ουσιαστικά στη διαμόρφωση εκείνης της στάσης απέναντι στην τάξη της δημιουργίας που έκανε δυνατή την εμφάνιση της νεωτερικής φυσικής»⁹.

9. Henry CHADWICK, *Augustine*, σελ. 1-4. Ανιχνεύοντας την επίδραση του Αυγουστίνου σε κάθε πτυχή της Δυτικής Φιλοσοφίας, θα πρέπει να ξεκινήσουμε από τον Άλκουίνo (735-804) για να περάσουμε στον Ίωάννη Scotus Eriugena (810-877) και από εκεί στον Άνσελμο του Canterbury (1033-1109), στον Gilbert de la Porrée (1070-1154), στον Άβελάρδο (1079-1142), στον Βερνάρδο του Clairvaux (1090-1153), στον Ούγκο του Saint Victor (1096-1141), στον Ίωάννη του Salisbury (1115-1180), στον Albertus Magnus (1193-1280), στον Roger Bacon (1214-1294), στον Bonaventura (1221-1274), στον Θωμά Ακινάτη (1225-1274), στον Ραϋμόνδο Lullus (1235-1315), στον Ίωάννη Duns Scotus (1266-1308), στον Γουλιέλμο του Occam (1300-1349), στον Νικόλαο Cusanus (1401-1464), στον René Descartes (1596-1650), στον Blaise Pascal (1623-1662), στον John Locke (1632-1704), στον Nicolas Malebranche (1638-1715), στον Leibniz (1646-1716), στον Kant (1724-1804), στον Søren Kierkegaard (1813-1855). Αυτή τη γενεαλογία των βλαστημάτων του αυγουστινισμού συνοψίζει στην παραπάνω θεματική κατάταξη ο Henry Chadwick. Και, βέβαια, είναι αυτονόητη η πολυμορφία και πολυτροπία

Μοιάζει να μην υπάρχει ανάλογη περίπτωση στην ανθρώπινη ιστορία: ένα συνολικό πολιτισμικό «παράδειγμα» με σαφή, από καταγωγής, δυναμική παγκοσμιότητας¹⁰ και με διάρκεια που ξεπερνάει ως σήμερα τους δέκα αιώνες, ο ατομοκεντρικός πολιτισμός της μεταρωμαϊκής (βαρβαρικής) Δύσης, να οφείλεται-θεμελιώνεται, κατά μέγιστο ποσοστό, στη σκέψη, στις συγγραφές, στη θρησκευτικότητα ενός ανθρώπου. Ένας άνθρωπος, με μόνη τη γραφίδα του, να γεννάει έναν ολόκληρο πολιτισμό, μακραίωνα, διεθνικό —τρόπο ζωής σχεδόν πανανθρώπινο— μάλλον δεν ξανάγινε κάτι ανάλογο στην Ιστορία.

Ακόμα και για τον Άριστοτέλη ή τον Πλάτωνα ή τον Όμηρο δεν μπορούμε να πούμε ότι ένας και μόνος από αυτούς, με τη γραφίδα του, γέννησε-θεμελίωσε το έλληνικό «παράδειγμα», το κοινωνιοκεντρικό, το έξ όρισμοῦ αντίπαλο του μεταρωμαϊκού δυτικού. Ο έλληνικός τρόπος είναι κοινωνιοκεντρικός και στην καταγωγή του: Η διαμόρφωσή του δεν μπορεί να αναχθεί σε ιδιοφυείς ατομικές επινοήσεις, συντελέστηκε με την ώριμαση κοινής ανάγκης, κοινωνούμενης ανάγκης. Στην ώριμαση και στην έκφραση της ανάγκης, όπως και στη διαμόρφωση θεσμών για να υπηρετηθεί αυτή ή ανάγκη, συνέβαλαν καίρια ιδιοφυείς διανοητές και εκπληκτικής διορατικότητας καλλιτέχνες. Άλλά το αποτέλεσμα (ή έλληνική νοηματοδότηση της πρα-

τών προσλήψεων: άλλος ο «αύγουστινισμός» του Ακινάτη και άλλος του Πασκάλ, άλλος του Άβελάρδου και άλλος του Μαλεβράνδου ή του Κάντ. Όμως έχει ρεαλιστική βάση ο ισχυρισμός, πώς δεν υπάρχει φιλόσοφος (ή και λόγιος) στη μεταρωμαϊκή Δύση που το έργο του να μην άπηχεῖ αύγουστίνειες επιδράσεις.

10. Βλ. και "Εξι φιλοσοφικές ζωγραφιές, Αθήνα (α΄Ικαρος»), 2011, κεφ. ΣΤ: Έλλάδα και Δύση, ή διαφορά.

γματικότητας και ή άπόληξή της σε καθολικό τρόπο του βίου, σε θεσμούς πόλεως και άθλήματος πολιτικού, δημοκρατίας και έκκλησίας) ήταν προϊόν κοινωνικό, γέννημα σχέσεων κοινωνίας.

6

Συγκριτικές συγκεφαλαιώσεις

Ἡ ὁμοείδεια τοῦ τρόπου τοῦ βίου —κάθε πολιτισμικὸ «παράδειγμα»— γεννιέται ὅταν οἱ ἄνθρωποι (ἡ κρίσιμη μάζα μιᾶς συλλογικότητας) συμπέσουν σὲ κοινὴ *ιεράρχηση τῶν ἀναγκῶν* τους: ποιά ἀνάγκη θεωροῦν πρώτη καὶ ποιά δεύτερη, ποιά προέχει καὶ ποιά ἀκολουθεῖ. Δὲν εἶναι οἱ κοινὲς πεποιθήσεις, ἰδέες, «ἄξιες» (κοινὲς ἀτομικὲς παραδοχὲς) ποὺ γεννᾶνε τὸν πολιτισμό, εἶναι οἱ κοινὲς ἀνάγκες καί, ἀκριβέστερα, ἡ κοινὴ *ιεράρχηση τῶν ἀναγκῶν*. Οἱ Ἕλληνες σημάδεψαν τὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία, ἐπειδὴ αὐτοί, γιὰ πρώτη (μᾶλλον καὶ μοναδική) φορά, ἔδωσαν προτεραιότητα στὴν ἀνάγκη τους γιὰ τὴν ἀλήθεια πρὶν ἀπὸ κάθε ἀναζήτηση *χρησιμότητας*, ἀτομικῆς ὠφελιμότητας. Ὁργάνωσαν τὴν πρακτικὴ τοῦ βίου τους (θεσμούς, λειτουργίες θεσμῶν, στοχεύσεις καὶ βεβαίως τὶς τέχνες τους) ἀποβλέποντας πρωτευόντως στὴν πραγμάτωση καὶ φανέρωση τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ τρόπου τῆς ὄντως *υὑπάρξεως*. Καὶ ὄντως *υὑπάρξη*, κατ' ἀλήθειαν *υὑπάρξη*, ἀναγνώρισαν αὐτὴν ποὺ δὲν μεταβάλλεται, δὲν ἀλλοιώνεται, δὲν φθείρεται, δὲν πεθαίνει.

Δὲν συλλαμβάνεται νοητικὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἡ ἀλήθεια, δὲν συνάγεται ὡς λογικὴ πιστοποίηση ἀπὸ ὀρθοὺς μεθοδολογικὰ συμπερασμούς, ὅχι. Πιστοποιεῖται ἐμπειρικὰ μὲ τὴν θέα-θεωρία τῆς τάξης-ἁρμονίας καὶ τοῦ κάλλους,

ποὺ καθιστοῦν τὴν ὁλότητα τῶν ὑπαρκτῶν: *κόσμον*, δηλαδὴ *κόσμημα*. Τὰ ἐπιμέρους ὑπαρκτὰ εἶναι φθαρτά, ἐφήμερα, θνητά. Ὁ *τρόπος* ποὺ προκαθορίζει τὴν *υὑπάρξη* τους (ὁ λόγος-τρόπος τῆς οὐσίας τους), ὅπως καὶ ὁ λόγος-τρόπος (τὸ *πῶς*) τῆς συνυπάρξεώς τους (ὁ *ξυνὸς λόγος*, ἡ συμπαντικὴ λογικότητα) εἶναι πραγματικότητες ἀφθαρτες, ἀμετάβλητες, ἀθάνατες. Ἀλήθεια γιὰ τὸν Ἕλληνα εἶναι ὁ ἐμπειρικὰ προσιτὸς καὶ πιστοποιούμενος *τρόπος τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως*¹. Ἔτσι,

— Ἡ ἀλήθεια εἶναι *τρόπος υὑπάρξεως* καὶ ἡ γνώση τοῦ τρόπου κατακτᾶται μόνο μὲ τὴν πραγμάτωσή του.

— Δὲν ἀρκεῖ ἡ κατανόηση τοῦ τρόπου γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν τρόπο, χρειάζεται νὰ *πραγματώσουμε* τὸν τρόπο γιὰ νὰ τὸν γνωρίσουμε.

Αὐτὴ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἐλληνικῆς γνωσιολογίας βεβαιώνει τὸν ἐμπειρισμὸ-ρεαλισμὸ της. Καὶ ἡ πρακτικὴ τῆς ἐφαρμογῆς της συνιστᾷ τὸ «κοινὸν ἄθλημα» τῆς πολιτικῆς: Ἡ «κοινωνία τῆς χρείας» νὰ ὑπηρετεῖ τὴν «κοινωνίαν τοῦ ἀληθοῦς», ἡ χρησιμοθηρικὴ συνυπάρξη νὰ μετασχηματίζεται σὲ πόλιν, ἡ ιδιότητα τοῦ πολίτη νὰ συνιστᾷ μετοχὴ στὸν τρόπο τοῦ ἀθανατίζειν». Ὅπως ἤδη τονίστηκε (βλ. κεφ. Β, §5) ἡ λέξη *πόλις* γιὰ τοὺς Ἕλληνες δὲν δηλώνει μέγεθος ἢ τύπο οἰκισμοῦ, δηλώνει *τρόπο* συνυπάρξεως. Νὰ συνυπάρχουν οἱ ἄνθρωποι ὅχι μόνο γιὰ τὴν *κοινωνίαν τῆς χρείας* (τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ποὺ εἶπε ὁ Μάρξ: τὴ διαφοροποίηση καὶ ἐξειδίκευση τῶν ἐπαγγελματιῶν προκειμένου νὰ λειτουργεῖ ἀλληλοπαροχὴ ὑπηρεσιῶν, ἀλληλεξυπηρέτηση ἀναγκῶν). Ἀλλὰ νὰ συμβιώνουν καὶ νὰ συγκατοικοῦν οἱ ἄνθρωποι γιὰ τὴν *κοινωνίαν τοῦ ἀληθοῦς*:

1. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, στὴν ἔκδοση DIELS-KRANZ, τόμ. Ι, σελ. 148, 29.

δηλαδή με στόχο την κατά λόγον (τάξη, αρμονία, κάλλος) κοινωνία τῶν ἀναγκῶν, νὰ πραγματώνουν ἐκεῖνο τὸν λόγο-τρόπο τῆς κοινωνίας ποὺ πραγματικά ἀθανατίζει, πραγματώνει καὶ φανερώνει τὸ ἀληθές².

Ὁ Αὐγουστίνος καὶ τὸ πολιτισμικὸ «παράδειγμα» ποὺ γέννησε ἢ πρόσληψή του ἀπὸ τῆ μεταρωμαϊκῆ (βαρβαρικῆ) Δύση, ἀγνοοῦν τὸ τί σημαίνει ἡ λέξη *τρόπος* γιὰ τοὺς Ἑλληνες, σὲ ποιὰ ἐμπειρικὴ πραγματικότητα παραπέμπει. Ἡ ἀλήθεια γιὰ τὸν δυτικὸ ἄνθρωπο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι *τρόπος* (ἄθλημα κοινωνίας, ἄρα ἐξόδου ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ αὐτάρκεια, ἄρα κατόρθωμα ἐλευθερίας). Ἡ ἀλήθεια στὴν αὐγουστίνηα Δύση εἶναι προῖον ἀτομικῆς φυσικῆς ἱκανότητος: τῆς νοητικῆς (*facultas rationis*). Προκύπτει ἡ ἀλήθεια ἀπὸ τὴ «σύμπτωση ἔννοιας καὶ νοουμένου» (*adaequatio rei et intellectus*). Οὔτε ἡ πόλις μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ ὡς *τρόπος*, κατανοεῖται μόνον ὡς *τόπος*: Τόπος κυριαρχίας τοῦ Θεοῦ (*civitas Dei*) ἢ τόπος κυριαρχίας τοῦ διαβόλου (*civitas diaboli*). Καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις κατανοεῖται ὁ τόπος σὰν δεδομένη-ὀριοθετημένη κατάσταση. Ἡ κατάσταση μιᾶς συλλογικότητος (*societas*) προορισμένης (*praedestinata*) νὰ ὑποτάσσεται στὸν νόμο τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ βασιλεύει αἰώνια μαζί του (*in aeternum regnare cum Deo*) ἢ μιᾶς συλλογικότητος ἐπίσης προορισμένης νὰ ὑποφέρει αἰώνια τιμωρία μαζί με τὸν διάβολο (*aeternum supplicium subire cum diabolo*)³.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἠθικά Νικομάχεια* X7, 1177b 33. — ΠΛΑΤΩΝ, *Συμπόσιον* 208b 3. — *Τίμαιος* 90c.

3. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *De civitate Dei* XV, 1, 1, Migne P.L. 41, col. 376.

Ἡ ἀλήθεια γιὰ τὴ Δύση, σὲ ὁλόκληρη τὴν ἱστορικὴ της διαδρομῇ, εἶναι ἀντι-κείμενο ποὺ τὸ κατακτᾷ ἡ διάνοια. Προσλαμβάνει ἐγκυρότητα ἢ ἀπὸ τὴ συλλογιστικὴ ἀποδεικτικὴ (τὰ ἀκαταμάχητα ἐπιχειρήματα) ἢ βεβαιωμένη ἀπὸ μιὰν αὐθεντία ἢ ἀπὸ τὴν ποσοτικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἀτομικῶν συναινέσεων ἢ ἀπὸ τὴν τεκμηριωμένα ὑπέρτερη ὠφελιμότητα ποὺ προσπορίζει. Συνδεδεμένη πάντοτε μετὰ τὴν «ἀντικειμενικὴν» (ἔξωθεν, ὄχι ἀπὸ τὴν κοινωνούμενη ἐμπειρία) ἐπικύρωσή της, λειτουργεῖ ἡ ἀλήθεια στὸ αὐγουστίνειο «παράδειγμα» σὲ συσκευασία πάντοτε *ιδεολογίας*. Τὸ ἄτομο «προσχωρεῖ» στὴν ἰδεολογία, ποὺ σημαίνει: ἀποδέχεται τὶς ἀρχές, τὰ ἀξιώματα-δόγματα, τοὺς κανόνες (κανονιστικὲς ἀρχές) τῆς ἰδεολογίας σὰν ἀτομικὲς του («πεποιθήσεις»), ἔχοντας παραιτηθεῖ ἀπὸ κάθε ἀξίωση ἐμπειρικῆς πρόσβασης ἢ, ἔστω, κατανόησης τῆς «ἀλήθειας» ποὺ ἀποδέχθηκε.

Κατεξοχὴν μέσον ἐπιβολῆς τῆς αὐθεντίας ἢ τῆς σύμβασης εἶναι ὁ Νόμος, ποὺ μεταφράζει σὲ ἀξίωση, ἀναγκαστὴ κατὰ πάντων, τὸ «θέλημα τοῦ Θεοῦ» ἢ τὴν κοινὰ συμφωνημένη χρησιμοθηρία. Ἡ τήρηση τῶν διατάξεων τοῦ Νόμου ἐξασφαλίζει στὸ ἄτομο μετρητὰ βεβαιωμένη ἀξιομισθία, ποὺ ἀμείβεται μετὰ αἰώνια παράταση τοῦ ἐγὼ ἢ μετὰ κοινωνικὴ εὐυποληψία (ἢ καὶ μετὰ τὰ δύο μαζί, ὅταν τὸ ἄτομο συνδυάζει πιστότητα τόσο στίς ἐντολὲς τοῦ Θεοῦ ὅσο καὶ στίς ἀπαιτήσεις τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου). Βέβαια ἡ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου γιὰ τὸν «ἀπόλυτο προορισμό» κάνει διάτρητη τὴ σιγουριά τῆς ἀξιομισθίας ἀπὸ τὴν τήρηση τοῦ Νόμου, προκάλεσε ὅμως τὴ γένεση, στὴ νεωτερικὴ φάση τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος», δύο ρευμάτων καίριας ἱστορικῆς δυναμικῆς: τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τῆς λεγόμενης «σεξουαλικῆς ἀπελευθέρωσης» (συντηρητικῆς ἀφετηρίας τὸ πρῶτο, ἐπαναστατικῆς τὸ δεύτερο).

Κάθε φορά που η Δύση αποπειράται να αποτινάξει τον αὐγουστίνειο ζυγό (τῇ θρησκευτικῇ της παράδοσιν ἢ καὶ συλλήβδην τῇ μεταφυσικῇ), μᾶλλον βυθίζεται βαθύτερα σὲ ἀδιέξοδα καὶ ἀντιφάσεις. Ἴσως ἐπειδὴ ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸν «σκοτεινὸν μεσαίωνα» (ἀπὸ τὴν πρόσληψιν τοῦ Αὐγουστίνου σὰν προϋπόθεσιν πολιτισμικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτονομίας της) ἐπιχειρεῖται μὲ τὶς ἴδιες, τὶς αὐγουστίνειες προδιαγραφές: τὴν ἀτομοκεντρικὴν ἀνθρωπολογία, τὴν ἄγνοια τοῦ ἀποφατισμοῦ, τὴν ἄγνοια τῆς ὀντολογίας τοῦ προσώπου⁴.

Ἀπορρίπτεται μαχητικά, γιὰ παράδειγμα, ἡ μεταφυσικὴ αὐθεντία. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ μιὰν ἄλλην, ἀτομικῆς ἐπιλογῆς («ἐλεύθερης» ὑποτίθεται) αὐθεντία: κάποιας ἰδεολογίας ἢ τῆς ἀφελέστατα χρησιμοθηρικῆς φυσιοκρατίας ἢ τὴν αὐθεντία τῆς μυθοποιημένης «ἐπιστήμης». Ἀπορρίπτεται τὸ ὑπερβατικὸ κύρος τοῦ ἠθικοῦ Νόμου. Ἀλλὰ γιὰ νὰ πάρει τὴ θέση του τὸ «ἐργαλεικὸν» κύρος τῆς σύμβασης, τοῦ δικαιώματος, τῆς ἰδεολογικῆς συνέπειας. Ἀπομυθοποιεῖται τὸ φόβητρο τῆς «αἰώνιας κόλασης». Ἀλλὰ γιὰ νὰ μετατεθεῖ, αὐτοματικὰ καὶ αὐτονόητα, στὰ ἐπίγεια κολαστήρια τιμωρίας τῶν ἰδεολογικῶν παρεκκλίσεων — τόσο τῶν ἔμπρακτων ὅσο καὶ τῶν παρεκκλίσεων στὰ φρονήματα —, κολαστήρια τύπου Γκουλάγκ, Ἄουσβιτς, Γκουαντάναμο.

4. Ἡ δέσμευσιν τῶν ἐξελίσσεων τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος», θεϊστικῶν καὶ ἀθεϊστικῶν, στίς καταγωγικὰς ἰδιαιρότητες τοῦ «χριστιανισμοῦ» τῆς μετα-ρωμαϊκῆς Δύσης ἐκτίθεται πανοραμικὰ καὶ ἰδιοφυῶς στὰ δύο μεγάλα ἔργα τοῦ Παναγιώτη ΚΟΝΔΥΛΗ: *Ἡ κριτικὴ τῆς μεταφυσικῆς στὴ νεότερη σκέψιν*, Ἀθήνα («Γνώση») 1983 καὶ *Ὁ Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμός*, τόμοι I-II, Ἀθήνα («Θεμέλιον») 1987. Θὰ μπορούσε νὰ λεχθεῖ ὅτι ἡ μελέτη τῶν δύο αὐτῶν ἔργων προϋποτίθεται γιὰ τὴν αἰτιολόγησιν τῶν ἐδῶ συμπερασματικῶν ἀφορισμῶν.

Μὲ ἐνθουσιώδεις καὶ θριαμβικὰς τὶς καυχῆσεις γιὰ τὴν κατασφάλισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά τῶν συμβάσεων, μὲ ἐκθαμβωτικὰ τὰ κατωρθώματα τῆς τεχνολογίας καὶ ἀπεριόριστη τὴν ἐμπιστοσύνη στίς θεσμικὰς ἐνσαρκώσεις τῆς ἐργαλειακῆς νοησιάρχιας, ἡ νεωτερικὴ Δύση δὲν ἀπέφυγε νὰ γεννήσῃ μεγέθη ἀπανθρωπίας καὶ φρίκης τερατώδη, πρωτοφανῆ στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία: Δύο «θερμούς» καὶ ἓναν «ψυχρὸν» παγκόσμιους πολέμους μὲ δεκάδες ἑκατομμύρια νεκροὺς — ἀνθρώπινες ὑπάρξεις ποὺ ξεψύχησαν μέσα στὸν τρόμο καὶ στὴν ἀπόγνωση, ἐξοντωμένοι σὲ θαλάμους ἀερίων, βασιανιστικὰ σφαγιασμένοι, παραδομένοι νὰ σβήσουν ἀπὸ τὴν πείνα. Καὶ ἀκατάπαυστα νὰ προσθέτει ἡ δυτικὴ «ἐπιστήμη» καὶ τεχνολογία ἐφευρήματα φονικῶν μηχανῶν ἀφάνταστης δολοφονικῆς ἰσχύος, μεθόδους τυραννικῆς καταδυνάστευσης ἢ καὶ ἀφανισμοῦ λαῶν, ὅπλα καταστροφῆς ποὺ καμιὰ φαντασία δὲν μπορούσε ποτὲ νὰ συλλάβῃ. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» ἔχει πιά τὴ δυνατότητα νὰ ἀφανίσῃ τὴ ζωὴ ἀπὸ τὸν πλανήτη, νὰ θυσιάσῃ τὸ σύνολο τῶν λογικῶν ὄντων ἴσως καὶ μόνο γιὰ ἓνα πεῖσμα ἰδεολογικόν, γιὰ τὴν ἡδονικὴ μέθη παντοδυναμίας τοῦ «πλανητάρχου». Μπορεῖ καὶ ἀπὸ «ἀτύχημα»: ξαφνικὴ παράκρουση ψυχανώμαλων ἡγεμονίσκων.

Στὴν ὕστερη Νεωτερικότητα τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνολογικῆς προόδου καὶ οἱ δυνατότητες καταναλωτικῆς πλησμονῆς δημιουργοῦν θαυμαστικὴ κατάπληξη. Κι ὅμως ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς εἶναι ἀποκλεισμένη ἀπὸ τοὺς ὅρους στοιχειώδους ὑλικῆς εὐζωίας, βιώνει μιὰ παράλογη στίς διαφοροποιήσεις της ἀπανθρωπία. Ὁλοφάνερα, τόσο ἡ οἰκονομία ὅσο καὶ ἡ πολιτικὴ ἔχουν αὐτονομηθεῖ ἀπὸ τὸν καταγωγικόν τους ρόλο, δὲν ὑ-

πηρετοῦν τὶς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων, τὶς προϋποθέσεις λειτουργίας τῆς συνύπαρξης καὶ κοινωνίας τῶν ἀναγκῶν. Ἐχουν ἐξελιχθεῖ σὲ ἓνα τερατῶδες διεθνοποιημένο παιχνίδι ἐμπορευματοποίησης τῆς ἐξουσίας, ὑποταγῆς τῆς πολιτικῆς στοὺς ὅρους τοῦ μάρκετινγκ, στοὺς νόμους τῆς διαφήμισης καὶ τοῦ κυνηγητοῦ τῶν ἐντυπώσεων (effects). Παιχνίδι ὑποταγῆς καὶ τῆς οἰκονομίας στοὺς ὅρους αὐτονόμησης τοῦ χρήματος ἀπὸ τὶς παραγωγικὲς καὶ ἀνταλλακτικὲς σχέσεις, ἐκδοχῆς του ὡς ἀφηρημένου λογιστικοῦ μεγέθους, μέσου ἢ συμβατικοῦ μέτρου γιὰ ἓναν ἐξωφρενικό, παγκοσμιοποιημένο χρηματιστηριακὸ «τζόγο».

Τὰ πολυ-υμνημένα ἐπιτεύγματα τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» στὴν ὀργάνωση τῆς ἀνθρώπινης συλλογικότητας (ἡ καθολικὴ ψῆφος, ἡ θεσμοποιημένη ἰσχὺς τῆς συλλογικῆς βούλησης, ἡ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν, ὁ κοινοβουλευτικὸς ἔλεγχος διαχείρισης τῆς ἐξουσίας, τὸ «κοινωνικὸ κράτος») ἀλλοτριώνονται σὲ ἐπιφάσεις ἢ διάκοσμο καινούργιων μορφῶν θεσμικῆς ἐπιβολῆς τῆς ἀδικίας, τῆς ἀνισότητος, τῆς ὀλιγαρχίας, τοῦ διωγμοῦ τῆς ἀνθρώπινης ποιότητος. Ἐπιβάλλεται σὰν αὐτονόγη ἡ διαφθορά καὶ ἐξαχρείωση τοῦ δημόσιου βίου, ἡ «διαπλοκή» τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας μὲ τοὺς οἰκονομικὰ ἰσχυροὺς — οἰκονομίες κρατῶν ἀξιολογοῦνται ἀπὸ «οἴκους» ἰδιωτῶν κερδοσκόπων μὲ ὅση «ἀντικειμενικότητα» ἐπιτρέπει ὁ καιροσκοπισμὸς συμφερόντων ἰσχύος.

7

Τὸ μέλλον τῆς Αὐγουστίνειας χειραγώγησης

Θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης, ἡ ἔκβαση τῆς σκοπούμενης «εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης», οἱ προοπτικὲς τοῦ παγκοσμιοποιημένου δυτικοῦ «παραδείγματος», κρίνονται ἀπὸ ἓναν, κυρίως, παράγοντα: τὴν ἀπροκατάληπτη καὶ ρεαλιστικὴ ἱστορικὴ αὐτοσυνειδησία τοῦ εὐρωπαίου ἀνθρώπου. «Οἱ ἐρωτήσεις πὺ θέτουμε γιὰ τὸ παρελθόν μας, γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἢ συλλογικὴ μας ταυτότητα, εἶναι μέσα στὴ διαδικασία τῆς ἀπόφασης γιὰ τὸ μέλλον, γιὰ τὸ τί θὰ προσπαθήσουμε νὰ γίνουμε», ἔγραψε ὁ Richard Rorty¹.

Ὑπάρχουν φανερά καὶ πολυσυζητημένα ἀδιέξοδα στὴ λειτουργία τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» καὶ παραπέμπουν σαφῶς στοὺς θεμελιώδεις ἄξονες (στὶς προϋποθετικὲς συντεταγμένες) τῆς συγκρότησής του — ἀπευθείας στὸν Αὐγουστίνο. Ὅταν μιλάμε γιὰ δυτικὸ ἀτομοκεντρισμό, δυτικὴ ἐργαλειακὴ νοησιарχία, χρησιμοθηρικὴ ἠθικὴ, ψυχολογικῶν κατηγοριῶν ὄντολογία, προτεραιότητα τῆς σύμβασης προκειμένου νὰ μετριασθεῖ ὁ αὐταρχισμὸς τῆς αὐθεντίας — μέσα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ μιλάμε γιὰ τὸν Αὐγουστίνο: Χειρα-

1. *Achieving our Country: Leftist Thought in Twentieth-Century America*, Harvard Univ. Press, 1998, σελ. 16.

γωγὸ τῆς μετα-ρωμαϊκῆς Δύσης στὴν ἱστορικὴ τῆς πορεία μὲ τὴν κατεξοχὴν ἀποτελεσματικὴ ποδηγέτηση ποὺ εἶναι ἡ θρησκευτικὴ θωράκιση-ἐγγύηση τῆς ἐγωτικῆς ἐξασφάλισης. Ἐπίγειας καὶ μεταθανάτιας.

Τὸ παγκοσμιοποιημένο δυτικὸ «παράδειγμα» σήμερα ἐμφανίζει συμπτώματα ὅχι ἀπλῶς δυσλειτουργίας (ἢ καὶ ἀποτυχίας) θεσμῶν ὀργάνωσης τοῦ ἀνθρώπινου βίου· βεβαιώνεται ἔκπτωση, ἀλλοτρίωση ἢ ἀχρήστευση πολυ-υμνημένων ἐπιτευγμάτων ἀνταπόκρισης στὶς βασικὲς ἀνθρώπινες ἀνάγκες. Καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀδυναμία ἐνὸς πολιτισμικοῦ «παράδειγματος» νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων ὁδηγεῖ νομοτελειακὰ στὴν κατάρρευσή του.

Μιὰ πρώτη φάση ἢ ἔκφραση γόνιμης αὐτοκριτικῆς τολμῆς τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἀνθησις τῆς μεσαιωνικῆς ἱστοριογραφίας μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιον Πόλεμο: Ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη εἶχε τὴν ἀνάγκη νὰ σπουδάσει τὴν πολιτισμικὴ καταγωγή της, τὶς ρίζες της, νὰ ἀξιολογήσει τὰ θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ στοιχεῖα τῆς «βαρβαρικῆς» περιόδου τῆς ἱστορίας της. Ὄνόματα μεσαιωνολόγων, ὅπως ὁ Georges Duby, ὁ Jacques Le Goff, ὁ J.M. Wallace-Hadrill, ὁ Lars Brownworth, ὁ David Nicholas, ὁ Étienne Gilson, ὁ M.-D. Chenu, ὁ Paul Freedman, ὁ Robert Lopez, σηματοδοτοῦν μιὰ πελώρια πολύτιμη προσφορά γιὰ τὴ συγκρότηση ἀπροκατάληπτης καὶ ρεαλιστικῆς ἱστορικῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ εὐρωπαίου ἀνθρώπου.

Ἡ ἀκατάσχετα ἐπιτεινόμενη κρίση τοῦ δυτικοῦ «παράδειγματος» παραπέμπει ἴσως στὴν ἀνάγκη νὰ προχωρήσει ἡ ἀναζήτηση ἱστορικῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν εὐρωπαϊκῶν

κοινωνιῶν καὶ πέρα ἀπὸ τὶς πιστοποιήσεις γεγονότων: Νὰ κριθοῦν οἱ ἐπιλογές ποὺ διαμόρφωσαν τὴ δυτικὴ ἰδιαιτερότητα πολιτισμοῦ. Ὅχι νὰ ἀξιολογηθοῦν γιὰ τὶς συνέπειές τους, οἱ τότε ἐπιλογές, μὲ ἐκ τῶν ὑστέρων κριτήρια (τέτοιες ἀξιολογήσεις καταλήγουν συνήθως σὲ προβολὴ ἰδεολογικῶν a priori). Ἡ κριτικὴ τῶν ἀφετηριακῶν ἐπιλογῶν νὰ συνιστᾷ συγκριτικὴ δοκιμασία ἐνδεχομένων, ἐπομένως πιθανὸ φωτισμὸ προϋποθέσεων γιὰ τωρινὲς ἀποφάσεις: ἀντιμετώπιση σημερινῶν ἀναγκῶν.

Νὰ κριθεῖ ποιὲς ἀνθρώπινες ἀνάγκες ἄφηνε ἀκάλυπτες (τότε ἀνεπίγνωστα, σήμερα ὀλοφάνερα) ἡ αὐθαίρετη ἀπὸ τοὺς Δυτικοὺς ἐπιλογή τοῦ Αὐγουστίνου, προκειμένου νὰ οἰκοδομηθεῖ πολιτισμικὴ ἰδιοπροσωπία τῆς Δύσης (ἐπομένως καὶ πολιτικὴ αὐτονομία) ἐναντι τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Ποιὸ ἐνδεχόμενο ὑπάρχει, ὅτι τότε παραθεωρήθηκε (ἀπὸ ψυχολογικὴ ἀντιπαλότητα ἢ ἀπὸ ἀγνώσια), νὰ εἶναι τὸ σημερινὸ («κλειδί») ἐξόδου ἀπὸ τὰ ἀδιέξοδα τοῦ ἀτομοκεντρικοῦ, αὐγουστίνειου «παράδειγματος».

Ἴσως ἡ μελέτη τῶν αἰτίων τῆς κρίσης τοῦ δυτικοῦ (σήμερα παγκοσμιοποιημένου) πολιτισμοῦ νὰ ἀποδεικνυόταν γονιμότερη, ἂν ἐπικεντρωνόταν στὸ πεδίο τοῦ νοήματος, τῆς ὑπαρξης καὶ τοῦ βίου, ποὺ εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ πεδίο μετα-φυσικῆς ἀναζήτησης² — χωρὶς νὰ μειώνονται οἱ ἀπαιτήσεις ἐμπει-

2. Νὰ θυμηθοῦμε καὶ ἐδῶ τὸν ὅρισμό τοῦ Wittgenstein: «Τὸ νόημα τοῦ κόσμου πρέπει νὰ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο. Στὸν κόσμο ὅλα εἶναι ὅπως εἶναι, καὶ συμβαίνουν ὅλα, ὅπως συμβαίνουν· μέσα στὸν κόσμο δὲν ὑπάρχει καμιά ἀξία — καὶ ἂν ὑπῆρχε, δὲν θὰ εἶχε καμιά ἀξία. Ἄν ὑπάρχει μιὰ ἀξία, ποὺ νὰ ἔχει ἀξία, πρέπει νὰ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ ὅσα συμβαίνουν καὶ ἔχουν ἔτσι. Γιατὶ ὅλα ὅσα συμβαίνουν καὶ ἔχουν-ἔτσι, εἶναι συμπτωματικά. Αὐτὸ

ρικού ρεαλισμοῦ. Θὰ φωτίζονταν τὰ αἷτια τῆς κρίσης, ἴσως, ἂν ὁ λεγόμενος χριστιανικός κόσμος τολμοῦσε νὰ ἀναμετρηθεῖ, μὲ ἓνα καὶ μόνο θέμα-ἐρώτημα: Ἡ «σωτηρία» τοῦ ἀνθρώπου (τὸ νὰ γίνηι, ἐνδεχομένως, ὁ ἄνθρωπος σῶος, ἀκέ- ραιος, νὰ φτάσει στὴν ὑπαρκτικὴ πληρότητα) — ὅ,τι εὐαγ- γελίζεται ἡ χριστιανικὴ παρουσία στὴν Ἱστορία καὶ ἡ μαρ- τυρία της — εἶναι γεγονὸς ἀτομικὸ ἢ ἐκκλησιαστικόν;

Ἀτομικὸ γεγονὸς σημαίνει ὅτι: Ὁ ἄνθρωπος «σώζε- ται», ἐπειδὴ κατορθώνει (καὶ στὸ ποσοστὸ ποὺ κατορθώνει) ἀξιόμισθα ἀτομικὰ ἐπιτεύγματα — ἔχει ὀρθὲς πεποιθήσεις («ὀρθόδοξες»), ἔχει κατακτήσει ἀρετές, ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἀσκητικὲς ἐπιδόσεις καὶ ἀγαθοεργίες.

Ἡ σωτηρία, ὡς ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς, σημαίνει: ὅτι ὁ ἄνθρωπος σώζεται, ἐπειδὴ ἡ Ἐκκλησία (ἡ «κεφαλὴ» τοῦ «σώματός» της καὶ τὰ «μέλη» του) τὸν ἀγαπᾷ, ὑπάρχει ἐπειδὴ τὸν ἀγαποῦν — ὅπως τὰ πρόσωπα τῆς θεαρχικῆς Τριάδος ὑπάρχουν ἐπειδὴ ἀγαπῶνται καὶ ἀγαποῦν. Σῶα, ἀκέραιη, πληρωματικὴ εἶναι ἡ ὑπαρξὴ τῆς Αἰτιώδους Ἀρ- χῆς τοῦ ὑπάρχειν, καὶ ὁ τρόπος τῆς αὐθυπαρξίας της εἶναι ἡ ἀγάπη, δηλαδὴ ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία ἀπὸ κάθε προκαθορι- σμὸ καὶ ἀναγκαιότητα τῆς ὑπαρξέας της. Ὁ Πατὴρ εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀγαπώντας καὶ ἀγαπώμενος — καθαρμένο τὸ γλωσσικὸ σημαῖνον «πατὴρ» ἀπὸ κάθε συνειρμὸ ἀτομι- κῆς ὄντοτητας, σημαίνει μόνον τὸν ὑπαρκτικὸ φορέα τῆς πα- τρότητας: τῆς ἀγάπης ποὺ ἰδρύει ὑπαρξὴ καὶ τὴν προστα- τεύει, τῆς χαρίζει ἐνεργὰ καὶ ἀπεριόριστα τὸν ἑαυτὸ του, τὸ εἶναι του. Ἀντίστοιχη ἐνεργὸ ἀναφορικότητα τῆς ὑπαρξέας

καὶ τῆς ἐνέργειας δηλώνουν καὶ οἱ λέξεις *Υἱὸς* (τοῦ Πα- τρός) καὶ *Πνεῦμα* (τοῦ Πατρός).

Τὰ πρόσωπα τῆς θεαρχικῆς Τριάδος εἶναι, ὑπάρχουν, ἐπειδὴ ἀγαποῦν καὶ ἀγαπῶνται. Καὶ κάθε «μέλος» τοῦ «σώ- ματος» τῆς Ἐκκλησίας «σώζεται» (προσδοκᾷ καὶ προγεύε- ται τὴν «ἀνάστασιν» τοῦ ἀπὸ τῆ θνητότητα τῶν κτιστῶν, τὸ πέρασμα στὴν ἀλώβητη, «σῶα», ἀπεριόριστη ὑπαρκτικὴ ἐλευθερία τῆς ἀγάπης) μόνον ἐπειδὴ παραδίδεται νὰ ὑπάρχει ἀγαπώμενο καὶ ἀγαπώντας. Ἡ ἄσκηση, οἱ ἀρετές, ἡ ὀρθο- φροσύνη δὲν ἔχουν τὴν αὐταξία ἀτομικῆς ἀξιομισθίας, εἶναι ἀπλῶς ὁ μετασχηματισμὸς τῆς συγκατάθεσης τοῦ «νοῦ» καὶ τῆς «καρδίας»³ σὲ ἔμπρακτη ἐλευθερία μετοχῆς στὸν «τρόπο» τῆς ἀγάπης — αὐτοπαράληψης καὶ αὐτοπροσφο- ρᾶς. Ἐνδέχεται καὶ νὰ ἀπουσιάζει κάθε ἵχνος τῆς ἔμπρα- κτης συγκατάθεσης: νὰ χαρίζεται αὐτὸς ὁ τρόπος ὡς ἀντί- δωρο στὴ μετάνοια, στὴν αὐτεπίγνωση τῆς ἀνεπάρκειας, στὴν εἰλικρίνεια καὶ ἀποφασιστικότητα τῆς αὐτοπαράδο- σης. Μὲ ὑπόδειγμα καὶ πρότυπο μετάνοιας τὸν ληστὴ στὸν σταυρό⁴, τὴν πόρνη στὴν οἰκία Σίμωνος τοῦ Φαρισαίου⁵.

Ὅ,τι ἐμφανίζεται σὰν «ἐντολὴ» στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλη- σίας δὲν εἶναι «νόμος», ποὺ ἡ τήρησή του νὰ προσπορίζει στὸ ἐγὼ θωράκιση ἀξιομισθίας, ναρκισσιστικὴ αὐτάρκεια. Ἡ ὅποια «ἐντολὴ» εἶναι μόνον πρόκληση, πρόσκληση, ὑπό- δειξη ἐμπειρικῆς πρακτικῆς, γιὰ νὰ πραγματώσει ὁ ἄνθρω- πος ἔμπρακτα τὴν ἐλεύθερη θέλησή του νὰ ὑπάρχει ἐπειδὴ ἀγαπᾶται καὶ ἀγαπᾷ. Νὰ μετατεθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξη ἀ-

ποὺ τὰ κάνει νὰ μὴν εἶναι συμπτωματικά, δὲν μπορεῖ νὰ βρισκεται μέσα στὸν κόσμον, γιὰτὶ τότε θὰ ἦταν καὶ αὐτὸ συμπτωματικόν. Πρέπει νὰ βρισκεται ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον». *Tractatus logico-philosophicus* 6.41.

3. «...ἀγαπήσεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου...» *Λουκ.* 10,27.

4. *Λουκ.* 23,42.

5. *Λουκ.* 7,40-44.

ξιόμισθων άτομικῶν κατορθωμάτων στο ἄθλημα μετοχῆς στον κοινὸ τρόπο τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ («ναί») τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἐκκλησιαστικὸ τρόπο εἶναι «κένωση»-παραίτηση ἀπὸ κάθε ἀτομοκεντρικὴ ἐπιδίωξη «σωτηρίας». Εἶναι ἡ ρεαλιστικὴ ἐπίγνωση τῆς ἀδυναμίας τῶν κτιστῶν ὑπάρξεων νὰ ὑπάρξουν μὲ τὸν τρόπο τοῦ ἀκτίστου, ἐπίγνωση ποὺ γίνεται πράξη μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς μετοχῆς στὸν τρόπο τοῦ ἀκτίστου ὡς «χάριτος» (δώρου-χαρίσματος).

Μιὰ συνοδικὴ ὑπόμνηση (συνόδου «οἰκουμενικῆς») ὅτι ἡ σωτηρία ποὺ εὐαγγελίζεται ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἀτομικὸ ἐπίτευγμα ἀλλὰ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, σὲ τί ἀκριβῶς θὰ σκόπευε; Νὰ ἐπισπεύσει τὴν κατάρρευση τοῦ αὐγουστίνειου ἀτομοκεντρικοῦ «παραδείγματος»; Νὰ γίνεῖ ἀφετηρία καινούργιου, κοινωνιοκεντρικοῦ τρόπου τοῦ βίου, καινούργιου πολιτισμοῦ;

Καὶ οἱ δύο αὐτὲς στοχεύσεις θὰ ἀπηχοῦσαν τὴ λογικὴ τῆς αὐγουστίνειας θρησκευτικῆς ἐκδοχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἱστορικῶν μορφωμάτων ποὺ παρήγαγε αὐτὴ ἡ λογικὴ — λογικὴ τῆς ἰδεολογίας, τῆς «ἀντικειμενικῆς» ἀποτελεσματικότητας. Μιὰ σύνοδος ἐκκλησιαστικὴ δὲν συγκαλεῖται γιὰ νὰ διορθώσει παρεκκλίσεις ἀπὸ τὴν «ἐπίσημη» ἰδεολογία, νὰ διαστείλει ὀρθές («ὀρθόδοξες») ἀψευδεις ἀπὸ λαθεμένες (κακὸδοξες). Συγκαλεῖται γιὰ νὰ καθετίσει τὴ μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας, νὰ ὀριοθετήσῃ (μὲ γλωσσικοὺς ὅρους-ὅρια) αὐτὴ τὴν ἐμπειρία. Προϋποθέτοντας ὅτι ἡ κατανόηση τῶν ὅρων-ὀρίων δὲν ταυτίζεται μὲ τὴ γνώση τῶν ὀριζομένων.

Ἡ ἱστορικὴ δυναμικὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου δὲν εἶναι ἡ δυναμικὴ τῆς ἰδεολογίας, τῆς διδαχῆς-προπαγάνδας, τῆς ἀποδεικτικῆς πειστικότητας. Δὲν εἶναι ἡ δυ-

ναμικὴ τῆς ψυχολογικῆς ὑποβολῆς-ἐπιβολῆς, τῆς ἀντικειμενοποιημένης «ὀρθότητας», τῆς εἰδωλοποίησης τῶν διατυπώσεων, τοῦ θεσμικοῦ ἐλέγχου ἀτομικῶν «πεποιθήσεων». Εἶναι ἡ δυναμικὴ τῆς ἐλάχιστης ζύμης ποὺ κρύβεται θαμμένη στο νεκρὸ «φύραμα» τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ ζυμώνει «ἀνεπαισθήτως» τὴ νέκρα, νὰ τὴν ζωοποιεῖ· εἶναι ὁ («κόκκος σινάπεως»), «μικρότερος πάντων τῶν σπερμάτων», ποὺ λιώνει καὶ σαπίζει στο χῶμα, γιὰ νὰ βλαστήσῃ, ἀπὸ τὴ σήψη καὶ τὴν ἀποσύνθεση, ζωὴ ἱκανὴ νὰ τινάξῃ βράχο πανίσχυρο.

Ἡ γλῶσσα σημαίνει τὴ ζωὴ, παραπέμπει σὲ αὐτήν, δὲν τὴν ὑποκαθιστᾷ, ὀριοθετεῖ τὸν τρόπο τῆς Ἐκκλησίας, δὲν τὸν ἀντικειμενοποιεῖ σὲ ταμπού. Οἱ σύνοδοι τῆς Ἐκκλησίας συνεκαλοῦντο, ὅταν ἡ παραποίηση μιᾶς γλωσσικῆς διατύπωσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου (τῶν σημαινόντων τοῦ τρόπου) ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ παρεκτρέψει καὶ ἀποπροσανατολίσει τὸ κοινὸ ἄθλημα τοῦ τρόπου (νὰ ἀλλοτριώσει τὰ σημαινόμενα τοῦ τρόπου). Σήμερα, μέσα στὰ παγκοσμιοποιημένα, «παγχριστιανικὰ» ὅρια τοῦ αὐγουστίνειου ἀτομοκεντρικοῦ «παραδείγματος», μιὰ κατ' ὄνομα «οἰκουμενικὴ» σύνοδος θὰ ἦταν μᾶλλον ἀπομίμηση τῶν «συνεδρίων» τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς ἄλλοτε διεθνοῦς Σοβιετίας ἢ τῶν Βατικάνιων συνόδων (πρώτης καὶ δεύτερης) ἢ τῶν κατὰ διαστήματα Γενικῶν Συνελεύσεων τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν.

Εἶναι μιὰ πιθανολόγηση καὶ εἰκασία, ποὺ βεβαιώθηκε ὡστόσο ὡς πρόβλεψη στὴ διαδρομὴ πενήντα χρόνων (1961 ὡς σήμερα) προετοιμασίας τῆς «Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου» τῶν «Ὁρθόδοξων» Ἐκκλησιῶν, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ θεματικὲς τῆς Συνόδου ποὺ κατὰ καιροὺς προτάθηκαν, κραύ-

γαζαν την απολύτως ιδεολογική έκδοχή του εκκλησιαστικού εὐ-αγγελίου, άλλοτριωμένου σὲ κωδικοποιημένα «δόγματα». Τὴν αὐτονομημένη ἀπὸ τὸ εὐ-αγγέλιο τῆς σωτηρίας καὶ τὴν εὐχαριστιακὴ ὑπόστασις τοῦ εκκλησιαστικοῦ σώματος θρησκευτικὴ ἐκδοχὴ τῶν θεσμῶν, δομῶν καὶ λειτουργιῶν τοῦ εκκλησιαστικοῦ βίου. Καὶ τέλος, τὴ δραματικὴ ἀπουσία εκκλησιολογικοῦ περιεχομένου ἀπὸ τῆ λέξι «πατριαρχεῖο» στὴν περίπτωσι τοπικῶν εκκλησιῶν ὁλοκληρωτικὰ ὑποταγμένων στὶς προτεραιότητες ἐθνοφυλετικῆς αὐτονομίας (κατὰ τὸ δυτικὸ θεσμικὸ πρότυπο τῆς «κρατικῆς θρησκείας» — Staatsreligion).

Σίγουρα τὸ φαινόμενο θρησκιοποίησης τῆς Ἐκκλησίας, συνεπέστατο παρακολούθημα τῆς παγκοσμιοποίησης τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος», δὲν ἐπιδέχεται στατιστικὲς μετρήσεις. Ἡ ἐντύπωση πάντως ποὺ συνάγεται ἀπὸ τὶς κυρίαρχες στὴ διεθνή δημοσιότητα παραστάσεις εἶναι ὅτι ἡ ἀλλοτρίωσις τοῦ εκκλησιαστικοῦ γεγονότος σὲ ἀτομοκεντρικὴ θρησκεία συνιστᾷ κυριαρχικὴ πραγματικότητα, καθολικὸ κανόνα μὲ κρυμμένες ἢ δυσδιάκριτες τὶς ἐξαιρέσεις. Δηλαδή, μοιάζει νὰ σώζεται, πάντοτε ὡς σκάνδαλο γιὰ τὴ λογικὴ μας, ὁ εὐαγγελικὸς ὀρισμὸς τῆς Ἐκκλησίας: παραμένει «μικρὰ ζύμη»⁶, ἀσήμαντο σπέρμα⁷, «λίθος ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες»⁸, ἐλάχιστο «κεντράδι» ποὺ ἐγκεντρίζεται (μπολιάζεται) στὴν «ἀγριέλαιον» ἀνθρωπότητα γιὰ νὰ τὴν καταστήσει «καλλιέλαιον»⁹.

6. *Ματθ.* 13,33.

7. *Μάρκ.* 4,26-28.

8. *Ματθ.* 21,42.

9. *Ρωμ.* 11,17-24.

Ἐπομένως ἡ ὑπόμνησις ὅτι σωτηρία (πληρότητα) τῆς ὑπαρξῆς εἶναι ἡ αὐθυπέρβασις ὡς ἐρωτικὴ αὐτοπροσφορά, ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ σωτηρία δὲν συνιστᾷ «ἐσωτερικὸ γεγονός» τῆς Ἐκκλησίας, ἀποκλειστικότητα μιᾶς μειονότητας ἀνθρώπων ποὺ συνέπεσε νὰ συναντηθοῦν μὲ τὸ χριστιανικὸ εὐ-αγγέλιο. Εἶναι «ἐγκεντρισμὸς» (μπόλιασμα) τῆς Ἰστορίας μὲ τρόπο ἄλλον ἀπὸ τὸν ἀτομοκεντρισμὸ τῆς θρησκείας ἢ «παραδειγμάτων» θρησκευτικῆς παθογένειας, ὅπως τὸ αὐγουστίνειο τῆς μετα-ρωμαϊκῆς Δύσης. Ἡ εἰκόνα τοῦ «ἐγκεντρισμοῦ» ἀναφέρεται σὲ συντελεσμένη ἀνοιχτὴ δυνατότητα ποὺ προσφέρεται σὲ ὅλους καὶ περιλαμβάνει ὅλους, ὅσοι ἐλεύθερα ἐπιλέξουν καὶ κατορθώσουν τὴν αὐθυπέρβασις ὡς ἐρωτικὴ αὐτοπροσφορά, μὲ ὅποιαδήποτε ἀφορμή, ἔστω καὶ ἀκουσία.

Z

Ὁ ρεαλισμὸς τῆς καταγωγικῆς
ἀντιπαλότητας

1

Ἐπάρκεια τοῦ ἐρμηνευτικοῦ σχήματος

Τὸ ἐρώτημα: «γιατί ἡ Δύση ὑποχρεωτικὰ ἀνθελληνική;», προκειμένου νὰ διερευνηθεῖ (ἀλλὰ καὶ νὰ τεθεῖ), προϋποθέτει σχηματισμένη μιὰ πρώτη γενικὴ εἰκόνα τῆς πραγματικότητας «Δύση» στὴν καταγωγικὴ τῆς ἀφετηρία. Προϋποθέτει, δηλαδή, τὸν (ὅπωςδῆποτε σχηματικὸ) καθορισμὸ τῶν πολὺ βασικῶν δεδομένων (γεγονότων, παραγόντων, συμπτώσεων) ποὺ συγκρότησαν τὴ Δύση ὡς καινοφανὲς «παράδειγμα»¹ μέσα στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία.

Ποιά στοιχεῖα συνθέτουν αὐτὴ τὴν ἀφετηριακὴ εἰκόνα:

Πρῶτο, ἡ πληθυσμικὴ μεταβολὴ στὰ ἐδάφη τῆς εὐρωπαϊκῆς Δύσης (ἀπὸ τὸν 4ο ἕως καὶ τὸν 6ο μ.Χ. αἰώνα): Οἱ γηγενεῖς κάτοικοι ἀπωθοῦνται, ἐξοντώνονται ἢ περιθωριοποιοῦνται ἀπὸ ἀλλεπάλληλα κύματα καινούργιων φύλων καὶ φυλῶν ποὺ εἰσβάλλουν καὶ ἐγκαθίστανται στὶς ἄλλοτε ἐπαρχίες τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

1. «Paradigm»: εἶναι ὁ ὅρος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Thomas KUHN (*The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago-Univ. Press, ²1970) ὀνομάζει «τὸ σύνολο ἀπὸ πεποιθήσεις, μεθοδολογικὲς ἐπιλογές, τρόπους τεχνικῆς, πειραματικῆς ἐφαρμογῆς, ἀξιολογικῆς ἀποτιμῆς, ὑποδειγματικῆς λύσεις προβλημάτων ποὺ ἀντικαθιστοῦν ἀρχὲς ἢ κανόνες γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση κάθε ἐπιστημονικοῦ προβλήματος. "Ἐνα τέτοιο παράδειγμα συνιστᾷ, γιὰ μεγάλῃ ἢ μικρῇ χρονικῇ περιόδῳ, μιὰ ὁλοκληρωμένη ἐπιστημονικὴ προοπτικὴ ἢ καὶ κοσμοαντίληψη».

Ἡ κοινωνικὴ πραγματικότητα ποὺ προκύπτει στὴν εὐρωπαϊκὴ Δύση, μετὰ τὴν πληθυσμικὴ ἐκεῖ μεταβολή, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς τότε χρονογράφους καὶ ἱστορικοὺς μὲ λέξεις, ὅπως πρωτογονισμός, βαρβαρότητα, «ένας κόσμος ἀγροῖκος, ἀπέραντης φτώχειας, ἀπέραντης στέρησης, ἀχαλίνωτης κτηνωδίας».

Δεύτερο βασικὸ στοιχεῖο τῆς εἰκόνας: ὁ μαζικὸς «ἐκχριστιανισμός» τῶν εἰσβολέων. Πολὺ σύντομα αὐτὸς ὁ «ἐκχριστιανισμός» θὰ ἀποδειχθεῖ πολύτιμη βάση γιὰ νὰ ἀρχίσει νὰ ἀποκτᾷ μιὰ κάποια ὁμοιογένεια ἢ πανσπερμία τῶν φυλῶν καὶ ἐθνοτήτων ποὺ ἐξουσιάζουν πλέον τὰ ἐδάφη τῆς Δύσης².

Ἀποφασιστικὸς συντελεστὴς τῶν ἐξελίξεων καὶ τὸ γεγονός ὅτι: τὸ ἐπίπεδο διανοητικῆς ἀνάπτυξης καὶ καλλιέργειας τῶν μαζικῶν «ἐκχριστιανισμένων» βαρβάρων ἀπέκλειε τόσο τὴν κατανόηση ὅσο καὶ τὴ βιωματικὴ μετοχὴ τους στὰ ὅσα εὐαγγελιζόταν ἡ ἐκκλησιαστικὴ μαρτυρία (: τριαδικότητα τοῦ ἐνὸς Θεοῦ, ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγου, δυνατότητα νὰ ὑπάρξει καὶ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸν «τρόπο» τῆς ἀγαπητικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀκτίστου καὶ ὅχι μὲ τὶς ἀτομοκεντρικὲς ἀναγκαιότητες τοῦ κτιστοῦ, κ.λπ.). Ὁ ἀποκλεισμός ἀπὸ τὰ πρωτεύοντα καὶ οὐσιώδη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου, ἡ ἀπουσία ἐνδιαφέροντος γι' αὐτά, ἐπέτρεπε τὴν ἀλλοτρίωση τοῦ Χριστιανισμοῦ σὲ τυπικὰ παγανιστικὴ θρησκεία ἀτομοκεντρικῆς ἐξασφάλισης, χρηστικῆς ὡφελιμότητας.

2. Κυρίως συντελεστὲς τῆς ὁμοιογένειας: Ἡ διαίρεση καὶ ὀργάνωση τῶν περιοχῶν σὲ ἐπισκοπές, ἀσχέτως τῶν νέων ἐθνοτικῶν σχηματισμῶν· τὰ μοναστήρια, μοναχῶν ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ Ἀνατολή, μὲ ζῆλο ἱεραποστολικό, νὰ συμβάλλουν στὸν οὐσιαστικὸ ἐκχριστιανισμό καὶ ἐκπολιτισμὸ τῶν ἀνθρώπων τῆς ὑπαίθρου. — Βλ. Jacques LE GOFF, *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε τὸν Μεσαίωνα*, σελ. 50-51.

Ἡ προσφυγὴ στὸν Αὐγουστίνου πρόσφερε τὴν ψευδαίσθηση νομιμοποίησης τῆς ἀλλοτριωτικῆς παρεκτροπῆς, ἐξωραΐζε καὶ κατοχύρωνε τὴ θρησκευτικὴ ἐκκλησιαστικὴ γεγονότος.

Πόσοι αἰῶνες χρειάστηκαν καὶ ποιὲς διαδρομὲς γιὰ τὴν ἔξοδο τῆς Δύσης ἀπὸ τὴ βαρβαρικὴ τῆς φάση καὶ τὸν πρωτογονισμό; Κάποιες ἐνδεικτικὲς χρονολογίες σηματοδοτοῦν, ἴσως, τὴν ἀργόσυρτη πορεία καὶ συμβάλλουν στὴ σύνθεση τῆς ἀφαιρετικῆς καταρχὴν εἰκόνας ποὺ ἐπιδιώκουμε:

Τὴ χρῆση νομίσματος, γιὰ παράδειγμα, τὴν ἀγνοοῦσαν τὰ βαρβαρικὰ φύλα προτοῦ ἐκχριστιανιστοῦν³. Κοπὴ νομισμάτων ἀρχίζει στὶς ἀνατολικὲς περιοχὲς τοῦ Ρήνου μετὰ τὸ 900. Στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνα οἱ δοῦκες τῆς Βοημίας προσέλαβαν τὴ νομισματικὴ πρακτικὴ καὶ ἀπὸ τὸ 980, περίπου, τοὺς μιμήθηκαν οἱ πολωνοὶ ἡγεμόνες. Τὸ ἔτος 1000 εἰσάγεται ἡ χρῆση νομίσματος στὴν Οὐγγαρία, ὅπως καὶ στὶς περιοχὲς ἀπὸ τὸν μέσο Δούναβη ὡς τὶς ἀκτὲς τῆς Βαλτικῆς καὶ τῆς Βόρειας Θάλασσας⁴. (Γιὰ τὴ συγκριτικὴ συμπλήρωση τῆς εἰκόνας: Τὸ ἀρχαιότερο νόμισμα ποὺ ἐκτίθεται στὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, εἶναι τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνα — χίλια ἑπτακόσια χρόνια προτοῦ ἡ Δύση γνωρίσει τὴ λειτουργία τοῦ νομίσματος, οἱ Ἕλληνες τὴν εἶχαν σὲ χρῆση.)

Ἡ εἰσβολὴ καὶ ἐγκατάσταση τῶν Βαρβάρων ἐξαλείφει ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ Δύση τὸν πρότερο ρωμαϊκὸ ἀστικὸ βίον, γιὰ κάποιους αἰῶνες. Στὴν πρώτη καὶ μακρὰ περίοδο τῆς

3. LE GOFF, ὁ.π., σελ. 124.

4. LE GOFF, ὁ.π., σελ. 124. — Ν.Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ, ὁ.π., σελ. 234. — David NICHOLAS, *Ἡ ἐξέλιξη τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου*, Ἀθήνα (ΜΙΕΤ) ²2000, σελ. 252-255.

φεουδαρχίας-δουλοπαροικίας, οί άλλοτε ρωμαϊκές πόλεις εξαφανίζονται ή παρακμάζουν έντελώς: «Στή θέση τής πόλης, urbs, έρχεται ή villa, ή μεγάλη φεουδαλική γαιοκτησία (πού είχε στό κέντρο τήν κατοικία τοῦ φεουδάρχη [Burg-château] καί σκόρπιες τῖς εγκαταστάσεις τῶν δουλοπαροίκων) — άποτελεῖ τὸ βασικό οικονομικό καί κοινωνικό κύτταρο». «Όσα άπό τὰ φύλα τῶν εἰσβολέων ἦταν νομαδικά, ἤξεραν μόνο τήν κτηνοτροφία, άγνοοῦσαν τήν καλλιέργεια τῆς γῆς, τὴ μόνιμη εγκατάσταση. Χρειάστηκαν κάποιους αἰῶνες στή δουλοπαροικία γιά νά φτάσουν νά ὀργανώσουν χωριό: κοινότητα αὐτόνομων (ἢ περίπου) ἰδιοκτητῶν, ἔστω ἐλάχιστης γῆς. «Τὸ χωριό, πού ἀντικαθιστᾷ τῖς σκόρπιες άγροτικές εγκαταστάσεις, γενικεύεται στὸν 11ο πιά αἰῶνα... καί προκύπτει άπό τὴ συγκέντρωση οἰκιῶν καί άγροτοτεμαχίων γύρω άπό τήν ἐκκλησία καί τὸ νεκροταφεῖο»⁵.

Γιά τὰ περισσότερα βαρβαρικά φύλα, ἡ μύηση στή γραφή (δημιουργία καί χρήση τῆς γραπτῆς γλώσσας) άρχίζει μετὰ τήν εἰσβολή καί εγκατάστασή τους στὰ ρωμαϊκά ἐδάφη. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο, τότε άποκτοῦν καί κάποιο εἶδος νομικῶν κωδίκων: «Οἱ Βησιγότθοι, οἱ Βουργουνδοί, οἱ Φράγκοι μὴ γνωρίζοντας γραφή (dépourvus d'écriture) δὲν εἶχαν καί γραπτὸς νόμους — άποστήθιζαν προφορικές άποφάνσεις δικαιοκρασίας»⁶. Οἱ πρῶτοι νομικοὶ κώδικες τῶν φύλων αὐτῶν, προφορικοὶ καί γραπτοί, «ἔχουν έντονο

5. Βλ. LE GOFF, σελ. 58 καί 103, 104. — Robert LOPEZ, *Naissance de l'Europe*, σελ. 59, 185-187. — J.M. WALLACE-HADRILL, *The Barbarian West*, σελ. 143. — David NICHOLAS, ὁ.π., σελ. 230-245. — Ν.Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ, σελ. 223 κ.έ., 257 κ.έ.

6. Michel ROUCHE, 'Ο δυτικός πρῶτος μεσαίωνας, στὸν τόμο: *Ιστορία τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς*, Ἀθήνα («Κέδρος») 2010, σελ. 420.

βαρβαρικό χαρακτήρα... τιμωροῦν άδικήματα καί ἐγκλήματα ἀνάλογα με τήν ἐθνотική ταυτότητα καί τήν κοινωνική τάξη τῶν ἐνόχων... Αὐτοὶ οἱ νόμοι δὲν χρησιμεύουν σὲ τίποτα»⁷ — εἶναι νόμοι, ἀλλὰ δὲν άπονέμουν δίκαιο.

Ὁ David Nicholas προσθέτει: «Ὅλοι οἱ γερμανικοὶ (νομικοὶ) κώδικες θεμελιώνονται στήν άρχή ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καί ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Ἡ βία συνιστοῦσε τὸν πυρήνα τῆς γερμανικῆς κοινωνίας. Κανένας δὲν θεωροῦσε τὴ βία άδικη, καί μάλιστα τήν προσωπική άντεκδίκηση τὴ θεωροῦσαν άναμενόμενη»⁸. Σῶζεται ἔγκυρη μαρτυρία ὅτι τὸ 798, στή Ναρβοννησία, ἐπαρχία τῆς Γαλατίας (Gallia Narbonensis), «τιμωροῦσαν τήν κλοπὴ με τήν ποινὴ τοῦ θανάτου καί τὸν φόνο με χρηματικό πρόστιμο. Τὸ νά ἔχεις (κατέχεις) ἦταν σαφῶς πιὸ σημαντικό άπό τὸ νά εἶσαι (ὑπάρχεις)»⁹. Καί ἡ αξιολογική αὐτὴ ἱεράρχηση δὲν παύει —συνειδητὰ ἢ άσυνειδητὰ, φανερά ἢ λαθιανόντως— νά διαμορφώνει χαρακτηριστικὴ τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» νοο-τροπία.

7. LE GOFF, ὁ.π., σελ. 59-60. — David NICHOLAS, ὁ.π., σελ. 115: «Ὑπῆρχαν διαβαθμίσεις ποινῶν ἀνάλογα με τήν κοινωνική θέση τοῦ θύτη καί τοῦ θύματος».

8. NICHOLAS, ὁ.π., σελ. 116.

9. Michel ROUCHE, ὁ.π., σελ. 421-422.

2

‘Από τις μερικές ενδείξεις στη συνολική εικόνα

Τὸ σκιαγράφημα μιᾶς καταρχὴν εἰκόνας γιὰ τὴν καταγωγικὴ πραγματικότητα τῆς Δύσης, τὴν ἀφετηρία ἢ τὶς καταβολές της, εἶναι ὅπωςδῆποτε ἀφαιρετικό, ἐνδεικτικό. Ἡ βιβλιογραφία ποὺ προσφέρεται σήμερα γιὰ τὴ μελέτη καὶ κατανόηση τῶν ἀπαρχῶν τοῦ πρώτου στήν Ἱστορία παγκοσμιοποιημένου πολιτισμοῦ εἶναι πλήθους, ἐγκυρη, συναρπαστική. Ὁ καθένας μπορεῖ νὰ προστρέξει στὰ ἐξειδικευμένα μελετήματα, ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ ἐνδείξεις οἱ ἱκανές νὰ φωτίσουν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: Γιατί τὸ παγκοσμιοποιημένο σήμερα, κυρίαρχο δυτικὸ «παράδειγμα» εἶναι, καταγωγικά καὶ ὅπωςδῆποτε, ἀνθελληνικό.

Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὶς σημαντικὲς ἐνδείξεις στὴν καθολικὴ συμπερασματικὴ εἰκόνα καὶ στὴ συγκριτικὴ τῆς ἀντιπαράθεσης μὲ ἄλλες συλλήψεις καθολικῶν εἰκόνων, εἶναι μιὰ κριτικὴ λειτουργία τοῦ νοῦ — τὴν ὀφείλουμε στὴ φανταστικὴ του ἱκανότητα, στὸ «φανταστικὸν τῆς ψυχῆς», ὅπως ἔλεγε ὁ Ἀριστοτέλης. Διαβάζουμε λ.χ., στίς πηγές ὅτι «τὸ πιρουνὶ ἔφτασε στὴ Δύση (Βενετία) ἀπὸ τὸ Βυζάντιο μὲ μεγάλη καθυστέρηση καὶ μπῆκε σὲ χρῆση τὸν 140-150 αἰῶνα»¹. Χάρη στὸ «φανταστικόν» μποροῦμε νὰ συναγάγουμε πόσα

δεδομένα μεταβάλλονται στὸν ἀνθρώπινο βίον, ὅταν ἡ λήψη τῆς τροφῆς διαμεσολαβεῖται ἀπὸ ἓνα ἀπλούστατο μὲν, ἀλλὰ ἄγνωστο ὡς τότε χρηστικὸ μέσο ὅπως τὸ πιρουνὶ — ἀλλάζουν οἱ ὅροι συμπεριφορᾶς, αἰσθητικῆς, καθαριότητος, τὰ αὐτονόητα τελεστικά τυπικά (rites) τῶν ἐπίσημων, ἀσφαλῶς καὶ τῶν οἰκογενειακῶν γευμάτων.

Πληροφοροῦμαστε ὅτι γιὰ ἀστικὸ βίον στὴ μεταρωμαϊκὴ Δύση (ἐπανασυγκρότηση καὶ λειτουργία πόλεων) μποροῦμε νὰ μιλάμε μόνο ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα² — δηλαδὴ νὰ παραδεχοῦμε ἓνα κενὸ ἀστικοῦ βίου ἐπταῖ ἕως ἐννέα αἰώνων: ἐπτακόσια ἕως ἐννιάκονα χρόνια χωρὶς νὰ ὑπάρχουν πόλεις, ἀστικὴ ὀργάνωση τῆς συλλογικότητος, ἀστικά ἔθνη, ἀστικὴ καλλιέργεια καὶ νοο-τροπία. Τὸ ἴδιο αὐτὸ κενὸ περιλαμβάνει καὶ τὴν ἀπουσία ὀργανωμένης σχολικῆς ἐκπαίδευσης τῶν παιδιῶν — τὸ σχολεῖο, ὡς θεσμὸς τοῦ συλλογικοῦ βίου, ἐμφανίζεται στὴ βαρβαρικὴ Δύση ἐπίσης ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα³. Μὲ ἀνάλογη καθυστέρηση καὶ τὰ πανεπιστήμια: τὸ πρῶτο φέρεται νὰ ἱδρύεται στὴν Μπολόνια τὸ 1194, μὲ νομικὲς ἀποκλειστικὰ σπουδές, ἐνῶ ὁ θεσμὸς, μὲ τὴν ὀνομασία universitas (συντεχνία) δημιουργεῖται στὸ Παρίσι, τὸν 13ο καὶ πάλι αἰῶνα⁴.

Ἡ εἰκόνα ποὺ συγκροτοῦμε σήμερα ἀπὸ τέτοιες σημαντικὲς (σημαίνουσες) ἐνδείξεις εἶναι ἀναπόφευκτα συγκριτικὴ: συγκρίνεται μὲ τὶς παραστάσεις ποὺ ἔχουμε ἀπὸ τὰ σημερινὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἴδιου δυτικοῦ «παραδείγματος» στοὺς ἴδιους τομεῖς — συγκρίνουμε τὸ βαρβαρικὸ «χθές»

2. LE GOFF, σελ. 185 κ.έ. — NICHOLAS, σελ. 434 κ.έ.

3. LE GOFF, σελ. 186.

4. Ἑλ. ΓΑΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Γιατί τὸ Βυζάντιο*, σελ. 83. — Ν. ΣΒΟΡΝΟΥ, *Ἡ βυζαντινὴ ἐπαρχία*, σελ. 13-14.

1. LE GOFF, σελ. 110, 267.

μέ την έκθαμβωτική του εξέλιξη στο παγκοσμιοποιημένο «σήμερα»: συγκρίνουμε μεγέθη, όχι ποιότητες. Δεν έχουμε (δεν έχει επιβιώσει ιστορικά) κάποιο άλλο μέτρο αποτιμήσεων, άλλο δεδομένο για σύγκριση αξιολογική.

Ακόμα κι αν αποτολμούσαμε αντιπαράβολή των έπιτευγμάτων του 13ου αιώνα (της επανεμφάνισης αστικού βίου, οργανωμένης σχολικής εκπαίδευσης, κ.λπ.) με τον αστικό βίο και το επίπεδο παιδείας πριν από τις εισβολές των Βαρβάρων στις ίδιες γεωγραφικές περιοχές, ή σημαντική των διαφορών μόνο πληροφορίες θα μπορούσε να μεταδώσει, όχι την επίγνωση του χάσματος. Τα κριτήρια των εκτιμήσεών μας σήμερα είναι μόνο μετα-ρωμαϊκά, δεν συνεχίζεται άλλη παράδοση (μεταβίβαση κριτηρίων από γενιά σε γενιά) εμπειρικά μεθεκτή. Γι' αυτό είναι εξαιρετικά προβληματική και η αντιπαράβολή των έπιτευγμάτων της βαρβαρικής Δύσης στον 13ο αιώνα με τα αντίστοιχα δεδομένα (αστικός βίος, εκπαίδευση κ.λπ.) στον τότε κόσμο της έλληνορωμαϊκής «οικουμένης» — και πάλι μόνο μεγέθη θα μπορούσαμε να συγκρίνουμε, όχι ποιότητες.

Είναι μάλλον αδύνατο να έχουμε σήμερα τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις για μιά ρεαλιστική κατανόηση των συνεπειών, στη γλωσσική παιδεία π.χ., και στη γενικότερη καλλιέργεια των έλληνορωμαϊκών κοινωνιών, έστω και ένος χαρακτηριστικού δεδομένου: "Οτι τὰ παιδιὰ τότε, από τὰ έξι τους χρόνια, άρχιζαν να μαθαίνουν συλλαβισμό και άνάγνωση με άλφαβητάρι τον "Όμηρο. Άνύπαρκτες σήμερα οί προσλαμβάνουσες και για την κατανόηση των πραγματικών συνεπειών που είχε στον συλλογικό βίο ή παραδεδομένη πείρα άδιάλειπτης συνέχειας του πολιτικού άθλήματος επί δεκαεννέα τουλάχιστον αιώνας: Άπό τη νομοθεσία του Σόλωνα, τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, τὰ

έπιτεύγματα του Περικλή, τὰ Πολιτικά και την Άθηναίων Πολιτεία του Άριστοτέλη, ως τις Νεαρές του Ίουστινιανού, τις διευρυμένες αυτοδιοικήτες «πόλεις» (τὰ municipia) στην έλληνορωμαϊκή «οικουμένη»⁵. Κι ακόμα, ως την έκπληκτική διπλωματία⁶ και στρατηγική⁷, της Νέας Ρώμης, τη νοσηματοδότηση της έξουσίας ως διακονίας και λειτουργήματος κοινωνικού, στὰ κείμενα αυτοκρατόρων, όπως ο Λέων ΣΤ' ο σοφός και ο Κωνσταντίνος Ζ' ο πορφυρογέννητος. Η διαφορά πολιτισμού άνάμεσα στον κόσμο των Έλλήνων και στις τότε νεόφυτες στη Δύση κοινωνίες των βαρβάρων είναι κυριολεκτικά ασύλληπτη, άπροσμέτρητη, άνυπότακτη σε έκ των ύστερων συγκρίσεις.

5. LE GOFF, σελ. 29, 125, 222-223. — NICHOLAS, σελ. 499 κ.έ.: 'Η λέξη *universitas*, στὰ μεσαιωνικά λατινικά, σήμαινε συντεχνία — την κοινότητα δασκάλων και σπουδαστών της πόλης (*universitas magistrorum et scholarum*), συγκροτημένη με συντεχνιακό τρόπο όπως και τὰ άλλα έπαγγέλματα (LE GOFF, 222). Στο *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, του J.F. NIERMEYER, Leider (Brill) 1976, στο λήμμα *universitas* διαβάζουμε: *une collectivité politique ou sociale — l'ensemble des professeurs et des étudiants d'une Université* (σελ. 1051). Καμιά σχέση με τὸ νοηματικό περιεχόμενο των έλληνικών λέξεων παι-επιστήμη, παι-διδασκῆριον.

6. Βλ. Dimitri BOLENSKY, *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy*, στὸ: *Byzantium and the Slavs — Collected Studies*, Variorum Reprints, 1971. — Χρ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Πολιτιστική Διπλωματία — Προθεωρία έλληνικού σχεδιασμού*, Άθήνα («Ίκαρος») 2001, σελ. 35-42, 60-74.

7. Χαράλ. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Βυζαντινή ύψηλή στρατηγική*, Άθήνα («Ποιότητα») 2000.

3

Έγωτική αὐτάρκεια καὶ κοινωνικὸ ἄθλημα

Γιὰ νὰ ἔχει συνοχή ὁ ἐδῶ προβληματισμός μας εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ὑπενθυμίζουμε, πάλι καὶ πάλι, μὲ ποιό νόημα χρησιμοποιοῦμε τὴ λέξη *πολιτισμός*, πῶς ὀρίζουμε τὸν πολιτισμό: Τὸν ταυτίζουμε μὲ τὸ ποσοστὸ ἐλευθερίας ποὺ κατορθώνει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ὅσες ἀναγκαιότητες διέπουν τὴν ὑπαρξή του — ἐνστικτα, ὁρμές, πρωτογενεῖς ἐπιθυμίες χωρὶς τὴ μεσολάβηση λογικῶν διεργασιῶν (τῆς σκέψης, τῆς κρίσης, τῆς βούλησης). Ἡ ὑπαρξὴ «πάσχει» τὶς ὁρμέφυτες ἐπιταγές τῶν ἀναγκαιοτήτων τῆς φύσης, τὶς ὑφίσταται ὡς «πάθη»: ἀδῆριτες ἐπιταγές ποὺ τὴ δυναστεύουν. Ὁ Freud ταξινομήσε τὶς ἀπρόσωπες φυσικὲς ἀναγκαιότητες: τὶς προσδιόρισε σὲ ἐνορμήσεις *αὐτοσυντήρησης*, ἐνορμήσεις *ἐπιβολῆς-κυριαρχίας*, ἐνορμήσεις *ἡδονῆς*.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνο ἔμβιο ὑπαρκτὸ ποὺ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀντιστέκεται, περισσότερο ἢ λιγότερο, στὴ νομοτελειακὴ ἀναγκαιότητα τῶν ἐνστίκτων του, νὰ τὰ ἐλέγχει μὲ τὴ λογικὴ, τὴν κρίση, τὴ θέλησή του — νὰ ἀποφασίζει ὁ κάθε ἄνθρωπος πότε, πόσο καὶ πῶς νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ φυσικὲς ἐνορμήσεις του. Αὐτὴ ἡ δυνατότητα ἐλευθερίας, σὲ κάποιον ποσοστό, ἀπὸ τὴ φυσικὴ νομοτέλεια ποὺ τὸν κυριαρχεῖ, εἶναι τὸ γνῶρισμα ποὺ τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ κάθε ἄλλο ἔμβιο ὑπαρκτό, ἢ «εἰδοποιὸς διαφορὰ» τοῦ

ἀνθρώπου. Ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὶς ἀναγκαιότητες τῶν ἐνστικτωδῶν ἐνορμήσεων εἶναι τὸ στοιχεῖο «τὸ κυρίως ἀνθρώπινον» τῆς ὑπαρξῆς του.

Τὰ ἐπιτεύγματα ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ φύση, στὸ ἐπίπεδο τοῦ συλλογικοῦ βίου, τὰ ὀνομάζουμε *πολιτισμὸ* — πολιτισμὸς εἶναι οἱ ἐκφάνσεις τῆς ἐλευθερίας στὴ συλλογικότητα. Καὶ ἡ ἐλληνικὴ λέξη ταυτίζει τὴ συλλογικὴ πραγμάτωση τῆς ἐλευθερίας μὲ τὸ ἄθλημα τῆς πόλεως: ὁ *πολιτισμὸς* εἶναι τὸ προῖον τῆς πόλεως, τῆς *πολιτικῆς* συνύπαρξης τῶν ἀνθρώπων. Στὸ «κοινὸν ἄθλημα» τοῦ πολιτικοῦ βίου, τοῦ βίου τῆς πόλεως, ἐντόπιζαν οἱ Ἕλληνες τὸ ἀπὸ κοινοῦ κατόρθωμα τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὴ νομοτελειακὴ ἰδιοτέλεια, κατόρθωμα *κοινωνίας* τῶν ἀναγκῶν: νὰ κοινωνοῦνται οἱ ἀνάγκες τῆς ἐπιβίωσης (ἢ *ἀναγκαῖα χρεῖα*) — τὸ φυσικὸ ἄτομο νὰ μοιράζεται μὲ τοὺς συνανθρώπους του (ἐλεύθερα, αὐτοπροαίρετα, χρησιμοποιώντας τὴ λογικὴ του, τὴν κρίση του, τὴ θέλησή του) τὰ ὅσα χρειώδη οἱ βουλευτικές του ἐνορμήσεις ἰδιοτελῶς διεκδικοῦν.

Ἔτσι, τὸ νοηματικὸ περιεχόμενο τῆς ἐλληνικῆς λέξης *πολιτισμὸς* παραπέμπει στὴ μεταποίηση τῆς τυφλῆς ἀτομοκεντρικῆς ὁρμῆς τῶν ἐνστίκτων σὲ ἐλευθερία *κοινωνίας* τῶν ἀναγκῶν (ἐλευθερία μετοχικῆς σύμπραξης, συμμετοχικῆς ἀμοιβαιότητος, λογικῆς ἐναρμόνισης τῶν παραγωγικῶν καὶ ἀνταλλακτικῶν σχέσεων). Αὐτὸς ὁ ὀρισμὸς τοῦ πολιτισμοῦ διασαφηνίζει ἐξ ἀντιθέτου καὶ τὴ βαρβαρότητα: εἶναι ὁ ἀτομοκεντρικὸς-ἀκοινωνήτος (ἄπολις, ἀπολίτευτος, ἀπολίτιστος) βίος. Σημαίνει ἡ βαρβαρότητα τὴν καθήλωση τοῦ ἀνθρώπου στὸ ἐπίπεδο τῶν ἄλογων ἐνστικτωδῶν ἐνορμήσεων: στὴν ἰδιοτέλεια προθέσεων καὶ ἐνεργημάτων, στὴν ἐγωτικὴ θωράκιση, στίς φίλαυτες ἐπιδιώξεις, στὴν αὐταρέσκεια καὶ στὸν ναρκισσισμό. Βαρβαρότητα εἶναι ἡ ἄ-

γνοια τῆς ἐλευθερίας ἢ ἡ παραίτηση ἀπὸ τὴν ἐλευθερία — εἶναι οἱ ἀντίποδες τοῦ πολιτισμοῦ.

Στὴν περίπτωση τῆς μεταρωμαϊκῆς Δύσης ἡ ἀργόσυρτη, ἐπὶ μακροὺς σκοτεινοὺς αἰῶνες, πορεία ἐξόδου ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα δὲν ὀδήγησε σὲ ὅ,τι οἱ Ἕλληνες (τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας καὶ τῆς Ἑκκλησίας) ἀξιολογοῦσαν ὡς πολιτισμό. Ἡ ἐξοδος ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα εἶχε ἔγκαιρα παγιδευτεῖ στὴ θρησκευτικὴ καταξίωση τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ: στὴν αὐγουστίνηια θρησκευτικοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος — γι' αὐτὸ καὶ ἡ παρουσία τοῦ Αὐγουστίνου σημαδεύει ἀνεξίτηλα ὅχι ἀπλῶς τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀλλὰ τὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία. Ὁ αὐγουστίνειος «χριστιανισμός» μεταποιοῦσε τὴν ἐλευθερία, ἀπὸ ἄθλημα ἀτομικῆς αὐθυπέμβασης στὸ πεδίο τῆς σχέσης, σὲ ἀξιόμισθο ἀτομικὸ κατόρθωμα ἐπιβολῆς τοῦ ἀτομικοῦ νοῦ καὶ τῆς ἀτομικῆς θέλησης στὰ φυσικὰ ἔνστικτα. Κατανοοῦσε τὴν ἀγάπη στὸ ἐπίπεδο τῆς συμπεριφορᾶς, ὅχι τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως — γι' αὐτὸ καὶ ἡ τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ ἔμενε ἀκατανόητη στὴ Δύση (ἢ ἀκατανοησία τῆς τριαδικότητος ἀποτυπώθηκε ἐμφατικὰ στὴν προσθήκη τοῦ *Filioque* στὸ «Σύμβολο τῆς πίστεως»).

Ἡ ἐκδοχὴ τῆς ἐλευθερίας ὡς ἀτομικοῦ κατορθώματος ἐπιβολῆς τοῦ ἀτομικοῦ νοῦ καὶ τῆς ἀτομικῆς θέλησης στὶς ἐνστικτώδεις φυσικὲς ἐνορμήσεις (μαχητικὰ ἀπαξιωμένες στὴ μανιχαϊζουσα ἀξιολογία τοῦ Αὐγουστίνου) καθιστοῦσε τὴ νοησιαρχία (rationalismus) καὶ τὴ βουλησιαρχία (voluntarismus) θεμελιώδεις συντεταγμένες στὸ πεδίο τόσο τῆς θεωρητικῆς σκέψης καὶ τῆς ἐπιστήμης ὅσο καὶ τῆς πρακτικῆς τοῦ βίου στὴ Δύση. Παγίωσαν τὸν ἀτομοκεντρισμό, ὅχι πιά ὡς πρωτογονισμὸ κυριαρχίας τῶν ἐνστικτω-

δῶν ἐνορμήσεων, ἀλλὰ ὡς ἐγωτικὴ αὐτάρκεια, ψυχολογικὴ-ναρκισσιστική, ποὺ τὴν ἐξασφαλίζει ἡ ἐμπιστοσύνη στὴν ἀτομικὴ διάνοια (ἀτομικὴ νοητικὴ ικανότητα – *facultas rationis*) καὶ στὴν ἀτομικὴ βούληση (ἀτομικὴ θελητικὴ ικανότητα – *facultas voluntatis*).

Ἡ προτεραιότητα τῶν δύο αὐτῶν ἀτομικῶν (φυσικῶν) ικανοτήτων: τῆς διάνοιας (ἢ *intellectus* ἢ *cogito*) καὶ τῆς θέλησης (*habilitas rationalis voluntatis*) ἀποκλείει ὅπως-δήποτε τὴν ἐλληνικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἐλευθερίας ὡς προϊόντων σχέσης, κατορθωμάτων ὑπέμβασης τῶν ἀναγκαιοτήτων τῆς φύσης καὶ πραγματώσεων κοινωνίας τῆς ἐμπειρίας. Πρόκειται γιὰ ρήξη μὲ τὸν ἐλληνικὸ ἐμπειρισμό: τὴν ἐλληνικὴ ἀρχὴ κοινωνικῆς ἐπαλήθευσης τῆς γνώσης, ἐπομένως καὶ μὲ τὸν ἐλληνικὸ ἀποφατισμό: τὴν ἄρνηση νὰ ἐξαντλεῖται ἡ γνώση στὴ διατύπωσή της. Ἡ ἀλήθεια θὰ ὀρίζεται πιά στὴ Δύση ὡς «σύμπτωση ἔννοιας καὶ νοουμένου πράγματος» (*adaequatio rei et intellectus*) — σύμπτωση τοῦ ἀντι-κειμένου μὲ τὴν ὑποκειμενικὴ νοητικὴ τοῦ σύλληψη. Ἡ ἀτομικὴ νοητικὴ ικανότητα θὰ γίνει δεκτὴ ὡς ἐπαρκῆς (ἀναγκαία καὶ ικανή) συνθήκη γιὰ τὴν πρόσβαση στὴν ἀλήθεια, τὴν κατοχὴ τῆς ἀλήθειας. Ἀντίστοιχα θὰ παγιωθεῖ στὴ Δύση ἡ ἐκδοχὴ τῆς ἐλευθερίας ὡς ἀτομικῆς ικανότητος ἐπιλογῶν, πραγμάτωσης τῶν λογικῶν θελημάτων-προτιμήσεων τοῦ ἀτόμου.

Ὅταν ἐκδεχόμεστε τὴν ἀλήθεια ὡς ἀτομικὴ νοητικὴ βεβαιότητα καὶ τὴν ἐλευθερία ὡς δυνατότητα πραγματοποίησης ἀτομικῶν θελημάτων, τότε, ἀναπότρεπτα, ταυτίζουμε τὴν ἀλήθεια μὲ τὶς ἀτομικὲς πεποιθήσεις καὶ τὴν ἐλευθερία μὲ τὶς ἀνεμπόδιστες ἀτομικὲς ἐπιλογές. Τὴν ἐγκυρότητα τῶν νοητικῶν βεβαιοτήτων (δηλαδὴ τῆς ἀλήθειας) τὴν ἐγγυᾶται μιὰ αὐθεντία «ἀντικειμενικῶς» (ἐξ

όρισμοῦ) ἀλάθητη (: ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἐπὶ γῆς ἐκπρόσωποί του ἢ ἡ «ἐπιστήμη» ἢ μιὰ σύμβαση, κοινὰ γιὰ λόγους χρησιμοθηρίας ἀποδεκτή). Τότε καὶ τὴν ἀνεμπόδιστη χρῆση τῆς δυνατότητας ἀπεριόριστων ἐπιλογῶν τὴν ἐξασφαλίζουμε ἐπίσης μὲ νομικὲς συμβάσεις: κατοχυρώνουμε τὴν ἐλευθερία ὡς ἀτομικὸ «δικαίωμα».

Στὸ δυτικὸ «παράδειγμα» τὸ ἄτομο ἐπιλέγει ἀλήθειες (πεποιθήσεις) καὶ κατοχυρώνει τὶς ἐπιλογές του ὡς «δικαίωμα». Τόσο οἱ «πεποιθήσεις» ὅσο καὶ τὰ «δικαιώματα» εἶναι ὑλικὸ κατασφάλισης τοῦ ἐγὼ — δὲν ὑπάρχει καμιὰ «ἀρχή» ὑπέρτερη τοῦ ἀτόμου, καμιὰ αἴσθηση συγκριτικῆς ἀνεπάρκειας καὶ ἀνισχυρίας ποὺ νὰ προκαλεῖ δέος στὸ ἄτομο. Στὸ ἀτομοκεντρικὸ «παράδειγμα» ὁ καθένας ἐπιλέγει ἂν ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει «Θεός», ἂν ἔχει ἢ δὲν ἔχει «νόημα» ἢ ὑπαρξή, ὁ κόσμος, ἡ Ἱστορία, ἂν ἢ Ἡθικὴ εἶναι μιὰ χρηστικὴ σύμβαση ἢ ἂν σχετίζεται μὲ τὴν ὑπαρκτικὴ γνησιότητα (ποιότητα) τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ὅποια «πίστη» εἶναι ἀπολύτως ἰδιωτικὴ ὑπόθεση, ἀδιανόητο νὰ πραγματώνεται ἢ πίστη ὡς κοινωνικὸ γεγονός, ὡς «πόλις»-ἐκκλησία-κοινότητα, νὰ μετέχεται ὡς ἐμπιστοσύνη, νὰ ἐπαληθεύεται ὡς ἐλευθερία ἀπὸ τὴ νομοτέλεια: ὡς ἔρωτας.

4

Προτεραιότητα τῆς χρείας – προτεραιότητα τοῦ ἀληθοῦς

Ἡ ἀργόσυρτη ἔξοδος τῆς μεταρωμαϊκῆς Δύσης ἀπὸ τὸν πρωτογονισμό¹ ἦταν ἔγκαιρα παγιδευμένη σὲ προδιαγραφές, ποὺ ὁδηγοῦσαν ἀναπόφευκτα στὴ συγκρότηση «παράδειγματος» ἀντιθετικὰ ἀνόμοιου καὶ ἀσύμβατου μὲ τὸν ἐλληνικὸ τρόπο. Εἶναι εὐνόητο νὰ ὑποθέσουμε ὡς ἀφετηρία γένεσης κάθε πολιτισμοῦ («παράδειγματος») μέσα στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία τὴν ἀνάγκη καὶ πρόθεση νὰ τιθασεῖται ἢ ἀλογία τῶν ἐνστίκτων μὲ τὴ λογικὴ τῆς κοινωνίας τῶν ἀναγκῶν. Ἡ παραδοχὴ αὐτὴ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐντοπίσουμε τὴν ἀντιθετικὴ διαφορὰ Ἑλληνισμοῦ καὶ Δύσης σὲ παράγοντα ποὺ προηγεῖται τῶν προθέσεων-ἀναγκῶν γένεσης τοῦ πολιτισμοῦ: στὸ κίνητρο ποὺ διαμορφώνει τὴν πρόθεση καὶ τὴν καθιστᾷ ἀνάγκη:

Οἱ προδιαγραφές πολιτισμικῆς ἐξέλιξης τῆς βαρβαρικῆς Δύσης εὐνοοῦσαν ὡς κίνητρο γι' αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη τὴ χρησιμότητα-ὠφελιμότητα — νὰ τιθασευθεῖ ἢ αὐθαιρεσία τῆς ἐνστικτώδους ιδιοτέλειας μὲ μιὰν ὀρθολογικὴ ιδιοτέ-

1. Les gens se poursuivaient les uns et les autres pour s'entre-dévorner, et beaucoup égorgeaient leurs semblables pour se nourrir de chair humaine, à la manière des loups: Georges DUBY, *Adolescence de la Chrétienté Occidentale*, σελ. 7.

λεια. Νὰ κατασφαιλιστεῖ ἡ ἰδιοτέλεια τοῦ κάθε ἀτόμου ἀπὸ τὴν ἀνεξέλεγκτη ἐνστικτώδη ἰδιοτέλεια τῶν ἄλλων ἀτόμων: ἡ συνύπαρξη νὰ βασίζεται σὲ νόμους (θείας ἐγκυρότητας ἢ κοινῆς σύμβασης) ποὺ νὰ ὁριοθετοῦν (νὰ ἐπιβάλλουν ὅρια, περιορισμούς) στὰ ἄλογα-τυφλὰ ἐνστικτα. Καὶ ἡ ἀλογία μόνο μὲ τὴ λογικὴ (τὴν ὀρθὴ λογικὴ) μπορεῖ νὰ ὁριοθετηθεῖ — νὰ περιορίζεται ἡ ἀλογία τῆς ἰδιοτέλειας γιὰ νὰ κατασφαιλίζεται λογικὰ (μονιμότερα καὶ ἀκίνδυνα) ἡ κάθε ἀτομικὴ ἰδιοτέλεια. Τὸ ἀτομοκεντρικὸ κίνητρο τῆς χρησιμότη-
τας εἶναι ὀλοφάνερο σὲ κάθε παραμικρὴ πτυχὴ τοῦ δυτικοῦ τρόπου τοῦ βίου, τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» ὡς σήμερα.

Τὸ κίνητρο γιὰ νὰ τιθασευθεῖ ἡ ἀλογία καὶ νὰ «λογοποιηθεῖ» ἡ συνύπαρξη ἦταν, στὴν περίπτωσι τῶν Ἑλλήνων, σαφέστατα ἄλλο: Νὰ πραγματωθεῖ μὲ τὴ λογικὴ κοινωνία τῶν ἀναγκῶν (τὴν κατὰ λόγον «κοινωνίαν τῆς χρείας») ἐκεῖνος ὁ τρόπος τῶν σχέσεων ποὺ συνιστᾷ τὸ ὑπαρκτικῶς ἀληθεύειν, τὴν κατ' ἀλήθειαν ὕπαρξιν, δηλαδὴ τὸν τρόπο τοῦ ἀθανατίζειν. Στὴν περίπτωσι τῆς Δύσης ἡ κοινωνία τῶν ἀναγκῶν ἦταν τὸ ὠφέλιμο γιὰ τὸ ἄτομο χρηστικὸ ζητούμενο, ἐνῶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἦταν ἡ ἀφορμὴ καὶ ἡ δυνατότητα νὰ σαρκωθεῖ (νὰ καταστεῖ ρεαλιστικὸ ἐνέργημα, «πράξις») στὴν κοινωνία τῆς χρείας ὁ ὑπαρκτικὸς τρόπος κοινωνίας τοῦ ἀληθοῦς — αἴτημα πρωταρχικότερο καὶ ἐπιτακτικότερο. Ἡ Δύσις ἐπιδίωξε τὴν ἐξοδο ἀπὸ τὴ βαρβαρικὴ ἰδιοτέλεια ἀποβλέποντας στὴν ὀρθολογικὴ κατασφάλισι τῆς ἰδιοτέλειας, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἀποδυθεῖ στὴν ἴδια ἐπιδίωξιν ὀρεγόμενοι ἀθανασίας²: κίνητρο ποὺ διαμόρφωνε τὴν πρόθεσιν καὶ τὴν καθιστοῦσε ἀνάγκη, ἦταν

νὰ πραγματώσουν τὸν τρόπο τοῦ «ἀληθεύειν», τὸν ἡρακλεί-
τειο τρόπον τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως³.

Μιλᾷμε γιὰ διαφορὰ κινήτρων ποὺ διαφοροποιοῦν προθέσεις καὶ δημιουργοῦν διαφορὰ ἀναγκῶν (ιεράρχησης ἀναγκῶν). Τὸ «παραδεῖγμα» ποὺ γέννησε ἡ βαρβαρικὴ Δύσις εἶχε (καὶ ἔχει) στόχο νὰ χαλιναγωγῇ τὴ βαρβαρότητα μέσῳ τοῦ «ἐξορθολογισμοῦ» τῆς βαρβαρότητας — ἀντιτάσσει στὴν ἀλογία καὶ αὐθαιρεσίᾳ τοῦ πρωτόγονου ἀτομοκεντρισμοῦ ἓναν ἀτομοκεντρισμὸ χρηστικὰ (ὠφελιμιστικὰ) ἐλεγχόμενο, ἀντιπροσφέρει τὴν ὀρθολογικὴ ὀργάνωσι τῶν ἐνστικτωδῶν ὀρέξεων. Κίνητρο καὶ στόχος τοῦ ἐξορθολογισμοῦ τῶν ἐνορμήσεων εἶναι ἡ μεγιστοποίηση τῆς ἀτομοκεντρικῆς ὠφελιμότητος, τῶν ψευδαισθήσεων κυριαρχίας, τῆς φαντασιωσικῆς ἡδονῆς.

Ἡ χαλιναγώγησι τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ-πρωτογονισμοῦ ἀπὸ τὸν ἐργαλειακὸ ὀρθολογισμὸ (τοὺς χρηστικούς θεσμούς καὶ τὶς συμβάσεις) ἔδωσε ἀποτελέσματα κυριολεκτικῶς ἐκπληκτικὰ στὸ πλαίσιο τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος».

Ὁδήγησε σὲ μιά, πέρα ἀπὸ κάθε φαντασία, ἀνάπτυξιν τῆς τεχνολογίας. Σὲ ἱλιγγιώδη αὔξησι τῆς παραγωγῆς ἀγαθῶν. Σὲ θαυμαστὴ γενίκευσι τῶν δυνατοτήτων πρόσ-
βασις στὰ παραγόμενα ἀγαθὰ, δηλαδὴ σὲ ἐντυπωσιακὴ διεύρυνσι-ἐκλαϊκευσι τοῦ πλούτου. Σὲ τεράστια ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν τοῦ βίου — γενίκευσι τῶν ἀνέσεων, μείωσι ἀνέλπιστη τοῦ σωματικοῦ μόχθου, φανταστικὴ τελειοποίη-

2. Ἀθανασίας ἀναγκαῖον ἐπιθυμεῖν μετὰ ἀγαθοῦ: ΠΛΑΤΩΝ, *Συμπόσιον* 207a 1. – καθ' ὅσον δ' αὖ μετασχεῖν ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀθανασίας ἐνδέχεται:

Τίμαιος 90c 2-3. – καὶ ὅσον ἐν ἡμῖν ἀθανασίας ἐνεστι: Νόμοι IV 713e 8. — ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 7, 1177b 33.

3. DIELS-KRANZ, *Die Fragmente...* I, σελ. 148, 29.

ση τῶν μέσων μεταφορᾶς, τῶν τηλεπικοινωνιῶν. Μυθώδης ἀνάπτυξη τῆς μετάδοσης πληροφοριῶν, τῆς προσφορᾶς γνώσεων, τῶν δυνατοτήτων πρόσβασης στὰ ἐπιτεύγματα τῆς Τέχνης καὶ οἰκείωσής τους.

Ἐπιπλέον κατορθώθηκε στὸ δυτικὸ «παράδειγμα» ἓνα πρωτοφανὲς στὴν Ἱστορία ποσοστὸ προστασίας ἀτομικῶν δικαιωμάτων, λειτουργίας κράτους δικαίου, κοινωνικοῦ κράτους, διεθνῶν ὀργανισμῶν γιὰ τὴν ἀποτροπὴ συρράξεων, γενίκευσης τῆς παιδείας, αὐξήσεως τοῦ προσδόκιμου ἐπιβίωσης κ.λπ. Βέβαια, δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε ποιά, ἐνδεχομένως, διαφορετικὴ μορφή, ποιότητα ἢ ἔκταση θὰ εἶχαν αὐτὰ τὰ ἐπιτεύγματα, ἂν συνεχιζόταν ἱστορικὰ ἡ συν-ὑπαρξὴ καὶ κριτικὴ ἀντιπαράθεση τοῦ δυτικοῦ-ἀτομοκεντρικοῦ μὲ τὸ ἐλληνικὸ-κοινωνιοκεντρικὸ «παράδειγμα». Ἡ ἐξαφάνιση τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπρότασης ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ προσκήνιο κατέστησε τὸν ἐργαλειακὸ ὀρθολογισμό μονόδρομο χαλιναγώγησης τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ — πάντως ὅχι μὲ εὐκαταφρόνητα ἀποτελέσματα.

Εἶναι προφανέστατο ὅτι ὁ ὀρθολογισμὸς τῶν συμβάσεων καὶ τῶν θεσμῶν χαλιναγωγεῖ τὸν ἀτομοκεντρισμὸ μόνον ὅσο ταυτόχρονα τὸν θωρακίζει. Οἱ ἀτομοκεντρικὲς ἐπιδιώξεις (τὰ συμφέροντα) τῶν ἰσχυρῶν συγκρατοῦνται νὰ μὴ διολισθήσουν στὴν αὐθαιρεσίᾳ ὅσο ἡ ἱκανοποίησή τους παραμένει συνάρτηση μερικῆς, ἔστω, ἐξυπηρέτησης καὶ τοῦ συμφέροντος τῶν ἀδυνάτων. Ἡ ἰσορροπία εἶναι χρηστικῆ-ὠφελιμιστικὴ, δὲν πηγάζει ἀπὸ κάποιο «νόημα» (βίωση χαρᾶς) τῆς ζωῆς ποὺ ὑπερβαίνει τὴν πλήρωση τῆς ὀρμέμφυτης ἐπιθυμίας. Γι' αὐτὸ καὶ ὅταν ἀπεξαρτηθοῦν καὶ αὐτονομηθοῦν, γιὰ ὅποιονδήποτε λόγο, τὰ συμφέροντα, ἢ αὐθαιρεσία τοῦ ἰσχυρότερου εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐλεγχθεῖ ἀπὸ τὸν ὀρθολογισμό συμβάσεων καὶ θεσμῶν. Ἡ φρίκη πολέ-

μων πρωτοφανῶν τόσο σὲ ἔκταση καταστροφῶν ὅσο καὶ σὲ ἀριθμὸ θυμάτων, ἢ ἐφιαλτικὴ ἐξέλιξη τῆς τεχνολογίας τῶν μέσων καὶ τῶν μεθόδων ἀλληλοσφαγῆς, βασανισμοῦ ἀνθρώπων καὶ ἐξανδραποδισμού, συντελοῦνται πάντοτε «ἐν ὀνόματι» κάποιου, ἀποδεσμευμένου ἀπὸ κάθε λογικῆ, «ῥάματος» τῶν περιστάτικα ἰσχυρῶν. Καὶ караδοκοῦν σὲ κάθε πτυχὴ τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος».

Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι τὰ συμπτώματα ἀποτυχιῶν («ἀμαρτιῶν») τοῦ μοντέλου τῆς Δύσης ἀκυρώνουν ἢ ἀπαξιῶνουν τὰ κατὰδὴλα ἐπιτεύγματά του. Φρικώδεις ἐκφάνσεις παραλογισμοῦ καὶ κτηνώδους σαδισμού συνοδεύουν τὴν ἱστορία ὅχι μόνον τοῦ βαρβαρικοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ, ἀκόμα καὶ στὴ διάρκεια τοῦ πολυθρύλητου, καθολικὰ θαυμαζόμενου «χρυσοῦ αἰῶνα»: Ἡ ἀπάνθρωπη, περίπου ἐν ψυχρῷ, σφαγὴ τῶν Μηλίων ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, στὸ 16ο ἔτος τῆς παράνοιας τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου (416)⁴, παραμένει «ἐς αἶν» ρεαλιστικὴ ἐπισφράγιση τῆς συμπερασματικῆς ρήσης τοῦ Θουκυδίδου ὅτι: τὰ φοβερά καὶ φρικώδη τῆς ἀπανθρωπίας τοῦ ἀνθρώπου δὲν πρόκειται νὰ ἐκλείψουν ὅσο ἡ ἀνθρώπινη φύση εἶναι αὐτὴ ποὺ εἶναι (ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾗ)⁵.

Πάντως σύγκριση καὶ ἀξιολόγηση τῶν δύο «παραδειγμάτων» δὲν μπορεῖ πιά νὰ γίνεῖ παρὰ μόνον μὲ τὰ μέτρα-κριτήρια τῆς Δύσης: Νὰ ἐκτιμηθοῦν συγκριτικὰ (ποσοτικὰ) τὰ ἀποτελέσματα ὠφέλειας ἢ βλάβης (νὰ μετρηθοῦν καὶ νὰ διαβαθμιστοῦν, μὲ βάση τίς ὁρατές τους συνέπειες, κακουργήματα, σαδιστικὲς βανανυσότητες, φρικαλέες ἀπανθρω-

4. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, *Ἱστοριῶν* Ε 84-116 4, 10.

5. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, *Ἱστοριῶν* Γ 82 2, 30-31.

πίες) στη διάρκεια του ιστορικού βίου κάθε «παραδείγματος». Και αυτή η σύγκριση ποσοτικών μεγεθών να επιτρέψει ίσως συμπεράσματα αξιολογικής διαβάθμισης των «παραδειγμάτων».

Η ελληνική όπτική (ο τρόπος που ο Έλληνας «θεωρεί»)-γνωρίζει την πραγματικότητα δεν έχει περιθώρια για τέτοιες αξιολογικές συγκρίσεις με ποσοτικές μετρήσεις — ενδιαφέρεται να γνωρίσει και όρισει το πραγματικό και υπαρκτό (να απαντήσει στο ερώτημα *τί ἐστί*), όχι να βαθμολογήσει ποσοστά ιστορικής ωφελιμότητας. Χαρακτηρίζουν οι Έλληνες «άλογες» τις ένστικτώδεις ένορμήσεις, ακριβώς επειδή στερούνται τη λογικότητα της σχέσης: τα όρμέμφυτα δεν κοινωνούνται, δεν συνιστούν σχέσεις, ή ικανοποίησή τους είναι αυτοσκοπός. Ξεκινούν από το φυσικό άτομο, για να υπηρετήσουν ανάγκες του φυσικού ατόμου, ανάγκες άθλητες, όχι προϊόντα της λογικής και της κρίσης, είναι τα όρμέμφυτα γεννήματα ανάγκης υπηρετικά μόνο της ανάγκης.

Η φυσικά δεδομένη στον άνθρωπο *άλογία* των όρμέμφυτων αναγκών του βιώνεται ως *έτερος νόμος ἐν τοῖς μέλεσι* κάθε ατόμου, *αντιστρατευόμενος τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς* (τη λογική, την κρίση, τη θέληση) *καὶ αἰχμαλωτίζων* το άτομο *ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας* (στη δυναμική της ἀποτυχίας να «λογοποιηθεῖ» ή ὑπαρξή ως σχέση), όπως σοφά πιστοποιεῖ ο έλληνικότατος Έβραῖος, απόστολος τοῦ Χριστοῦ Παῦλος⁶. Έτσι ή δεδομένη *άλογία* της φύσης καθιστᾷ τη λογικότητα ενεργό πραγμάτωση ἐλευθερίας από τη νομοτέλεια (ἀδρήριτη ἀναγκαιότητα) των *άλογων* (ἄσχετων) ένορμήσεων. Είναι ή λογικότητα θεληματική ἐναντίωση στην *άλο-*

για, είναι το αντίπαλο της *άλογίας* υπαρκτικό γεγονός, γι' αυτό και *κατόρθωμα* — όχι χρηστικό μέσο (έργαλειο) για τη χαλιναγωγήσή της, *ἀλλὰ ἄθλημα ὑπέρβασής της*. Έπομένως, οι *ένδεχόμενες ἀποτυχίες* στο *ἄθλημα* της ἐλευθερίας (δηλαδή των *λογικῶν σχέσεων*) είναι λογικό να λειτουργούν ως *ένανυσμα* και *πρόκληση ἐπίτασης* της προσπάθειας στο *ἀνειλημμένο ἄθλημα*, όχι ως *ύλικό μιᾶς ἄσχετης*» *έγωκεντρικής αὐτομεμφίας*.

Στη σκηνή της *Ιστορίας* συνεχίζεται, με όποιοδήποτε «παράδειγμα» κυρίαρχο, ή τραγωδική περιπέτεια της ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου: *Νὰ μεταποιηθεῖ ή φύση σέ σχέση, ή ἀναγκαιότητα σέ ἐλευθερία, να «πατηθῇ ο θάνατος θανάτω», δηλαδή να νικηθεῖ ο θάνατος με την «κένωση», την παραίτηση από κάθε ιδιοτέλεια, τὸν ὀλόκληρο ἔρωτα. «Τραγωδική» ή περιπέτεια, όπως οι Έλληνες σηματοδότησαν την τραγωδία, ως θεατρικό δρώμενο ἀποκαλυπτικό ὑπαρκτικής ἀλήθειας, όχι διδακτικό συμπεριφορᾶς.*

6. Ρωμ. 7, 22-25.

5

Ἄμαρτία: παράβαση – ἀποτυχία

Μὴν ξεχνᾶμε: Ὁ αὐγουστίνειος «χριστιανισμὸς» τῆς Δύσης κατανόησε τὴν ἁμαρτία σὰν νομικοῦ χαρακτήρα γεγονός — δηλαδή, παράβαση Νόμου, καταστρατήγηση ἐντολῆς, πὺ συνεπάγεται μετρήσιμο βάρος ἐνοχῆς καὶ ἐξαγορὰ τῆς ἐνοχῆς μὲ ποινὴ-τιμωρία. Τὴ συγκρότηση καὶ ἱστορικὴ πορεία τοῦ καινούργιου κόσμου τῆς μεταρωμαϊκῆς Δύσης τὴ συνόδευσεν ἡ ἀσφυκτικὴ καταπίεση ἀπὸ τὴ βασιανιστικὴ προτεραιότητα ποικιλότροπων ἀφορμῶν ἐνοχῆς — ὁ «ἐκ-χριστιανισμὸς» τῆς βαρβαρικῆς Δύσης ταυτίστηκε στὶς συνειδήσεις μὲ τὴν καταβύθισή της στὸν ἐφιάλτη πνιγμοῦ σὲ ἐνοχὲς καὶ στὸν τρόπο τῶν ἀπειλῶν τιμωρίας. Ὅσες «σχολές» ἢ κινήματα ἀθείας γνώρισε ἡ ἱστορία τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» εἶχαν πάντοτε τὸν χαρακτήρα μαχητικῆς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὴν ἐνοχικὴ ἀπόγνωση πὺ γεννοῦσε ἡ νομικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἁμαρτίας. Τὸν ἴδιο χαρακτήρα εἶχε (καὶ ἔχει), σαφέστατα, τὸ ἐπίσης ἐντυπωσιακὸ σὲ ἔκταση φαινόμενο, «θρησκευτικοῦ ἀποχρωματισμοῦ» τῶν δυτικοῦ τύπου κοινωνιῶν στοὺς νεωτερικὸς χρόνους — ἡ τέλεια ἀ-διαφορία καὶ ἐσκεμμένη παράκαμψη μεταφυσικῶν ἐρωτημάτων, ἀνησυχιῶν, ἀναζητήσεων¹.

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ γιὰ τὸ θέμα: Olivier CLÉMENT, *Ἡ θεολογία μετὰ τὸν «θάνατο τοῦ Θεοῦ»*, Ἀθήνα (ἐκδ. «Ἀθηνᾶ» – σειρὰ «Σύνορο») 1973.

Ὅσο ὑπῆρχε ἱστορικὰ ἐνεργὸς ὁ τρόπος τῶν Ἑλλήνων, σωζόταν καὶ ἡ ἑλληνικὴ σημασία τῆς λέξης «ἁμαρτία»: Σήμαινε τὴν ἀστοχία, «ἀπόπτωσιν ἀπὸ τοῦ στόχου», ἀποτυχία στὴ στόχευση, μὴ ἐπίτευξη τοῦ σκοπομένου². Συνδεόταν ἡ ἁμαρτία ὅχι μὲ τὴν ἀτομοκεντρικὴ ἐνοχὴ (τὸν πληγμένο ναρκισσισμό), ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπίγνωση τῆς ἀνθρώπινης ἀνεπάρκειας, ἐπίγνωση πὺ νευρώνει τὸ ἄθλημα τῆς ἐλευθερίας, δηλαδή τῆς αὐθυπέμβασης. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἁμαρτίας-ἀποτυχίας ὁδηγεῖ στὸ παράδοξο τῆς μετάνοιας: Ἡ συνειδηση τῆς ἀτομικῆς ἀνεπάρκειας νὰ «μεταβάλλει τὸν-νοῦ», νὰ μεταθέτει τὴ ζωτικὴ ἐπιδίωξη, ἀπὸ τὴν ἐγκλωβισμένη στὶς ἀναγκαιότητες τοῦ ἐγὼ ἐκζήτηση ἀξιωματικῆς, στὴ γεύση ἐλευθερίας ὑπαρκτικῆς πὺ τὴ χαρίζει ἡ σχέση, ἡ ἀγαπητικὴ αὐτοπροσφορά.

Τὸ δυτικὸ «παράδειγμα» γεννιέται σὲ συνθήκες ἀπόλυτης βαρβαρότητας — χρειάστηκαν αἰῶνες γιὰ νὰ ἀρχίσει νὰ γίνεται αἰσθητὴ κάποια χαλιναγώγηση τῶν ἀτομοκεντρικῶν ἐνορμήσεων. Ἡ χαλιναγώγηση βασίστηκε στὴ λογικὴ τῆς ἀντιπροσφορᾶς μιᾶς πληρέστερης ἱκανοποίησης τῶν ἐνορμήσεων. Τὴν πληρέστερη ἱκανοποίηση ἐγγυᾶται ὁ χρηστικὸς (ὠφελιμοθηρικὸς) ὀρθολογισμὸς τῶν νομικῶν ὀριοθετήσεων πὺ κατοχυρώνουν τὴν ἱκανοποίηση. Ἡ ὀριοθέτηση περιορίζει τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐνστίκτων (ἀποκλείει τὴν αὐθαιρεσία καὶ βιαιότητα) νομιμοποιώντας τὴν ἀτομοκεντρικὴ ὠφελιμότητα (αὐτοσυντήρησης, κυριαρχίας, ἡδονῆς) καὶ κατοχυρώνοντας τὴ νόμιμη μεγιστοποίησή της. Ἡ ὅλη ὀργάνωση τοῦ ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ βίου στὸ

2. Βλ. *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους*, Ἀθήνα («Ἰκαρος») 2011, σελ. 43 κ.ε.

δυτικό «παράδειγμα» (τὸ ἐνιαῖο «σύστημα» καὶ ἡ θεσμική του λειτουργικότητα) θεμελιώνεται στὴν αὐτονόητη ἀπόλυτη προτεραιότητα δύο «ἀρχῶν»: Τῆς προστασίας τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς κατασφάλισης καταναλωτικῆς εὐχέρειας στὸ ἄτομο. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀτομικὸ «δικαίωμα», ἀνεμπόδιστη ἐπιλογή καὶ πρόσβαση, σὲ ἀγαθά, ἡδονές, πληροφορίες, γνώση, αἰσθητικὲς τέρψεις, θρησκευτικὲς προτιμήσεις, ισόβιες ἀνέσεις, πολυποίκιλες ἐμπειρίες.

Ἡ ἐρευνητικὴ ἐγκυρότητα τοῦ Georges Duby βεβαιώνει ὅτι, ὡς καὶ τὸν 11ο αἰῶνα, ἐπιβίωνε στὴ Δύση ἡ ἀνθρωποφαγία *stricto sensu* — ὁ νόμος τῆς ζούγκλας ἦταν κυρίαρχος. Ὁ Jacques Le Goff βεβαιώνει ὅτι πόλεις στὴ μεταρωμαϊκὴ Δύση ἀρχίζουν νὰ συγκροτοῦνται μόλις ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα³. Ἡ εἰκόνα ποὺ συγκροτεῖται ἀπὸ τέτοια ἐπιμέρους δεδομένα προκαλεῖ, ἀναπόφευκτα, σὲ συγκρίσεις: Τὸ «παράδειγμα» τῆς Δύσης γεννιέται καὶ ἐξελίσσεται σὲ αἰῶνες, ὅπου κεντρικὸς συντελεστής (καταλύτης) τῶν ἱστορικῶν ἐξελίξεων καὶ τῆς πολιτισμικῆς ἀνέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι ὁ Ἑλληνισμός. Ὅμως, γιὰ πολὺ συγκριμένους λόγους (πολιτικὲς ἀναγκαιότητες ὅπως οἱ αὐτοκρατορικὲς φιλοδοξίες τοῦ Καρλομάγνου, ἡ θρησκευτικοποίηση τῆς Ἑκκλησίας, ἡ ἀρχομανία τῶν γερμανῶν παπῶν κ.λπ.) οἱ νεόφυτοι στὴ Δύση βαρβαρικοὶ πληθυσμοὶ παγιδεύονται, εὐθὺς ἐξαρχῆς, σὲ μιὰ μαχητικὴ ἀντιπαλότητα καὶ ἐναντίωση πρὸς τοὺς Ἕλληνες. Καὶ ὅταν πιά ἡ Δύση ἀρχίζει ἐπιτέλους κάπως νὰ ὀρθοποδεῖ, δηλαδὴ νὰ ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὸν πρωτογονισμό καὶ τὴ βαρβαρότητα, τότε εἶναι ἡ ὥρα ποὺ ὁ Ἑλληνισμός ἀπωθεῖται στὸ περιθώριο

τῆς Ἱστορίας ἀπὸ καινούργια τώρα λοιμικὴ πρωτογονισμοῦ καὶ βαρβαρότητας: τὸ ὀθωμανικὸ Ἰσλάμ.

Ἔτσι, μὲ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ σκηνή, στὸν 15ο αἰῶνα (1453), καταργοῦνται τὰ πραγματικὰ δεδομένα συγκριτικῆς ἀξιολόγησης τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς Δύσης — δὲν ὑπάρχει πιά, ἱστορικὰ ἐνσαρκη καὶ ἐνεργός, ἡ ἐλληνικὴ ἐναλλακτικὴ πρόταση. Ἀκόμα κι ὅταν ἀποτολμοῦμε συγκρίσεις, ἡ σημαντικὴ τῶν διαφορῶν παραπέμπει μᾶλλον σὲ ἰδεολογικὰ προκαθορισμένες ἀποτιμήσεις ἢ σὲ σχηματικὰ τοῦ ἱστορικοῦ ἀφηγήματος στερεότυπα. Τὸ ἴδιο τὸ μέγεθος τῶν διαφορῶν καθιστᾷ ἀνέφικτη τὴν κατανόηση τῆς σύγκρισης μὲ ἐμπειρικὲς προσλαμβάνουσες.

Ἡ αὐγουστίνεια-καρολίγγεια θρησκευτικοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος κατέστησε καὶ («υπερβατικὰ») νομιμοποιημένο τὸν ἀτομοκεντρισμό, συρρίκνωσε τὸν πολιτισμὸ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀτομικῆς μορφωτικῆς καὶ αἰσθητικῆς προαγωγῆς (*cultura*): τῆς θωράκισης τοῦ ἀτόμου μὲ ἀρματοσιὰ «πνευματικῶν» προσκτήσεων. Ἀκόμα καὶ «ἐκχριστιανισμένη» ἡ Δύση παραμένει παγιδευμένη στὴν προτεραιότητα τῆς χρήσης, ὄχι τῆς σχέσης, στὴ χρηστικότητα, ὠφελιμότητα, ὄχι στὴ χαρὰ τῆς κοινωνίας, στὴ σιγουριά τῆς σύμβασης, ὄχι στὸ ἄθλημα τῆς πίστες-ἐμπιστοσύνης.

3. LE GOFF, ὁ.π., σελ. 135 κ.έ.

Η

Ἐνεργὸς μετοχὴ στήν Ἱστορία
ἢ συνείδηση διαφορᾶς τῶν τρόπων

1

Ἀξιοπιστία τοῦ ἐρμηνευτικοῦ σχήματος

Τὸ ἱστορικὸ ἀφήγημα γιὰ συνειδητὴ καὶ σκόπιμη πρόσληψη τοῦ Αὐγουστίνου ἀπὸ τοὺς σοφοὺς τῆς αὐλῆς τοῦ Καρλομάγνου προκειμένου νὰ οἰκοδομηθεῖ πολιτισμικὴ διαφορὰ τῆς νεόφωτης Δύσης ἀπὸ τὴν ἐλληνορωμαϊκὴ «οἰκουμένη», θὰ κινδύνευε ἴσως νὰ ἐκληφθεῖ σὰν ἀπλουστευτικὴ ἱστορικὴ σχηματοποίηση. Ἀσφαλῶς, ἡ διαμόρφωση συλλογικοῦ (διεθνικοῦ) τρόπου τοῦ βίου, δηλαδὴ ἡ γένεση πολιτισμικοῦ «παραδείγματος», δὲν ἀποφασίζεται καὶ ὀργανώνεται ἀπὸ ἐπιτελεῖα λογίων, ἔστω καὶ ἰδιοφυῶν, στίς αὐλὲς ἡγεμόνων, ἀκόμα καὶ παντοδύναμων στὴν ἐποχὴ τους. Οὔτε μπορεῖ ἓνα πολιτισμικὸ «παράδειγμα» νὰ ἔχει ἀποκλειστικὴ πηγὴ καὶ αἰτία τὸ συγγραφικὸ ἔργο ἑνὸς καὶ μόνου, μεγαλοφυοῦς ἔστω, διανοητῆ.

Θὰ ἦταν ἀκριβέστερη καὶ πιὸ ρεαλιστικὴ ἡ ἀναφορά, ὅχι σὲ μία καὶ μοναδικὴ αἰτία γένεσης ἑνὸς πολιτισμοῦ ἀλλὰ, σὲ πρωτεύοντα, κεντρικὸ καὶ οὐσιώδη παράγοντα διαμόρφωσής του. Κάθε ἀναφορά σὲ αἰτιώδη ἀρχὴ ἢ καταγωγικὴ ἀφετηρία ἑνὸς συλλογικοῦ φαινομένου γίνεται, φυσικά, ἐκ τῶν ὑστέρων — ἀφοῦ προηγηθεῖ ἐντοπισμὸς καὶ πιστοποίηση τῶν ἐπιδράσεων ποὺ δέχθηκε τὸ ἱστορικὸ φαινόμενο ἢ μῶρφωμα ἀπὸ τὸν συγκεκριμένο παράγοντα-συντελεστή. Οἱ ἐπιδράσεις πιστοποιοῦνται στὴ γραμμα-

τεία (στά κείμενα) που συνοδεύει τὸ φαινόμενο-μόρφωμα, εἶναι κατάδηλες στὴ λογικὴ τῶν θεσμῶν, εὐδιάκριτες στίς συλλογικὲς συμπεριφορές, στά κρατοῦντα ἦθη, στὴν κυρίαρχη νοο-τροπία.

Στὴν περίπτωση τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ ρόλου του γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ δυτικοῦ (μεταρωμαϊκοῦ) πολιτισμικοῦ «παραδείγματος», ἔχουμε τὰ ἐξῆς, κοινῶς παραδεκτά, δεδομένα: Σαφεῖς ἐνδείξεις γιὰ τὴν «ἀνακάλυψη» του ἀπὸ τὸν Ἀλκουῖνο. Ἐξόφθαλμη τὴν ἐπίδρασή του στὴ δυτικὴ (μεταρωμαϊκὴ) γραμματεία καὶ στὴ λογικὴ τῶν θεσμῶν. Ψηλαφητὸ τὸν αὐγουστίνειο νομικισμὸ, τὴ νοησιαρχία (συνυφασμένη πάντοτε μὲ τὸν ψυχολογικὸ «μυστικισμὸ») καὶ τὸν μανιχαϊκῶν ἀπηχημάτων δυαλισμὸ στά ἦθη, στίς πρακτικές, στὴ νοο-τροπία τῶν κοινωνιῶν τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνα.

Ταυτόχρονα, παραμένουν ἀναντίλεκτες οἱ ἱστορικὲς σταθερὲς τοῦ ἐρμηνευτικοῦ μας σχήματος:

Πρώτη, ἡ κοσμογονικὴ μεταβολὴ στὴν πληθυσμικὴ συγκρότηση τῆς κεντρικῆς, δυτικῆς, βόρειας καὶ νοτιοδυτικῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τὸν 4ο ὡς καὶ τὸν 6ο μ.Χ. αἰῶνα: Μεγάλες φυλετικὲς ομάδες βαρβαρικῶν πληθυσμῶν εἰσέβαλαν, σὲ ἀλλεπάλληλα κύματα, στίς δυτικὲς περιοχὲς τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐξόντωσαν ἢ περιθωριοποίησαν τοὺς γηγενεῖς ἐκεῖ πληθυσμούς, ὑπέταξαν τὰ ὑπολείμματα, ἀναμείχθηκαν καὶ ἄρχισαν νὰ συμβιώνουν μαζί τους, μεταβάλλοντάς ριζικὰ τὴν πληθυσμικὴ σύνθεση καὶ ταυτότητα τῶν ἄλλοτε ρωμαϊκῶν στά ἐδάφη ἐκεῖνα κοινωνιῶν. Μὲ τὴν εἰσβολὴ τῶν Βαρβάρων ἡ εὐρωπαϊκὴ Δύση ἀποκόβεται ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς («οἰκουμένης»), τὸν κόσμο τῆς ὑψηλῆς καλλιέργειας, τῶν κορυφαίων δημιουργημάτων τῆς Τέχνης, τῆς κριτικῆς σκέψης, τῆς ἐρευνητικῆς περιέργειας, τῶν φιλοσοφικῶν ἀναζητήσεων, κό-

σμο τῆς εὐμάρειας, τῆς καλαισθησίας. Βυθίζεται ἡ εὐρωπαϊκὴ Δύση, βίαια, στὴν ὑπανάπτυξη, στὸν πρωτογονισμό ἐνὸς «σκοτεινοῦ μεσαίωνα» ἐπὶ αἰῶνες μακρούς.

Τὸ μόνον ἐπιτόπιο δεδομένο ποὺ δὲν καταλύεται ἀπὸ τοὺς εἰσβολεῖς, ἀλλὰ συντηρεῖται καὶ στά καινούργια μορφώματα συλλογικότητας, εἶναι ὁ Χριστιανισμός, ἔστω διαστροφικὰ παραποιημένος. Οἱ εἰσβολεῖς ἔσπευσαν νὰ βαφτιστοῦν, συνήθως ὁμαδικὰ καὶ ἐξαναγκασμένοι ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνες τους, ἐπειδὴ λογάριζαν τὸν ἐκχριστιανισμὸ προϋπόθεση (ἀναγκαία συνθήκη) εἰσόδου στὸν πολιτισμὸ, καὶ τὸν πολιτισμὸ προϋπόθεση εὐμάρειας. Ἀλλὰ ἦταν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατο νὰ ἀντιληφθοῦν σὲ τί ἀκριβῶς προσχωροῦν, τὸ ἐπίπεδο διανοητικῆς ἀνάπτυξης, προβληματισμοῦ καὶ ἐνδιαφερόντων ἦταν κυριολεκτικὰ πρωτόγονο.

Γιὰ τὸν Ἕλληνα ἢ ἑλληνικῆς παιδείας πολίτη τῆς ρωμαϊκῆς «οἰκουμένης», τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου στὴν ἐκκλησίαν τῶν πιστῶν, ἀπὸ τὴν πόλιν στὸ σῶμα τῆς ἐνορίας καὶ ἐπισκοπῆς, ἦταν ἓνα πληρέστερο ἐπίτευγμα (πρόκληση-πρόγευση πληρότητας) στὸ ἴδιο πρωτεῦον ἄθλημα νὰ «ἀληθεύει» ὁ βίος, νὰ στοχεύει ἔμπρακτα ἢ ὑπαρξὴ στὸν «κατ' ἀλήθειαν» τρόπο, στὴν ὁλοκληρία τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ κάθε ὑπαρκτικὸ περιορισμὸ καὶ ἀναγκαιότητα. Ἡ ὀντολογία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης ἦταν οὐσιοκεντρικὴ (ἡ οὐσία προηγεῖται καὶ καθορίζει τὸ ὑπαρκτικὸ γεγονός), ἀσύμπτωτη καὶ ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ὀντολογία ποὺ εὐαγγελίζεται ἡ Ἐκκλησία (προηγεῖται ἡ ἐλευθερία τοῦ προσώπου καὶ καθορίζει τὸ εἶναι ὡς ἀγάπη, ἡ ἀγάπη ὑποστασιάζει τὸ εἶναι σὲ ἀλληλοπεριχωρούμενη ὑπαρξὴ προσώπων: Πατὴρ, Υἱοῦ τοῦ Πατρός, Πνεύματος τοῦ Πατρός). Ὅμως ἡ γνώση γιὰ τοὺς Ἕλληνες εἶναι ἐμπειρία σχέσης, δυναμικὴ ἐρωτικῶν («ἐπαναβασμῶν»), ποὺ ἐπαλη-

θεύεται μόνο κοινωνούμενη: έπομένως, μόλις ένα έλάχιστο βήμα απαιτείται για να περάσει ό "Έλληνας από την κοινωνούμενη αλήθεια στην κοινωνούμενη ύπαρξη ως αλήθεια.

Για τὰ βαρβαρικά φύλα, τούς καινούργιους κατοίκους τής ευρωπαϊκής Δύσης, ό ύπαρκτικός προβληματισμός είναι πεδίο άπολύτως άπρόσιτο, ριζικά άκατανόητο. "Όπως κάθε ανθρώπινη συλλογικότητα στο στάδιο του πρωτογονισμού¹, έχουν και οι κατακτητές των ρωμαϊκών έδαφών

1. Οι περιγραφές και αναλύσεις του πρωτογονισμού των βαρβαρικών φύλων που εισβάλλουν στη ρωμαϊκή Δύση, από τον 4ο ως τον 6ο μ.Χ. αιώνα, είναι παμπληθείς. Ως αντιπροσωπευτικό δείγμα θά μπορούσαν να λειτουργήσουν δυό συνοπτικά άποσπάσματα είκονογράφησης των συνθηκών βίου στη μεταρωμαϊκή Δύση από δύο κορυφαίους σύγχρονους μεσαιωνολόγους ιστορικούς. Γράφει ό Michel ROUCHE:

«Οί Ρωμαίοι κάτοικοι τής Γαλατίας θεωρούσαν τὰ γερμανικά φύλα (Βησιγόθους, Βουργουνδούς ή Φράγκους) έναν συρφετό βαρβάρων και σκλάβων, που μοναδική τους ύποχρέωση θά ήταν να ύποταχθούν στη Νέα Ρώμη, την Κωνσταντινούπολη. Τό ίδιο και ό Γρηγόριος τής Τουρώνης (Grégoire de Tours, 538-594), που στην 'Εκκλησιαστική Ιστορία των Φράγκων' έπίτηδες επιφυλάσσει τον όρο δημοκρατία μόνο για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία τής Ανατολής. 'Η δημοκρατία, ή res publica, είναι έννοια που προϋποθέτει κάποια άφαιρετική ικανότητα σκέψης, και γι' αυτό ήταν άδύνατο να κατανοηθεί από τούς Βαρβάρους. Ούτε κράτος βαρβαρικό μπορούσε να νοηθεί, αφού ή βαρβαρότητα χαρακτηρίζει ύποκείμενα και δέν άφορᾷ άποκλειστικά τούς Γερμανούς, αλλά και τούς Κέλτες τής Βρετάνης και τούς άλλοτριωμένους Ρωμαίους τής Γαλατίας — χαρακτηρίζει στίφη στρατιωτών που θηριώνονται με την παραμικρή βρισιά και δέν γνωρίζουν παρά συναισθήματα βίας. Είναι άνθρωποι ώμης σκαϊότητας, εύκολα γίνονται τύφλα στο μεθύσι, τρώνε και πίνουν τέτοιες ποσότητες ώσπου να αρχίσουν να ξερνᾶνε — αυτοί όπου ένσκήψουν λεηλατούν τὰ πάντα μὴν αφήνοντας όλόγυρά τους παρά έρημη γῆ... Στις φυλές αυτές ή έξουσία έχει καταγωγή μαγική, θεία και στην πραγματικότητα πολεμική (ή ικανότητα στη μάχη άναδείχνει τον άρχηγό). 'Ασκεῖται ή έξουσία από τον βασιλιά, έλεγμένο πολεμικό μπροστάρη και τούς έλεύθερους πολεμιστές. 'Ασταθέστατο συνταίριαγμα ενός Heer-König, ύποχρεωμένου να νικάει για να διατηρήσει την αύθεντία του, και των πολεμιστών που του μένουν πιστοί μόνο έφόσον παραμένει ό πιο δυνατός. Συγκρο-

ανάγκη για θρησκεία — ανάγκη έγωτικής κατασφάλισης άπέναντι στο άγνωστο υπερβατικό. "Όλα τὰ φύλα των εισ-

τούν έτσι ένα καινούργιο είδος «κράτους»: κοινότητα πολεμιστών χωρίς μόνη έγκράτσταση και δίχως σταθερή διάρκεια. Τό συνεκτικό στοιχείο αυτής τής κοινότητας δέν είναι, όπως στους Ρωμαίους, ή ιδέα του δημόσιου συμφέροντος, του κοινού καλού, αλλά ή συσπείρωση ιδιωτικών συμφερόντων σε έφήμερο συνεταιρισμό, αυτόματα συγκροτημένου από την (πολεμική) νίκη που κατόρθωσαν»: *Histoire de la vie privée, I: De l'Empire Romain à l'an mil*, Paris (Éditions du Seuil) 1985, σελ. 405-406.

Και γράφει ό Georges DUBY: «'Η Δύση τό έτος 1000. Σε σύγκριση με τό Βυζάντιο, σε σύγκριση με την Κορδούη, ένας κόσμος άγροίκος, άπέραντα φτωχός, άπέραντα στερημένος. Ένας άγριος κόσμος που τον περισφίγγει ή πείνα... Τρώνε χόρτα, ρίζες, εύκαιριακές τροφές που τις ξεριζώνουν από τό δάσος ή τις όχθες των ποταμών... "Όταν κατακλυσμικές βροχές κάνουν πλημμύρες που καταστρέφουν τη φθινοπωρινή σπορά και καταιγίδες αφανίζουν ό,τι ύπήρχε στα χωράφια έτοιμο για θερισμό, τότε αρχίζει ό λιμός, ή θανατερή στέρηση... Οί άνθρωποι κυνηγᾶνε ό ένας τον άλλο, να άλλοφογωθούν, στραγγαλίζουν συνανθρώπους τους για να τραφούν με ανθρώπινη σάρκα όπως οι λύκοι... Να χορταίνεις την πείνα σου στη διάρκεια όλόκληρης τής χρονιάς, ήταν προνόμιο σπάνιο, μόνο για κάποιους εύγενείς, κάποιους έρεείς, μερικούς μοναχούς. "Όλοι οι άλλοι, σκλάβοι τής πείνας... 'Ο 11ος αιώνας, για τις φυλές τής Δυτικής Ευρώπης, ήταν ή φάση μιᾶς βραδύτατης έξόδου από τη βαρβαρότητα. 'Απαλλάσσονταν πια από τη μεγάλη πείνα, μπαίνουν σιγά σιγά, ή μιᾶ φυλή μετά την άλλη, στην 'Ιστορία, σε μιᾶ άργόσυρτη πρόοδο. Πρώτη άφύπνιση, είσοδος στην παιδική ήλικία... Παρ' όλα αυτά, στην ύπαιθρο συνεχίζεται ή μόνημη άναρχία. Καμιά έξουσία δέν είναι ικανή να βάλει χαλινό στις όρέξεις των όπλισμένων ανδρών. 'Εφοδιασμένοι με όπλα άποτελεσματικά, άκαταγώνιστα, οι νεαροί ήρωες λεηλατούν, βιάζουν, πυρπολούν, μόνο για την ήδονή τής καταστροφής. Παρ' όλα τὰ άναθήματα και τούς άφορισμούς, ή ειρήνη του Θεού δέν κατορθώνει να στεριώσει στη γῆ. Δέν βασιλεύει ούτε και στον έπουράνιο κόσμο. Στο ύποπόδιο του θρόνου του Θεού ό άρχάγγελος Μιχαήλ και ό δαίμονας άντιπαλεύουν, όπως οι μπροστάρηδες σε διαμάχη ίπποτών... 'Ο χριστιανισμός του 11ου αιώνα, όλόκληρος, είναι αύτονόητα μαγικός. Αυτοί που καταδιώκουν τούς αίρετικούς και τούς όδηγούν στον δήμιο για να αφανίσει ή φωτιά τὰ φύτρα τής διαφθοράς που μεταδίδουν, αυτοί οι ίδιοι είκονογραφούν τη Βασιλεία του Θεού σαν πολιορκημένα άκρόπολη, όπου οι στρατιές των άγγέλων άποκρούουν άκατάπαυστα τις έφόδους των δυνάμεων του κακού... "Όλοι όπλισμένοι, θωρακισμένοι, ή Δύση

βολέων ἔχουν κάποια, δική του τὸ καθένα, «φυσική», πα-
γανιστική θρησκεία: γέννημα τῶν ἐνστικτωδῶν ἐνορμήσε-
ων αὐτοσυντήρησης. Στὶς ἐνορμήσεις αὐτές, ποὺ καθόρισαν
τὴ φυσική τους θρησκευτικότητα, ὑπέταξαν τὸν ἐπίκτητο
(δάνειο πρόσλημμα) Χριστιανισμό τους: Χρειάζονταν μετα-
φυσικὲς βεβαιότητες, ἐγγυημένες ἀπὸ ἀλάθητη αὐθεντία,
μιὰν Ἑθικὴν μὲ κανονιστικὲς διατάξεις ὑπερβατικῆς ἐπί-
σης ἐγκυρότητας, ἔτσι ὥστε, κατέχοντας τὶς ὀρθὲς πεποι-
θήσεις καὶ τὴν ἀξιομισθία μετρητῆς πιστότητας στὸν θεῖο
Νόμο, νὰ ἔχουν τὴ σιγουριά τῆς ἀθανασίας: αἰώνιας (σὲ
ἀτέλειωτο γραμμικὸ χρόνο) ἐπιβίωσης τοῦ ἐγώ. Σὲ αὐτές
ἀκριβῶς τὶς ἀνάγκες τους ἀνταποκρινόταν ἡ θρησκευτικοποι-
ημένη ἐκδοχὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου ποὺ ἐξέφρα-
ζε ὁ Αὐγουστίνος.

τοῦ 11ου αἰώνα μέσα στὸν φόβο... Κάποιες ρωμανικὲς νωπογραφίες παρι-
στάνουν τὸν Χριστὸ θηριώδη, ἔφιππο, νὰ κρατάει ἀνάμεσα στὰ σφιγμένα του
δόντια τὸ μαχαίρι τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς νίκης»: *Adolescence de la Chré-
tienté Occidentale 980-1140*, Genève (Éditions Skira) 1967, σελ. 7, 8, 73, 85.

2

Καὶ πάλι οἱ φορεῖς τῆς καταγωγικῆς ἀντιπαλότητας

Γνωρίζουμε τὶς ἱστορικὲς ρίζες τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κό-
σμου. Τὶς καταβολές του στὴν κλασικὴ Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ
στοὺς αἰῶνες ποὺ προετοίμασαν τὴν κλασικὴ ἑκπληξη: κα-
ταβολές στὸν κυκλαδικό-θηραϊκό, στὸν μινωικό, στὸν μυ-
κηναϊκό πολιτισμὸ τῶν Ἑλλήνων. Καταβολές καὶ στὴ συν-
άντηση τῆς ἑλληνικῆς ἰδιοφυΐας μὲ τὸ ταλέντο τῶν Ρω-
μαίων — τὴν ἱκανότητά τους στὴ διοίκηση, στὸ Δίκαιο,
στὴν ὀργανωτικὴ ἀποτελεσματικότητα. Ἔχει σημασία γιὰ
τὴν κατανόηση τῆς Ἱστορίας νὰ γνωρίζουμε τὶς καταγω-
γικὲς ρίζες, τὶς κοιτίδες προέλευσης, τὶς συνθήκες ἐμφάνι-
σης στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο λαῶν ποὺ ἐπίσης καινοτόμη-
σαν, ἀντιθετικὰ ἀλλὰ καίρια: Συγκρότησαν τὴ μετα-ρω-
μαϊκὴ Εὐρώπη, καλλιέργησαν μαχητικὴ ἀντιπαλότητα
πρὸς τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο, διεκδίκησαν τὴν ἀποκλει-
στικότητα διαχείρισης τόσο τῆς ρωμαϊκῆς ὅσο καὶ τῆς
ἑλληνικῆς κληρονομιάς, τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς εὐρω-
παϊκῆς ταυτότητας καὶ ὀνομασίας.

Ἡ πρώτη εἴσοδος βάρβαρων φύλων καὶ ὀρδῶν στὴ ρω-
μαϊκὴ εὐρωπαϊκὴ Δύση γίνεται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου
μ.Χ. αἰώνα: Οἱ Φράγκοι εἰσβάλλουν στὰ χρόνια τοῦ αὐτο-
κράτορα Ἰουλιανοῦ (361-363), οἱ Βησιγότθοι (Δυτικοὶ Γότ-
θοι) στὰ χρόνια τοῦ Θεοδοσίου (379-395). Φράγκοι καὶ

Γότθοι ήταν φύλα γερμανικά — όπως και οι Άλαμανοί, οι Σάξονες, οι Φρείσιοι, οι Θουριγγιανοί, οι Βάνδαλοι, οι Βουργουνδοί, που έμφανίστηκαν κατά κύματα στο ιστορικό προσκήνιο. Κοιτίδα προέλευσης των γερμανικών ή τεκτονικών, όπως ονομάζονται, φύλων ήταν ή νότια Σουηδία, ή χερσόνησος της Δανίας, ή νότια άκτὴ τῆς Βαλτικῆς θάλασσας. Ἐπρόκειτο γιὰ κτηνοτροφικοὺς κυρίως πληθυσμούς, ὑστεροῦσαν σημαντικὰ στὴν καλλιέργεια τῆς γῆς, εἶχαν καθυστερήσει νὰ οἰκειωθοῦν τὴ χρήση τοῦ σιδήρου.

Τὰ γερμανικὰ φύλα εἰσέβαλαν σὲ ἐδάφη τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας πιεζόμενα ἀπὸ τὴν ἐπέλαση τῶν Οὐννων, τὴ μετακίνησή τους ἀπὸ τὰ ὑψίπεδα τῆς κεντρικῆς Ἀσίας πρὸς τὴ βόρεια Εὐρώπη, μέσα ἀπὸ τὰ βουνὰ τοῦ Καυκάσου. Οἱ ὀρδὲς τῶν Οὐννων ὑποχρεώθηκαν σὲ μετακίνηση ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Ἀβάρων: νομαδικοὶ πληθυσμοὶ καὶ οἱ Ἀβαροι, φύλα μογγολικὰ-τουρκικὰ, εἶχαν καταγωγή ἀπὸ τὶς στέπες τῆς Μαντζουρίας καὶ τοῦ Οὐρφάν. Ἐξαναγκάστηκαν νὰ ζητήσουν καινούργιες περιοχὲς ἐγκαταβίωσης ἀπωθιμένοι καὶ αὐτοὶ ἀπὸ ἄλλα, ἀκόμα πιὸ πρωτόγονα φύλα νομαδικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀσίας. Ἐνα τεράστιο «ντόμινο» φύλων καὶ φυλῶν ποὺ ἀπωθοῦνται καὶ ἀπωθοῦν, πιέζονται καὶ πιέζουν, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσουν ζωτικὸ χῶρο ἐπιβίωσης, ἐκτυλίσσεται σὲ διάρκεια δύο τουλάχιστον αἰώνων (ἀπὸ τὸν 4ο ἕως καὶ τὸν 6ο)¹ — μὲ ἐπιπτώσεις

1. Ἡ βιβλιογραφία ἢ σχετικὴ μὲ τὰ βαρβαρικὰ φύλα ποὺ εἰσέβαλαν τότε στὴν Εὐρώπη καὶ ἀποτελέσαν τὴν καινούργια πληθυσμικὴ τῆς σύνθεσης εἶναι ἐκτεταμένη καὶ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα, καρπὸς μόχθου ἐρευνητικοῦ. Μιὰ εὐπρόσιτη, ἐλκυστικὰ προσφερόμενη καὶ μὲ πληρότητα συγγραφὴ εἶναι αὕτὴ τοῦ Thomas J. CRAUGHWELL, *How the Barbarian Invasions shaped the Modern World* (The Vikings, Vandals, Huns, Mongols, Goths and Tartars who razed the Old World and formed the New), Beverly Mass. (Fair Winds

πραγματικῆς κοσμογονίας στὶς περιοχὲς τῆς Δυτικῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας. Κάθε πληθυσμικὴ ὁμάδα ἢ ὀρδὴ μὲ κάθε πίεση ποὺ δέχεται, τολμάει ἐπέκταση τῶν μετακινήσεων τῆς, ἐπομένως καινούργιες συγκρούσεις, ἀντιμαχίες, ἀναμετρήσεις ἰσχύος μὲ ἄλλους λαοὺς, φυλές, ἐθνότητες.

Οἱ συγκρούσεις εἶναι μιὰ μορφή ἐπαφῆς, τουλάχιστον συνάντησης αὐτῶν τῶν πληθυσμῶν — συνοδεύονται, κατὰ κανόνα, ἀπὸ ἀναγκαστικὲς δοσοληψίες, ἀνταλλακτικὲς σχέσεις, ἀλλὰ καὶ ἐπιγαμίες. Μὲ ἀποτέλεσμα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποιὸς ὑπερισχύει, ἡ ἀρχικὴ σύγκρουση νὰ καταλήγει, πολὺ συχνά, σὲ συνύπαρξη, σύγκραση, συγχώνευση. Αὕτὴ ἡ δυναμικὴ τῶν συγχωνεύσεων εὐνοήθηκε καὶ ἀπὸ τὸ στρατήγημα (τὴν τακτικὴ) τῶν Ρωμαίων νὰ χρησιμοποιοῦν, ἀμείβοντας μὲ παραχωρήσεις προνομίων, μιὰ πληθυσμικὴ ὁμάδα εἰσβολέων γιὰ τὴν ἀπόκρουση μιᾶς ἐπερχόμενης ἄλλης. Ἡ νὰ μεθοδεύουν οἱ Ρωμαῖοι ἐξεγέρσεις φυλετικῶν ὁμάδων ἐναντίον ἄλλων βαρβαρικῶν φύλων ἀπὸ τὰ ὁποῖα οἱ ὁμάδες αὐτὲς ἡγεμονεύονταν ἢ ἀπειλοῦνταν². Τὰ στρατηγικὰ αὐτὰ μηχανεύματα τῆς ρωμαϊκῆς ἄμυνας ἀπέναντι στὴ θεομηνία τῶν βαρβαρικῶν εἰσβολῶν ἀπέτρεπαν κάποιες

Press) 2008. — Οἱ ἐδῶ ἀναφορὲς βασίζονται καὶ στὰ μελετήματα στὰ ὁποῖα ἔχουν ἦδη ὑπάρξει καὶ ἄλλες παραπομπές, ὅπως: WALLACE-HADRILL, *The Barbarian West*, κυρίως σελ. 21-42. — Χαρ. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Βυζαντινὴ ὑψηλὴ στρατηγικὴ*, σελ. 48, 49, 63, 126, 137, 152. — Ἑλ. ΓΑΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Γιὰ τὸ Βυζάντιο*, σελ. 63, 174, 224, 226. — Jacques LE GOFF, *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε τὸν Μεσαίωνα*, σελ. 45, 46, 47, 87 κ.έ. — Ν.Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ, *Ἱστορία τῆς Μεσαιωνικῆς Δύσης*, σελ. 63 κ.έ. — καθὼς καὶ στὰ βιβλία τῶν ὑποσημειώσεων ἀρ. 1, σελ. 49 καὶ ἀρ. 1, σελ. 220. — Πολύτιμη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὴ γένεση τῆς βαρβαρικῆς Εὐρώπης εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Norman DAVIES, *Europe: A History*, N.Y. (Harper Collins Publ.) 1998 – ἑλλην. μτφρ. *Ἱστορία τῆς Εὐρώπης*, Ἀθήνα (Ἐκδ. «Νεφέλη»), τόμος Α' 2009, σελ. 251-278.

2. Χαρ. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, ὁ.π., σελ. 126.

ἐπικίνδυνες γιὰ τὴν αὐτοκρατορία περιπέτειες. Ἐπέτρεψαν ὁμῶς ἀργότερα σὲ ἱστοριογράφους τῆς βαρβαρικῆς πιά Δύσης νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι ἀντίσταση τῶν ρωμαϊκῶν κοινω-
νιῶν στὶς εἰσβολές («μετακινήσεις») τῶν Βαρβάρων δὲν ὑπῆρξε.

Οἱ ρωμαϊκὲς καὶ ἑλληνικὲς μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς συγ-
κλίνουν στὴ διαπίστωση τοῦ τρόμου ἀλλὰ καὶ τῆς περιφρό-
νησης ποὺ προκαλοῦσαν στοὺς πολίτες τῆς αὐτοκρατορίας ἡ
ἐμφάνιση, οἱ συνθήκες, τὰ πρωτόγονα ἥθη, τὸ πολὺ χαμηλὸ
νοητικὸ ἐπίπεδο καὶ τὰ ἀνεξέλεγκτα θηριώδη ἔνστικτα τῶν
εἰσβολέων. Κάποιοι χρονογράφοι συγκρίνουν τοὺς Βαρβά-
ρους μὲ τετράποδα, ἄλογα ζῶα, φρίττουν μπροστὰ στὴν ἀ-
πουσία κάθε αἴσθησης νόμου καὶ χρέους, ἐκπλήσσονται
ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τῶν γερμανικῶν φύλων νὰ ξεχωρίσουν
τὸ ἰδιωτικὸ ἀπὸ τὸ δημόσιο, νὰ συλλάβουν τὴν ἔννοια τοῦ
«δημοσίου συμφέροντος». Ἡ ἔννοια τῆς φορολογίας, γιὰ
παράδειγμα, τοὺς εἶναι ἀδιανόητη: νὰ εἰσφέρει ὁ καθένας
κάτι ἀπὸ αὐτὰ ποὺ κατέχει, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετηθοῦν
κοινὲς ἀνάγκες. Ὡς τὰ τέλη τοῦ Ἑκατονταετοῦς Πολέμου
(1405-1505 αἰῶνας) ἡ πρακτικὴ τῆς γενικῆς φορολόγησης
(αὐτονόητη στὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμος) ἦταν ἀδιανόητη,
τουλάχιστον στὴ Γαλλία³. Τὰ νομαδικὰ βαρβαρικά φύλα,
ὅταν ἔφτασαν στὴ ρωμαϊκὴ Δύση, ἀγνοοῦσαν ὅποιαδήποτε
ἄξια ἔξω ἀπὸ τὴν πολεμικὴ ἱκανότητα.

Στὴν πρώτη περίοδο τῆς μεταρωμαϊκῆς (βαρβαρικῆς)
Δύσης, μονάδα συλλογικότητας εἶναι τὸ «φέουδο»⁴: Ὁ ἕνας

κατέχει καὶ διαφεντεύει, οἱ πολλοὶ ὑποτάσσονται καὶ δου-
λεύουν γιὰ τὸν ἕνα. Εἶναι ὁ πολεμικὸς ἀρχηγὸς (φεουδάρ-
χης, βασιλιάς, πρίγκιπας, βαρόνος) ποὺ κατέχει μιὰν ἔ-
κταση γῆς καὶ κομμάτια τῆς παραχωρεῖ, ὡς ἀντάλλαγμα
προσφορᾶς στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν (*beneficium*) ἢ γιὰ
καλλιέργεια μὲ ἀνταπόδοση τοῦ μέγιστου ποσοστοῦ παρα-
γωγῆς στὸν ἰδιοκτήτη (*vassalagium*).

Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐποχῆς Γρηγόριος τῆς Tours (6ος αἰώ-
νας) ἀποδίδει τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ «κράτους» (δημόσιου
ὀργανισμοῦ: *res publica*) μόνο στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρα-
τορία, μὲ κέντρο τότε τὴ Νέα Ρώμη-Κωνσταντινούπολη.
«Τὰ βασίλεια καὶ οἱ ἡγεμονίες τῆς Δύσης εἶναι ἀτομικὲς
ἰδιοκτησίες κάποιου δυνάστη» — ὄχι κοινωνικὰ μορφώμα-
τα μὲ θεσμοὺς καὶ νόμους ποὺ ὑπηρετοῦν τὸ δημόσιο συμ-
φέρον. Ἡ «ἰδιωτικοποίηση τῶν πάντων» (*privatisation
générale*) εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς Εὐρώπης
τῶν Βαρβάρων⁵: στοὺς ἀντίποδες, κυριολεκτικά, τοῦ ἑλλη-
νορωμαϊκοῦ κόσμου, ποὺ τὴν ἴδια ἐποχὴ συνεχίζει τὴν πα-
ράδοση τῆς ἑλληνικῆς «πόλεως»⁶, τῆς «πολιτικῆς τέχνης
καὶ ἐπιστήμης», τὴν πραγματικότητα τοῦ κοινωνιοκεντρι-

στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν τους. Μεσν. λατ. *feudum/feodum*: Γ. ΜΠΑΜΠ-
ΝΙΩΤΗ, *Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*.

5. Michel ROUCHE, ὁ.π., σελ. 411, 413: Ἡ συγκεκριμένη, πραγματω-
μένη ἀντίληψη τοῦ κράτους ποὺ ἀποτελεῖ ἀτομικὴ περιουσία ἐνὸς δυνάστη,
χαρακτηρίζει ὅλους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦν ἐξουσία στὴ διάρκεια τοῦ Ὑ-
ψηλοῦ Μεσαίωνα... Οἱ Βησιγότθοι, οἱ Βουργουνδοί, οἱ Φράγκοι ἀγνοοῦσαν
τὴ γραφὴ (δὲν ἤξεραν νὰ γράφουν)... καὶ δὲν εἶχαν ἐμπειρία ἔγγραφης ἰδιοκτη-
σίας... Μὲ πλήρη σύγχυση τῶν ἑννοιῶν «δημόσιο» καὶ «ἰδιωτικὸ»... εἶναι
ἀπολύτως ἀδύνατη γιὰ τοὺς ἀξιωματοῦχοις τῆς μεροβίγγειας μοναρχίας νὰ
συλλάβουν τὴν ἔννοια «δημόσιο συμφέρον».

6. J. LE GOFF, σελ. 202. — Νίκου ΣΒΟΡΩΝΟΥ, *Ἡ βυζαντινὴ ἐπαρχία*,
Ἀθήνα (Ἑταιρεία Σπουδῶν Σχολῆς Μωραΐτης) 1991, σελ. 19, 28.

3. Michel ROUCHE, ὁ.π., σελ. 410.

4. Τὸ τμήμα γῆς ποῦ, στὸν δυτικο-ευρωπαϊκὸ Μεσαίωνα, παραχωροῦσε
ὁ κυρίαρχος ἡγεμόνας σὲ ὑποτελεῖς του εὐγενεῖς μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ἀφοσίω-
ση πρὸς τὸ πρόσωπό του καὶ τὴν ὑποταγὴ τους, καθὼς καὶ τὴν προσφορὰ τῶν

κοῦ ἑλληνικοῦ «παραδείγματος». Ὡς καὶ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰώνα (τὸ 798 στὴ Ναρβοννησία τῆς μεσογειακῆς Γαλατίας) μαρτυρεῖται ἡ τιμωρία τῆς κλοπῆς μὲ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου, ἐνῶ ἡ τιμωρία τοῦ φόνου μὲ χρηματικὸ μόνον πρόστιμο! Ἡ βαρβαρική Εὐρώπη ἀξιολογοῦσε τὴν περιουσίαν σὰν σημαντικότερη ἀπὸ τὴ ζωὴ — γιὰ τὸν πρωτογονισμό τῶν γεννητόρων τοῦ δυτικοῦ ἀτομοκεντρικοῦ «παραδείγματος» τὸ νὰ κατέχεις-κυριαρχεῖς λογαριαζόταν σημαντικότερο ἀπὸ τὸ νὰ ὑπάρχεις⁷.

Δίχως ἐναργὴ ἐπίγνωση τοῦ ἱλιγγιώδους χάσματος καλλιέργειας καὶ ἀνάπτυξης ποὺ χώριζε τὴν καινούργια, μεταρωμαϊκὴ Εὐρώπη ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμό, εἶναι μᾶλλον ἀδύνατο νὰ κατανοήσῃ ὁ μελετητὴς τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς σχέσης τῶν δύο αὐτῶν κόσμων ἢ «παραδειγμάτων»: Γιατί νὰ εἶναι ἐπιθετικὴ ἡ μειονεξία τῶν Βαρβάρων ἀπέναντι στοὺς Ἕλληνας. Γιατί ἡ «ὑπεραναπλήρωση» τῆς μειονεξίας νὰ καταλήγῃ σὲ φανατισμένη καλλιέργεια ἀντιπαλότητος. Γιατί νὰ ὀδηγοῦν τὴν ἀντιπαλότητα σὲ πεισματικὴ ρῆξη («Σχίσμα») καὶ γιατί στὴ ρῆξη νὰ ἐπενδύουν ἀχαλίνωτο, μανιῶδες μίσος (Τέταρτη Σταυροφορία – ἄλωση-δῆωση τῆς Νέας Ρώμης ἀπὸ τοὺς διεκδικητὲς ἀποκλειστικότητας τῶν πρωτείων τῆς Παλαιᾶς). Γιατί ἀμέσως μετὰ, καὶ «ἀντιστάσεως μὴ οὔσης», ἀδιάντροπα (ὅταν ὁ Ἑλληνισμὸς ἔχει πιά ἀποκλειστεῖ ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, ὑπόδουλος στοὺς Τούρκους) νὰ πλαστογραφεῖ ἡ Δύση μεθοδικὰ τὴν Ἱστορίαν καὶ ἡ βαρβαρότητα νὰ σφετερίζεται τὴ διαχείριση, κατ' ἀποκλειστικότητα, τῆς ἀρχαιοελληνικῆς

κληρονομιάς καὶ τῆς χριστιανικῆς αὐθεντικότητος. Νὰ παραιοποιεῖται ἡ ἑλληνικὴ ταύτιση τοῦ ἀληθεύειν μὲ τὸ κοινοῦναι σὲ μήτρα τῆς ἀτομοκεντρικῆς νοησιάρχιας καὶ νὰ προσφέρεται «γενναιόδωρα» αὐτῇ ἡ ἀντιστροφή τῶν ὅρων τῆς ἑλληνικότητος γιὰ νὰ «μετακενωθεῖ» στοὺς «ἀφελῆ-νισμένους» «Γραικοὺς» τοῦ βαλκανικοῦ νότου ἢ ἀρχαιοκλασικὴ τους ἑλληνικὴ γνησιότητα!⁸

Ἀπαιτεῖ ἐναργὴ καὶ ἐμπεριστατωμένη ἐπίγνωση τοῦ χάσματος ἡ παραδοχὴ τῆς ἀσυμβατότητας τῶν δύο «παραδειγμάτων». Καὶ κρίση ἀπροκατάληπτη, ἀνυπότακτη στὴ σύμφυτη μὲ τὴ Νεωτερικότητα ἰδιοτέλεια τῶν ἐθνικισμῶν: Ὅταν στὸν 6ο μ.Χ. αἰώνα, Φράγκοι, Βησιγότθοι, Βουργουνδοὶ ἀγνοοῦσαν ἀκόμα τὴ γραφὴ, τὴ γραπτὴ ἀποτύπωση τῆς γλώσσας τους, ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε κιόλας πίσω του χίλια διακόσια, τουλάχιστον, χρόνια ἀδιάλειπτης συνέχειας φιλοσοφικοῦ λόγου (ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο ὡς τὸν Μάξιμο Ὁμολογητὴ). Ὅταν στὸν ἴδιο, 6ο μ.Χ. αἰώνα, στὴ βαρβαρικὴ Δύση ἦταν ἀδιανόητη ἡ ἔννοια τοῦ «δημόσιου συμφέροντος», ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε κιόλας πορευθεῖ δώδεκα αἰῶνες μὲ μέτρο-κριτήριο-στόχο τῆς ὀργανωμένης συλλογικότητος τὴ δημοκρατία τοῦ Περικλῆ (τὴν «Ἀθηναίων Πολιτείαν»), εἶχε ἀσκηθεῖ στὸ «πολιτικὸν ἄθλημα» μεταποίησης τῆς «κοινωνίας τῆς χρείας» σὲ «κοινωνίαν τοῦ ἀληθοῦς», τῆς ἀτομοκεντρικῆς θρησκείας σὲ ἀγαπητικὴ ἐλευθερία ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας.

8. Γιὰ τὴ θεωρίαν τῆς «μετακένωσης», ἀπὸ τὴ Δύση στοὺς ἐκβαρβαρωμένους Γραικοὺς τοῦ βαλκανικοῦ νότου, αὐθεντικῆς ἑλληνικότητος, βλ. Ἑξελισσοφικὲς ζωγραφιές, Ἀθήνα («Ἰκαρος») 2011, σελ. 269-273.

7. Michel ROUCHE, ὁ.π., σελ. 409.

3

Ἀπρόσιτη σήμερα ἡ γνώση τῆς διαφορᾶς τῶν τρόπων

Μιλώντας σήμερα για τὸ χάσμα ἀσύμβατων διαφορῶν πὺλ χωρίζουν τὸ ἑλληνικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ κοινωνιοκεντρικὸ «παράδειγμα» ἀπὸ τὸ ἀτομοκεντρικὸ καὶ θρησκευτικὸ (ἢ ἄθρησκο) «παράδειγμα» τῆς μεταρωμαϊκῆς Δύσης ἐνδέχεται νὰ ἀερολογοῦμε: Μιλᾶμε γιὰ ἀσύμπτωτους τρόπους, ἀλλὰ ὁ τρόπος γνωρίζεται μόνο «κατὰ μετοχήν», καὶ ἐμεῖς σήμερα «κατὰ μετοχήν» γνωρίζουμε μόνο τὸν τρόπο τῆς Δύσης, ἐπομένως ἡ ἐμπειρικὴ γνώση τῆς διαφορᾶς μᾶς εἶναι ἀνέφικτη. Κατανοοῦμε, ἴσως, τὴν διαφορὰ, ἀλλὰ δὲν τὴν γνωρίζουμε. Τὴν ἐκλαμβάνουμε σὰν ἀνομοιότητα «δογματικῶν διατυπώσεων», δηλαδὴ ἰδεολογικῶν «πεποιθήσεων», ἢ σὰν διαφοροποίηση τῆς μορφολογίας τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου (τοῦ τελετουργικοῦ, τῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν τῆς εὐσέβειας, τῶν ὀργανωτικῶν σχημάτων).

Ὁ πολιτικὸς τρόπος τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ εὐχαριστιακὸς (τῆς Εὐχαριστίας πὺλ συγκροτεῖ «σῶμα») τρόπος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι καὶ οἱ δυὸ ἀπροσπέλαστοι, ἀφοῦ ζοῦμε, ἐνεργοῦμε, ἀντιδροῦμε ἐγκλωβισμένοι στὶς προδιαγραφές τοῦ βίου καὶ τῆς συμβίωσης τίς καθορισμένες ἀπὸ τὸ κυρίαρχο, σὲ πλανητικὸ ἐπίπεδο, δυτικὸ «παράδειγμα». Κάθε πτυχή ὀργάνωσης καὶ λειτουργίας τῶν μορφωμάτων συλλογικότητας σήμερα στοχεύει αὐτονόητα στὴ θωράκιση τοῦ ἀτό-

μου, τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Ἡ θωράκιση αὐτή, γιὰ νὰ εἶναι λειτουργικὴ καὶ ἴδια γιὰ ὅλους, ἐκδέχεται τὸν κάθε ἄνθρωπο σὰν ἀδιαφοροποίητη μονάδα ὁμοειδοῦς συνόλου. Ὁ ἐπιμέρους ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὑπαρξὴ μοναδική, ἀνόμοια καὶ ἀνεπανάληπτη, δὲν εἶναι πρόσωπο μὲ ἐνεργούμενη ἐτερότητα (καὶ ὄχι μόνο δεδομένη, μορφικὴ), πὺλ μόνο ἐπῶνυμα (μὲ ὄνομα) μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ. Τὸ ἄτομο εἶναι μονάδα ὑπαρκτικὴ, πὺλ διακρίνεται-προσδιορίζεται μόνο μὲ μοναδιαία ἀριθμητικὴ διαφοροποίηση — ὁ κάθε ἄνθρωπος εἶναι, γιὰ τὴν ὀργανωμένη συλλογικότητα, ἓνας ἀριθμός: Δελτίου Ταυτότητας, Φορολογικοῦ Μητρώου, Κοινωνικῆς Ἀσφάλισης, ἓνας «κωδικὸς» τραπεζικῶν λογαριασμῶν, ἓνα password στὸ διαδίκτυο, κ.ο.κ.

Εἶναι λοιπὸν περισσότερο ἀπὸ φανερό ὅτι ἓνα «παράδειγμα» (πολιτισμὸς) δὲν σημαίνει ἀπλῶς καθιερωμένες συμπεριφορές, ἐπικρατοῦσες συνήθειες, φορμαλιστικὲς ἰδιαιτερότητες τῆς σκέψης καὶ τῆς λογικῆς, τύπους δεοντολογίας καὶ κανονιστικῶν ἀρχῶν — σημαίνει, πολὺ καθολικότερα, τρόπο ὑπαρξὴς καὶ συνύπαρξὴς τῶν ἀνθρώπων. Σήμερα ὑπάρχουμε, ἐνεργοῦμε, στοχεύουμε αὐτονόητως ἀτομοκεντρικά, τρόπος τῆς ὑπαρξῆς μας εἶναι ἡ λογικὴ τῆς αὐτοκατοχύρωσης-αὐτοσυντήρησης, τὰ ἀνταντακλαστικὰ τῆς κυριαρχίας-ἐπιβολῆς, ἡ νοο-τροπία τῆς ἡδονικῆς-καταναλωτικῆς ἀπόλαυσης. Καταναλώνουμε τὴν πληροφορία σὰν γνώση, τὴν καλλιέργεια σὰν ψυχαγωγία — ἰδέες, ἀπόψεις, γνῶμες, πεποιθήσεις προκατασκευασμένες νὰ ὑπηρετοῦν τὴν ἐγωτικὴ αὐτάρκεια, προκατασκευασμένες καὶ οἱ ἀφορμὲς ἐνθουσιασμοῦ, φανατισμοῦ, αἰσθησιασμοῦ, ψυχολογικῶν ἐξάρσεων, θρησκευτικῶν «βιωμάτων». Ἡ πρόσβαση σὲ καθεμία πτυχή αὐτοῦ τοῦ καταναλωτικοῦ τρόπου ὑπαρξὴς εἶναι ἀτομικὸ δικαίωμα, ἐξασφαλισμένο ἀπὸ κοινὴ σύμ-

βαση («κοινωνικό συμβόλαιο») εξαναγκαστή κατά πάντων.

Στὸ άτομοκεντρικὸ «παραδείγμα» ποὺ παρήγαγε ἡ μεταρωμαϊκὴ, βαρβαρικὴ Δύση (παγκοσμιοποιημένο σήμερα) ὁ αὐτονόητος τρόπος μετοχῆς στὴ συνύπαρξή εἶναι ἡ σύμβαση, δὲν εἶναι ἡ σχέση. Ἡ σχέση προϋποθέτει ἐλευθερία (γιατὶ συνεπάγεται αὐθυπέρβαση), ἐπομένως καὶ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἀποτυχίας: ἔχει διακινδύνευση ἡ σχέση. Ἀντίθετα, ἡ σύμβαση ἐξασφαλίζει νομικὰ (προκαταβολικὰ) τοὺς ὅρους ἀποφυγῆς κάθε διακινδύνευσης: κατοχυρώνει τοὺς συντελεστὲς τῆς ὅποιας συνέργειας, σύμπραξης, συμφωνίας — νὰ μὴ ζημιωθεί, κατὰ τὸ δυνατό, σὲ τίποτε ἢ ἔγωγική ἀτομικότητα κάθε συμβαλλόμενου στὴ σύμβαση, νὰ θωρακιστοῦν τὰ δικαιώματά του. Στὴν πραγματικότητα ἡ σύμβαση δὲν κατοχυρώνει ὅρους σχέσης, ἀλλὰ ὅρους ἀμοιβαίας χρήσης τῶν συμβαλλομένων.

(Ἀκόμα καὶ ὁ ἔρωτας, τὸ κορυφαῖο ἄθλημα αὐθυπέρβασης καὶ πληρωματικῆς σχέσης, ἀλλοτριώνεται ἀπὸ τὸν νομικισμὸ-ἀτομοκεντρισμὸ τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος» σὲ χρῆση τοῦ ἄλλου, σὲ ἀμοιβαία, «ἐπὶ ἴσοις ὅροις», συναισθηματικὴ-ψυχολογικὴ-ἡδονικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ γαμικοῦ ἐταίρου. Εἶναι ἀποκαλυπτικὸς —σημαδεύει, κυριολεκτικά, τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία— ὁ ὀρισμὸς ποὺ ἔδωσε ὁ Κάντ στὸν γάμο: «Γάμος εἶναι ἡ σύνδεση δύο προσώπων διαφορετικοῦ φύλου, γιὰ ἰσόβια, ἀμοιβαία κτήση-νομὴ τῆς σεξουαλικῆς ιδιαιτερότητας ἐκάστου»¹. Ἡ κατὰ συνθήκη χρῆση τοῦ ἄλλου, ἀντὶ γιὰ τὴ συναρπαστικὴ διακινδύνευση τῆς σχέσης, τὸ κατόρθωμα τῆς αὐθυπερβατικῆς ἀμοιβαιότητας.)

1. Die Ehe ist die Verbindung zweier Personen, verschiedenen Geschlechts, zum Lebenswierigen wechselseitigen Besitz ihrer Geschlechts eigenschaften: Immanuel KANT, *Metaphysik der Sitten*, §§24-26.

4

Ἡ ἐκούσια παραίτηση ἀπὸ τὴ διαφορά

Μὲ δεδομένη σήμερα τὴν παγκόσμια, ἀπόλυτη ἐπικράτηση τοῦ δυτικοῦ «παραδείγματος», ἡ ἐμμονὴ ἐνασχόλησης μὲ τὸν τρόπο τῆς ἐλληνικότητας καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος μοιάζει μᾶλλον οὐτοπικὴ νοσταλγία. Ὅποια κατάλοιπα αὐτοῦ τοῦ τρόπου εἶχαν διασωθεῖ ἀπὸ τοὺς ὑπόδουλους στὸν τουρκικὸ ζυγὸ Ἕλληνες, ἀφανίστηκαν μεθοδικὰ μὲ τὴν αὐτοπροαίρετη ἐπιλογή τῶν Ἑλλήνων νὰ ὑπάρξουν ὡς μεταπράτες τοῦ ὑποδείγματος τῆς Δύσης: Νὰ μιμηθοῦν τὸ μοντέλο τοῦ «ἔθνους-κράτους», τῆς συνύπαρξης ποὺ βασιζέται στὴ σύμβαση καὶ ὄχι στὴ σχέση, στὴν προτεραιότητα τοῦ χρήσιμου καὶ ὄχι στὸ ἄθλημα γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ ἀληθοῦς.

Μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐλληνικῆς συλλογικότητας (πολιτείας) ὡς ἐθνικοῦ κράτους, τὴ συγκρότηση τοῦ κρατικοῦ σχήματος καὶ τῶν λειτουργιῶν του ὄχι ἀπὸ Ἕλληνες καὶ γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ ἀπὸ Δυτικούς (Βαυαροὺς) καὶ μὲ ἀποκλειστικὸ στόχο τὸν μεταπρατικὸ χαρακτήρα του (νὰ ἀντιγράψει τὸ ἐλληνικὸ κράτος ἀπὸ τὴ Δύση θεσμούς: δημόσιας διοίκησης, ἀπονομῆς δικαιοσύνης, ἐκπαίδευσης, κρατικῆς «θρησκείας», ἰδεολογημάτων ἐξουσίας, συνδικαλιστικῆς ὀργάνωσης, παραγωγικῶν καὶ ἀνταλλακτικῶν σχέσεων, κ.λπ.) μὲ αὐτὸ τὸ γεγονὸς ὁ κόσμος-

τρόπος τῆς ἐλληνικῆς «οἰκουμένης» ἔφτασε μᾶλλον στὸ ἱστορικό του τέλος: Μετὰ τὴν ἱδρυση τοῦ ἐλλαδικοῦ κράτους, μόνο μιλάμε γιὰ τὸν ἐλληνικὸ τρόπο, τὸν κατανοοῦμε σὰν πληροφορία, δὲν τὸν γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς μετοχῆς, δὲνπραγματώνεται κάπου ὁ ἐλληνικὸς τρόπος. Προσεγγίζεται ἀναπόφευκτα ὡς ἰδεολόγημα.

Κάτω ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ λειτουργοῦσε ἀκόμα κοινότητα-ἐννορία: ὀργανικὴ συνέχεια τοῦ τρόπου τῆς «πόλεως», κοινωνία σχέσεων μὲ «ἱερὸν» ἄξονα συνοχῆς. Λειτουργοῦσε ἡ ἐκκλησιαστικὴ λατρεία: συνέχεια τῆς τραγωδικῆς (ἀποκαλυπτικῆς) δραματοποιήσεως. Ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ζωγραφικὴ ὑποτύπωναν τὸν λόγο-τρόπο τῆς «διάβασης ἐπὶ τὸ πρωτότυπον»: ἐπὶ τὴν αὐθεντικότητα τοῦ ὑπάρχειν, τὴν κοινωνούμενη ὑπαρξή. Ἡ μουσικὴ τῶν Ἑλλήνων συνέχιζε τὸν τρόπο τῆς ἐόρτιας μετοχῆς καὶ ὅχι τῆς ἀτομικῆς τέρψεως. Κ.λπ., κ.λπ.

Οἱ φυσικοὶ αὐτουργοὶ τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821 εἶναι μαρτυρημένο καὶ σαφές ὅτι ὁραματίζονταν τὴν «ἀνάστασιν τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων» ὡς ἐπανάκτηση, αὐτονόμητη, τῆς Πόλης (Κωνσταντινούπολης) καὶ τῆς Ἀγίας-Σοφίας, τὴ συνέχιση μετοχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Ἱστορία τὴν ἔβλεπαν ὡς ἐπαναβίωση τῆς ἐλληνικῆς οἰκουμένης: Ἡ Πρώτῃ Ἑθνικὴ Συνέλευσις ἐν Ἐπιδαύρῳ (Ἰαν. 1822) διακήρυξε ὅτι, στίς ἀπελευθερωμένες περιοχές, οἱ πρακτικὲς ἀπονομῆς δικαιοσύνης «βάσιν ἔχουσι τοὺς Νόμους τῶν αἰμνῆστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων» (§47)¹. Καὶ ὅταν ὀρίζει ἡ Συνέλευσις: ποιὸς εἶναι ὁ Ἑλληνας (ποιὸς ἀπὸ

τοὺς κατοίκους τῶν ἀπελευθερωμένων μὲ τὴν ἐπανάσταση περιοχῶν εἶναι Ἑλληνες) ἀποφαίνεται σῶζοντας τὸν διεθνικὸ-πολιτισμικὸ χαρακτήρα τῆς ἐλληνικῆς ταυτότητας: «Ὅσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστόν, εἰσὶν Ἑλληνες» (§β'). Τὸν ἴδιο ὀρισμὸ τοῦ Ἑλλήνα διατηρεῖ καὶ ἡ Β' Ἑθνοσυνέλευσις, στὸ Ἄστρος, τὸν Μάρτιο τοῦ 1823 (§β'), ὅπως καὶ «τὸ τελειότερον τῶν Συνταγμάτων τῆς Ἐπαναστάσεως, τὸ ψηφισθὲν ἀπὸ τὴν Ἑθνοσυνέλευσιν τῆς Τροιζῆνος, τὸν Μάϊον τοῦ 1827»² (κεφ. 3, ἄρθρον 6α), ἡ ὁποία ἐξέλεξε καὶ ὡς πρῶτο Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος, γιὰ ἑπτὰ χρόνια, τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ ποιὸς εἶναι Ἑλληνας ἀπαλείφεται ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ Συντάγματα μὲ τὴ Βαυαροκρατίαν καὶ ὡς σήμερα.

1. Ἀνοιχτοὶ ὅμως οἱ ἐπαναστάτες καὶ στὴν πρόσληψη τοῦ καινούργιου (ὅπως πάντοτε μέσα στοὺς αἰῶνες ὁ Ἑλληνισμὸς) πρόσθεταν: «Διὰ δὲ τὰ ἐμπορικά, ὁ ἐμπορικὸς τῆς Γαλλίας Κῶδιξ μόνος ἰσχύει εἰς τὴν Ἑλλάδα».

2. Ἀλεξάνδρου ΣΒΩΛΟΥ, Ἡ συνταγματικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα (Ἐκδόσεις «Στοχαστής») 1972, σελ. 26.

Ἡ νεωτερικὴ ἐξέλιξη
τῆς ἀντιπαλότητος

1

Ἑλληνικὴ ἐθνεγεργασία καὶ δυτικὸς «φιλελληνισμός»

Ποιά ἦταν ἡ στάση τῆς Δύσης ἀπέναντι στὴν παλιγγενεσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ — ἡ Δύση τοῦ 19ου αἰῶνα εὐνόησε τὸ ἐπαναστατικὸ-ἀπελευθερωτικὸ κίνημα τῶν Ἑλλήνων;

Ἡ λέξη εὐνοία ἀφορᾷ μᾶλλον προθέσεις καὶ οἱ προθέσεις εἶναι δύσκολο ἢ ἀδύνατο νὰ πιστοποιηθοῦν ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα. Τὰ προσιτὰ στὴν ἀντικειμενικὴ πιστοποίηση δεδομένα τῆς στάσης τῶν Δυτικῶν ἀπέναντι στὴν ἐπανεμφάνιση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο εἶναι, σὲ μιὰ πρώτη προσέγγιση, τὰ ἀκόλουθα:

Μὲ τὴν ἔκρηξη τῆς ἐπανάστασης τῶν Ἑλλήνων καὶ τὶς εἰδήσεις γιὰ τοὺς ἥρωισμούς καὶ τὴν αὐτοθυσία τους, γεννήθηκε στοὺς κόλπους τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν ἐντυπωσιακὸ ρεῦμα φιλελληνισμοῦ. Ἕνας ὅχι εὐκαταφρόνητος ἀριθμὸς ἰδιωτῶν Φιλελλήνων ἔφτασαν ἀπὸ χῶρες τῆς Δύσης στὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ πολεμήσουν στὸ πλευρὸ τῶν ἐξεγερμένων. Ταυτόχρονα, ὑπῆρξαν ἀρκετοὶ λόγιοι καὶ καλλιτέχνες στὴν Εὐρώπη, κάποιοι ἀπὸ αὐτοὺς διάσημοι, ποὺ στήριξαν μὲ ἐνθουσιασμό, θαυμασμό καὶ συγκίνηση τὴν ἄνιση ἀναμέτρηση τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία.

Βέβαια, ἀπὸ μόνη τὴν περίπτωσι τῶν Φιλελλήνων δὲν μπορεῖ νὰ συναγάγει κανεὶς γενικότερα συμπεράσματα γιὰ

τῇ στάσει τῆς νεωτερικῆς Δύσης ἀπέναντι στοὺς "Ἕλληνες καὶ στὴν ἐξέγερσή τους. Διότι «στάση» συνιστᾷ καὶ τὸ γεγονός ὅτι, σὲ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες, ἐξακολουθοῦσαν οἱ "Ἕλληνες νὰ παρονομάζονται σκόπιμα *Γραικοὶ* — "Ἕλληνες ὀνόμαζαν οἱ Δυτικοὶ (καὶ ὀνομάζουν ἀκόμα) μόνο τοὺς ἀρχαίους: τῆς προκλασικῆς, τῆς κλασικῆς, ἴσως καὶ τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου τοὺς ἐλληνόφωνους.

Γραικὸς σήμαινε γιὰ τοὺς Δυτικούς: ἐτερόδοξος, σχισματικὸς μὲ ἀρνητικὴ ἢ καὶ περιφρονητικὴ σημασία (περίπου ἐξωμότης) καὶ ταυτόχρονα ὁ ἀκαλλιέργητος, ὁ πολιτισμικὰ ὑποδεέστερος¹. Ὁ φιλελληνισμὸς τῶν Δυτικῶν, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἴσως νὰ γεννήθηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἐκπληξή, τὸν θαυμασμό καὶ τὴ συγκίνηση ποὺ προκαλοῦσε τὸ γεγονός ὅτι οἱ «ἐκβαρβαρωμένοι» (ὅπως προπαγανδίζοταν ἐπὶ αἰῶνες στὴ Δύση) «Γραικοὶ» ἐμφανίστηκαν ξαφνικὰ μὲ ἀρετές, ἰδεώδη καὶ ἥρωισμό ἀντάξιο τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς γῆς τους.

Ἐνα δεύτερο δεδομένο, ἐρμηνευτικὸ τῆς στάσης τῶν Δυτικῶν ἀπέναντι στὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων, ἦταν καὶ ἡ προϋπάρχουσα, ἀπὸ αἰῶνες, ἱστορικὰ ἀπροκάλυπτη καὶ ποικιλότροπα μαρτυρημένη βουλιμικὴ προσπάθειά τους νὰ σφετερίζονται ὅτιδήποτε ἐλληνικὸ, ὅτιδήποτε μποροῦσε νὰ ἔχει σχέση μὲ τὴ διάσωση, τὴν ἐκπροσώπηση, τὴν ἐνεργὸ συνέχιση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς κληρονομιάς. Κι αὐτὴ ἡ ἀξίωση ἐδραιώθηκε στὴ Δύση παρὰ τὸ γεγονὸς τῆς τεράστιας ἱστορικῆς καθυστέρησης τοῦ ἑνδια-

1. Μὲ τὴν ἴδια ἐπιθετικὴ αὐθαιρεσίᾳ καθιέρωσαν οἱ Δυτικοὶ νὰ ὀνομάζουν, ὑποτιμητικὰ καὶ σχεδὸν χλευαστικὰ, *Βυζάντιο* τὴν αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης - Κωνσταντινουπόλεως. "Ὅλα αὐτὰ ἀντιστάσεως μὴ οὔσης»: ὁ Ἑλληνισμὸς βρισκόταν πιά στὸ ἱστορικὸ περιθώριο, ἄφωνος, ὑπόδουλος στὴν ὀθωμανικὴ τυραννία.

φέροντός τους γιὰ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἀκόμα καὶ στὸν μεγάλο τους δάσκαλο, ὅπως τὸν διαφήμεσαν οἱ Δυτικοί, τὸν Ἀριστοτέλη, ἀπέκτησαν γλωσσικὴ πρόσβαση μόλις στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰώνα — τὰ πρῶτα πέντε βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλη ποὺ μεταφράστηκαν στὰ λατινικὰ (ἀπὸ τὰ ἀραβικὰ καὶ ὅχι ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ πρωτότυπο²) ἦταν αὐτὰ τῆς λογικῆς μεθόδου καὶ χαρακτηρίστηκαν στὴ Δύση *Organon*: ἐργαλεῖο, μέσο χρηστικό. Ὅμως, ἀκόμα καὶ μὲ τόσο ἐξοφθαλμὴ ὑστέρηση, ἡ ὀψιμαθὴς σὲ ἀρχαιογνωσία καὶ νεόφυτη στὸν πολιτισμὸ Δύση ἀξίωνε νὰ ἐκπροσωπεῖ τὴ μόνη ἔγκυρη κατανόηση τοῦ Ἀριστοτέλη, τὴν αὐθεντικὴ ἐρμηνεία του³ — καί, κατὰ προέκταση, τὴν ἀποκλειστικὴ ἀρμοδιότητα διαχείρισης τῆς ἐλληνικότητας.

Τὸ ρεῦμα τοῦ φιλελληνισμοῦ στὴ Δύση τοῦ 19ου αἰώνα

2. Γιὰ τὴν τεκμηρίωση αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ δεδομένου βλ. M.-D. CHENU, *La théologie comme science au XIIIe siècle*, Paris (Vrin) ³1969, σελ. 20-22 καὶ 102. — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Introduction à l'étude de Saint Thomas d'Aquin*, Paris (Vrin) ³1974, σελ. 28-29. — Étienne GILSON, *La philosophie au moyen âge*, Paris (Payot) ²1962, σελ. 377-378.

3. Ὁ Ἀριστοτέλης, πρῶτος διαμορφωτὴς τῆς «λογικῆς μεθόδου» χάρη στίς κορυφαῖες μεθοδικὲς συστηματοποιήσεις τῆς προγενέστερῆς του ἐλληνικῆς γνωσιοθεωρίας, ἐξέφραζε (καὶ ὑπηρετοῦσε μὲ πιστότητα) τὴν αὐτονόητη γιὰ τοὺς "Ἕλληνες ἀρχή: τὸ ὁρθῶς διανοεῖσθαι διὰ τὸ ὁρθῶς κοινωνεῖν. Ἡ λογικὴ μέθοδος γιὰ τὴν «ὀρθότητα» τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν κρίσεων δὲν ἦταν αὐτοσκοπὸς οὔτε χρηστικὸ ἐργαλεῖο (*organon*) γιὰ τὴν ἐπίτευξή ωφέλιμου (στὸ ἄτομο-χρήστη τῆς μεθόδου) ἀποτελέσματος. Ἡ Δύση κατανόησε καὶ προσέλαβε τὴν ἀριστοτελικὴ μέθοδο σὰν ὄπλο γιὰ νὰ κατατροπώσει κανεὶς ἕναν ἀντίπαλο, νὰ ἐπιβάλει σὲ ὅλους ὑποχρεωτικὰ μιὰν «ἀλήθειαν», νὰ οἰκοδομήσει μὲ ἀναμφισβήτητα ἐπιχειρήματα μιὰ ἀναγκαστὴ κατὰ πάντων βεβαιότητα. Τέτοιες σκοπιμότητες εἶναι ἀδιανόητες γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἡ λογικὰ (κατὰ λόγον, δηλαδὴ κατ' ἀλήθειαν) συγκροτημένη ὀρθότητα τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν κρίσεων ὑπηρετεῖ τὴν πληρέστερη κοινωνία τῆς γνωστικῆς ἐμπειρίας — παραπέμπει στὴν ἡρακλείτεια τάυτιση τοῦ ἀληθεύειν μὲ τὸ κοινωνεῖν.

δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ χωρὶς αὐτὴ τὴ δεδομένη ἀξίωση τῶν βαρβαρικῶν ἀντιπάλων τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς «οἴκου-μένης» νὰ εἶναι αὐτοί, καὶ ὄχι οἱ Γραικοί, συνεχιστὲς τῆς ἀρχαιοελληνικῆς παράδοσης. Ἐγκαιρα εἶχε χαλκευθεῖ ὁ ἑξωφρενικὰ αὐθαίρετος ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς τέλειωσε ἱστορικὰ μὲ τὴν ὑποταγὴ του στοὺς Ρωμαίους — συμβολικὴ χρονολογία τοῦ ἱστορικοῦ του τέλους καθόριζαν οἱ Δυτικοὶ τὸ 529 μ.Χ., χρονιὰ πού ὁ ἑλληνικότατος Ἰουστινιανὸς (ἀπὸ τὰ κορυφαῖα ὑποδείγματα ἑλληνικῆς καλλιέργειας καὶ ἑλληνικῆς πολιτισμικῆς προσφοράς) ἔκλεισε τὶς τελευταῖες, παρηκμασμένες πιά, φιλοσοφικὲς σχολὲς τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀπὸ τότε ἦταν ἡ Δύση καὶ μόνο, διακήρυτταν αἰῶνες ἀργότερα οἱ Δυτικοί, πού προσέλαβε, διέσωσε καὶ ἀξιοποίησε τὴν ἀρχαιοελληνικὴ κληρονομιά στὴ φιλοσοφία, στίς ἐπιστῆμες, στίς Τέχνες, δημιουργώντας τὰ ρεύματα τοῦ Σχολαστικισμοῦ, τοῦ Οὐμανισμοῦ (ἀνθρωπισμοῦ), τοῦ Κλασικισμοῦ. Μὲ τὸν Ἑλληνισμὸ ὑπόδουλο πιά, χωρὶς δυνατότητα νὰ ἀρθρώσει καὶ ἀντιτάξει ἀντίλογο στὴ θρασύτατη αὐτὴ παραχάραξη τῆς Ἱστορίας, παγιώθηκε στοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης ἡ πεποίθηση ὅτι εἶναι οἱ μόνοι καὶ ἀποκλειστικοὶ συνεχιστὲς τοῦ «ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ», οἱ αὐθεντικοὶ ἑρμηνευτὲς του καὶ ἐκπρόσωποι⁴ — οἱ προστάτες τῆς ἑλληνικότητας.

4. Αὐτὴ ἡ παιδαριωδῶς μεροληπτικὴ, βάναση κακοποίηση τῆς Ἱστορίας μοιάζει νὰ κυριαρχεῖ ἀκόμα σήμερα στίς κοινωνίες τῆς Δύσης, ἔξω ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν εἰδικῶν ἢ τῶν στοιχειωδῶς ἐνημερωμένων γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα. Χαρακτηριστικὸ καὶ προκλητικὸ παράδειγμα ἀναδείχθηκε, στὴ δεκαετία τοῦ '90, ὁ διεθνῶς πεφημισμένος ἀμερικανὸς καθηγητὴς τῶν Διεθνῶν Σπουδῶν, τῆς Στρατηγικῆς καὶ τῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης Samuel HUNTINGTON, τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Harvard καὶ σύμβουλος γιὰ θέματα ἑξωτε-

Μὲ αὐτονόητη τὴν πεποίθησή ὅτι εἶναι ἡ Δύση πού συνεχίζει τὴν ἑλληνικότητα καὶ ὄχι οἱ ἐκβαρβαρωμένοι Γραικοὶ τοῦ βαλκανικοῦ νότου, μοιάζει λογικὴ ἡ πολιτικὴ προέκταση πού δόθηκε ἀπὸ τὸν ρομαντικὸ φιλελληνισμό τῶν Εὐρωπαίων στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821: Ἦταν λογικὸ νὰ μὴν ἀποκλειστεῖ ἡ δημιουργία ἐνὸς ἐλάχιστου κρατικοῦ μορφώματος, στὴν περιορισμένη γεωγραφικὴ ἔκταση πού ὄριζαν τὰ πανεῦφημα ἀρχαιοελληνικὰ τοπωνύμια: Ἀθῆναι, Θῆβαι, Πλαταιαί, Χαϊρώνεια, Δελφοί, Κόρινθος, Ἀργος, Μυκῆναι, Ἐπίδαυρος, Τεγέα, Σπάρτη, Ὀλυμπία, Ἀχαΐα. Ὅπως ἔσπευσε ἡ Δύση νὰ ἐπανεκδώσει αὐτὴ καὶ ἑρμηνεύσει τὰ κείμενα τῆς ἑλληνικῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ἦταν φυσικὸ νὰ ἀναλάβει, σὰν δική της πολιτισμικὴ εὐθύνη καὶ ἱστορικὴ τῆς ἀρμοδιότητα, τὴν ἐπανάδρυση-ἐπανεκταξί τῆς ἑλληνικῆς παρουσίας στὸ γίγνεσθαι τῆς Ἱστορίας.

Βέβαια, γι' αὐτὴ τὴν παλιγγενεσία οἱ Γραικοὶ ἔβαλαν τὸ αἷμα, ὅμως ἡ Δύση πίστευε ὅτι ἔβαζε τὸ «πνεῦμα»: τοὺς θεσμούς, τὴν ὁργανωτικὴ δομὴ, τὸν ἀπαραίτητο οἰκονομικὸ δανεισμὸ, ἀκόμα καὶ τὰ φυσικὰ πρόσωπα γιὰ νὰ ἐπιτροπεύουν τὴν Ἑλλάδα ὡς δυτικὸ προτεκτοράτο — τὴ

ρικῆς πολιτικῆς προέδρων τῶν ΗΠΑ, ὁ ὁποῖος στὸ διεθνῶς προβεβλημένο βιβλίο του *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (N.Y. - Simon and Schuster, 1996) ἐπανεκθέτει τὶς προπαγανδιστικὲς ἀφέλειες τοῦ δυτικοῦ παρελθόντος σὰν αὐτονόητες καὶ σήμερα βεβαιότητες. Γράφει (σελ. 69-70): The West inherited much from previous civilizations, including most notably Classical civilization. The legacies of the West from Classical civilization are many, including Greek philosophy and rationalism, Roman law, Latin and Christianity. Islamic and Orthodox civilizations (μὲ πρῶτον τὸν Ἰσλαμ!) also inherited from Classical civilization, but nowhere near to the same degree the West did.

Κάθε σχόλιο περιττεύει.

βαυαρική αντιβασιλεία αρχικά (Armansperg, Heideck, Maurer), έναν βαυαρό βασιλέα στη συνέχεια (Otto Wittelsbach), μια σειρά από έξι δανούς βασιλείς της οικογένειας των Glücksburg, του οίκου των Oldenburg (Γεώργιο τόν Α', Κωνσταντίνο τόν Α', Αλέξανδρο, Γεώργιο τόν Β', Παύλο, Κωνσταντίνο τόν Β') ως τὸ 1974.

Ἐδαφικά περιορισμένο στὴ δυτικὴ μόνο ὄχθη τοῦ Αἰγαίου, οἰκονομικά ἀπολύτως ἐξαρτώμενο ἀπὸ τὴ Δύση καὶ θεσμικά (διοίκηση, παιδεία, θεσμοὶ δικαίου, Τέχνες, θρησκεία) παντελῶς μεταπρατικὸ τὸ ἐλληνώνυμο κρατικὸ ἀποκύημα τοῦ «φιλελληνισμοῦ» (ἢ τῆς ἰδιοτελοῦς ἀνοχῆς) τῶν Εὐρωπαϊῶν ἐξαντλοῦσε στὰ ἀσφυκτικά του σύνορα τὸ σύνολο «ἔθνος» τῶν Ἑλλήνων. Ποὺ σημαίνει: ἀπέκλειε, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ σύστασή του, κάθε φιλοδοξία ἐπέκτασης πρὸς Ἀνατολάς, κάθε ἐνδεχόμενο ἢ βλέψη ἀνασύστασης τοῦ μισήτου ἀντιπάλου τῆς Δύσης: τοῦ «Βυζαντίου».

Στὴν ἴδια πολιτικὴ προοπτικὴ (ποὺ δὲν ξέρουμε νὰ διατυπώθηκε ποτὲ ρητά, ξέρουμε ὅμως ὅτι πραγματοποιήθηκε — καί, ἀσφαλῶς, ὅχι τυχαῖα) χρειαζόταν ἀπαραιτήτως ἡ Ἀθήνα γιὰ πρωτεύουσα τοῦ «ἐθνικοῦ» κρατιδίου (ἦταν ἀδιανόητο νὰ προτιμηθεῖ ἡ «συμβασιλεύουσα» στὸ Βυζάντιο Θεσσαλονίκη). Χρειαζόταν καὶ μιὰ καινούργια γλῶσσα γιὰ τοὺς Ἕλληνες, «ἀρχαῖζουσα», γλῶσσα «καθαρεύουσα» (ποὺ νὰ καθαρῆται ἀπὸ μεταγενέστερα τῆς ἐλληνιστικῆς «κοινῆς» δημῶδη ἢ δάνεια ἢ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα). Ἐτσι ὥστε, καὶ μέσα ἀπὸ τὴ γλῶσσα, ἡ οἰκουμενικὴ-πολιτισμικὴ ἐλληνικότητα ἐξουδετερωμένη, μὲ τὴ μετατροπὴ τῆς σὲ δυτικοῦ τύπου («ἔθνος-κράτος»), νὰ ἀντλεῖ ταυτότητα καὶ αὐτοσυνειδησία μόνο καὶ ἀπευθείας ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα.

Ἀμεσος πολιτικός, οἰκονομικὸς καὶ πολιτισμικὸς πάτρωνας τοῦ ἐλευθερωμένου ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ ἑλλαδι-

κοῦ κρατιδίου ἦταν ἡ Δύση — ἀπὸ αὐτὴν ἀντιγράφηκαν, παθητικὰ καὶ πειθήνια, οἱ διοικητικοὶ θεσμοί, τὸ πολιτικὸ σύστημα, ἡ ὀργάνωση τῆς ἐκπαίδευσης, τὸ οἰκιστικὸ μοντέλο καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του (νεοκλασικισμὸς ἀρχικά, τριτοκοσμικὴ πολυκατοικία ἀργότερα), οἱ «σχολές» στὴ ζωγραφικὴ (σχολὴ τοῦ Μονάχου, σχολὴ τοῦ Παρισιοῦ), τὸ ἴδιο καὶ στὴ μουσικὴ (μὲ Μάντζαρο, Καλομοίρη, Σκαλκώτα). Ἀντιγράφηκαν οἱ στολές καὶ τὰ διάσημα τῶν ἀξιωματύχων τοῦ κράτους, ἡ καθημερινὴ ἐνδυμασία γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν, οἱ διατροφικὲς συνήθειες, οἱ πολιτικὲς ἰδεολογίες, τὰ συμπεριφορικὰ ἦθη, κ.λπ., κ.λπ.

2

‘Η ἐθνικιστική παγίδευση τῆς οἰκουμενικότητας

Τὸ πιὸ καίριο καὶ πιὸ ριζοσπαστικὸ ἐνέργημα γιὰ τὴν ἀποκοπὴ τοῦ καινούργιου κρατικοῦ μορφώματος ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τοῦ ‘Ελληνισμοῦ (τὴν Τουρκοκρατία καὶ τὸ «Βυζάντιο»¹) ἦταν ἡ ἀπόσπασή του ἀπὸ τὸν κορμὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καθολικότητας: ‘Η ἐκκλησιαστικὴ παρουσία

1. Νὰ ὑπομνησθεῖ στὸν ἀναγνώστη ἡ καίρια, ἀλλὰ μεθοδικὰ παραθεωρημένη ἱστορικὴ ἀλήθεια ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς «βυζαντινὴ», προκειμένου γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης (Κωνσταντινουπόλεως), εἶναι ἐπίσης μιὰ ἀνευδοκίμη πλαστογραφία τῆς δυτικῆς ἱστοριογραφίας — γιὰ πρώτη φορὰ ἡ πολιτικὴ καὶ πολιτικὴ πραγματικότητα τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς «οἰκουμένης» ὀνομάζεται «Βυζάντιο» τὸ 1557, ἀπὸ τὸν ‘Ιερώνυμο Wolf. ‘Η λέξη βεβαίως ὑπῆρχε: ἦταν ἡ ὀνομασία τῆς ἀποικίας τῶν Μεγαρέων, ποὺ ἔχτισε ὁ βασιλιάς τους Βύζας στὸν Κεράτιο Κόλπο, περίπου τὸν 7ο π.Χ. αἰῶνα. ‘Η ἀποικία καταστράφηκε ἀπὸ τὸν Ξέρξη κατὰ τὴν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῶν ‘Ελλήνων. Στὰ ἐρεῖπια τοῦ Βυζαντίου τῶν Μεγαρέων ἔχτισε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος τὴ Νова Roma (ποὺ ὁ λαὸς πρὸς τιμὴν του ὀνόμασε Κωνσταντινούπολη) ἐκτιμώντας τὴν τεράστια στρατηγικὴ σημασία τῆς τοποθεσίας. Κανένας ποτὲ ἐπὶ αἰῶνες δὲν διανοήθηκε νὰ ἀποκαλέσει τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία «βυζαντινὴ», τοὺς κατοίκους τῆς «Βυζαντινούς», τὸν ἐλληνορωμαϊκὴν σύνθεσης πολιτισμὸ τῆς «βυζαντινῆς». ‘Η σκόπιμη ψευδωυμία ἐμφανίζεται (καὶ ἐπιβάλλεται) ὅταν ἡ βαρβαρικὴ (μεταρωμαϊκὴ) Δύση, μετὰ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης στοὺς Τούρκους καὶ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν ‘Ελλήνων ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι, διεκδικεῖ τὴν ἀποκλειστικότητα συνέχισης τῆς ρωμαϊκῆς παράδοσης, τὴ μοναδικότητα διαχείρισης καὶ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς κληρονομιάς.

στὰ ἀπελευθερωμένα ἐλληνικὰ ἐδάφη αὐτονομήθηκε, αὐτοανακηρύχθηκε «αὐτοκέφαλη», ἀποσχίσθηκε ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Νέας Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ μοντέλο τῆς «αὐτοκεφαλίας» ἀκολουθοῦσε τὸ προτεσταντικὸ ὑπόδειγμα τῆς «κρατικῆς θρησκείας» (Staatskirche): ἐκδεχόταν τὴν ‘Εκκλησία σὰν θρησκεία (μετάβα-σιν εἰς ἄλλο γένος ὀνομάζει ὁ ‘Αριστοτέλης μιὰ τέτοια ἀλλαγὴ)². Στὰ συντάγματα τοῦ ἐλλαδικοῦ κρατιδίου ὀρίζεται ἡ ‘Εκκλησία ὡς «ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν ‘Ελλάδι θρησκεία» — ἀγνοήθηκε προκλητικὰ ἡ ἀντιθετικὴ διαφορὰ ‘Εκκλησίας καὶ θρησκείας, διαφορὰ ποὺ προκάλεσε τὸ «Σχίσμα» (1054): ρήξη ἀνάμεσα σὲ ἀσύμπτωτους καὶ ὁλοκληρωτικὰ ἀσύμβατους πολιτισμοὺς ἢ «παραδείγματα».

[Γιατί ἀλληλοαποκλειόμενες, ἀσύμπτωτες καὶ ἀσύμβατες, ἡ ‘Εκκλησία καὶ ἡ θρησκεία; Γιὰ τὴν ἐλληνικὴ συνείδηση (τὸ ἀναλύσαμε σὲ προηγούμενες σελίδες) ἡ πολωτικὴ ἀντίθεση εἶναι προφανέστατη: ‘Η θρησκεία εἶναι ἀτομοκεντρικὸ γεγονός, ἡ ‘Εκκλησία ὑπάρχει μόνο ὡς δυναμικὸ γίγνεσθαι (ἄθλημα) σχέσεων κοινωνίας. ‘Η θρησκεία ἔχει «δόγματα», ἀξιοματικὲς ἀρχές ποὺ τὸ ἄτομο ὀφείλει νὰ τὶς καταστήσει παραδοχὲς-πεποιθήσεις του, ἡ ‘Εκκλησία συνιστᾷ κοινωνούμενο τρόπο ποὺ ἡ μετοχὴ σὲ αὐτὸν εἶναι πράξη «πίστης», ἀγαπητικῆς ἐμπιστοσύνης στοὺς συντελεστὲς τοῦ τρόπου. ‘Η θρησκεία ὑπόσχεται ἀτομικὴ σωτηρία (παράταση τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἐγὼ σὲ ἀτελεύτητο γραμμικὸ

2. *Περὶ οὐρανοῦ* α1, 268b 1 — καὶ γιὰ τὴν πραγματικότητα τῆς ἀγεφύρωτης διαφορᾶς τῆς ‘Εκκλησίας ἀπὸ τὴ θρησκεία βλ. τὸ βιβλίο μου *Ἐνάντια στὴ θρησκεία*, Ἀθήνα («Ἰκαρος») 2010.

χρόνο), ἂν τὸ ἄτομο ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἀρετές (ἀξιόμισθη πειθάρχηση στὸν «θεῖο Νόμο»), ἡ Ἐκκλησία ζεῖ ὡς σῶμα τὴν ἀγαπητικὴν πραγμάτωση τῆς «σώας», «σεσωσμένης» ὑπαρξῆς, δηλαδὴ τῆς ἀγάπης ὡς ἐλευθερίας ἀπὸ κάθε ὑπαρκτικὴ ἀναγκαιότητα καὶ προκαθορισμό.]

Ἡ αὐτοκεφαλία τῆς ἐλλαδικῆς ἐκκλησίας, ἡ ἀλλοτρίωσή της σὲ «ἐπικρατοῦσα ἐν Ἑλλάδι θρησκεία», εἶναι μᾶλλον τὸ ριζικότερο στὴν Ἱστορία ἐγχείρημα ἀφελληνισμοῦ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ πιὸ εὐστοχο, γι' αὐτὸ καὶ τὸ πιὸ ἀποτελεσματικό³. Εἶναι αὐτονόητο, βεβαιωμένο μὲ πάμπολλες μαρτυρίες, πῶς ὅταν οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες μιλοῦσαν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση, τὴ «νεκρανάσταση» τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν ἐννοοῦσαν βέβαια ὅτι θὰ ξαναστήσουν σὰν ἔθνος-κράτος τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα! Γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἐπαναστάτες ἀπελευθέρωση σήμαινε τὴν ὀργανικὴ συνέχιση τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας ποὺ σάρκωνε ὁ Ἑλληνισμὸς μέχρι τὴν ὑποδούλωσή του στοὺς Τούρκους — σήμαινε νὰ ἐλευ-

3. «Μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε πῶς ὕστερα ἀπὸ τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης, τὴν Τουρκοκρατία καὶ τὸ '21, δυὸ σταθμοὶ ἀποφασιστικὰ σηματοδοτοῦν τὴν τρεχάμενη μοίρα μας... Ὁ πρῶτος εἶναι ἡ λεγόμενη αὐτοκέφαλη — καλύτερα νὰ λέγαμε ἀκέφαλη — Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας ποὺ θεληματικὰ χωρίστηκε τὸ 1833 ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ ἀπὸ τότε, σὰν τὸν Ἀτ-Γιάννη τὸν Πρόδρομο τῆς εἰκονογραφίας, κρατᾷ στὰ χέρια τὸ ἀκρωτηριασμένο κεφάλι της. Ὁ ἄλλος σταθμὸς εἶναι τὸ μεγάλο παλιρροιακὸ κύμα τοῦ 1922 ποὺ ἔριξε «σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις» ὁλόκληρο τὸν Ἑλληνισμό τῆς Ἀνατολῆς πρόσφυγα στὰ ἐλλαδικὰ βράχια»: Ζήσιμου ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΥ, Ὁ ἀρχιτέκτονας Δημήτρης Πικιώνης, *Μελέτες*, τόμος II, Ἀθήνα («Δόμος») 1994, σελ. 14, 15. — Βλ. γιὰ τὸ ἴδιο θέμα καὶ τὸ δικό μου: *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα («Δόμος») 2006, κεφ. 15: Αὐτοκεφαλία καὶ ἀντιδράσεις.

θερωθεῖ «ἡ Πόλη (Κωνσταντινούπολη) καὶ ἡ Ἀγία-Σοφία».

Γι' αὐτὸ καὶ ἦταν αὐτονόητο γιὰ τοὺς Ἕλληνες (δὲν σώζεται ἡ παραμικρὴ ἀντίρρηση ἢ ἀπορία) ἡ ἐπανάσταση νὰ ἀρχίσει, μὲ τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη, ἀπὸ τὴν παραδυναβίαν ἡγεμονίαν. Καὶ ὅταν τὰ πρῶτα ἐδάφη ποὺ ἐλευθερώθηκαν ἦταν στὸν Μωριά, στὴ Ρούμελη καὶ σὲ μερικὰ νησιά, ἦταν ἐπίσης αὐτονόητο ἡ πρωτεύουσα τῆς πρώτης ἀπελευθέρουσης ἐλληνικῆς πολιτείας νὰ εἶναι, προσωρινὰ βεβαίως, τὸ Ναύπλιο — ἕως ὅτου ὁλοκληρωθεῖ ἡ παλιγγενεσία μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κωνσταντινούπολης. Προτοῦ καταφθάσουν οἱ Βαυαροί, γιὰ νὰ ἐπιτροπεύσουν, στὸ ὄνομα τῶν «προστάτιδων Δυνάμεων», τὸ ἐλλαδικὸ κρατίδιο, δὲν πρέπει νὰ ὑπῆρχε Ἕλληνας ποὺ θὰ μπορούσε νὰ διανοηθεῖ τὸν ἀσήμαντο ἀγροτικὸ συνοικισμό τῆς τότε Ἀθήνας σὰν πρωτεύουσα πόλη τοῦ Ἑλληνισμοῦ⁴.

4. «Στερημένοι οἱ ΝεοἝλληνες τὴ φυσικὴ τους πρωτεύουσα, τὴν Κωνσταντινούπολη (εἶναι οἱ μόνοι ἀπὸ τοὺς βαλκάνιους λαοὺς ποὺ δὲν ἀπελευθέρωσαν τὴν κοιτίδα τοῦ γένους τους) ἀνέδειξαν σὲ πρωτεύουσα πόλη τὴν Ἀθήνα, οἰκιοποιοῦμενοι ἔτσι μιὰ ἀρχαία δόξα ποὺ εἶχε ὅμως ἀπὸ καιρὸ ἐκλείψει... Ἡ καλὴ τύχη τῆς σύγχρονης Ἀθήνας ὀφείλεται κυρίως στὴ συνέχιση τοῦ πολιτιστικοῦ μύθου ποὺ ἐνσάρκωνε ἡ ἀρχαία Ἀθήνα... Ἀγνοήθηκε ἡ Θεσσαλονίκη ποὺ στὴ βυζαντινὴ περίοδο ἦταν πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ὅλης δηλαδὴ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου... φέρεται ὡς μητέρα τῶν Ἑσπερίων καὶ μητέρα τῆς Δύσεως... Στὸν 18ο αἰῶνα ἡ Θεσσαλονίκη, μὲ τοὺς 80.000 περίπου κατοίκους της, εἶναι πιὸ πολυάνθρωπη καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ Βουδαπέστη, τὴ Λειψία καὶ τὴ Δρέσδη... θεωρεῖται ἡ οἰκονομικὴ πρωτεύουσα τῆς ὀθωμανικῆς Εὐρώπης»: Ἐλ. ΓΑΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *Γιὰ τὸ Βυζάντιο*, σελ. 97, 99, 107, 113, 121.

3

"Εκλειψη τοῦ κοσμοπολίτικου Ἑλληνισμού

Ἴσως οἱ Μεγάλες Δυνάμεις τῆς Δύσης, στὸν 19ο αἰῶνα, νὰ εἶχαν συγκατανεύσει στὴν ἰδέα τῆς δημιουργίας ἑνὸς ἐλάχιστου, ἐλεγχόμενου ἀπὸ τὶς ἴδιες ἑλληνικοῦ, κρατικοῦ μορφώματος στὴν περιορισμένη γεωγραφικὴ ἔκταση ποὺ ὀρίζαν τὰ περιλάλητα ἀρχαιοελληνικὰ τοπωνύμια. Ἀλλὰ οἱ πολῖτες αὐτοῦ τοῦ τεχνητοῦ κρατικοῦ μορφώματος (πού, ὅταν ἐπίσημα ἀνακηρύχθηκε, ἄφηνε ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά του τὰ τέσσερα πέμπτα περίπου τῶν ἑλληνόφωνων καὶ ἑλληνικῆς συνείδησης πληθυσμῶν τοῦ μεσανατολικοῦ χώρου) τὸ θεωροῦσαν καὶ τὸ ἀντιμετώπιζαν σὰν ἓνα πρῶτο βῆμα καὶ ὀρμητήριο γιὰ τὴν ἐπανασυγκρότηση πολιτειακῆς ὑπόστασης τῶν Ἑλλήνων, αὐτοδιοικητικοῦ σχήματος προορισμένου νὰ συμπεριλάβει ὅλους τοὺς «ἀλύτρωτους», ἐπὶ τετρακόσια χρόνια, Ἑλληνες.

Ὀνομάστηκε «ἀλυτρωτικὴ» ἡ πολιτικὴ ποὺ ἀσκήθηκε ἀπὸ τὸ νεοπαγὲς ἑλλαδικὸ κρατίδιο, στὰ πρῶτα ἑκατὸ περίπου χρόνια ἀπὸ τὴ δημιουργία του, ἐπειδὴ ἀπέβλεπε πρωταρχικὰ στὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἀλύτρωτων ἀκόμα Ἑλλήνων. Ἐπιδίωκε αὐτὴ ἡ πολιτικὴ τὴ διεύρυνση τῶν συνόρων τοῦ καινούργιου κράτους: τὴν προσάρτηση περιοχῶν ποὺ ἀποτελοῦσαν πανάρχαιες κοιτίδες τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ στίς ὁποῖες οἱ Ἑλληνες ἀποτελοῦσαν τὴν πληθυσμικὴ πλειονό-

τητα μὲ ἀδιάκοπη ἱστορικὴ συνέχεια. Ἔστω καὶ μὲ λάθη ἢ προχειρότητες, ἡ «ἀλυτρωτικὴ» αὐτὴ πολιτικὴ εἶχε μιὰ κάποια ἐπιτυχία: Στὴν ἀρχικὴ ἐπικράτεια τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση (καὶ περιλάμβανε τὸν Μωριά, τὴ Ρούμελη καὶ κάποια νησιὰ τοῦ Αἰγαίου) προστέθηκαν τὸ 1864 τὰ Ἐπτάνησα, τὸ 1881 ἡ Θεσσαλία, τὸ 1897 ἡ Κρήτη καί, μὲ τοὺς πολέμους τοῦ 1912-13, ἡ Νότια Ἡπειρος καὶ ἓνα τμήμα τῆς Μακεδονίας.

Ἀλλὰ τὴν «ἀλυτρωτικὴ πολιτικὴ» τοῦ ἑλλαδικοῦ κρατιδίου τὴν ὑπονόμευε (καὶ τὴν ἐξουδετέρωσε τελικὰ) μιὰ ὑφέρπουσα καίρια ἀντίφαση: ὁ ἐθνικὸς-κρατικὸς χαρακτήρας τοῦ κρατιδίου, ἔμπρακτῃ ἄρνηση τοῦ κοσμοπολίτικου χαρακτήρα ποὺ εἶχε πάντα ὁ Ἑλληνισμός. Φαινομενικὰ καὶ ὀρθολογικὰ αὐτὴ ἡ ἄρνηση ἦταν μιὰ ἀδήριτη ἀναγκαιότητα: Γιὰ νὰ μετᾶσχει καὶ πάλι στὸ γίγνεσθαι τῆς Ἱστορίας ὁ Ἑλληνισμός, εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα σχῆμα-ὄχημα, μιὰ θεσμικὴ ὑπόσταση τῆς ὀργανωμένης συλλογικότητος τῶν Ἑλλήνων. Τὸ σχῆμα τῆς πολυεθνικῆς-πολυφυλετικῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου ὁ Ἑλληνισμός συνιστοῦσε τὸν καθολικὸ τρόπο τοῦ βίου, δηλαδὴ τὸν πολιτισμό, εἶχε σαφῶς τελειώσει ἱστορικὰ ἢ, σαφῶς, τελείωνε. Τὸ καινούργιο μοντέλο ὀργανωμένης συνύπαρξης, αὐτονόητα ταυτισμένο μὲ τὸν ἐκσυγχρονισμό καὶ τὴν πρόοδο στὴ μετα-ναπολεόντεια Εὐρώπη, ἦταν τὸ σχῆμα τοῦ ἔθνους-κράτους ἢ ἐθνικοῦ κράτους.

Λειτουργῆγε ὡς γέφυρα μετάβασης ἀπὸ τὸν αὐταρχισμό καὶ τὴν αὐθαίρεσιν τῶν μεσαιωνικῶν θεσμῶν ἐξουσίας στὴ Δύση, στὴν καταξίωση καὶ κατοχύρωση τοῦ ἀτόμου, τῆς ἀδιαφοροποίητης μονάδας κάθε πληθυσμικοῦ συνόλου. Εἶχε γεννηθεῖ ἡ ἰδέα καὶ πραγματικότητα τοῦ ἐθνικοῦ κράτους ἀπὸ τὶς ἀνάγκες καὶ ἀπαιτήσεις τῶν μετα-μεσαιωνικῶν κοινωνιῶν τῆς Δύσης — ἀνάγκες καὶ ἀπαιτήσεις ποὺ

ἐξέφρασε ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Διαφωτισμοῦ. Στόχευε τὸ ἔθνος-κράτος σὲ μιὰν ὀργάνωση τῆς συλλογικότητος θεμελιωμένη στὴν ἀπαίτηση γιὰ ἐλευθερία τοῦ κάθε ἀτόμου (χρηστικὴ ἐλευθερία ἀνεμπόδιστων ἀτομικῶν ἐπιλογῶν), *ισότητα* ὅλων στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων (δηλαδή τῆς ἀτομοκεντρικῆς κατασφάλισης), ἀδελφосύνῃ, ὡς συνοχὴ πού προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔμπρακτῃ κοινῇ συναίνεση σὲ μιὰ κοινὴ σύμβαση — στόχοι πού ἀνταποκρίνονταν στὴν ἀνάγκη τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν νὰ ἀποτινάξουν τὸ πραγματικὰ ζοφερὸ μεσαιωνικὸ παρελθόν τους.

Ἡ λειτουργικότητα τοῦ ἐθνικοῦ κράτους βασιίστηκε στὴ νεωτερικὴ Δύση σὲ ὀρθολογικές, ἀντικειμενικὰ δεδομένες προϋποθέσεις: κοινὴ φυλετικὴ καταγωγὴ, κοινὴ γλῶσσα, κοινὴ ἱστορικὴ συνείδηση, κοινὴ θρησκεία, κοινὲς παραδόσεις. Ἡ σὲ μερικὲς μόνο ἀπὸ αὐτές, ἐφόσον ὑπῆρχε ἡ πρωτεύουσα προϋπόθεση: ἡ κοινὴ (ἀναγκαστὴ κατὰ πάντων) σύμβαση: «κοινωνικὸ συμβόλαιο», «σύνταγμα».

Ὡς σχῆμα-τρόπος-θεσμικὸ μόρφωμα τὸ «ἐθνικὸ κράτος» ἦταν γιὰ τοὺς Ἕλληνες κάτι ξένο, ἄσχετο μὲ τὴν ἐμπειρία τους, ἀδοκίμαστο: δὲν εἶχε προκύψει ἀπὸ τίς δικές τους ἀνάγκες, τοὺς δικούς τους ἱστορικοὺς ἐθισμοὺς, τίς δικές τους προτεραιότητες καὶ στοχεύσεις. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ κιόλας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὁ Ἑλληνισμὸς ἄνθισε καὶ δέσποσε στὴν Ἱστορία σὲ συνθῆκες πολυεθνικῆς καὶ πολυφυλετικῆς συνύπαρξης λαῶν: Ἦταν, ὅπως συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίον, πρόταση τρόπου τοῦ βίου, «πολιτισμός», προῖον τῆς πόλεως, τοῦ κοινοῦ ἀθλήματος νὰ ἀλληθεύει» ὁ βίος ὡς κοινωνία «κατὰ λόγον» σχέσεων. Ὁ Ἕλληνας ἀπέβλεπε στὴ συνύπαρξη γιὰ νὰ κατορθώσει τὴν ἀλήθεια τῆς σχέσης, ὅχι τὴν ὠφελιμότητα τῆς χρήσης —

«τὸ ζητεῖν ἅπανταχοῦ τὸ χρήσιμον» δηλώνει τὸν πρωτογονισμό τῆς ὑποταγῆς στὶς ἀναγκαιότητες τῶν ἐνστίκτων, οἱ σχέσεις πού συγκροτοῦν «βίον πολιτικόν» προϋποθέτουν ἐλεύθερους, «μεγαλόψυχους» ἀνθρώπους¹. Ἦταν ἀδιανόητῃ γιὰ τὸν Ἕλληνα ἡ συμβίωση ὡς κατασφάλιση τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ μέσῳ συμβάσεων, ἀγνοοῦσε τὴν «κοινωνία» ὡς «ἐταιρισμὸν ἐπὶ κοινῷ συμφέροντι» (*societas*). Στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ ἄθλημα τῆς «πόλεως» πέρασε ὀργανικὰ στὴν αὐτοδιαχειριζόμενη «κοινότητα», ἡ «ἐκκλησία τοῦ δήμου» βρῆκε τὴ συνέχεια τοῦ μεταφυσικοῦ τῆς ἄξονα στὴν «ἐκκλησία τῶν πιστῶν».

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνιοκεντρικὴ νοηματοδότηση τοῦ βίου διασώθηκε ὡς τρόπος στὴ διάρκεια τῶν αἰώνων τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ χωρὶς κεντρικὸ θεσμικὸ φορέα, ἐπομένως μὲ ἀνύπαρктῃ πολιτειακὴ ἐκπροσώπηση στὸν ἱστορικὸ στίβο. Καὶ ὅταν ἀπελευθερώθηκε μιὰ μικρὴ πληθυσμικὴ ὁμάδα Ἑλλήνων τοῦ κυρίως ἐλλαδικοῦ χώρου, ὁ θεσμικὸς φορέας γιὰ τὴν πολιτειακὴ τους ἐκπροσώπηση ἀναζητήθηκε, αὐτονόητα, στὸ ἐπικαιρικὰ τότε κυρίαρχο ὀργανωτικὸ σχῆμα τοῦ «ἐθνικοῦ κράτους».

Αἰτία γιὰ τὴ μετέπειτα, ἀκατάσχετης δυναμικῆς παρακμὴ τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ δὲν ἦταν ἡ (ἀναπόφευκτῇ) υἱοθέτηση τοῦ σχήματος «ἐθνικὸ κράτος». Ἦταν τὸ *κίνητρο* τῆς υἱοθέτησης. Δὲν υἱοθετήθηκε τὸ κρατικὸ σχῆμα σὰν ὄχημα-φορέας γιὰ τὴν ἐπικαιρικὴ συνέχιση τοῦ ἑλληνικοῦ τρόπου, τῆς ἑλληνικῆς πολιτισμικῆς ἐτερότητας. Τὸ *κίνητρο* τῆς υἱοθέτησης ἦταν, ὀλοφάνερα, ἡ ξιπασμένη μίμηση τοῦ με-

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά* Θ3, 1338b 2-4.

τα-ρωμαϊκού, άτομοκεντρικού μοντέλου της Δύσης — ο μεταπρατισμός, που βιώθηκε σαν έκμοντερνισμός και εκπολιτισμός. Υπάρχει ικανή βιβλιογραφία περιγραφική και έρμηνευτική του φαινομένου².

Ο Έλληνισμός ξαναμπήκε στον στίβο της Ιστορίας, ύστερα από τέσσερεις αιώνες δουλείας στους Τούρκους, με τους όρους και τις προϋποθέσεις που πρωτομπήκαν, αργότερα, στην Ιστορία και οι άπελεύθεροι από τον ζυγό της αποικιοκρατίας λαοί, οι κοινωνίες του «τρίτου κόσμου»: ώσάν να μην είχε παρελθόν. Δεν είναι τυχαίο ότι σαν ιστορικό παρελθόν του και καταγωγική του μήτρα, το νεοπαγές έθνικό κρατίδιο, μετά τη συγκρότηση και όργάνωσή του από τους Βαυαρούς, αναγνώριζε άπευθείας την κλασική Ελλάδα — ή επίσημη κρατική ιδεολογία, συντεθειμένη με τις «παιδαγωγικά σκόπιμες» αυθαιρεσίες του Κοραΐ, απέβλεπε να συνδέσει (με άερογέφυρα πάνω από είκοσι πέντε αιώνες) το κρατικό αποκύημα του Δυτικού ρομαντισμού άπευθείας με τον Περικλή, τον Πλάτωνα, τον Αίσχύλο, άκριβώς όπως ο «φιλελληνισμός» της Εύρώπης άπαιτούσε. Οι Νεοέλληνες παιδαγωγήθηκαν μεθοδικά, μέσα από το κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα και την επίσημη κρατική ρητορεία, να φρικόυν και να αίσχύνονται με το άκουσμα και μόνο των λέξεων «Βυζάντιο» και «Τουρκοκρατία». Θεωρούσαν τις όνομασίες αυτές (όπως και ο Βολταΐρος, ο Ντιντερό, ο Μοντεσκιέ, ο Γίββων) συνώνυμες με τον σκοταδισμό, τη μισαλλοδοξία, την έχθρα για την εξέλιξη και την πρόοδο³.

2. Βλ. ένδεικτικές βιβλιογραφικές αναφορές στο βιβλίο μου *Όρθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, κεφ. 'Ο Διαφωτισμός.

3. Βλ. Φώτη ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζάντιο και νεοελληνική διανόηση στα μέσα του δεκάτου ένατου αιώνα*, Αθήνα (Καστανιώτης) 1996.

Χρειάστηκε ο μόχθος της έρευνας και ή πεισματική έντιμότητα μεγάλων άναστημάτων της έπιστημονικής ιστοριογραφίας, προκειμένου να άποκατασταθεί ή αλήθεια για το ψευδωνύμως λεγόμενο «Βυζάντιο»⁴ — τουλάχιστον για όσους άναζητούν άπροκατάληπτα έγκυρη ιστορική πληροφορηση. Βέβαια, στην εύρύτερη κοινή γνώμη των εύρωπαϊκών κοινωνιών, στους διαμορφωτές της κοινής γνώμης και συνείδησης (πολιτικούς, δημοσιογράφους, ανθρώπους των ΜΜΕ), ή άρνητική προκατάληψη παραμένει κατ' έθος έδραιωμένη, ο τυφλός φανατισμός Ρωμαιοκαθολικών και Διαφωτιστών (άπό κοινού των δύο μεταξύ τους αντιπάλων) αυτόνόητα παγιωμένος.

Και χρειάστηκαν έκατό χρόνια από τότε που οι βαυαρικές λόγχες και ή κοραϊκή μειοδοσία επέβαλαν τον κρατικό έθνικισμό, για να έμφανιστεί στους κόλπους της έλλαδικής κοινωνίας ρεύμα γόνιμης αντίδρασης για τη μεταποίηση της έλληνικότητας σε κρατική έθνικιστική ιδεολογία — ρεύμα διανοητών και καλλιτεχνών: ή λεγόμενη «Γενιά του 1930»⁵. Έδειξε ή «Γενιά του '30», έμπεριστατωμένα και με συνέπεια, ότι ο λαός των Ελλήνων στους αιώνες της Τουρκοκρατίας, ύπόδουλος, βασανισμένος, φτωχός, άγράμματος, δεν έπαψε να παράγει πολιτισμό: Αρχιτεκτονική, ποίηση, μουσική, κάλλος λαϊκής φορεσιάς, λειτουργικούς κοινωνικούς θεσμούς (αυτόδιαχειριζόμενες κοινότητες, συντεχνίες-ισνάφια), έμπόριο δικτυωμένο σε όλόκληρο τον χώρο της Μεσογείου αλλά και της Δυτικής και Βόρειας Εύρώπης. "Οτι όλη αυτή ή δημιουργική δραστηριότητα, ή

4. Βλ. την έργασία μου: *Πολιτιστική Διπλωματία*, Αθήνα («Ίκαρος») 2003, σελ. 60-74.

5. Βλ. *Όρθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, σελ. 414 κ.έ.

συναρπαστική παραγωγή πολιτισμικής ετερότητας, σταματάει, εκλείπει, νεκρώνεται, με την ίδρυση του έλλαδικού έθνικού κράτους⁶.

Με την ίδρυση του έθνικού κράτους ή έλλαδική κοινωνία παράγει μόνο μίμηση, πιθηκισμό τών δυτικών θεσμών, ιδεών, συνηθειών, καλλιτεχνικών ρευμάτων, πολιτικών σχημάτων, οικονομικών συστημάτων. "Όλα στο έλλαδικό έθνικό κρατίδιο είναι «άπο δεύτερο χέρι», όλα μεταπρατικά, όλα φιλοδοξούν να έμφανίζονται («φάμιλλα τών εύρωπαϊκών») — δέν έτέθη καν τò έρώτημα, αν τὰ δάνεια προσλήμματα ανταποκρίνονται στην ιδιαιτερότητα τών έγχώριων αναγκών, αν έξυπηρετούν πραγματικές ή τεχνητές-πλασματικές ανάγκες. Ούτε υπήρξε υποψία για διαμορφωμένο (καταγωγικά και διαχρονικά επί αιώνες) τρόπο οργανωμένης συνύπαρξης τών Έλλήνων, για τή διαφορά του κοινωνιοκεντρικού αθλήματος από τόν βαρβαρικό άτομοκεντρισμό — διαφορά τής σχέσης από τή χρήση, τής κοινωνίας από τή σύμβαση, τής έμπιστοσύνης από τήν πεποίθηση.

Η ολοκληρωτική έπιβολή τής μίμησης, ή έθελοντική παραίτηση από κάθε δημιουργική ετερότητα, έξομοιώνει πλήρως τς συνθήκες συγκρότησης του έλλαδικού έθνικού κράτους με τς συνθήκες ανάδυσης, πολυ μεταγενέστερα, τών άπελεύθερων από τήν άποικιοκρατία τής Δύσης «τρίτοκοσμικών», όπως τὰ λέμε, κρατών. Είχαν θαυμάσει και οι τρίτοκοσμικές κοινωνίες τò έπίπεδο (ποιότητα) ζωής τών πρώην κατακτητών τους και προσπάθησαν να αντιγράψουν τὰ πρακτικά σχήματα (θεσμούς, μεθόδους, συστήματα) που είχεν οδηγήσει τς κοινωνίες τής Δύσης στα έπιτεύγματά

τους. 'Από τò δικό τους παρελθόν δέν υπήρχε τίποτε που άξιζε να τò διασώσουν — παρελθόν τους ήταν μόνο ο πρωτογονισμός. Συντήρησαν μετά βίας κάποια συναισθηματικά στοιχεΐα φολκλόρ, άσχετα με όποιαδήποτε κοινωνική δυναμική. "Όπως ακριβώς είχε συμβεί προγενέστερα και με τούς "Έλληνες, οι όποιοι όμως είχαν παρελθόν, ίσως και τριών χιλιάδων χρόνων, κριτικής σκέψης, πολιτικού βίου, Τέχνης ως «γλώσσας» του «άληθοϋς». Που τò άγνόησαν αυτό τò παρελθόν ή τò υποτίμησαν ή απογόμωσαν τήν έκρηκτική δυναμική του.

Είχε έπιδόσεις, συχνά κορυφαίες, στή μίμηση του δυτικού προτύπου, ή άπελεύθερη έλλαδική κοινωνία. 'Ονόματα όπως: Μαρία Κάλλας, Δημήτρης Μητρόπουλος, Γεώργιος Παπανικολάου, Κορνήλιος Καστοριάδης, 'Ιάννης Ξενάκης κ.ά.π., έγιναν διεθνώς γνωστά για τήν προσφορά τους στον πολιτισμό — στον δυτικό βέβαια πολιτισμό: στήν έπιστήμη ή στήν Τέχνη που παρήγαγε ή νεωτερική Δύση: στο έργο τους δέν υπάρχει ίχνος ούτε άπόηχος τής πολιτισμικής ετερότητας τών Έλλήνων, απλώς συμπτωματικά γεννήθηκαν με έλληνική έθνικότητα.

6. Πρβλ. τò κλασικό κείμενο του 'Οδυσσέα ΕΛΥΤΗ, *Τὰ δημόσια και τὰ ιδιωτικά*, 'Αθήνα («'Ικαρος») 1990.

4

Ἡ θεσμοποιημένη ἀλλοτρίωση

Ἐάν ἡ Δύση συνέργησε συνειδητὰ καὶ ἐμπρόθετα στὸν μεθοδικό, ὀλοκληρωτικό ἐκδυτικισμό τοῦ ἐλλαδικοῦ ἐθνικοῦ κράτους, ἐπομένως στὸν ἀφελληνισμό του, εἶναι ἐρώτημα ποὺ μᾶλλον ἀποκλείεται νὰ ἀπαντηθεῖ τεκμηριωμένα καί, ἐπομένως, ἔγκυρα. Διότι ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀποδείξει μὲ βεβαιότητα προθέσεις. Μπορεῖ νὰ παραθέσει ἐνδείξεις, μεθοδεύσεις ποὺ πιθανότατα μαρτυροῦν θελημένες ἐπιδιώξεις, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ βεβαιώσει τὰ κίνητρα ἐνὸς πολιτικοῦ ἐνεργήματος ἢ διαφαινόμενου μακροχρόνιου σχεδιασμοῦ στρατηγικῆς.

Τὰ μᾶλλον σίγουρα δεδομένα, οἱ παράγοντες ποὺ συνέργησαν στὸν ἀφελληνισμό τῶν Ἑλλήνων, μποροῦν συμπερασματικὰ νὰ συναχθοῦν ἀπὸ τὴ γενικὴ ἱστορικὴ πληροφόρηση καὶ τὴ συνεπῆ λογικὴ τῆς ἀνάλυσης.

Ἀπὸ τίς πρῶτες κιόλας μέρες τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασης, οἱ τότε Μεγάλες Εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις ἀναζήτησαν διαύλους ἐπαφῆς μὲ τοὺς ἐπαναστάτες, προφανῶς γιὰ νὰ ἐξασφαλίζουν πληροφόρηση, δηλαδὴ ἔλεγχο τῶν ἐξελίξεων, καὶ δυνατότητα νὰ ἐπηρεάζουν τίς ἡγετικές φυσιογνωμίες — ἢ κάθε εὐρωπαϊκὴ δύναμη γιὰ λογαριασμό της. Δὲν ἦταν, ἐπομένως, τυχαῖο πού, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ σχηματίστηκαν (ἢ ἄρχισαν νὰ μορφοποιοῦνται) («κόμματα») πολι-

τικὰ στὰ ἐλευθερωμένα ἐλληνικὰ ἐδάφη, φανερό καὶ ὁμολογημένο κριτήριο τῆς διαφοροποίησής τους ἦταν ἡ ἐξάρτησή τους ἀπὸ κάποια εὐρωπαϊκὴ δύναμη: Κάθε κόμμα ἐμπιστευόταν ἓνα συγκεκριμένο εὐρωπαϊκὸ κράτος, ἀπέβλεπε στὴν ἀποκλειστικὴ (ἢ στὴν κυρίως) δική του ὑποστήριξη γιὰ τὴν προστασία τῆς Ἑλλάδας καὶ τὴν προώθηση τῶν δικαίων της.

Ἔτσι τὰ τρία πρῶτα κόμματα ποὺ δημιουργήθηκαν ἦταν τὸ Ἀγγλικόν, τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου, τὸ Γαλλικόν, τοῦ Ἰωάννη Κωλέττη, καὶ τὸ Ρωσικόν, τοῦ Ἀνδρέα Μεταξᾶ. Ἡ συγκρότησή τους ξεκινάει λίγο πρὶν-λίγο μετὰ τὴ Δεύτερη Ἐθνοσυνέλευση (1824) καὶ ἡ διάρκεια τοῦ βίου τους πρέπει νὰ ἦταν ὀλιγόχρονη. Δὲν ὑπάρχει πάντως εἰδικὴ μελέτη ποὺ νὰ ἐρευνᾷ ἐνδείξεις τυχόν ἐνδοτισμοῦ τῶν πρῶτων αὐτῶν κομμάτων ἐναντι τῶν Εὐρωπαίων, ἐτοιμότητας γιὰ ἐξυπηρέτηση τῶν ξένων συμφερόντων σὲ βάρος τῶν ἐλληνικῶν¹. Μπορεῖ νὰ κολακεύονταν κάποιοι Ἕλληνες πολιτικοὶ καὶ πρόκριτοι ἀπὸ τὴν εὐνοια καὶ τὴ φιλόφρονα μεταχείριση ποὺ τοὺς ἐπιφύλασσαν οἱ εὐρωπαϊκὲς πρεσβεῖες ἢ ἀποστολές, ἀλλὰ τὸ κυρίαρχο κλίμα τοῦ ἐνθουσιαστικοῦ πατριωτισμοῦ πρέπει μᾶλλον νὰ περιορίζε τίς συνειδητὲς τουλάχιστον διολισθήσεις στὴν πρακτόρευση τῶν ξένων συμφερόντων.

Ἦξεραν βέβαια οἱ Εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις νὰ ἐκμεταλλεύονται μὲ φοβερὴ ἐπιδεξιότητα τίς προσωπικὲς ἀδυναμίες τῶν ἐλλήνων ὀπλαρχηγῶν, πολιτικῶν, προκρίτων, τίς φιλοδοξίες καὶ ἀντιζηλίες τους, τίς ἐμπάθειες καὶ τοὺς ἀνταγωνισμούς τους. Γι' αὐτὸ καὶ μένει ἀνοιχτὸ ζητούμενο

1. Βλ. ὡστόσο: Κυριάκου ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Ξενοκρατία, Μισελληνισμός καὶ Ὑποτέλεια*, Ἀθῆνα 1990.

για την έρευνα ή αιτιολόγηση του φριχτού έμφύλιου σπα-
ραγμοῦ, που οὐσιαστικά ακύρωσε τὰ έπιτεύγματα του λαϊ-
κού ξεσηκωμοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁδήγησε στὸ νὰ ἐξαρτη-
θεῖ ἡ δημιουργία ἐλεύθερου κράτους, σχεδὸν ἀποκλειστικά,
ἀπὸ τὴ ναυμαχία τῶν Εὐρωπαίων μὲ τοὺς Τούρκους στὸ
Ναυαρίνο: "Αν αὐτὸς ὁ ἐφιαλτικὸς ἐμφύλιος ἦταν ἀμιγὲς
προϊὸν τῶν παθῶν καὶ τῆς ἐκβαρβάρωσης τῶν Ἑλλήνων ἢ
καὶ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκπληκτικῆς δεξιότητος τῶν Εὐρω-
παίων νὰ προκαλοῦν, νὰ ὑποδαυλίζουν καὶ νὰ ἀξιοποιοῦν τὶς
φιλέριδες τάσεις, τὶς ἀτομικὲς φιλοδοξίες, τὴ φιλοπρωτία,
τὴ μεγαλοπραγμοσύνη ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ
τὰ ἀρχαῖα χρόνια².

Σαφεῖς ἐντοπισμοὶ ἄμεσου ἐπηρεασμοῦ τῶν ἀπελεύθε-
ρων Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν εὐρωπαϊκὸ παράγοντα εἶναι οἱ ὀνο-
μασίες τῶν κομμάτων, ἡ μεθοδικὰ καὶ μὲ φοβερὴ πανουργία
ὀργανωμένη παντοδαπὴ ὑπονόμευση τοῦ ἔργου καὶ τοῦ κύ-
ρους τοῦ πρώτου ἑλληνα κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια
καὶ τελικὰ ἡ δολοφονία του: ἔργο τῆς γαλλικῆς στρατιωτι-
κῆς ἀποστολῆς στὴν Ἑλλάδα³. "Ἦθελαν οἱ Εὐρωπαϊκὲς Δυ-
νάμεις τὴν ἐξόντωση τοῦ Καποδίστρια, ἐπειδὴ τὶς φόβιζε
πιθανὴ ἐξάρτησή του ἀπὸ τὴ Ρωσία (τῆς ὁποίας ὑπῆρξε
ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν, ἀπὸ τὸ 1815 ὡς τὸ 1822) ἢ ἔβλεπαν
στὴν προσωπικότητα καὶ στὸ ταλέντο του ἕνα σοβαρὸ ἐμπό-
διο γιὰ τὸν πλήρη καὶ ὀλοκληρωτικὸ ἔλεγχο τοῦ ἑλληνικοῦ
κρατιδίου ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους; Τὸ ἐρώτημα ἀφορᾷ ἐντο-
πισμὸ προθέσεων, ἐπομένως μένει ἀναπάντητο, ἀνοιχτό.

2. Πρβλ. τὴν περίφημη ρήση τοῦ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους
στρατηγούς: Πάντες αὐθημερόν ἀξιοῦσιν οὐχ ὅπως ἴσσι, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρῶ-
τος αὐτὸς ἕκαστος εἶναι: VIII.89, 25-26.

3. Βλ. Βασίλη ΚΡΕΜΜΥΔΑ, *Ἡ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάννη Κα-
ποδίστρια*, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν «Ἑρانيστή», τόμος 14/1977, σελ. 217-281.

Ἱστορικὰ εἶναι γνωστές, ἔγκυρα τεκμηριωμένες, οἱ δο-
λοπλοκίες καὶ τὰ μηχανεύματα τῶν Ἀγγλων καὶ τῶν Γάλ-
λων ἐναντίον τοῦ Καποδίστρια. Κορυφαῖο ἀνήθικο ἐνέργημά
τους, ὅτι προσεταιρίστηκαν δυσαρεστημένους Ἕλληνες πο-
λέμαρχους, πολιτικούς, προκρίτους (Μιαούλη, Κριεζῆ, Σα-
χτούρη, Μαυροκορδάτο, Σπυρίδωνα Τρικούπη, Ἀναστάσιο
Πολυζωίδη, Ἀλέξανδρο Σούτσο καὶ τὴν ἰδεολογικὴ στήριξη
τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραΐ, ἐπενδυμένη στὸ ἀντικαποδιστρια-
κό του μένος). Γιὰ νὰ ὀργανώσουν (καὶ χρηματοδοτήσουν)
τὴν ἀνταρσία τοῦ στόλου στὴν Ὑδρα (14 Ἰουλίου 1831), τὸ
«μεγαλουργὸν ἔγκλημα» τοῦ Μιαούλη: Νὰ ἀνατινάξει τὰ δύο
πιὸ σύγχρονα τότε ἑλληνικὰ πολεμικὰ πλοῖα⁴. Ἀνάλογες
δολοπλοκίες καὶ ἀνταρσίες ἔστησαν οἱ Ἀγγλογάλλοι καὶ
στὴ Μάνη, ἀφοῦ προσεταιρίστηκαν τοὺς Μαυρομιχαλαίους,
Πετρόμπετη καὶ Τζανῆ — γιὰ νὰ καταλήξουν νὰ πραγματο-
ποιήσουν, μὲ ὄργανο αὐτὴ τὴν οἰκογένεια, τὴ δολοφονία τοῦ
κυβερνήτη.

Ὑπάρχει, καὶ σημαδεύει τὴν Ἱστορία, ἡ μαρτυρία τοῦ
ἴδιου τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὴ μεθοδικὴ καὶ ἀπροσχημάτι-
στη ὑπονόμευση τοῦ ἔργου του ἀπὸ τοὺς Ἀγγλογάλλους,
τὸν ρόλο τους στὴν πρόκληση διχασμοῦ καὶ ἀντιμαχίας τῶν
Ἑλλήνων. Γράφει στὸν γάλλο ναύαρχο Lalande: «Ἐγὼ καὶ
τὶς δολοπλοκίες ὅλων σας τὶς ἐγνώριζα, ἀλλὰ ἔκρινα ὅτι δὲν
ἔπρεπε, μὲ κανένα τρόπο, νὰ κόψω τὸ νῆμα τῆς συνεργα-
σίας μαζί σας, γιὰτὶ ἔδινα προτεραιότητα στὴν ἀνόρθωση
καὶ ἀνασυγκρότηση τῆς Ἑλλάδος. Ἄν διερρήγνυα τὶς σχέ-
σεις μὲ τὶς λεγόμενες Προστάτιδες Δυνάμεις, αὐτὸ θὰ ἦταν
εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος καὶ δὲν ἤθελα, μὲ κανένα τρόπο, νὰ

4. Ἀλεξάνδρου ΡΙΖΟΥ-ΡΑΓΚΑΒΗ, *Ἀπομνημονεύματα*, 1894, σελ. 280.

προσθέσω βάρος στη συνείδησή μου. "Αφησα τὰ πράγματα νὰ μιλήσουν ἀπὸ μόνα τους»⁵.

Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις ἐκμεταλλεύονταν τὸν φίλερι χαρακτήρα τῶν Ἑλλήνων, τὶς ἐγωιστικὲς φιλοδοξίες τους, τὴ φιλοπρωτία, τὴ ροπή τους σὲ ἐμπαθεῖς ἀντιπαλότητες, δὲν ἀμνηστεύει, βέβαια, τοὺς Ἕλληνες, δὲν τοὺς δίνει ἐλαφρυντικά γιὰ τὴν ἄθλια εἰκόνα ποὺ ἐμφάνισαν μὲ τὸν ἀλληλοσπαραγμὸ τους, μετὰ τὴν πρώτη χρονιά τῆς ἐπανάστασης καὶ τὰ ἐκπληκτικὰ τότε κατορθώματα τῆς αὐταπάρνησης καὶ τῆς ἀνδρείας τους.

Ἡ Ἱστορία δὲν κρίνεται μὲ σχηματικὲς (καὶ γι' αὐτὸ ἀναπόφευκτα ἀφελεῖς) ἀντιθετικὲς διαστολές: ὁ «καλὸς» καὶ ὁ «κακὸς», τὸ ἄσπρο καὶ τὸ μαῦρο, τὸ δίκιο καὶ τὸ ἄδικο. Μπορεῖ ἡ φιλοπρωτία καὶ φιλοδοξία νὰ εἶναι διαχρονικὰ γνωρίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ «χαρακτήρα», ἀλλὰ οἱ συνεχεῖς «διχασμοί», οἱ ἐξακολουθητικὲς ἐμφύλιες διενέξεις ποὺ συνοδεύουν τὴν προσπάθεια θεσμικῆς-κρατικῆς ὀργάνωσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δύο αἰῶνες τώρα, δὲν μποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν μὲ ἀναφορὰ σὲ μόνο τὸν συλλογικὸ «χαρακτήρα» τῶν Ἑλλήνων. Ἀπαιτεῖται καὶ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ μιὰ

5. Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Πληρεξούσιοι τοποτηρηταί, φάκ. 19. — "Ὅσο γιὰ τὴ δολοφονία του, ὀργανωμένη ἀπὸ τοὺς Ἀγγλογάλλους, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν διασωθέντα καὶ φυγαδευθέντα ἐκτὸς Ἑλλάδος φάκελο τῶν ἀνακρίσεων ποὺ δημοσίευσε ὁ Βασ. Κρεμμυδᾶς (βλ. ὑποσημ. ἀρ. 3, σελ. 260), διασώθηκε καὶ ἡ φράση τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ποὺ ἀκούγοντας κάποιον νὰ κατηγορεῖ τὸν Καποδίστρια φέρεται νὰ τοῦ ἀπάντησε: Δὲν μετρᾷς καλὰ φιλόσοφε... Ἀνάθεμα στοὺς Ἀγγλογάλλους ποὺ ἦσαν ἡ αἰτία, κι ἐγὼ ἔχασα τοὺς δικούς μου καὶ τὸ ἔθνος ἕναν ἄνθρωπο ποὺ δὲν θὰ τὸν ματαβρεῖ, καὶ τὸ αἷμα του μὲ παιδεύει ὥς τώρα: Γιάννη ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ, Ἱστορικὴ Ἀνθολογία, ἐπιμέλεια Ἀλκή Ἀγγέλου, Ἀθήνα («Ἐστία») 2000, σελ. 59.

ξεχωριστή, ἀπροκατάληπτη ἱστορικὴ μελέτη, ποὺ πρέπει νὰ τὴν προσδοκοῦμε.

Ἀπλῶς ἐδῶ νὰ προσημειωθεῖ ὅτι στὰ τετρακόσια χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας οἱ Ἕλληνες δὲν ξέμαθαν νὰ πολεμοῦν: Στὴν πράξη (κάθε τόσο) ἢ στὴν πρόθεση (ἀδιάκοπα) βρίσκονταν σὲ ἐνεργὸ ἐναντίωση πρὸς τὸ κατοχικὸ τῆς γῆς τους καθεστῶς (διοικητικὸ καὶ στρατιωτικὸ) τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Διέσωσαν σὲ μεγάλο ποσοστὸ (τὸ εὐνόησαν οἱ Ὄθωμανοὶ ἐπειδὴ τοὺς διευκόλυνε) τὸ σύστημα τῶν αὐτοδιαχειριζόμενων κοινοτήτων (ὅπου καὶ ὅταν τὸ ἐπέτρεπε ἡ τυραννικὴ αὐθαιρεσία τοῦ τοπικοῦ ἄρχοντα — βεζίρη, πασᾶ, ἁγᾶ). Αὐτὸ ἔσωξε μὲν τὴ συνοχή, τὴν ἑλληνικὴ (πολιτισμικὴ) συνείδηση καὶ τὴ συνέχεια τοῦ «γένους», ἀλλὰ δὲν συντηροῦσε ἐθισμοὺς ἢ «τρόπο» ἄσκησης τῆς ἐξουσίας.

Ἡ ἐπανάσταση ἀπέβλεψε στὴ συγκρότηση «ἐθνικοῦ κράτους», ὅπως τὸ προδιέγραφαν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τὰ αἰτήματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, οἱ ἰδέες τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ — αἰτήματα καὶ ἰδέες ποὺ εἶχαν γεννηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀντίδραση τῶν κοινωνιῶν τῆς Δύσης στὸ μεσαιωνικὸ παρελθόν τους. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν τέτοιο παρελθόν, ἢ τουρκικὴ κατάκτηση διέκοψε βίαια μιὰ συνέχεια χιλιόχρονου πολιτισμοῦ τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς «οἰκουμένης», τὸν κοσμοπολίτικο Ἑλληνισμό τῆς «βασιλίδος τῶν πόλεων» Νέας Ρώμης καὶ «τῶν ἐνδόξων ἡμῶν αὐτοκρατόρων», ὅπως διακήρυσσε ἡ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου⁶. Ἡ-ξεραν νὰ διασώσουν τὸν κοσμοπολίτικο «τρόπο» τῆς αὐτοκρατορίας ἀκόμα καὶ κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν Τούρκων —

6. Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀ' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν (1.1.1822), Τμῆμα Θ §4η'.

τὸ ἀπέδειξαν ἔμπρακτα μὲ τὸ πῶς λειτούργησε τὸ Φανάρι καὶ πῶς διαχειρίστηκε τὸ Πατριαρχεῖο τὶς διεθνικὲς προνομίες πού τοῦ παραχώρησε ὁ σουλτάνος. Ἦταν ὅμως ἐντελῶς ἄμαθοι στὸν «τρόπο» τῆς Δύσης πού προϋπέθετε τὸ ἐθνικὸ κράτος. Δὲν ἤξεραν νὰ διαχειριστοῦν τὴ σύμβαση ἀντὶ γιὰ τὴν προτεραιότητα τῆς σχέσης, τὴ νοησιαρχικὴ ἐπιλογὴ ἀντὶ γιὰ τὸ ἄθλημα τῆς μετοχῆς, τὶς κανονιστικὲς ἀρχὲς ἀντὶ γιὰ τὴν ὀριοθέτηση τῆς ἀποτυχίας.

Γι' αὐτὸ καὶ εἶχαν τὴν ἴδια παταγώδη ἀποτυχία στὴν ἀπομίμηση τοῦ νεωτερικοῦ εὐρωπαϊκοῦ μοντέλου τοῦ ἐθνικοῦ κράτους, ἀποτυχία πού γνώρισαν ἀργότερα καὶ τὰ κράτη τὰ «τритоκοσμικά», τὰ ἀπελεύθερα ἀπὸ τὴν ἀποικιοκρατία. Ἔχουν περάσει σχεδὸν δύο αἰῶνες ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ νεωτερικοῦ-ἐθνικοῦ κράτους τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ἀποτυχία τοῦ γιγαντῶνεται μὲ δυναμικὴ χιονοστιβάδα: Εἶναι ἓνα κράτος παγιωμένου πρωτογονισμοῦ, ἀλογίας καὶ ἀνομίας, ὅπου ἄρχοντες σπιθαμιαῖοι καὶ εὐτελεῖς ἀποβλέπουν μόνο στὴν ἡδονὴ τῆς ἐξουσίας καὶ στὴ λωποδυσία τοῦ κοινωνικοῦ χρήματος. Ἡ γλώσσα ἡ ἐλληνικὴ ἐξαχρειώνεται καὶ ἀποσυντίθεται μὲ ρυθμούς πού δὲν ἔχουν κανένα ἱστορικὸ προηγούμενο, ἡ ἱστορικὴ συνείδηση ἔχει οὐσιαστικὰ ἀποσβεσθεῖ. Ὁ βασικὸς συντελεστὴς αὐτοῦ τοῦ ἀτιμωτικοῦ ἱστορικοῦ τέλους τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἦταν βέβαια ἡ Δύση πού μεθοδικὰ καὶ πεισματικὰ τὸ ἐπεδίωξε, ἦταν ἡ ἀδυναμία καὶ ἀνικανότητα τῶν Ἑλλήνων νὰ ἀντισταθοῦν — ἡ ξιπασιά τους νὰ θαμπωθοῦν ἀπὸ τὰ συναρπαστικὰ κατορθώματα, χρησιμοθηρίας καὶ ἡδονισμοῦ, ἐνὸς πολιτισμοῦ μὲ ρίζες στὴ βαρβαρότητα. Ρίζες ἀτομοκεντρισμοῦ τῶν ἐνστίκτων αὐτοσυντήρησης, κυριαρχίας, ἡδονῆς.

Μετὰ τὴν ἀποτυχία της, μὲ τὴν περίπτωξη Καποδίστρια, νὰ ἐλέγχει ἔμμεσα ἡ Δύση τὸ νεόφυτο ἐλληνικὸ κρατίδιο, προτιμήθηκε ἀπὸ τὶς «Προστάτιδες Δυνάμεις» ἡ ἄμεση, δίχως προσχήματα, πατρωνία τοῦ: Μὲ ἐξόφθαλμη πρόθεση ταπείνωσης καὶ ὑποβιβασμοῦ τῶν Ἑλλήνων διόρισαν βασιλέα τῆς Ἑλλάδας ἓνα δεκαεφτάχρονο ἀγόρι, πρίγκιπα-δευτερότοκο γιὸ τοῦ διαδόχου καὶ μετὰ βασιλιά τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου Α', τὸν Ὅθωνα. Ἐπειδὴ ὁ Ὅθων ἦταν ἀνήλικος, ἐπέβαλαν, μέχρι τὴν ἐνηλικίωσή του, τριμελὴ ἀντιβασιλεία, ἀπὸ Βαυαρούς.

Τὰ στοιχεῖα πού ἐνδιαφέρουν τὴν ἐδῶ θεματικὴ μας εἶναι ὅτι: Ὁ Ὅθων ἔφτασε στὸ Ναύπλιο μὲ ἀγγλικὴ φρεγάδα, τὰ μέλη τῆς ἀντιβασιλείας συνοδεύονταν ἀπὸ γραμματεϊκὸ προσωπικὸ καὶ βαυαροὺς συμβούλους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ στρατιωτικὴ δύναμη 3.850 ἀνδρῶν, στοὺς ὁποίους προοδευτικὰ προστέθηκαν καὶ γερμανοὶ «ἐθελοντές». Ἐπρόκειτο γιὰ πραγματικὴ στρατιωτικὴ εἰσβολὴ καὶ κατοχὴ τῆς χώρας. Οἱ Βαυαροὶ διέλυσαν τὰ ἐλληνικὰ στρατιωτικὰ σώματα καὶ παραγκώνισαν σκαιότατα τοὺς ὀπλαρχηγούς τῆς ἐπανάστασης. Δυὸ προσωπικότητες σύμβολα τοῦ ἀγῶνα τῆς παλιγγενεσίας τῶν Ἑλλήνων, ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρῶνης καὶ ὁ Δημήτριος Πλαπούτας, παραπέμφθηκαν σὲ παρωδία δίκης, καταδικάστηκαν σὲ θάνατο καὶ τελικὰ ἡ ποινὴ τους μετατράπηκε σὲ κάθειρξη εἴκοσι χρόνων.

Ὁλο τὸ προσωπικὸ τῆς δημόσιας διοίκησης πού εἶχε ὑπηρετήσει στὴ διάρκεια τῆς διακυβέρνησης Καποδίστρια, ἀπολύθηκε καὶ ὑπέστη ἐξοντωτικὲς διώξεις. Τὰ καινούργια σχήματα διοίκησης στελεχώθηκαν ἀποκλειστικὰ μὲ θιασῶτες τῆς ἰδεολογίας τοῦ Κοραῆ, στρατευμένους στὴν ἐπιδίωξη τοῦ ταχύτερου δυνατοῦ ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς χώρας. Ἡ στρατηγικὴ ἀφελληνισμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἦταν εὐφύεστα-

τα σχεδιασμένη, με κριτήρια εὐθύβολης ἀποτελεσματικότητας:

Μεθοδικότατα διέλυσαν τὰ ἰσχυρότερα ἀντερείσματα τῆς λαϊκῆς συσπείρωσης, στὴ διάρκεια τῶν αἰώνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα, τὰ μοναστήρια. Ἀπὸ τὶς 563 συνολικὰ μονές, ἀνδρικὲς καὶ γυναικεῖς, ποὺ εἶχαν διασωθεῖ στὴν ἀπελεύθερη ἐλληνικὴ ἐπικράτεια, ἔκλεισε τὸ βαυαρικὸ καθεστῶς τὶς 412. Καὶ μάλιστα μὲ βία καὶ βαναυσότητα μανιώδη, κακοποιώντας τοὺς μοναχοὺς καὶ καταληστεύοντας ὥς καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη τῶν μοναστηριακῶν ναῶν⁷.

Ἐχοντας ὄργανό της ἡ ἀντιβασιλεία τὸν φίλο καὶ φανατικὸ θιασώτη τοῦ Κοραῆ, ἀρχιμανδρίτη Θεόκλητο Φαρμακίδη, ὀργάνωσε τὴν ἀπόσπαση τῶν περιοχῶν τοῦ («ἐθνικοῦ») πιά κρατιδίου ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τὴν αὐτονόμησή τους — τὴν «αὐτοκεφαλία» τῆς ἐλλαδικῆς ἐκκλησίας: Τὸ ἐλληνῶνυμο, δυτικοῦ τύπου ἐθνικὸ κρατίδιο ἀποκόπηκε ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα τῆς ἐλληνικῆς οἰκουμενικότητας, ὁδηγήθηκε στὸν αὐτεννουχισμὸ τῆς κοσμοπολίτικης πολιτισμικῆς ἀρχοντιᾶς του. Μεταβλήθηκε σὲ βαλκανικὴ ἐπαρχία, σὲ μειονεκτικὴ ἀπομίμηση τῶν «πεφωτισμένων καὶ λελαμπρυσμένων τῆς Ἑσπερίας ἐθνῶν». Ἡ πολιτισμικὴ ταυτότητα τῶν Ἑλλήνων, ἔνσαρκη στὴν τοπικὴ (ὄχι τοπικὴ-γεωγραφικὴ) καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας — ταυτότητα ποὺ ἀντιπάλεψε γιὰ χίλια χρόνια τὴν αὐγουστίνηαν βαρβαρικὴν θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος — ὑποτάχθηκε

7. Βλ. Χρυσόστομο ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, σελ. 140-141, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1920 καὶ λοιπὴ βιβλιογραφία στὸ Ὁρθοδοξία καὶ Δύση, σελ. 273.

τελικὰ στὸ προτεσταντικὸ πρότυπο τῆς Staatsreligion (τῆς «ἐπικρατοῦσης θρησκείας» ἐνὸς ἐθνοφυλετικοῦ, χρησιμοθηρικῶν προτεραιοτήτων, κράτους)⁸.

Με ὑπάλλαγμα τοῦ πολιτισμικοῦ τρόπου τὴν ἐθνικιστικὴν ἰδεολογία, ὀργάνωσαν οἱ Βαυαροὶ θεσμοὺς-λειτουργίες-συστήματα τοῦ καινούργιου κράτους: Ἀντέγραψαν παθητικὰ τὰ πάντα ἀπὸ τὴ δική τους ἐν χρήσει κρατικὴ πρακτικὴ — μὲ ἐλάχιστα δάνεια ἀπὸ τὸ γαλλικὸ καὶ ἀκόμα λιγότερα ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ μοντέλο. Ὁ στρατός, ἡ δημόσια διοίκηση, ἡ δικαστικὴ ἐξουσία, τὸ κεντρικὸ πολιτικὸ σύστημα, ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, ἡ ἐκπαίδευση, ἡ ἐκκλησία, ὅλα ἦταν προϊόντα παθητικῆς ἀντιγραφῆς, ὅλα δάνεια, ὅλα μεταπρατικά. Κανέναν προβληματισμὸς ἢ ἐρώτημα γιὰ ἐπεξεργασία προσαρμογῆς τῶν δανείων στὴν ἰδιαιτερότητα τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Κάθε λαὸς διαμορφώνει καὶ ἱεραρχεῖ τὶς κοινὲς τῶν ἀνθρώπων ἀνάγκες μὲ τρόπο ποὺ νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν ἰδιαιτερότητα τῶν δικῶν του δεδομένων — ἰδιαιτερότητα κλίματος, ἐδαφικῆς μορφολογίας, ἱστορικῶν συγκυριῶν, ἱστορικῶν ἐθισμῶν ἀποτυπωμένων σὲ θεσμούς, ἥθη-ἔθιμα, νοο-τροπία, εὐαισθησίες, στοχεύσεις. Μόνο τὰ νεωτερικὰ «ἐθνικὰ» κράτη τὰ ἀπελεύθερα ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ (ἢ, ἀργότερα, τὰ ἀπελεύθερα ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῆς ἀποικιοκρατίας) ἀγνόησαν ἢ περιφρόνησαν κάθε προβληματισμὸ γιὰ τυχὸν ἰδιαιτερότητες τῶν ἀναγκῶν τους καὶ ἐπιδίωξαν τὴ μονοτροπία τοῦ μεταπρατισμοῦ: τὴ μίμηση τοῦ δυτικοῦ νεωτερικοῦ μοντέλου.

Στὴν περίπτωσή τῶν Ἑλλήνων (τοῦ ἄκριτου, ὁλοκλη-

8. Ὡς σήμερα ἀκόμα τὰ Συντάγματα τῆς Ἑλλάδας χαρακτηρίζουν τὸ ἐπὶ αἰῶνες ἔνσαρκο στὸ λαϊκὸ σῶμα ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς «ἐπικρατούσα θρησκεία».

ρωτικοῦ ἐκδυτικισμοῦ τους) βάρυνε ὅπωςδήποτε καὶ τὸ μεθοδικὰ προπαγανδιζόμενο ἀπὸ τὴν ἐξουσία ἰδεολόγημα τοῦ Κοραΐ καὶ τῶν «Φιλελλήνων» γιὰ τὴν ἀνάγκη «μετακένωσης» τῆς ἐλληνικότητος: Τὸ ἰδεολόγημα ἔλεγε ὅτι οἱ Γραικοὶ τοῦ βαλκανικοῦ νότου εἶχαν πλήρως ἐκβαρβαρωθεῖ στὴ διάρκεια τοῦ «Βυζαντίου» καὶ τῆς Τουρκοκρατίας. Γιὰ νὰ ξαναγίνουν ῥῆλληνες, ἔπρεπε νὰ τοὺς ξαναδοθεῖ (νὰ «μετακενωθεῖ») ἡ ἐλληνικότητα, ἀπὸ τὴν «πεφωτισμένη Ἑσπερία» ποὺ τὴ διέσωσε⁹. Τὸ αὐθαίρετο αὐτὸ ἰδεολόγημα, κωμικὸ γιὰ ὅποιον διαθέτει ἔστω καὶ στοιχειώδη γνώση τῆς Ἱστορίας, ἀποτέλεσε τὴν ἐπίσημη («κρατικὴ ἰδεολογία») τοῦ νεοελληνικοῦ «ἐθνικοῦ» μορφώματος.

Ὅ,τι εἶχε διασωθεῖ καὶ λειτουργοῦσε θεσμικὰ καὶ ἔθιμικὰ στὸν ἐλληνικὸ κοινοτικὸ, οἰκογενειακὸ, ἰδιωτικὸ βίον (ἔθιμα, ἤθη, παραδόσεις, ἐνδυμασία, ἀρχιτεκτονικὴ, ζωγραφικὴ, μουσικὴ, ποίηση, ἀγορά, συντεχνίες-ἰσνάφια, κ.λπ.) θεωρήθηκε καὶ χλευάστηκε ὡς καθυστέρηση, ὑπανάπτυξη, σχεδὸν ντροπὴ. Κάθε παραμικρὴ πτυχὴ τοῦ συλλογικοῦ καὶ ἀτομικοῦ βίου ἀντιγράφηκε ἀπὸ τὴν Ἑσπερία — ἀκόμα καὶ γλώσσα πρόλαβε νὰ κατασκευάσει ὁ Κοραΐς, ἀπὸ τὸ γραφεῖο του στὸ Παρίσι, γιὰ νὰ «καθαρεύουν» οἱ ῥῆλληνες ἀπὸ στοιχεῖα δημώδη («χυδαῖα») στὴν ἐκφραστικὴ τους, νὰ σώζουν ἐγγύτατη καὶ ἀπευθείας τὴ συνέχεια μὲ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα.

Ὁ ὁλοκληρωτικὸς ἐκδυτικισμὸς τοῦ ἐλλαδικοῦ κρατιδίου συντελέστηκε κάτω ἀπὸ τὸν ἄμεσο, ἐπιτόπιο ἔλεγχο τῶν

9. Βλ. PAPADEROS Alexandros, *Metakenosis: Griechenlands Kulturelle Herausforderung durch die Aufklärung in der Sicht des Korais und des Oikonomos*, Meisenheim am Glan, 1970.

Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων — οἱ ῥῆλληνες εἶχαν τεθεῖ ὑπὸ μόνιμη πατρωνία, ἀφοῦ βασιλεῖς τοῦ κρατιδίου τους, ρυθμιστὲς τοῦ πολιτεύματος ἀλλὰ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, σὲ μεγάλο ποσοστὸ, ἦταν εὐρωπαϊκὲς βασιλικὲς οἰκογένειες, σὲ ρόλο τοποτηρητῆ. Ἡ τοποτηρητεία μοιάζει νὰ εἶχε γίνεи δεκτὴ ἀπὸ τοὺς ῥῆλληνες, ἐξ ἀνάγκης ἢ ἀπὸ ξιπασιὰ: Παρ' ὅλο ποὺ ἡ ἐμπειρία τῆς Βαυαροκρατίας ἦταν ἐφιάλτης τυραννίας, ὅταν τὸ 1862 ἐπαναστάτησαν καὶ ἀνάγκασαν τὸν ῥῆθωνα νὰ ἐγκαταλείψει τὴ χώρα, ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ, σὲ δημοψήφισμα (22.1.1863), ζητοῦσε γιὰ βασιλιὰ τὸν ἄγγλο πρίγκιπα Ἀλφρέδο, δευτερότοκο γιὸ τῆς βασίλισσας Βικτωρίας. Ὁ ἀφελληνισμὸς τῶν ῥῆλλήνων μοιάζει νὰ εἶχε συντελεστεῖ σὲ μεγάλο ποσοστὸ.

Γιὰ νὰ μὴν ἐμφανιστεῖ καμιά ἀπὸ τίς «προστάτιδες» Δυνάμεις νὰ μονοπωλεῖ τὴν πατρωνία τοῦ ἐλλαδικοῦ κρατιδίου, ἀποφάσισαν αὐτὲς ἀπὸ κοινοῦ, ἐρήμην βεβαίως τῶν ῥῆλλήνων, νὰ στείλουν καινούργιο βασιλιὰ νὰ ἡγεμονεύσει στὴν Ἑλλάδα, τὸν δευτερότοκο γιὸ τοῦ διαδόχου τότε καὶ μετέπειτα βασιλιᾶ τῆς Δανίας Χριστιανοῦ Θ', τὸν Γεώργιο. Ὁ Γεώργιος Α', δανὸς «βασιλεὺς τῶν ῥῆλλήνων», φθάνει στὴν Ἑλλάδα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1863 ἐγκαινιάζοντας τὴ δυναστεία τῶν Glücksburg, ποὺ θὰ παραμείνει στὴν κεφαλὴ τοῦ ἐλλαδικοῦ κρατιδίου 111 χρόνια — ὡς τὸ 1974.

Τὸ 1867 νυμφεύθηκε ὁ Γεώργιος τὴ ρωσίδα πριγκίπισσα ῥῆλγα, «ὀρθοδόξου θρησκείματος» καὶ μὲ ἀπώτερη καταγωγή ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ, τῆς Νέας Ρώμης, οἰκογένεια τοῦ Ἀλεξίου Γ' τῶν Ἀγγέλων. Μὲ τὴ Συνθήκη τοῦ Λονδίνου (13.7.1863) εἶχε δεσμευτεῖ ὁ Γεώργιος ὅτι καὶ οἱ ἀπόγονοί του θὰ «πρεσβεύουν τὸ ὀρθόδοξον δόγμα». Ὁ τρόπος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος εἶχε πιά σαφῶς ἀλλοτριωθεῖ σὲ ἰδεολόγημα («δόγμα»), τὸ εὐχαριστιακὸ σῶμα

είχε υποκατασταθεί από την κρατική «ἐπικρατούσα θρησκεία».

Όταν ξεκινούσε στην Ελλάδα η βασιλεία Γεωργίου του Α' ο μεταπρατισμός του έλλαδικού κράτους και ο εκδυτικισμός της έλλαδικής κοινωνίας ήταν μιὰ συντελεσμένη πιά, αυτόνομη πραγματικότητα. Υπήρξαν στον πολιτικό στίβο ήγετικά άναστήματα εξαιρετικών προσόντων, αλλά τὸ μέτρο άναφορᾶς και άξιουσύνης τους ήταν οί εξέχουσες προσωπικότητες του κοινοβουλευτισμοῦ στην Εὐρώπη, ή άποτελεσματικότητα και χρηστική ωφελιμότητα στην παραγωγή έργου. Ο Χαρίλαος Τρικούπης, π.χ., ό 'Ελευθέριος Βενιζέλος, ό 'Αλέξανδρος Παπαναστασίου ή όποιος άνάλογος, ήταν τόσο «έλληνες» πολιτικοί όσο ήταν «έλληνες» μουσουργοί ό Νικόλαος Μάντζαρος, ό Παῦλος Καρρέρ, ό Φιλοκτήτης Οικονομίδης, ό Δημήτρης Μητρόπουλος ή όσο ήταν «έλληνες» ζωγράφοι ό Νικηφόρος Λύτρας, ό Νικόλαος Γύζης, ό Γεώργιος 'Ιακωβίδης, ό 'Ιωάννης 'Αλταμούρας.

Όπως στην Τέχνη έτσι και στην πολιτική ή «έλληνικότητα» δέν είναι συνάρτηση της καταγωγής ή της καύχησης για την καταγωγή ούτε συναισθηματικών έμπειριών «πατρίδας» ή ιδεολογικών πεποιθήσεων για την «άνωτερότητα» και άξιουσύνη των προγόνων. Στην πολιτική και στην Τέχνη ή έλληνικότητα είναι τρόπος: τρόπος σκέψης και έκφρασης, λογικής και γλώσσας, είναι έπιλογή προτεραιοτήτων, κριτήρια έπιλογής. Έλληνικότητα στην πολιτική και στην Τέχνη σημαίνει: να πρωτεύει ή άνάγκη για σχέση, όχι για χρήση, για μετοχή και κοινωνία, όχι για αυτασφάλιση και άποτελεσματικότητα, ή άνάγκη για έμπιστοσύνη, όχι για σύμβαση.

Άπό τὰ πρώτα κιόλας χρόνια της βασιλείας Γεωργίου του Α', ή πολιτική στο έλλαδικό κρατίδιο, όπως και ή Τέχνη, ήταν μεταπρατική, εκδυτικισμένη, όχι χωρίς κάποια έπιτεύγματα (στο πεδίο της Τέχνης ιδιαίτερα) ως προς τή μίμηση του δυτικού πρωτοτύπου. Μοναδική εξαίρεση (πραγματική έκπληξη) στην πολιτική άποτελέσε ό 'Ιων Δραγούμης, ό μόνος που διέσωσε (με πολλή άμηχανία στις συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες) τή στόχευση στον πολιτισμό πρωταρχικά και όχι στην έθνότητα: Υποστήριξε τή διάσωση της έλληνικής ετερότητας με την οργάνωση ελληνικού κράτους πολυεθνικού, βασισμένου στην αρχή των αυτοδιαχειριζόμενων κοινοτήτων και όχι της συγκεντρωτικής έξουσίας. Καθόλου τυχαίο που δολοφονήθηκε άγρια από τους Βενιζελικούς, σε σκηνικό έφιαλτικού πρωτογονισμού.

[Παρά την ολοκληρωτική έπιβολή και έμπέδωση του εκδυτικισμού-μεταπρατισμοῦ, θά μπορούσε, ίσως, να συναγάγει κανείς, από τὸ πεδίο της πολιτικής, κάτι σαν άσυνείδητη και έμμεσα υποδηλούμενη έμμογή ή νοσταλγία, κάποιου τμήματος του πληθυσμοῦ, για την άπωθημένη και άπαξιωμένη ελληνικότητα. Άξίζει να μελετηθεί, π.χ., ή περίπτωση του «Λαϊκού Κόμματος» («Κόμματος των Έθνικοφρόνων» αρχικά), που παρέμεινε στον κομματικό στίβο από τὸ 1913 ως τή δεκαετία του '50. Οί αρχηγοί του, ή στελέχωσή του και ή πολιτική που άσκησε δέν άπηχοῦσαν πολλή σοβαρότητα ή ευφυΐα. Όμως τὸ αίσθητήριο σημαντικής μερίδας του λαϊκοῦ σώματος μοιάζει να έπένδνε σε αυτό τὸ κόμμα, ανεπίγνωστα, τήν αντίδρασή του στον άμετρα φιλοδυτικό Βενιζελισμό. Τὸ «Λαϊκὸν» ήταν τὸ κόμμα που στήριζε τή βασιλεία, αλλά όλόκληρος ό βυθισμένος στη φτώχεια όρεινός Μωριάς που τραγουδοῦσε με πάθος: «ψωμί, έλιά και Κῶτσο βασιλιά» και ψήφισε «Λαϊκὸν» κόμμα,

δὲν ἀπέβλεπε, βέβαια, στοὺς κλώνους τῶν Glücksburg (καὶ εἰδικὰ στὸν Κωνσταντῖνο τὸν Α'), ἀλλὰ στὰ ὅσα τὸ ἀξίωμα συμβόλιζε: Ἐναν ἑλληνα βασιλιά στρατηλάτη, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων, Κωνσταντίνου ΙΑ' τοῦ Παλαιολόγου, ποὺ θὰ ἔμπαινε θριαμβευτὴς στὴν «Πόλη» ἀποκαθιστώντας τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τοῦ «Γένους». Σὲ βιβλία καὶ φυλλάδια τῆς ἐποχῆς, ὁ Κωνσταντῖνος Glücksburg ὀνομαζόταν Κωνσταντῖνος ΙΒ' καὶ οἱ λαϊκὲς προφητεῖες ὀργιάζαν προδιαγράφοντας τὸν ἐξέχοντα ρόλο ποὺ τοῦ ἐπιφύλασσε ἡ Ἱστορία.]

Θὰ τολμοῦσε κανεὶς νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι, δυὸ ὁλόκληρους αἰῶνες, ὡς σήμερα ἀκόμα, οἱ ὀνομασίες τῶν πολιτικῶν κομμάτων στὸ ἑλλαδικὸ κρατίδιο κραυγάζουν τὸν μεταπρατικὸ-μιμητικὸ, συμβατικὸ χαρακτήρα τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Οἱ ὅροι: Δεξιὰ, Ἀριστερά, Κέντρο δὲν μποροῦσαν οὔτε μποροῦν νὰ ἔχουν στὴν Ἑλλάδα ρεαλιστικὸ περιεχόμενο, ἀφοῦ ἡ Ἑλλάδα δὲν γνώρισε ποτὲ «βιομηχανικὴ ἐπανάσταση», τὸ φαινόμενο τῆς «συσσώρευσης κεφαλαίου», τὴ δημιουργία «προλεταριάτου». Κάθε διάκριση ἐργοδότη καὶ μισθωτοῦ ἐργάτη δὲν ἀντιστοιχεῖ ὅπωςδήποτε στὶς ταξικὲς ἀντιθέσεις ποὺ γνώρισε ἡ Δύση, δὲν ἔχει ὡς συνέπεια τὴν «πάλη τῶν τάξεων». Ἀντίθετα, βασικὸ γνώρισμα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἦταν ἡ ἐντυπωσιακὴ «κινητικότητα» τοῦ πληθυσμοῦ: Τὸ σημαντικὰ μεγαλύτερο ποσοστὸ ἐπιτυχημένων ἐπιχειρηματιῶν, διακεκριμένων ἐπιστημόνων, ἐπιφανῶν ἀξιωματούχων τοῦ κράτους ἦσαν αὐτοδημιούργητοι στὴν ἐπιτυχία τους, ξεκίνησαν ἀπὸ μηδενικὴ ἢ πολὺ χαμηλὴ οἰκονομικὴ βάση. Καὶ τὸ ἐπίσης χαρακτηριστικὸ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας γνώρισμα ἦταν ἡ σχετικὰ

βραχεία διάρκεια (δύο ἢ τρεῖς, τὸ πολὺ, γενιές) τῆς ἐπιχειρηματικῆς ἐπιτυχίας: Ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ Ἑλληνα μοιάζει νὰ χαρακτηρίζεται περισσότερο ἀπὸ τὴ δημιουργικότητα καὶ λιγότερο ἀπὸ τὴν ἱκανότητα διαχείρισης-συντήρησης πλούτου.

Ἄν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι ἐπὶ δύο αἰῶνες ὁ ἑλληνικὸς πολιτικὸς βίος εἶναι παγιδευμένος σὲ κομματικὰ σχήματα χωρὶς πραγματικὸ ἀντίκρισμα ἀναγκῶν καὶ στοχεύσεων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, καταλαβαίνει τὴν ἀκατάσχετη δυναμικὴ παρακμῆς ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἐμμονὴ στὶς μιμητικὲς ἐπιφάσεις. Ὅσο γιὰ τὶς ἀντιφάσεις, πληθαίνουν κατακλυσμικά, ἀφοῦ οἱ ὀνομασίες εἶναι nomina nuda, κενὰ περιεχομένου ἰδεολογήματα, ἄσχετα μὲ πολιτικὸ πρόγραμμα καὶ κοινωνικὲς στοχεύσεις. Τὸν πιὸ ἀχαλίνωτο καπιταλισμὸ τὸν ἐπέβαλε στὴν Ἑλλάδα ἓνα κόμμα «σοσιαλιστικόν» (τὸ ΠΑΣΟΚ, ἐπὶ πρωθυπουργίας Κ. Σημίτη, Γ. Παπανδρέου τοῦ ἡσόνος, Εὐάγγ. Βενιζέλου). Καὶ τὴν πιὸ διεθνιστικὴ (ἀπάτριδα) ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τὴν ἄσκησε ἓνα «συντηρητικόν», ὑποτίθεται, κόμμα τῆς «Δεξιᾶς» (ἡ Ν.Δ.).

Περισσότεροι ἦταν οἱ λόγιοι καὶ οἱ καλλιτέχνες, ὅχι οἱ πολιτικοί, ποὺ ἀντιστάθηκαν στὸν καταγωγικὸ ἐκδυτικισμὸ τοῦ ἑλλαδικοῦ κρατιδίου. Ἀπουσιάζει καὶ γι' αὐτὸ τὸ θέμα μιὰ συνθετικὴ μελέτη. Καὶ τὸ ἐνδιαφέρον δὲν εἶναι τόσο γιὰ ὅσους ἀνέλυσαν, κατάγγειλαν, εἰρωνεύτηκαν τὴν κακοδαιμονία, ὑπανάπτυξη καὶ κακομοιριά τοῦ μεταπρατικοῦ κράτους βίου, ἀλλὰ γιὰ ὅσους φώτισαν τὶς ρίζες τοῦ παρακμιακοῦ καταντήματος. Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ὁ Κ.Σ. Σοκόλης, ὁ Ἀναστάσιος Βυ-

ζάντιος, ὁ Μανουήλ Γεδεών καί, στὸν 20ὸ πιά αἰώνα, ἡ «γενιὰ τοῦ '30», μὲ κορυφαίους ἐκπροσώπους τῆς τὸν Φώτη Κόντογλου, τὸν Δημήτρη Πικιώνη, τὸν Γιώργο Θεοδοκᾶ, τὸν Γιώργο Σεφέρη, τὸν Ὅδυσσέα Ἐλύτη, τὸν Ζήσιμο Λορεντζάτο, τὴν Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη, τὸν Κώστα Παπαϊωάννου, τὸν Κωνσταντῖνο Καραβίδα, τὸν Νικόλαο Πανταζόπουλο, τὸν Μάνο Χατζιδάκι, τὸν Γιάννη Τσαρούχη. Μὲ τρόπο μεθοδικὸ ἀλλὰ πολεμικόν, αὐτοὶ οἱ δημιουργοὶ καὶ τὸ ἔργο τους ἀγνοήθηκαν ἀπὸ τὰ κέντρα διαμόρφωσης κοινωνικῆς συνείδησης καὶ δημόσιου βίου: δηλαδή ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν ἐκπαίδευση. Στὸ πολιτικὸ καὶ στὸ ἐκπαιδευτικὸ πεδίο εἶναι σὰν νὰ μὴν ὑπῆρξαν, καὶ ὁ ὅρος «ἐλληνοκεντρικὸς» λόγιος καὶ καλλιτέχνης πῆρε σχετλιαστικὸ περιεχόμενο: ταυτίστηκε μὲ τὴ στείρα ἐμμονή στὸ παρελθόν, τὴν ἄρνηση τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῆς προόδου, ἄρνηση τῆς Δύσης.

Ἡ ἐντόπια (ἐνδοθεν) ἐξουδετέρωση τῆς δημιουργικῆς ἀντίδρασης στὸν μεταπρατισμὸ καὶ στὴν ἀλλοτρίωση μοιάζει νὰ εἶναι ὁ ὀριστικὸς θρίαμβος τῆς αὐγουστίνειας βαρβαρικῆς Δύσης καταπάνω στὸν ἐλληνικὸ πολιτισμὸ καὶ στὴν ἱστορικὴ δυναμικὴ του.

I

Μικρασιατικὴ Καταστροφή,
μεθοδικὲς ἀδικίες,
ἡ κατίσχυση τῆς εὐκολίας

1

Τὸ αἶνιγμα τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν

Μὲ τοποτηρητὲς τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων στὴν Ἑλλάδα τὶς βασιλικὲς οἰκογένειες (μεσαιωνικῆς-βαρβαρικῆς καταγωγῆς) τῶν Wittelsbach ἀρχικὰ καὶ στὴ συνέχεια τῶν Glücksburg, ἡ ἄσκηση τῆς κρατικῆς πολιτικῆς προσέλαβε (συνειδητὰ ἢ ἀνεπίγνωστα) διαχειριστικὸ χαρακτήρα — χαρακτήρα διαχείρισης τεθειμένων στόχων σὲ προδιαγεγραμμένα πλαίσια: Οἱ προδιαγραφές τοῦ πολιτικοῦ (συνεπῶς καὶ τοῦ κοινωνικοῦ) βίου, οἱ στοχεύσεις καὶ οἱ πρακτικὲς ἐπιδιώξεις τῶν στοχεύσεων ἦταν αὐτονοήτως δεδομένες — οἱ ἑλλαδικὲς κυβερνήσεις ἐνεργοῦσαν μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη (ἢ τὴν πιθανολογούμενη ὡς σύμφωνη) τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Κάποιες φορές ποὺ οἱ κυβερνήσεις στὴν Ἑλλάδα τόλμησαν νὰ αὐτενεργήσουν ἢ ἀστόχησαν στὴ διάγνωση τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς Εὐρώπης, συνάντησαν ἄμεση καὶ καθόλου ἥπια τὴν ἀντίδραση τῶν «συμμάχων» τῆς χώρας: ναυτικὸ ἀποκλεισμό, βομβαρδισμό τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὸν «συμμαχικὸν» στόλο τὸν Πειραιᾶ, κ.ἄ.ἃ.¹

Συναίνεσαν οἱ ἐπιτροπεύουσες «Δυνάμεις» στοὺς λεγόμενους «βαλκανικοὺς πολέμους» τῆς Ἑλλάδας, ποὺ διπλάσιασαν περίπου τὸ γεωγραφικὸ μέγεθος τοῦ κρατιδίου. Ἡ

1. Παραδειγματικὴ ἡ περίπτωση Πατσίφικο, τὰ Παρκερικὰ κ.ἄ.ἃ.

λογική της συναίνεσης είναι θέμα άνοιχτο στην έρευνα: "Ίσως ένδιέφερε τή Δύση ή χαλιναγώγηση (περιορισμός της έδαφικης εύρυχωρίας) του τότε «μεγάλου άσθενοϋς», πού ήταν ή 'Οθωμανική Αύτοκρατορία. "Ίσως ένδιέφερε νά έλεγχθούν οί ύπέρμετρες φιλοδοξίες και όρέξεις πού χαρακτήριζαν τόν έθνοφυλετισμό Σέρβων και Βουλγάρων.

Μετά τόν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918) τήν ήττα τών Γερμανών και τήν άπομόνωση της Ρωσίας (μέ τήν επικράτηση εκεί του πραξικοπήματος τών Μπολσεβίκων, τό 1917), ανέλαβε τήν «έπιτροπεία» του έλλαδικού κρατιδίου κυρίως ή 'Αγγλία, μέ μάλλον, μειωμένο τό γαλλικό ένδιαφέρον και αύξημένες τις έπιδιώξεις της 'Ιταλίας για έλεγχο, ιδιαίτερα, της Μικρής 'Ασίας. Θά ήταν πολύτιμη μιá μελέτη πού θά διερευνούσε τή «λογική» (αύτην και páλι) τών στοχεύσεων 'Αγγλίας, Γαλλίας, 'Ιταλίας, ειδικά μέ τή διανομή τών λαφύρων πού τους άπέφερε ή ήττα και της Τουρκίας και Βουλγαρίας μαζί μέ τή Γερμανία — πώς όριοθετούσε ή «λογική» τους τή μετοχή της 'Ελλάδας σέ αύτή τή διανομή.

Πάντως μέ τή Συνθήκη τών Σεβρών οί Εύρωπαϊκές Δυνάμεις ή ένεργοϋσαν μέ άσύγγνωστη έπιπολαιότητα ή έπαιζαν ένα σκληρό παιχνίδι έξαπάτησης τών 'Ελλήνων — ή πιθανώς νά τά συνδύασε ή πολιτική τους και τά δύο. 'Αποκαθιστούσε ή Συνθήκη τών Σεβρών τήν έλληνική παρουσία (τήν κάταγωγική) και στίς δυό όχθες του Αιγαίου. Έπομένως έξασφάλιζε στον Έλληνισμό τά στρατηγικά πλεονεκτήματα για τήν ένεργό και páλι μετοχή του στο ιστορικό γίγνεσθαι, στή διεθνή σκακιέρα. Προσαρτούσε ή 'Ελλάδα όλόκληρη τή Θράκη, άνατολική και δυτική, τήν 'Ιμβρο και τήν Τένεδο, τά Δωδεκάνησα, έκτός από τή Ρόδο πού τήν κρατούσαν οί 'Ιταλοί. Περνούσε στους 'Ελληνες ή

διοίκηση της Σμύρνης και της ένδοχώρας της για πέντε χρόνια, μέ τήν προοπτική νά άποφασίσει στή συνέχεια ό έντόπιος πληθυσμός, μέ δημοψήφισμα, τήν ένσωμάτωση του έδαφικού αυτού τμήματος στήν έλληνική επικράτεια. Μέ πείσμονα έπιμονή τών 'Ιταλών παρέμεινε άλύτρωτη ή Βόρεια 'Ηπειρος, ύπόδουλη στήν 'Αλβανία πού λειτουργούσε ως ιταλικό προτεκτοράτο.

Γεννιέται άπορία μέ τή γαλαντομία τών 'Αγγλογάλλων έπειδή, μέ τά όσα παραχωρούσε στήν 'Ελλάδα ή Συνθήκη τών Σεβρών, επέτρεπε, περίπου, τήν παλινόρθωση του «Βυζαντίου», δηλαδή του πιό μισητού στή Δύση, έπί αιώνες, ιστορικού της άντιπάλου. Όμολογημένα και άπροκάλυπτα, τό «Βυζάντιο» ήταν στή συνείδηση τών Εύρωπαίων βδελυρό, έπάρατο. Πώς λοιπόν στάθηκε δυνατό νά συναινέσουν στήν έδαφική τουλάχιστον παλινόρθωσή του; 'Η Συνθήκη τών Σεβρών μοιάζει μέ χονδροειδές όλίσθημα σέ έπιπολαιότητα όλκής: Για πολλούς αιώνες, μέ ιστορικές πλαστογραφίες, μεθοδική κατασυκοφάντηση, άσύστολα ψεύδη, είχαν προσπαθήσει οί Δυτικοί νά έξευτελίσουν τό Βυζάντιο, νά τό άκυρώσουν ως ιστορική παρουσία, προκειμένου νά σφετεριστούν άνενόχλητοι τό άρχαιοελληνικό κληροδότημα και τόν «αύθεντικό» Χριστιανισμό. Δικαιοϋται κάθε νοήμων νά διερωτηθεϊ, ποιά λογική όδήγησε τους Δυτικούς στή Συνθήκη τών Σεβρών (άλλά και ποιά πολιτική όξυδερκεια διέθετε ό μυθοποιημένος από τήν έλλαδική έπαρχιακή ιστοριογραφία Βενιζέλος).

Βέβαια, ή Συνθήκη τών Σεβρών έμεινε τελικά στα χαρτιά, κανένα κοινοβούλιο τών χωρών, πού ήσαν οί νικήτριες του πολέμου, δέν τήν επικύρωσε. Γι' αύτό και μένουν άνοιχτά για τόν ιστορικό έρευνητή τά έρωτήματα: "Έπαιξαν οί ισχυροί της Δύσης παιχνίδι σαδιστικής έξαπάτησης

τῶν Ἑλλήνων; Ἦθελαν νὰ ἀντιπροσφέρουν στὸν Βενιζέλο, γιὰ τὴν πειθήνια πιστότητα καὶ τὶς ἐκδουλεύσεις του πρὸς τοὺς Ἀγγλογάλλους, τὴ χαρὰ μιᾶς ἐφήμερης καὶ χωρὶς ἀντίκρισμα αἰσθήσης θριάμβου; Μοιάζει, πραγματικά, ἡ Συνθήκη τῶν Σεβρῶν μὲ δῶρο, ποὺ ὁ Lloyd George, πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, πρόσφερε προσωπικά στὸν Βενιζέλο γιὰ ἐφήμερη διαφημιστικὴ χρῆση.

Ἀνοιχτὸ πρόβλημα γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα εἶναι καὶ ἡ αἰτιολόγησις τῆς ἀπροκάλυπτης εὐνοίας καὶ στήριξης ποὺ πρόσφερε ἡ Δύση στὸν Κεμάλ Ἀτατούρκ, παράλληλα μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη της στὸν Βενιζέλο. Τόσο ὁ Κεμάλ ὅσο καὶ ὁ Βενιζέλος στὸν ἐκδυτικισμό τῶν χωρῶν τους ἀπέβλεπαν, ἐξαρτοῦσαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν πολιτικὴ τους ἀπὸ τὴ συμπόρευση μὲ τὸν «εὐρωπαϊκὸ παράγοντα». Τὸν ἔλεγχο (τὴν ἔμμεση κυριαρχία) τῆς γεωστρατηγικῆς κρίσιμης περιοχῆς τῶν Δαρδανελλίων καὶ τοῦ Αἰγαίου μποροῦσε ἡ Δύση νὰ τὸν ἀσκεῖ εἴτε στὸ ἐλλαδικὸ κράτος ὑπαγόταν ἡ περιοχὴ εἴτε στὸ νεο-τουρκικόν.

Μὲ τὴ δυναμικὴ ἐμφάνισις τοῦ Κεμάλ καὶ τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος τῷ Νεοτούρκων εἶχε γίνει σαφὲς ὅτι ἡ Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἔβγαινε πιά ἀπὸ τὴ σκηνὴ τῆς Ἱστορίας, ἓνα τουρκικὸ ἐθνικὸ κράτος, δυτικοῦ-νεωτερικοῦ τύπου, ἔπαιρνε τὴ θέσιν της. Ὁ Κεμαλισμὸς ἦταν γιὰ τὴν Τουρκία ὅ,τι καὶ ὁ Κοραϊσμὸς γιὰ τὴν Ἑλλάδα: Ἐνωθεν ἐπιβολὴ τοῦ μεταπρατισμοῦ, τῆς ἀλλοτρίωσης, τῆς παντοδαπῆς ἐξάρτησης. Μὲ τοποτηρητὲς τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων στὴν Ἑλλάδα τὶς βασιλικὲς οἰκογένειες καὶ ἐπίσημη κρατικὴ ἰδεολογία τὸν Κοραϊσμό, τὸ ἀπελεύθερο πολιτικὸ σχῆμα λειτουργοῦσε σχεδὸν σὰν προτεκτοράτο.

Ἀντίστοιχα, ἡ ἐπικράτησις τοῦ Κεμαλισμοῦ ἐγγυόταν ἀνάλογο ἀποτέλεσμα καὶ στὴν Τουρκία: ἓνα κράτος μὲ «μεταλλαγμένη» συνείδηση, ἀποκομμένο καισαρικὰ ἀπὸ τὸ παρελθόν του, τὴν ἐνεργὸ συνέχισις τῆς ἱστορίας του, τὴν ἀξιοποίηση τῆς πείρας αἰώνων γιὰ δημιουργικὴ του μετοχὴ στὸ παρόν.

Ἀπὸ αὐτὰ τὰ δεδομένα γεννιέται τὸ ἀνοιχτὸ γιὰ τὴν ἔρευνα ἐρώτημα: Ἀφοῦ Ἑλλάδα καὶ Τουρκία ἐπιδίωκαν τὸν ἴδιον στόχο, νὰ «ἀνήκουν εἰς τὴν Δύσιν», ποιά λογικὴ ἢ ποιά κίνητρα ὁδήγησαν τὴ Δύση νὰ στηρίξει τὸν Κεμάλ καὶ ὄχι τοὺς Ἑλληνες; Καὶ μάλιστα ἀφοῦ εἶχαν γίνει ἐξόφθαλμα φανερὲς οἱ προθέσεις τοῦ Κεμάλ γιὰ «ἐθνοκάθαρση» στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ στὸν Πόντο, δηλαδὴ γιὰ σφαγὴ καὶ ἀφανισμό τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων.

Οἱ προθέσεις ποὺ καθορίζουν τὶς ἀποφάσεις εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐντοπιστοῦν. Συνάγουμε μόνον «καθ' ὑπόθεσιν» ἐρμηνευτικὲς τῶν προθέσεων προτάσεις μελετώντας τὶς συνέπειες τῶν ἀποφάσεων. Λέμε λοιπὸν ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι, μὲ τὸν Κεμάλ Ἀτατούρκ ἡ μακραίωνη ἀντιπαλότης τῆς μετα-ρωμαϊκῆς Δύσης πρὸς τὴν ἑλληνο-ρωμαϊκὴ Ἀνατολὴ τελειώνει, ἀφοῦ ἐξαλείφεται κάθε ἐνεργὸ (πολιτικὸ τουλάχιστον) κατάλοιπο τῆς καθολικότητας-οἰκουμενικότητας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἐλληνικότητα παύει πιά νὰ συνιστᾷ πολιτισμικὴ διαφορά, παραπέμπει μόνον σὲ κρατικὴ ὑπηκοότητα — καὶ μάλιστα κράτους μεταπρατικοῦ, μὲ ἰδεολογικοποιημένη (ἐπομένως ἄγωνα) ἱστορικὴ μνήμη καὶ ἀποκομμένη ἀπὸ τὴ διαχρονικὴ της συνέχεια γλώσσα ὅπως καὶ γραφὴ.

Μὲ τὸ ξεκλήρισμα (συνεπέστατη γενοκτονία) καὶ τὸν βίαιο ξεριζωμὸ τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν ἀπὸ πανάρχαιες κοιτίδες του, στὴ Μικρὰ Ἀσία, στὸν Πόντο, στὴ Θράκη,

ἀπαλλάχθηκε ἡ Δύση ἀπὸ τὸν μεγάλο της ἀντίπαλο, τὸν ἐνεργὸ ἀντίλογο στὸν ἀτομοκεντρικὸ πολιτισμὸ της. Ὁ Jacques Le Goff ἀπερίφραστα δηλώνει ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ «τὸ τέλος μιᾶς ἀναπηρίας γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐνότητα. Γιατί, ἂν καὶ ἡ ὀρθόδοξη θρησκεία διατηρεῖται μέχρι σήμερα στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Εὐρώπης, δὲν συνδέεται πιά μὲ τὸ διπλὸ κέντρο πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐξουσίας ποὺ ἦταν ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Ἔτσι, παραδόξως, τὸ 1453 (ἐδῶ πρέπει νὰ προστεθεῖ: ὁλοκληρωτικὰ τὸ 1922) ἀπομακρύνθηκε ἓνα πιθανὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἐνότητα μιᾶς μελλοντικῆς Εὐρώπης»².

Γιατί ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Πόντου, τῆς Θράκης καὶ ἡ ἐπανάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης θὰ ἦταν «πιθανὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς Εὐρώπης» δὲν τὸ διευκρινίζει ὁ Le Goff, προφανῶς θεωρεῖ τὴν ἀπάντηση αὐτονόητη. Δηλαδή αὐτονόητο τὸ ἀσυμβίβαστο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐλληνικότητος μὲ τὴν αὐγουστίνηια (θρησκευιοποιημένη) χριστιανοσύνη, τοῦ cogito καὶ τῆς demonstratio μὲ τὸν ἀποφατισμὸ καὶ τὸ σύμβολο, τῆς δημοκρατίας ὡς «ἀθλήματος ἀληθείας» μὲ τὴν «ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία» τῆς χρηστικότητος καὶ ὠφελιμοθρίας — καὶ μύρια ὅσα ἀκόμα.

2

Ὁ δυτικὸς φιλοτουρκισμὸς

Μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ ἐλλαδικοῦ κράτους, τῇ δολοφονίᾳ τοῦ Καποδίστρια καὶ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ Κοραϊσμοῦ ἡ Δύση εἶχε κερδίσει τὴν πρώτη μεγάλη μάχη γιὰ τὴν ἐξάλειψη τοῦ ἀντίπαλου ἐλληνικοῦ λόγου καὶ πολιτισμοῦ. Ἡ στρατηγικὴ τῆς ἐξάλειψης (προγραμματικὴ ἢ ἀντανεκλαστικὴ, ἀδιάφορο) ἦταν νὰ ὑποτάξει ἡ Δύση στὸν δικὸ της τρόπο τὴν πρακτικὴν τοῦ βίου τῶν Ἑλλαδιτῶν μεταθέτοντας τὴν ὅποια μνήμη ἢ τοὺς ἐθισμοὺς τῶν διαφορῶν στὸ πεδίο τῆς ἄσχετης μὲ τὸν βίον ἰδεολογίας ἢ τῶν «ἱστορικῶν παρεξηγήσεων».

Μὲ τὸν Κεμάλ Ἀτατούρκ, τῇ σφαγῇ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸν ξεριζωμὸ τους ἀπὸ ἀρχαῖες κοιτίδες τους (Ἰωνία, Καππαδοκία, Βιθυνία, Γαλατία, Καρία, Λυκαονία, Λυκία, Παμφυλία, Πισιδία, Πόντος, Θράκη) πέτυχε ἡ Δύση τὸν δεύτερο καὶ ὀριστικὸ της θρίαμβο: Τὴν ἀνεπίστροφη πιά ἐξάλειψη τῆς κοσμοπολιτικῆς συνείδησης καὶ νοο-τροπίας, τὴν ἀπόσβεση ἀπὸ τὸν ψυχισμό τῶν Ἑλλήνων τοῦ νοσταλγικοῦ ὀράματος τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχοντιᾶς. Ἐχασαν τὰ ἀντανεκλαστικὰ τῆς εὐγενικῆς καταγωγῆς τους οἱ Ἕλληνες, συμβιβάστηκαν ραγδαῖα μὲ τὴ χρησιμοθηρία τοῦ βαρβαρικοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ, τὸν ἐπαρχιωτισμὸ τοῦ ἐθνικισμοῦ-κρατισμοῦ, τὴ μιζέρια τοῦ μεταπράτη.

2. LE GOFF, ὁ.π., σελ. 354.

Ὁ Ἑλληνισμός, ὅπως τὸν εἶχε γνωρίσει γιὰ τρεῖς χιλιάδες χρόνια ἡ Ἱστορία, τέλειωσε τὸ 1922.

Ὁ σπαραγμός γιὰ τὴν καταστροφή, ἡ ὁδὸν γιὰ τὴν ὀριστικὴ ἀπώλεια, ἦταν φυσικὸ νὰ βροῦν διέξοδο σὲ ψευδαισθήσεις. Οἱ ψευδαισθήσεις οἰκοδομήθηκαν μὲ τὸ καινούργιο ἱστορικὸ ὕλικό ποὺ προσφέρθηκε στοὺς Ἕλληνες γιὰ ἐπιβίωση: τὸν ἐθνικισμό. Ἐθνικισμός εἶναι ὁ ἰδεολογικοποιημένος πατριωτισμός, ἡ ψυχολογικὴ «ὑπερاناπλήρωση» τῆς μειονεξίας τοῦ μεταπράτη. Κυριάρχησε ἡ στείρα καύχηση γιὰ τοὺς ἀρχαίους προγόνους — μέσῳ τῶν προγόνων «ἐμεῖς δώσαμε τὰ φῶτα στὴ Δύση» (ἔστω κι ἂν σκανδαλωδέστατα ἀγνοοῦμε τὴν προγονικὴ σκέψη, Τέχνη, ἰδιαιτερότητα θεσμῶν καὶ νοο-τροπίας).

Καὶ μάλιστα, μὲ τὴ λέξη «φῶτα» ποὺ «δώσαμε» οἱ Ἕλληνες στὴ Δύση, οἱ λόγιοι τοῦ ἑλληωνύμου βαλκανικοῦ κρατιδίου ἀναφέρονται, κατὰ κανόνα, σὲ ὅ,τι τοὺς γυαλίζει ἀπὸ τὰ ὠφελιμοθηρικά ἐπιτεύγματα τῆς νεωτερικῆς Δύσης, ἔστω κι ἂν ὅ,τι θαυμάζουν εἶναι ἐπίτευγμα ἀμιγῶς βαρβαρικὸ-ἀτομοκεντρικό, στοὺς ἀντίποδες τοῦ ἑλληνικοῦ τρόπου. Ἐκστασιάζονται, π.χ., καὶ λογαριάζουν ἑλληνογενὴ τὸν «ὀρθολογισμό» τῶν Δυτικῶν, τίς δυτικὲς ἐπιδόσεις στὴν αὐτασφαλιστικὴ τοῦ ἀτόμου νοησιαρχία. Ἡ συναρπάζει τοὺς Ἑλλαδίτες ἡ «ἀποτελεσματικότητά» τῆς χρησιμοθηρίας, οἱ ἀνέσεις ποὺ παρέχει, ἀδιαφοροποίητα σὲ κάθε ἄτομο ἡ τεχνολογία. Ἡ τοὺς γοητεύει ἡ (παραγωγικὴ πάντοτε ὠφελιμότητάς) «πειθαρχία» τῶν Δυτικῶν, ἡ συνέπειά τους σὲ προγραμματισμούς καὶ προτεθειμένους σχεδιασμούς, ἡ ἀνετὴ ὑποταγὴ τους σὲ κανονιστικὲς ἀρχές (ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς δεοντολογίας) ἢ σὲ νομικὲς συμβάσεις καὶ ἀξιωματικὲς αὐθεντίες.

Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἀντιστρέφονται καὶ οἱ ὅροι ἀ-

ξιολόγησης τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς Δύσης ἀπὸ τοὺς σημερινούς Ἕλληνες: Δὲν ἐκτιμῶνται τὰ δυτικὰ ἐπιτεύγματα ὡς δῆθεν ὀργανικὴ συνέχεια τῆς ἀρχαιοελληνικῆς παράδοσης, ἀλλὰ ἐκτιμᾶται καὶ εὐφημεῖται ἡ Ἀρχαία Ἑλλάδα, ἐπειδὴ «ἐνέπνευσε» ἢ «προτύπωσε» τὰ δυτικὰ νεωτερικὰ ἐπιτεύγματα. Παίρνει ἀξία ἡ Ἀρχαία Ἑλλάδα στὰ μάτια τῶν θυμάτων τοῦ Κοραϊσμοῦ, ἐπειδὴ «προετοίμασε» τὸ δυτικὸ νεωτερικὸ ἐπινόημα τῆς «ἀντιπροσωπευτικῆς» δημοκρατίας! Μέτρο κάθε ἀξίας, σὲ διαχρονικὴ καὶ πανανθρώπινη κλίμακα, εἶναι γιὰ τὸν σύγχρονο ἑλλαδισμὸ ἀποκλειστικὰ ἡ Δύση, αὐτὴ ἐνσαρκώνει τὰ κριτήρια τῆς «ἀνάπτυξης», τῆς «προόδου», τοῦ «πολιτισμοῦ» γιὰ ὅποιαδὴποτε ἐποχὴ.

Ὁ θαυμασμός γιὰ τὴ Δύση παραμένει ἀμετάπτωτος, ὡστόσο, ταυτόχρονα, τὸ «κοινὸν αἶσθημα» στὴν ἑλλαδικὴ κοινωνία μᾶλλον ὁμοφωνεῖ ἀναγνωρίζοντας κατάφωρες ἀδικίες ἐκ μέρους τῶν ἐθνῶν τῆς Δύσης σὲ βάρος τῆς Ἑλλάδας.

Οἱ Ἕλληνες πολέμησαν καὶ στοὺς δύο παγκόσμιους πολέμους τοῦ 20οῦ αἰῶνα μὲ τὸ μέρος ἐκείνων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ποὺ ἀναδείχθηκαν τελικὰ νικητές. Οἱ ἑλληνικὲς θυσίες καὶ ὁ ἥρωισμός τῶν Ἑλλήνων σημάδεψαν τὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία. Εἰσέπραξαν περίσσεια λεκτικῶν ἀναγνωρίσεων καὶ ἐπαίνων ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς ἡγέτες καὶ

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ: Μιχ. Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία*, Ἡράκλειο (ΠΕΚ) ³2004. — Κορνήλιου ΚΑΣΤΟΡΙΔΗ, *Ἡ ἀρχαία ἀθηναϊκὴ δημοκρατία κι ἐμεῖς*, Ἀθήνα («Κέδρος») 2009. — Κωνστ. ΤΣΑΤΣΟΥ, *Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, Ἀθήνα, 1962. — Κωνστ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας*, Ἀθήνα (Ἐκδ. Παπαζήση) 1983.

τούς ιστοριογράφους της Δύσης, αλλά και έξωφρενικά αδικη πολιτική μεταχείριση. Ο επίβουλος γείτονας τῶν Ἑλλήνων, ἡ Τουρκία, ἦταν καὶ στοὺς δύο πολέμους μὲ τὸ μέρος τῶν ἡττημένων ἢ ἰσχυρίστηκε ὅτι ἐπέλεξε τὴν οὐδετερότητα εἰσπράττοντας ὀφέλη ἀπὸ τὴν προσπάθεια καὶ τῶν δύο μερῶν νὰ τὴν προσεταιριστοῦν, χωρὶς νὰ ἀντιπροσφέρει θυσίες καὶ ἡρωισμούς.

Ὅμως, μετὰ ἀπὸ κάθε μεγάλο πόλεμο, οἱ δυτικές κυβερνήσεις ἐπιδαψίλευαν εὖνοια καὶ προνομίες στὴν Τουρκία, βάνουσα δυσμενὴ μεταχείριση στὴν Ἑλλάδα. Μετὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οἱ παντοδαπὲς ἐνισχύσεις πρὸς τὸ κίνημα τῶν Νεοτούρκων καὶ στὸν ἡγέτη του Κεμάλ Ἀτατούρκ λειτούργησαν ὡς «ἐν λευκῷ» ἀνοχὴ τῆς Δύσης ἢ ἔγκριση γιὰ τὴν «ἐθνοκάθαρση» ποὺ ἐπιτέλεσαν οἱ κεμαλικοὶ ἐθνικιστὲς στὴ Μικρασία καὶ στὸν Πόντο. Ἐκατοντάδες χιλιάδες Ἑλλήνων σφαγιάστηκαν ἢ ξεριζώθηκαν ἀπὸ πανάρχαιες κοιτίδες καταγωγῆς τους. Τὸ ἔγκλημα ἦταν φρικιαστικό, ἀποτρόπαιο, ἀνακαλοῦσε τὴν κτηνώδη θηριωδία τῶν ὀρδῶν τοῦ Ἀττίλα, ἀλλὰ ἡ Δύση παρέμεινε ἀπαθής, χωρὶς ἀπόπειρα ἔστω ἀνθρωπιστικῆς βοήθειας. Ἡ συνέργεια εὐρωπαίων «εἰδικῶν συμβούλων» (κυρίως Γερμανῶν) στὴ μεθοδικότητα καὶ ἀποτελεσματικότητα ὀργάνωσης τοῦ ἐφιαλτικοῦ αὐτοῦ πογκρόμ, εἶναι πολλαπλῶς καὶ πολλαχῶς μαρτυρημένη. Οἱ ἐκτελεστὲς τοῦ ἐγχειρήματος ἦταν Τούρκοι, ὅπως καὶ τὸ 1453. Ὁ στόχος ὅμως ἦταν ὁ ἴδιος μὲ αὐτὸν τῆς Τέταρτης Σταυροφορίας γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῆς ἑλληνορθόδοξης Ρωμαιοσύνης ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῆς ἄλλοτε ἀντίπαλης τῶν Δυτικῶν αὐτοκρατορίας, ἴδιος ὁ στόχος μὲ αὐτὸν ποὺ καλλιέργησαν ἐπὶ αἰῶνες στὴ Δύση τὰ κείμενα *Contra Graecos*.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στὸν

ὁποῖο οἱ Ἕλληνες βρέθηκαν καὶ πάλι νὰ ἔχουν πολεμήσει στὸ πλευρὸ τῶν νικητῶν (εἰσφέροντας θυσίες πελώριες καὶ ἡρωισμό διθυραμβικὰ ἐγκωμιασμένον) πάλι ἡ Δύση εὐνόησε προκλητικά, σὲ βάρος τῆς Ἑλλάδας, τὴν Τουρκία. Πρόσχημα, ἡ στρατηγικὰ σημαντικὴ γεωγραφικὴ θέση τῆς Τουρκίας μὲ τὰ δεδομένα τοῦ «Ψυχροῦ» τότε πολέμου: Ἐνταγμένη στὸ NATO καὶ ἔχοντας προσφέρει ἐδάφη τῆς γιὰ τὴν ἐγκατάσταση βάσεων ἐκτόξευσης πυραύλων σὲ περίπτωση πολεμικῆς σύρραξης μὲ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση, ἡ Τουρκία μπορούσε νὰ ἐκβιάζει τὴν ἀνοχὴ τῆς Δύσης γιὰ ἐξόφθαλμες παραβιάσεις τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου, ἀπροκάλυπτες αὐθαιρεσίες στὸν ὀρισμὸ τοῦ ἐναέριου καὶ θαλάσσιου χώρου τῆς, προκλητικὲς καὶ ταπεινωτικὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπειλές.

Ἡ σκανδαλώδης εὖνοια καὶ μεροληψία τῆς Δύσης γιὰ τὴν Τουρκία κορυφώθηκε σὲ δύο περιπτώσεις: Στὴν προγραμματικὰ ὀργανωμένη «τελικὴ λύση» (Final Solution) γιὰ ἐθνοκάθαρση, αὐτὴ τὴ φορὰ στὴν περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης — τὴν ἐξάλειψη κάθε ὑπολείμματος ἑλληνικῆς ἐκεῖ παρουσίας. Καὶ στὸ πῶς, μὲ ποιά μεθόδευση καὶ ποιά τεχνάσματα, παραχωρήθηκε στὴν Τουρκία τὸ μισό (καὶ εὐφορότερο) ἐδαφικὸ τμῆμα τῆς Κύπρου.

Τὸ διήμερο, 6 καὶ 7 Σεπτεμβρίου τοῦ 1955, προστέθηκε στὶς ἡμερομηνίες-σταθμοὺς ποὺ σημαδεύουν τὴν πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸ ὀριστικὸ ἱστορικὸ του τέλος — μαζὶ μὲ τὴν 13ῃ Ἀπριλίου τοῦ 1204, τὴν 29ῃ Μαΐου τοῦ 1453, τὴν 13ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ 1922. Τὸν Σεπτέμβρη τοῦ '55 ὀργάνωσαν οἱ Τούρκοι μιὰ φρικιαστικὴ «νύχτα κρυστάλλων» στὴν περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης: ἓνας μαινόμενος ὁ-

χλος, μεταφερμένος κυρίως από την Ἀνατολία, επέπεσε σὲ ὀτιδήποτε ἑλληνικὸ λεηλατώντας, καίγοντας, καταστρέφοντας, βεβηλώνοντας. Εἶχαν, μὲ ἄριστη ὀργάνωση, προσημειωθεί οἱ ἑλληνικοὶ στόχοι τῆς κτηνώδους φρενιτίδας, πού ἄφησε πίσω της τριάντα δολοφονημένους Ἕλληνες, ἑκατοντάδες τραυματίες, περίπου δύο χιλιάδες βιασμένες γυναῖκες, 1.004 σπίτια Ἑλλήνων ἐντελῶς κατεστραμμένα, 2.500 σπίτια ἀχρηστευμένα, 1.438 ἐμπορικὰ καταστήματα λεηλατημένα καὶ πυρπολημένα, τὸ ἴδιο καὶ 26 σχολεῖα, 27 φαρμακεῖα, 12 ξενοδοχεῖα, 11 κλινικές, 21 βιοτεχνίες-βιομηχανίες, 110 ἐστιατόρια καὶ ζαχαροπλαστεῖα, 73 ἐκκλησίες καὶ δύο νεκροταφεῖα².

Ἡ Δύση —οἱ κυβερνήσεις της, οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοὶ της, τὰ πανεπιστήμια καὶ πνευματικά της ἱδρύματα, οἱ στρατιωτικοὶ της συνασπισμοὶ ὑπεράσπισης τῶν οὐμανιστικῶν «ἀξιών» της— περιορίστηκαν σὲ λεκτικὲς ἀποδοκιμασίες, χωρὶς νὰ ἐπιβάλουν τὴν παραμικρὴ κύρωση στὴν Τουρκία γιὰ τὴ βάνανυση καταπάτηση τῶν ἀρχῶν τοῦ ΟΗΕ καὶ τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου. Ἦξερε ἡ Δύση αὐτὸ πού ἐπρόκειτο νομοτελειακὰ νὰ ἀκολουθήσει: τὴν πανικόβλητη φυγὴ τῶν Ρωμιῶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν ἐξολόθρευση τῆς ἑλληνικῆς ἐκεῖ παρουσίας, ὕστερα ἀπὸ χίλια ἐξακόσια εἴκοσι πέντε χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας τῆς «βασιλίδος τῶν πόλεων».

Ἀνάλογο ἀμοραλισμὸ καὶ ἀπανθρωπία, ἀνθελληνικὸ μένος ἀπροκάλυπτο, ἐπέδειξε ἡ Δύση καὶ στὴν περίπτωση τῆς Κύπρου: Μὲ δόλια τεχνάσματα φενακισμῶν καὶ πανουργίας, κατόρθωσε νὰ μεταβάλει ἓνα πρόβλημα προστασίας τῆς τουρκικῆς μειονότητας τοῦ νησιοῦ σὲ πρόβλημα σύγκρουσης δύο «κοινοτήτων»: Τὸ 18% τοῦ ἐντόπιου μουσουλμανικοῦ (ἐξισλαμισμένων Ἑλλήνων) πληθυσμοῦ ἀπέκτησε ἴσα δικαιώματα πολιτικῆς ἰσχύος μὲ τὸ 82% τῶν γηγενῶν Χριστιανῶν. Τὸ ΝΑΤΟ μεθόδευσε νὰ γίνεи χωρὶς ἑλληνικὴ ἀντίσταση ἡ εἰσβολὴ τῶν στρατευμάτων τῆς Τουρκίας στὴ νῆσο καὶ ἡ ἐδραίωση τῆς τουρκικῆς κατοχῆς στὸ 37% τοῦ κυπριακοῦ ἐδάφους καὶ στὸ 51,5% τῶν ἀκτῶν. Ἔχουν περάσει σαράντα χρόνια ἀπὸ τὴν τουρκικὴ εἰσβολή, ἡ τουρκικὴ κατοχὴ μοιάζει παγιωμένη καὶ ἐνισχυμένη μὲ τὴ μεταφύτευση 109.000-117.000 τούρκων ἐποίκων, κυρίως ἀπὸ τὴν Ἀνατολία.

Ἡ περίπτωση τῆς Κύπρου πείθει ὅτι ὁ ἀρχαιολάτρης «φιλελληνισμὸς» τῆς Δύσης, ἂν ὑποχρεωθεῖ νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἀποικιοκρατικὴ κατοχὴ ἐδάφους τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, θὰ προτιμήσει νὰ παραδώσει τὸ νόσφισμα σὲ στίφη βαρβάρων, ὅχι σὲ κοινωνία Ἑλλήνων. Τὴν ἴδια περίπου προτίμηση πού ἐπέδειξε καὶ στὴν περίπτωση τῆς Μικρασίας καὶ τοῦ Πόντου.

Σίγουρα, τὴν καίρια καὶ μέγιστη εὐθύνη γιὰ τὴν ταχύτατη διολίσθηση πρὸς τὸ ἱστορικὸ μας τέλος τὴν ἔχουμε οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες, ὅχι οἱ Δυτικοὶ «προστάτες» μας. Οἱ πολὺ σημαντικὲς ἀλλὰ περιορισμένης ἐμβέλειας ἀντιστάσεις στὸν Κοραϊσμό, στὸ μεταπρατικὸ κράτος, στὴν ξιपाσιά ἀπὸ τὰ «φῶτα» τῆς Ἑσπερίας δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἀναχαιτίσουν τὴ

2. Βλ. Speros VRYONIS, *The Mechanism of Catastrophe: The Turkish Program of September 6-7, 1955, and the Destruction of the Greek Community of Istanbul*, N.Y., ISBN 978-0-9747660. — Robert HOLLAND, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, Oxford (Clarendon Press) 1998, σελ. 75-78.

δυναμική του (όχι τυχαία) παγκοσμιοποιημένου δυτικού «παραδείγματος».

Δέν ήταν δυνατό, διότι επρόκειτο για διαφορετικής δυναμικής ασύμβατα «παραδείγματα». Και όταν μιλάμε για «παραδείγματα», τὸ ἔχουμε διευκρινίσει, δὲν ἀναφερόμαστε σὲ ἰδέες, πεποιθήσεις, κανονιστικές ἀρχές, αἰσθητικές προτιμήσεις. Μιλάμε γιὰ «τρόπο» βίου. Καὶ ὁ «τρόπος» δὲν προγραμματίζεται, δὲν ἐπιβάλλεται, δὲν διδάσκεται — γεννιέται. Γεννιέται ἀπὸ τὸ νόημα ποὺ δίνουμε (ὄχι ὅπως-δήποτε συνειδητά) στὴν ὑπαρξή μας, στὸν κόσμο, στὴν Ἱστορία — ἀπαντᾷμε στὸ ἐρώτημα γιὰ ποιά αἰτία καὶ ποιό σκοπὸ ὑπάρχουμε. Τὸ νόημα, τὸ ὁποιοδήποτε, εἶναι ἔμπρακτο, σαρκωμένο: πρῶτον, στὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ γενικότερα στὸν τρόπο τῶν σχέσεων ποὺ συγκροτοῦν τὴν οἰκογένεια, τὴν κοινότητα, τὶς παραγωγικὲς καὶ ἀνταλλακτικὲς διαδικασίες. Εἶπαμε: τὸ ἐρώτημα «γιατί ὑπάρχω, γιὰ ποιά αἰτία καὶ γιὰ ποιό σκοπὸ» δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαντηθεῖ μὲ ἰδεολογήματα ἢ «μυστικισμούς», ἀλλὰ μόνο μὲ τὸν τρόπο ποὺ ὁργανώνεται μιὰ συλλογικότητα, φτιάχνει σχολειά, νοσοκομεῖα, φορολογικὸ σύστημα, ἀσφαλιστικὴ πρόνοια, νόμους, δικαστήρια, φυλακές. Τὸ νόημα (ἢ τὸ μὴ-νόημα) σαρκώνεται στὸν τρόπο τῆς γιορτῆς, στὸν τρόπο τῆς Τέχνης, στὸν τρόπο τοῦ ἔρωτα.

Μὲ τὸν Κοραϊσμό καὶ τὴ Βαυαροκρατία ἡ Δύση ἐπέβαλε στοὺς ἀπελεύθερους Ἕλληνες τοὺς δικούς της θεσμοὺς ὁργάνωσης καὶ τὶς δικές της πρακτικὲς τοῦ βίου, γεννήματα τοῦ δικοῦ της τρόπου. Καταδείχθηκε σὲ προηγούμενες ἐδῶ σελίδες ὅτι ὁ τρόπος τῆς Δύσης, ἀπὸ τὶς βαρβαρικές του ἀπαρχές τὶς χαμένες στὰ βάθη τῆς ἀσιατικῆς στέπας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ρίζες τοῦ στὸν αὐγουστίνειο θρησκευοποιημένο Χριστιανισμό, ἦταν ἀτομοκεντρικὸς — στοὺς ἀντί-

ποδες τοῦ κοινωνιοκεντρικοῦ τρόπου τῶν Ἑλλήνων. Βέβαια, μέσα ἀπὸ διαδρομὴ πολλῶν αἰώνων ἀνέπτυξε ἡ Δύση καὶ πρακτικὲς ἐλέγχου καὶ χαλιναγώγησης τοῦ βαρβαρικοῦ πρωτογονισμοῦ — ἦθη καὶ θεσμοὺς ἀνασχαιτικὸς τῶν ἐνστίκτων, τῆς ἀλογίας τῶν ὁρμῶν. Ὁ ρωμαιοκαθολικὸς νομικισμὸς καὶ ἡ προτεσταντικὴ ἠθικὴ ἔπαιξαν μᾶλλον τὸν ἀποφασιστικότερο ρόλο γιὰ τὴν τιθάσευση τοῦ αὐτονόητα παγιωμένου ἀτομοκεντρισμοῦ στὴ μετα-ρωμαϊκὴ Δύση — τιθάσευση ποὺ ἀργότερα ὁ Φρόυντ θὰ τὴν ταυτίσει μὲ τὸν ὀρισμὸ τοῦ «πολιτισμοῦ»³.

Ἡ ἀπελεύθερη ἐλλαδικὴ κοινωνία ὁργανώθηκε σὲ «ἐθνικὸ κράτος» ἀπὸ τοὺς Βαυαροὺς καὶ τοὺς κοραϊκοὺς συνεργάτες τους μὲ συστήματα, θεσμοὺς, βιοτικὲς πρακτικὲς καὶ νοο-τροπίες ποὺ εἶχαν διαμορφωθεῖ στὴ μετα-μεσαιωνικὴ Δύση ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τὴν ἀντίδραση τῶν πολλῶν στὶς ἀνισότητες, τὶς ἀδικίες καὶ τὸν αὐταρχισμό τοῦ μεσαιωνικοῦ παρελθόντος τῆς Εὐρώπης. Ὁ αὐταρχισμὸς καὶ ἀπολυταρχισμὸς εἶναι τὸ χρηστικὰ ἀποτελεσματικότερο μέσο γιὰ τὴ χαλιναγώγηση τοῦ ἀτομοκεντρικοῦ πρωτογονισμοῦ καὶ ἐπικράτησε στὸν «σκοτεινὸ μεσαίωνα» τῆς Δύσης. Στὴ θέση τους ἡ μετα-μεσαιωνικὴ Δύση, γιὰ τὴν ἴδια χαλιναγώγηση, χρησιμοποίησε τὴ σύμβαση: τὸ «κοινωνικὸ συμβόλαιο», τὴ νομικὴ κατὰσφάλιση τῶν «δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου».

Βαυαροὶ καὶ Κοραϊκοὶ ἐπέβαλαν στοὺς Ἕλληνες ὁργανωτικὰ σχήματα καὶ θεσμοὺς τιθάσευσης τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ μὲ τὴ χρῆση τῆς σύμβασης. Καὶ τὴν ἀδυναμία προσρμογῆς τῶν Ἑλλήνων στὴ λογικὴ τῶν συμβάσεων τὴν

3. Sigmund FREUD, *Das Unbehagen in der Kultur*, 1930, Studienausgabe Band IX, Frankfurt (Fischer) 1982, σελ. 191 κ.ε.

ἀντιμετώπισαν μὲ μεθόδους αὐταρχικές, ἀπολυταρχικές. Στὴν παράδοση τῶν Ἑλλήνων ὁ πρωτογονισμὸς τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ εἶχε ἀντιφάρμακο τὴν πόλιν ἢ τὴν κοινότητα, ὅχι τὸν δῆμιον ἢ τὸν βασανιστὴ τοῦ παρεκτρεπόμενου. Ἀλλὰ ἡ ξιπασιὰ ἀπὸ τὰ «φῶτα» τῆς Δύσης δὲν ἄφησε περιθώρια στὴν παρακμιακὴ ἑλλαδικὴ κοινωνία νὰ διακρίνει τέτοιες διαφορές.

3

Ἡ ἑλλαδικὴ γλωσσικὴ σχιζοφρένεια

Στὴ γλώσσα ἀποτυπώνεται ἡ ἰδιαιτερότητα τῶν πολιτισμῶν, ἀπηχεῖται ἡ νοηματοδότηση τῆς ὑπαρξῆς καὶ τοῦ βίου, ὁ τρόπος τοῦ εἶναι καὶ τοῦ συνεῖναι. «Ἡ γλώσσα εἶναι τὸ σπίτι τοῦ εἶναι», ἔγραψε ὁ Χάιντεγγερ. «Σὲ αὐτὴν στεγάζεται ὁ ἄνθρωπος. Οἱ στοχαστὲς καὶ οἱ ποιητὲς εἶναι οἱ φύλακες-φρουροὶ αὐτῆς τῆς στέγης»¹.

Ὁ ἀνθελληνισμὸς τῆς Δύσης (ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα ἀρχικά, παγιωμένος ἐθισμὸς στὴ συνέχεια) θὰ ἔβρισκε τὴν πληρέστερη ἱκανοποίηση, ἂν κατόρθωνε νὰ ἐξαλείψει ἱστορικὰ τὴν ἐπὶ χιλιάδες χρόνια ἐστία-σπιτικὸ τῶν Ἑλλήνων: τὴ γλώσσα τους. Καὶ ὁ στόχος μοιάζει νὰ κατορθώνεται, ἀθέλητα ἴσως ἀλλὰ ἀναπότρεπτα, μὲ τὴν ἴδρυση καὶ χειραγώγηση τοῦ ἐθνικοῦ κρατιδίου.

Ἡ γλώσσα εἶναι ἡ ἐναργέστερη ἔκφανση καὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ κοινωνιοκεντρικοῦ («παραδείγματος») ἀπὸ τὸ δυτικὸ ἀτομοκεντρικὸ «παράδειγμα». Γιὰ νὰ καταδειχθεῖ ἐνδεικτικὰ ἡ διαφορά, θὰ ἀρκοῦσε νὰ παραπέμψει κανεὶς στὸ ἀσύμβατο καὶ ἀσύμπτωτο νοηματικὸ περιεχόμενο καὶ βιωματικὸ φορτίο λέξεων ὅπως: *κοινωνία* καὶ *societas* ἢ *λόγος* καὶ *ratio* ἢ *δημοκρατία* καὶ *res publica*

1. Martin HEIDEGGER, *Über den Humanismus*, Frankfurt (Klostermann) 1947, σελ. 5.

ἡ νόμος καὶ lex ἡ πρόσωπο καὶ persona — κ.ἄ. πάμπολλες περιπτώσεις, ὅπου τὰ ἑλληνικὰ γλωσσικὰ σημαίνοντα παραπέμπουν σὲ ἐντελῶς διαφορετικὰ σημαίνόμενα ἀπὸ αὐτὰ τῶν λατινικῶν σημαινόντων.

Στὸ νεόφυτο ἑλλαδικὸ κρατίδιο, τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα καὶ οἱ θεσμικὲς του ἐκφάνσεις, ὅπως καὶ εὐρύτερα ἡ χρῆσις τῆς γλώσσας στὸν δημόσιο βίον, πρόδιδαν μιὰν ὀλοφάνερη σύγχυση πολιτισμικῆς ταυτότητας. Ἡ σύγχυση προκάλεσε, πολὺ νωρὶς, τὸ δραματικὸ «γλωσσικὸ ζήτημα» — δραματικὸ, γιατί ταλαιπώρησε βασανιστικὰ (μὲ φανατισμοὺς καὶ ὀξύτητες) τὴν ἑλλαδικὴ κοινωνία, γιὰ περισσότερα ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια. Ἦταν κάτι νοσηρότερο καὶ ἀπὸ σύγχυση, εὐστοχότερο θὰ ἦταν νὰ μιᾶμε γιὰ μιὰ συλλογικὴ σχιζοείδεια: Τὸ ἑλλαδικὸ κρατίδιο ἤθελε νὰ σαρκώνει τὴν ἀπειθείας συνέχεια τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας καὶ ταυτόχρονα νὰ εἶναι ἓνα σύγχρονο, δυτικὸν τύπου ἐθνικὸ κράτος.

Γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ συνέχιση τῆς λαμπρῆς ἀρχαιότητος, ὁ Κοραΐς ἐφτιαξε (ἀπὸ τὸ Παρίσι) μιὰ καινούργια γλώσσα γιὰ τὸ ἑλλαδικὸ κράτος: γλώσσα «καθαρεύουσα» (ποὺ νὰ καθαρεύει — νὰ εἶναι καθαρὴ) ἀπὸ ἀλλόγλωσσες προσμείξεις καὶ τοπικοὺς ιδιωματισμοὺς. Καὶ γιὰ νὰ εἶναι τὸ ἑλλαδικὸ κρατίδιο μιὰ συνεπὴς ἀπομίμηση τοῦ δυτικοῦ μοντέλου τοῦ ἔθνους-κράτους, ὁ Ψυχάρης ἐφτιαξε (ἀπὸ τὸ Παρίσι κι αὐτός) μιὰν ἄλλη γλώσσα γιὰ τοὺς Ἑλλήνες, αὐθαίρετα καὶ προκρούστεια ἀπλουστευμένη, γιὰ νὰ εἶναι προγραμματικὰ «λαϊκὴ», ὀρθολογισμένα-τεχνητὰ «δημοτικὴ» — γλώσσα ποὺ ὁ λαὸς δὲν τὴν εἶχε μιλήσει ποτέ, δὲν τὴν εἶχαν γεννήσει οἱ ἀνάγκες του.

Τόσο ἡ κοραϊκὴ «καθαρεύουσα» ὅσο καὶ ἡ ψυχαρικὴ

«δημοτικὴ» ἀπαιτοῦσαν ἀπὸ τὸν Ἑλλαδίτη μιὰν ἰδεολογικὴ ἐπιλογή: Ἀπὸ ποιὰν Ἑλλάδα θὰ προτιμοῦσε νὰ ἀντλεῖ «ἐθνικὴ» ταυτότητα; τὴν ἀρχαία κλασικὴ ἢ τὴ μοντέρνα εὐρωπαϊκὴ — καὶ οἱ δυὸ ἦταν φαντάσματα, ποθούμενοι στόχοι, ψυχολογικὰ ἰνδάλματα, χωρὶς ἀντίκρισμα ἱστορικῆς πραγματικότητος. Καὶ ὡς ἰδεολογικὴ ἡ ἐπιλογή συνοδεύονταν ἀπὸ πεισματικὲς ἐμμονές, φανατισμὸ, ἀκρότητες. Τὸ «γλωσσικὸ ζήτημα» δίσχισε ὀδυνηρὰ τὴν ἑλλαδικὴ κοινωνία, καθυστέρησε θλιβερὰ τὸν οὐσιαστικὸ, γόνιμο ἐκσυγχρονισμό της.

Περιπλέχθηκε ἀκόμα περισσότερο τὸ ἴδιο αὐτὸ πρόβλημα, ὅταν τὴν ψυχαρικὴ «δημοτικὴ», σὲ μιὰ κάπως μετριασμένη ἐκδοχὴ της, τὴν υἱοθέτησαν οἱ μεταπράτες τοῦ μαρξισμοῦ στὴν Ἑλλάδα: Ἦθελαν, μὲ τὴ χρῆσις ἑνὸς ἰδιαίχοντος γλωσσικοῦ ἰδιώματος, νὰ δηλώνεται ἐπιδεικτικὰ-προπαγανδιστικὰ ἡ στράτευση στὸ «κομμουνιστικὸν» κόμμα ἢ κίνημα. Νὰ ὑποτάσσεται, δηλαδή, καὶ ἡ γλωσσικὴ ἐκφραστικὴ στίς διχαστικὲς κομματικὲς σκοπιμότητες, ἡ γλώσσα τῆς καθημερινῆς συνεννόησης, τῆς κοινωνίας τῶν ἀναγκῶν, νὰ ὑπηρετεῖ τὴν ἰδεολογικὴ ἔνταξη, τὴν προτεραιότητα νὰ εἶναι κανεὶς ὁπαδός, ὄχι πολίτης, ὄχι συνάνθρωπος.

Τὸ «γλωσσικὸ ζήτημα» ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς τυπικὲς ἐκφάνσεις τῆς παγίδευσης τῶν Ἑλλαδιτῶν στὴ φενάκη τοῦ μεταπρατισμοῦ, στὴν ταύτιση τοῦ ἐκδυτικισμοῦ μὲ τὴν «πρόοδο» καὶ τὸν «ἐκσυγχρονισμό». Τόσο ὁ κοραϊσμός ὅσο καὶ ὁ ψυχαρισμός περιφρονοῦσαν τὸ ἴδιο (καὶ βαθύτατα) τὴ ζωντανὴ γλώσσα ποὺ μιλοῦσε ὁ λαὸς — μὲ τίς προτάσεις τοὺς ἐπιδίδωκαν νὰ εὐκολύνουν καὶ ἐπιταχύνουν τὸν ἐκσυγχρονισμό-ἐκδυτικισμό του.

Ἡ γλωσσικὴ σχιζοφρένεια στὸ ἑλλαδικὸ ἔθνος-κράτος δὲν ἦταν τελικὰ «γλωσσικὸ» ἀπλῶς πρόβλημα, ἦταν πρόβλημα συγκεχυμένης συλλογικῆς συνείδησης, χαμένης πολιτισμικῆς ταυτότητας. Κάθε ἱστορικὴ γλῶσσα (γλῶσσα μὲ μακρὰ διαδρομὴ ἀδιάκοπτης χρήσης γιὰ πολλοὺς αἰῶνες) συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀβίαστη συνύπαρξή ἐνὸς ἀρχαῖζοντος (λόγιου) καὶ ἐνὸς δημῳδούς ιδιώματος. Τὰ δύο ιδιώματα συνυπάρχουν φυσιολογικὰ καὶ αὐτονόητα, ἀφοῦ σὲ κάθε κοινωνία εἶναι φυσικὸ νὰ ὑπάρχει μιὰ λόγια (μὲ ἀπαιτητικότερες ἐκφραστικὲς ἀνάγκες) μερίδα πληθυσμοῦ καὶ μιὰ λιγότερο πεπαιδευμένη (ἀπλοϊκότερων ἐκφραστικῶν ἀναγκῶν) μερίδα.

Κατὰ κανόνα, ἡ λόγια γλῶσσα ἀντλεῖ σὲ μεγαλύτερο ποσοστὸ τὸν ἐκφραστικὸ της πλοῦτο ἀπὸ τὴν παρακαταθήκη τῶν θησαυρισμάτων τοῦ ἀρχαῖκου ιδιώματος: δηλαδὴ ἀπὸ λεξιλόγιο καὶ συντακτικὴ λογικὴ ποὺ δουλεύτηκαν γόνιμα, ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, στὴ διάρκεια πολλῶν αἰώνων. Γι' αὐτὸ καὶ ταυτίζεται, περισσότερο ἢ λιγότερο, τὸ λόγιο ἰδίωμα μὲ τὴν ἀρχαῖζουσα γλῶσσα.

Ἡ ἐπίγνωση ὅτι τὸ δημῳδὸν ἰδίωμα πλουτίζεται ἀπὸ τὴ συνύπαρξή μὲ τὸ λόγιο καὶ τὸ λόγιο πλουτίζεται ἀντλώντας ἀπὸ τὸ ἀρχαιότερο, πρέπει νὰ ἦταν καθολικὰ ἐμπεδωμένη στοὺς αἰῶνες βίου τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς «οἰκουμένης» (στὸ ψευδωνύμως σήμερα λεγόμενο «Βυζάντιο»). Γι' αὐτὸ καὶ μαρτυρεῖται, ἀπὸ ἔγκυρες πηγές, ὅτι στοὺς αἰῶνες αὐτοὺς ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία τῶν παιδιῶν ξεκινοῦσε τὸν συλλαβισμό μὲ ἀλφαβητὰρι τὸν Ὅμηρο. Καὶ ἡ ἑναρξὴ σπουδῆς τῆς γλῶσσας ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη σὲ ποιότητα ἀρχαῖκή πηγὴ τῆς δὲν ἐμπόδιζε καθόλου, ἀντίθετα: πλούτιζε συνεχῶς τὴν ἐκφραστικὴ τῆς καθημερινῆς γλῶσσας. Δὲν ἐμφανίστηκε ποτὲ στοὺς τότε ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς πρόβλημα ἀντι-

παλότητας λόγιου καὶ δημῳδούς ιδιώματος, ἀνάγκη «κωδίκων» γλωσσικῆς γνησιότητος.

Ἀλλὰ τότε ἡ ἑλληνικότητα ἦταν τρόπος βίου καὶ ὄχι ἐθνικιστικὸ ἰδεολόγημα, συγκροτοῦσε πολιτισμικὸ «παράδειγμα». Ἕλληνας ἦσαν «κατὰ μετοχὴν» στὸν τρόπο ἢ πολιτισμὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὄχι ἐπειδὴ κάποιος ληξιαρχεῖο σοῦ παρεῖχε κρατικὴ ὑπηκοότητα καὶ τὸ σχολεῖο σοῦ μετὰγγιζε τὴν ἐπίσημη κρατικὴ ἰδεολογία.

Τὸ δίπολο καθαρεύουσα-δημοτικὴ, συντηρητικὴ-προοδευτικὴ ἐκφραστικὴ (ἄρα καὶ κοσμοαντίληψη), ἐπειδὴ βιώθηκε ὡς ἰδεολογικὴ ἐπιλογή, ὑποτάχθηκε ἀναπόφευκτα καὶ σὲ ἀξιολογήσεις χρησιμοθηρικές, ὠφελιμιστικές. Τὸ ἀρχαῖζον ἰδίωμα ἢ καὶ ἡ καθαρεύουσα, θεωρήθηκαν μᾶλλον μιὰ ρομαντικὴ, εὐπρέπειας καὶ κομψότητος ἐπιλογή, ἐνῶ ἡ «δημοτικὴ» γλῶσσα ἰδίωμα σαφῶς χρηστικότερο, ὑπηρετικὸ τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν συνεννόησης. Τὸ κριτήριο τῆς «χρησιμότητος» ἀπέκτησε βαρύνουσα σημασία γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς γλωσσικῆς ἐκφραστικῆς: Ἀρχισε νὰ κρίνεται ἡ εὐκολία ἢ δυσκολία τῆς ποιικιλότητος τῶν τύπων καὶ κανόνων τόσο τῆς ὀρθογραφίας ὅσο καὶ τῆς σύνταξης, νὰ μετῶνται ὁ περισσότερος ἢ λιγότερος χρόνος καὶ κόπος ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν ἐκμάθηση κάθε ιδιώματος.

Ὅσο ἡ νοο-τροπία τῶν Ἑλλαδιτῶν προσαρμοζόταν στὶς ἀπαιτήσεις τῆς κυρίαρχης στὸ δυτικὸ «παράδειγμα» χρησιμοθηρίας τόσο πλήθαιναν καὶ οἱ προσπάθειες γιὰ «ἀπλοποίηση» τῆς γλῶσσας. Δὲν ἐνδιέφερε τὸ βιωματικὸ φορτίο καὶ ὁ νοηματικὸς πλοῦτος τῆς ἑλληνικῆς ἐκφραστικῆς, ἐνδιέφερε ἡ χρηστικότητα, ἐπομένως ἡ ἀπλούστευση, ἡ διευκόλυνση τῆς ἐκμάθησης γραμματικῆς καὶ συντακτικοῦ μὲ

τὸν λιγότερο δυνατό κόπο στὸν συντομότερο δυνατό χρόνο. Ἀκράϊα κατάληξη αὐτῆς τῆς λογικῆς (συνδυασμένη μετὴν ἐπαρχιώτικη μειονεξία καὶ ψευδαλαζονεία τοῦ ἔξευρωπαϊσμοῦ) ἦταν ἡ πρόταση τοῦ Δημήτρη Γληνοῦ γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ μετὸ λατινικὸ ἀλφάβητο:

«Θεωρούμε γιὰ καλύπτερη, τὴ λύση νὰ πάρουμε τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο. Γιατί πρώτα πρώτα μας εἰσάγει μορφικὰ στὴν οἰκογένεια τῶν εβρωπαϊκῶν λαῶν, ἔπειτα λύνει με μίας ολόκληρο τὸ ὀρθογραφικὸ πρόβλημα. Δε θὰ μπορεῖ καὶ θέλοντας κανεὶς ν' ἀνορθογραφήσει»².

Καὶ ὁ Φῶτος Γιοφύλλης συμπλήρωνε: «Πιστεύουμε πὼς ἡ νέα μας γραφὴ με τὸ Λατινικὸ ἀλφάβητο εἶναι πάντα ἀπόλυτη ἀνάγκη. Νάναι ἀπλὴ κ' εὐκόλη στὸ ἀνώτατο μπορετό σημεῖο. Νὰ μὴν ἔχει καμμιά σχέση με τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία, μὰ νὰ ζωγραφίζῃ μονάχα καθαρὰ τὴν ηχητικὴ μορφὴ τῆς γλώσσας... Θὰ ἔχουμε τὸ λοιπὸν ἀφάνταστη οἰκονομία στὴν τυπογραφία, στὸ γράψιμο, στὴ γραφομηχανή. Οἰκονομία ἀπὸ καιρὸ κι ἀπὸ λεφτὰ»³.

Ὁ Λίνος Πολίτης, στὴν *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, σημειώνει ὅτι στὸν 17ο αἰῶνα, στίς βενετοκρατούμενες περιοχές, εἶχε παρατηρηθεῖ νὰ γράφονται τὰ ἑλληνικὰ μετὰ λατινικοὺς χαρακτῆρες: «τὸ σύστημα χρησιμοποιοῦντο ἀπὸ τὴν παπικὴ προπαγάνδα γιὰ τοὺς Ἑλληνες Καθολικοὺς τῶν νησιῶν (φραγκοχιώτικα)»⁴. Ἡ πληροφορία εἶναι ἀποκαλυπτικὴ καὶ ἀξίζει ξεχωριστὴ ἱστορικὴ διερεύνηση: Σὲ ποιό ποσοστὸ, σὲ ποιά ἔκταση ἐπιδιώχθηκε

ἀπὸ τοὺς Δυτικοὺς κατακτητὲς (στὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας ἀλλὰ καὶ μετέπειτα, στίς ἑλληνικὲς περιοχές ὅπου τὸ φραγκικὸ ἢ «φραγκεμένο» στοιχεῖο παρέμεινε ἰσχυρὸ) νὰ ἐκλατινιστεῖ ἡ ἑλληνικὴ γραφὴ — παράλληλα μετὰ τὶς προσπάθειες μεταστροφῆς τῶν Ἑλλήνων στὴ φραγκοπαικὴ δικαιοδοσία (μέσω τοῦ θεσμοῦ τῆς «οὐνίας»).

Ἐκεῖνο ποὺ ἐναργέστατα πιστοποιεῖται στὸν (ἐλεύθερο ὑποτίθεται) ἑλλαδικὸ κρατικὸ βίο, εἶναι ἡ προοδευτικὴ παγίωση τῆς χρησιμοθηρικῆς ἐκδοχῆς τῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ μιὰ προγραμματικὴ (κατὰ τὰ φαινόμενα) μετάθεση τοῦ ἄξονα τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ καλλιέργεια στὸν «ἐφοδιασμὸ» τοῦ παιδιοῦ μετὰ «χρήσιμες» («θετικῆς», «πρακτικῆς» κατεύθυνσης) γνώσεις. Ἀπὸ τὰ σχολεῖα τοῦ ἑλλαδικοῦ κράτους ἀπουσιάζει (ἀκόμα καὶ ὡς προβληματισμὸς ἢ ὡς ἐνδεχόμενο πειραματισμοῦ) ἡ μὴ χρηστικὴ ἐκδοχὴ τῆς γλώσσας καὶ τῶν μαθηματικῶν. Εἶναι ἀδιανόητο αὐτό, ποὺ στὴν ἑλληνικὴ παράδοση ἦταν ἀτονόητο καὶ γίνεται ἄκρως ἐπίκαιρο σήμερα (μετὰ ἀφορμὴς τὶς «θεωρίες τοῦ νοήματος»): νὰ διδάσκεται ἡ γλώσσα ὡς λογικὴ (γραμματικὴ καὶ συντακτικὴ δομὴ) καὶ τὰ μαθηματικὰ ὡς γλώσσα.

2. Τὸ κύμα τῆς ἀγραμματῶσύνης, περιοδικὸ *Νέος Δρόμος*, τοῦ «Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου», Δεκ. 1928-Φεβρ. 1929.

3. Περιοδικὸ *Πρωτοπορία*, χρόνος 2, Μάρτης 1930.

4. Ἐκδοση ΜΙΕΤ, Ἀθῆνα 1980, σελ. 17.

4

Τὸ μονοτονικό

Τελικά ἡ δυτική χρησιμοθηρία, ὀργανικά ἀφομοιωμένη στὴ νοο-τροπία τοῦ ἑλλαδικοῦ κρατικοῦ μεταπρατισμοῦ καὶ τῆς ἐπαρχιώτικης μεγαλαυχίας ποὺ τὸν συνοδεύει, ἐπέβαλε μὲ νόμο τοῦ κράτους τὴ «δραστικὴ ἀπλοποίηση» τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας στὴ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων εἰσάγοντας ὡς ὑποχρεωτικὸ τὸ μονοτονικὸ σύστημα γραφῆς. Τὸ ἀνόσιο τόλμημα εἶχε ἐμφανιστεῖ ὡς προεκλογικὴ ἐξαγγελία κόμματος μὲ τὴν παραπειστικὴ ὀνομασία «Πανελλήνιο Σοσιαλιστικὸ Κίνημα», γιὰ νὰ διαφημίσει τὸν «προοδευτικὸ» καὶ «ἐκσυγχρονιστικὸ» χαρακτήρα του.

Ὅταν τὸ «κίνημα» ἔγινε κυβέρνησις, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1981, τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας δόθηκε στὸν Ἐλευθέριο Βερυβάκη, δικηγόρο, χωρὶς ἄλλο προσόν, εἰδίκευση ἢ προετοιμασία πέρα ἀπὸ τὴ στράτευσί του στὸ κόμμα — ἄσχετον παντελῶς μὲ θέματα παιδείας, ἀμέτοχον σὲ ὅ,τι ὀνομάζουμε, συμβατικά ἔστω, πολιτισμικὸ βίο.

Ἀνέλαβε ὑπουργὸς τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1981 καὶ στὶς 2 Δεκεμβρίου (μέσα σὲ ἓνα μῆνα) συγκροτοῦσε «εἰδικὴ ἐπιτροπὴ» γιὰ τὴν «ὕλοποίησι» (sic) τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ μονοτονικοῦ στὴν ἐκπαίδευσι. Στὴν ἐπιτροπὴ διόρισε μόνον πρόσωπα ποῦ, μὲ δημόσιες τοποθετήσεις-διακηρύξεις τους, εἶχαν ταχθεῖ μαχητικὰ ὑπὲρ τοῦ μονοτονικοῦ — δὲν προ-

βλέφθηκε νὰ συμπεριληφθεῖ, ἔστω γιὰ νὰ τηρηθοῦν τὰ προσχήματα, κάποια ἐλάχιστη μειοψηφία, ἓνας ἔστω, ὁποιοσδήποτε, μὲ ἄποψη διαφορετικὴ: μιὰ δειλὴ ὑπεράσπιση τοῦ πολυτονικοῦ, τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας.

Πρόκειται γιὰ γεγονὸς ποὺ δὲν ἔχει τὸ ὅμοιό του στὴν Ἱστορία: Μιὰ κυβέρνησις κομματικὴ (ὄχι τουλάχιστον «οἰκουμενικὴ», μὲ πολυκομματικὴ σύνθεσις ἢ, ἔστω, ὄχι προσφεύγοντας σὲ δημοψήφισμα γιὰ τὴν πιστοποίηση τῆς βούλησιν τοῦ λαοῦ) νὰ ἐπιβάλλει μὲ νόμο, ἐπιστρατεύοντας ὡς αὐθεντία τὰ κομματικὰ τῆς ὑποχείρια, τὴν κατάργησι τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας, τὴν ἀλλαγὴ τῆς γραφῆς: τῆς γραπτῆς ἀποτύπωσης εἴκοσι αἰῶνων πολιτισμικῆς ταυτότητος τῶν Ἑλλήνων. Τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τῆς «εἰδικῆς ἐπιτροπῆς» ποὺ συνέπραξαν σὲ αὐτὸ τὸ ἔγκλημα πρέπει νὰ καταγραφοῦν: νὰ ἀπομνημειωθεῖ κάπου ἡ αἰσχύνῃ καὶ ὀδύνῃ — ὅσο θετικὴ ἢ ἀξιέπαινη κι ἂν ἦταν, πιθανόν, ἢ ὅποια παράλληλη προσφορὰ τους στὰ κοινά: Ἑμμανουὴλ Κριαρᾶς, Φάνης Κακριδῆς, Χρῖστος Τσολάκης, Βασίλειος Φόρης, Δημήτρης Τομπαΐδης, Ἀριστείδης Βουγιούκας, Χρῖστος Μιχαλᾶς, Ἀπόστολος Κοτλίτσας, Ἀλὸν Σιδέρη.

Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ ἔγινε μὲ πρακτικὰς ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ μιλήσει κανεὶς γιὰ ὑποκλοπὴ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐγκρίσεως: Δὲν εἰσῆχθη στὴ Βουλὴ νομοσχέδιο, ὥστε νὰ ἐνημερωθοῦν ἐγκαίρως οἱ βουλευτές, νὰ συζητηθεῖ σὲ προγραμματισμένη συνεδρία ἢ κυβερνητικὴ πρωτοβουλία. Ἐνα τέτοιας ἱστορικῆς σημασίας κυβερνητικὸ ἐγχείρημα (ποῦ ἀφοροῦσε, χωρὶς ὑπερβολή, τὸν ἀνθρώπινον συνολικὰ πολιτισμό: τὴν πρόσβασιν στὰ ἀρχαιοελληνικὰ κείμενα μέσω μιᾶς γραφῆς ποὺ παραμένει ἀκόμα ζωντανή, ἐν χρήσει) εἰσῆχθη ὡς «τροπολογία» (δευτερεύουσα, ἥσσονος σημασίας προσθήκη) σὲ σχέδιο νόμου ποὺ ἐπικύρωνε «πρά-

ξη» τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας «περὶ ἐγγραφῆς μαθητῶν στὰ λύκεια τῆς γενικῆς, τεχνικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδευσεως». Καὶ εἰσῆχθη ἡ τροπολογία αἰφνιδιαστικά πρὸς ψήφιση, τὶς πρῶτες μεταμεσονύκτιες ὥρες τῆς 11.1.1982.

Ἡ τότε ἀξιωματικὴ ἀντιπολίτευση (τὸ κόμμα τῆς «Νέας Δημοκρατίας») διαμαρτυρήθηκε πού ἓνα «μέγα θέμα εἰσάγεται ὡς τροπολογία, αἰφνιδιαστικά, μὲ τὴν ἀπαίτηση νὰ ψηφισθεῖ περασμένα μεσάνυχτα... Δὲν ἔχουμε κανένα φάκελο, τίποτε πού νὰ ἔχει σχέση μὲ τὸ ὑποβαλλόμενο νομοσχέδιο... Εἶναι ἀντισυνταγματικὴ ἡ τροπολογία, δῶστε μας χρόνο νὰ προετοιμαστοῦμε». Μὲ αὐτὴ τὴν αἰτιολόγησιν ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν αἴθουσα ἡ Ν.Δ., χωρὶς νὰ ἔχει δώσει τὴν ἐλάχιστη μάχη («ἐπὶ τῆς οὐσίας») γιὰ τὴν καταψήφιση τῆς τροπολογίας. Ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη πολιτικὴ του συμπεριφορὰ αὐτὸ τὸ κόμμα, ὅταν ἔγινε τὸ ἴδιο κυβέρνηση, ἀποδείχτηκε στὴν πράξιν ὅτι συνέπλεε ἀπολύτως μὲ τοὺς αὐτουργοὺς τῆς ἐπιβολῆς τοῦ μονοτονικοῦ. Πάντως, στὶς 11.1.1982, στὶς δύο μετὰ τὰ μεσάνυχτα, ἡ τροπολογία πού ἐπέβαλε μὲ νόμο τὴ γλωσσικὴ αὐτοχειρίαν τῶν Ἑλλήνων ψηφίστηκε ἀπὸ τριάντα παρόντες κυβερνητικούς βουλευτές (κατὰ δήλωσιν τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου).

Ἡ κατάθεση τῆς τροπολογίας εἶχε συνοδευτεῖ (γιὰ νὰ τεκμηριώσῃ τὴν ἀνάγκη ὑπερψήφισής της) ἀπὸ ἔκθεσιν τῆς ἐταιρείας Olivetti: ἡ αὐθεντία μιᾶς πολυεθνικῆς ἀνέλυε τὸ οἰκονομικὸ γιὰ τὸ κράτος κόστος τῶν πνευμάτων καὶ τόνων στὴ γραφὴ τῶν Ἑλλήνων. Εἶχε προηγηθεῖ κύριο ἄρθρο στὴν ἐφημερίδα *Τὸ Βῆμα* μὲ ἀνάλογη τεκμηρίωσιν τοῦ κέρδους γιὰ τὴν ἐθνικὴ οἰκονομία «ἂν οἱ γραφομηχανὲς καὶ τὰ τυπογραφεῖα δούλευαν χωρὶς τόνους καὶ πνεύματα».

Καὶ ἀπὸ τὸ 1978 ἡ ἐφημερίδα *Ἡ Καθημερινή*, τῆς Ἑλένης Βλάχου, εἶχε υἱοθετήσῃ τὴν ἀντικατάστασιν πνευμάτων καὶ τόνων μὲ μιὰ κουκίδα. Τὴ μιμήθηκαν ἀμέσως ὅλα τὰ ἔντυπα τοῦ Δημοσιογραφικοῦ Ὁργανισμοῦ Λαμπράκη.

Παράλληλα, μὲ τὸν νόμο 309/1976, ὁ τότε ὑπουργὸς Παιδείας καὶ μετέπειτα ἀρχηγὸς τῆς Ν.Δ. Γεώργιος Ράλλης εἶχε ἐπιβάλῃ τὴ «δημοτικὴ» ὡς ὑποχρεωτικὴ γλῶσσα στὴ δημόσια διοίκηση¹. Δήλωνε μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν προσχώρησιν, τὴ δική του καὶ τοῦ κόμματός του, στὴν παράταξιν τῶν «προοδευτικῶν», τὴ διαφοροποίησίν τους ἀπὸ τοὺς «συντηρητικούς» πού βεβαίωναν τὸν ἐθνικισμό τους ἔχοντας ἐπιβάλῃ, μὲ νόμο τοῦ κράτους καὶ αὐτοί, τὴν κοραϊκὴ «καθαρεύουσα» ὡς ἐπίσημη (ὑποχρεωτικὴ) γλῶσσα.

Δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει περίπτωσις ἄλλου λαοῦ πού οἱ κυβερνήτες του νὰ τοῦ ἐπιβάλλουν (ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδεολογία τῆς προτίμησής τους) τὴ γλῶσσα πού ὑποχρεοῦται νὰ μιλάει. Ἄν ἡ γλῶσσα σαρκώνει τὴν ἰδιαιτερότητα-ταυτότητα ἑνὸς λαοῦ, τὴν ἱστορικὴ του συνέχεια (τὴ μεταβίβασιν τοῦ βιωματικοῦ φορτίου λέξεων καὶ σύνταξης ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ), τότε ἡ ὑποταγὴ τῆς γλώσσας σὲ ὅποιαδήποτε σκοπιμότητα ἄλλη ἀπὸ τὴν κοινωνία τῆς ἐμπειρίας, τὴ μετάγχιση τῆς ἐμπειρίας, δηλώνει πρόβλημα δυσαρμονίας τῶν ἀτόμων μὲ τὴ συλλογικὴ τους ταυτότητα: προσπάθεια νὰ ἀρνηθοῦν οἱ ἄνθρωποι (ἐθελούσια ἢ ἐξαναγκασμένοι) αὐτὸ πού εἶναι: τὴ γλῶσσα-σάρκα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο συγκροτεῖται ἡ αὐτοσυνειδησία τους.

1. Γι' αὐτὴ τὴν αὐταρχικὴ παρέμβασιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὴ ζωαντὴν ἐξέλιξιν τῆς γλώσσας καὶ γιὰ τὶς ἐξαμβλωματικὲς συνέπειες πού προκάλεσε, βλ. τὶς ἐξαιρετικὲς ἐργασίες τοῦ Γιάννη ΚΑΛΙΟΡΗ, *Ξύλινη γλῶσσα*, Ἀθήνα («Ἀρμός») 1991 καὶ *Παραεμβάσεις II Γλωσσικά*, Ἀθήνα («Ἐξάντας») 1986.

“Εγγραφε ἡ Σοφία Σκοπετέα τὸ 1981: «Παραδεχόμενοι τὸ μονοτονικὸ ἔχουμε ἤδη κάνει τὸ πρῶτο βῆμα γιὰ τὴν κατάργηση τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας. Τὸ μονοτονικὸ ἀποδεικνύεται, ὑπερθεματίζω, ἓνα ἀπλῶς μεταβατικὸ στάδιο ὡς τὴν πλήρη κατάργηση τῶν τόνων... Οἱ γηγενεῖς ὑπέρμαχοι τοῦ μονοτονικοῦ διστάζουν μέχρι στιγμῆς νὰ παραδεχτοῦν ὅτι συνέπεια πρὸς τὶς ἀρχές τους θὰ σήμαινε, μετὰ τὸ ἀτονικὸ, συνέπεια φυσικὴ (ὅταν ἡ βάση εἶναι πῶς “μὲ κανένα τρόπο δὲν θὰ ἔπρεπε τὰ ἑλληνόπουλα νὰ ταλαιπωροῦνται ἀδίκως”) τὴν παραδοχὴ ἑνὸς καθαρὰ φωνητικοῦ συστήματος, δηλαδὴ τὴν οὐσία διάλυση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας εἰς τὰ ἑξ ὧν συνετέθη»².

Ἀντιδράσεις γιὰ τὴν εἰσβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ, ἀπὸ θεσμοὺς ἢ ὀργανωμένες κοινωνικὲς ομάδες, δὲν ὑπῆρξαν. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐσίγησε (χωρὶς αἰδῶ ἢ λύπην) — ἀντιπαρῆλθε τὴν ἱστορικὴ πρόκληση. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ Πανεπιστημιακὲς Σύγκλητοι, οἱ Φιλοσοφικὲς Σχολές, οἱ ἑταιρεῖες τῶν φιλόλογων, τῶν συγγραφέων, τῶν δικαστῶν, οἱ δικηγορικοὶ σύλλογοι, οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας. Ὑπῆρξαν φωνές ἀντίδρασης μεμονωμένων λογίων καὶ καλλιτεχνῶν: μίλησαν ἀνοιχτὰ καὶ μὲ τόλμη ὁ Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης, ὁ Δημήτρης Χόρν, ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος, ὁ Κώστας Τσιρόπουλος, ὁ Νίκος-Γαβριὴλ Πεντζίκης, ὁ Δημήτρης Μυράτ, ὁ Ἀλέξης Σολομός, ὁ Τάσος Λιγνάδης — ἔχει ξεχωριστὴ σημασία ἡ ὀργισμένη δήλωση τοῦ ριζικὰ μὲν ἐκδυτικισμένου ἀλλὰ ἰδιοφυοῦς Κορνῆλιου Καστοριάδη:

«Ἄν δὲν θέλετε, κύριοι τοῦ ὑπουργείου, νὰ κάνετε φωνητικὴ ὀρθογραφία, τότε πρέπει νὰ ἀφήσετε τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα, γιὰτὶ αὐτοὶ ποὺ τοὺς βάλανε, ἤξεραν τί κάνουν. Δὲν ὑπῆρχαν στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἀπλουστάτα, ἐπειδὴ ὑπῆρχαν μέσα στὶς ἴδιες τὶς λέξεις. Αὐτοί, ὁ Κριαρᾶς καὶ οἱ ἄλλοι... ποὺ ἔκαναν αὐτὲς τὶς μεταρρυθμίσεις, δὲν ξέρουν τί εἶναι γλώσσα... Ἐνα μάγμα, ἓνα πλέγμα, ὅπου οἱ λέξεις παράγονται οἱ μὲν ἀπὸ τὶς δέ, ὅπου οἱ σημασίες γλιστρᾶνε ἀπὸ τὴ μία στὴν ἄλλη, εἶναι μιὰ ὀργανικὴ ἐνότητα ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν μπορεῖς νὰ βγάλεις οὔτε νὰ κολλήσεις πράγματα δυνάμει μιᾶς ψευτοκυβερνήσεως καὶ καθισμένος σὲ ἓνα γραφεῖο ὑπουργείου Παιδείας. Ἡ κατάργηση πνευμάτων καὶ τόνων εἶναι κατάργηση τῆς ὀρθογραφίας, κατάργηση τῆς συνέχειας τῆς γλώσσας. Ἦδη τὰ παιδιὰ δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν τὸν Καβάφη, τὸν Σεφέρη, τὸν Ἐλύτη, γιὰτὶ αὐτοὶ εἶναι γεμάτοι ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν. Δηλαδὴ, πᾶμε νὰ καταστρέψουμε ὅ,τι κτίσαμε. Αὕτὴ εἶναι ἡ δραματικὴ μοῖρα τοῦ σύγχρονου Ἑλληνισμοῦ»³.

Πολὺ ρεαλιστικὰ καὶ ψυχραίμα, χωρὶς συναισθηματισμοὺς καὶ ψυχολογικὲς ἐμμονές, θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἐπιβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ εἶναι, στὴν ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, ἓνα τόσο σημαντικὸ γιὰ τὶς ἀρνητικὲς τοῦ ἐπιπτώσεις γεγονὸς ὅσο καὶ ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφή — ἢ καὶ ἀσυγκρίτως χειρότερο. Διότι μὲ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή χάθηκαν πανάρχαιες κοιτίδες τοῦ Ἑλληνι-

2. Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Γιάννη ΠΑΤΙΑΝ, *Ἑλληνικά καὶ Ἱστορικὴ Ὀρθογραφία στὴν Πλανητικὴ Ἐποχὴ*, Ἀθήνα («Πλανόδιον») 2014, σελ. 30-31.

3. Προφορικὴ δῆλωση στὸν Βόλο, στίς 16.2.1989, δημοσιευμένη στὸν Τύπο.

σμοῦ, ἀλλὰ δὲν διακόπηκε ἡ συνέχεια τῆς γλώσσας του, πού εἶναι καὶ συνέχεια τῆς ἱστορικῆς του συνείδησης, τῆς ἔνσαρκης στὸν γραπτὸ λόγο συνέχειας τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ ἑλληνικοῦ τρόπου. Τὸ μονοτονικὸ κατάργησε τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία, δηλαδή τὴ «σημαντικὴ» πού συνέδεε τὴν ἀρχαιοελληνικὴ φωνητικὴ «προσωδία» μὲ τὴ γραπτὴ ἀποτύπωσή της καὶ καθιστοῦσε ἐνιαίᾳ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς σήμερα. Γιὰ νὰ κατανοήσῃ, τώρα πιά, ἓνα παιδί στὴν Ἑλλάδα τὰ κείμενα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητας ἢ τῆς «κοινῆς» ἑλληνικῆς (ἢ καὶ τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν Ροῖδη), πρέπει νὰ διδαχθεῖ τὸ πολυτονικὸ σύστημα — δηλαδή νὰ εἰσαχθεῖ στὴ γραπτὴ σημαντικὴ μιᾶς ἄλλης γλωσσικῆς λογικῆς (σύνταξης, γραμματικῆς, ἔτυμολογίας): σὲ μιὰν ἄλλη γλώσσα.

Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία στὴ μονοτονικὴ σημαντικὴ διαρρηγνύει τὴ νοηματικὴ συνέχεια, κἀνει ἀπρόσιτες τὶς σημασίες: Τί σημαίνει ἡ διατύπωση τοῦ Ἀριστοτέλη: τὸ ὄν ἢ ὄν, ἂν γραφεῖ μὲ μονοτονικό; Ἡ γραφή: τὸ ον η ον δὲν ἔχει κανένα νόημα, δὲν εἶναι καν γλώσσα. Νὰ γεννιέσαι σὲ μιὰ γλώσσα πού μιλιέται τρεισήμισι χιλιάδες χρόνια καὶ τὰ τελευταῖα δύο χιλιάδες διακόσια χρόνια ἐξασφαλίζει τὴν ἱστορικὴ καὶ λειτουργικὴ της συνέχεια καὶ ταυτότητα χάρις στὴν πολυτονικὴ γραφή της (πνεύματα, τόνοι, σημεῖα στίξης) εἶναι δῶρο πλούτου ζωῆς καὶ ποιότητας ζωῆς κυριολεκτικὰ θαυμαστό, ὑπερπολύτιμο. Ὅποιος συλλαμβάνει τὸ ἱλιγγιῶδες μέγεθος τοῦ προνομίου, καταλαβαίνει ὅτι ἡ ἀρνήσή του γιὰ χάρις χρησιμοθηρικῶν διευκολύνσεων («γιὰ νὰ μὴν καταταλαιπωροῦνται ὅσοι γράφουν τὴν ἑλληνικὴ», «νὰ ἔχει σημαντικὸ ὄφελος ἡ ἐθνικὴ οἰκονομία») φανερώνῃ κριτήρια ὠμοῦ πρωτογονισμοῦ, ὑπανάπτυξης, βαρβαρικῆς ὀλιγόνοιας. Δηλώνει

στράτευση στὴν «ἰδεολογία τῆς εὐκολίας» (ἡ ἔκφραση εἶναι τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη)⁴.

Ἡ κατάργηση τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐπιδίωξη «ἐξευρωπαϊσμοῦ» τῆς χώρας, τὴ λογικὴ τῆς ἀτομοκεντρικῆς ὠφελιμότητος, τὰ κριτήρια τῆς διευκόλυνσης τοῦ ἀτόμου, τῶν χρηστικῶν-ἡδονικῶν προτεραιοτήτων στὸν ἀνθρώπινο βίον. Καὶ ἡ δυναμικὴ τῆς χρησιμοθηρίας καὶ τῶν ἀτομικῶν διευκολύνσεων εἶναι ἀκαταμάχητη, γιατί εἶναι ἐνστικτώδης, ὑπακούει στὴ νομοτέλεια τῶν ὁρμεμφύτων.

Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ ἔδωσε αὐτονόητο ἄλλοθι σὲ μιὰ μερίδα τοῦ ἑλλαδικοῦ πληθυσμοῦ προκειμένου νὰ υἱοθετήσῃ τὴν ἀτονικὴ γραφή (τὴν προτίμησέ του γιὰ ἀκόμα μεγαλύτερη ἀπλούστευση τῆς γραφῆς μὲ ἐπιβολὴ τοῦ ἀτονικοῦ «συστήματος» εἶχε ἐκφράσει στὴ Βουλὴ στίς 11.1.82 καὶ ὁ Μανώλης Γλέζος). Ἡ διολίσθηση στὴ φωνητικὴ γραφή, ὅχι μὲ ἑλληνικοὺς ἀλλὰ μὲ λατινικοὺς χαρακτῆρες, εἶναι σήμερα πιά μιὰ ἀρκετὰ διαδεδομένη πρακτικὴ, κυρίως στὸν χῶρο τῆς νεολαίας. Γράφει ὁ Γιάννης Πατίλης:

«Τὸ 1930 στὸ περιοδικὸ *Πρωτοπορία* ὁ μαρξιστῆς διανοούμενος Γιάννης Σιδέρης ἔγραφε χαρακτηριστικά: “Τὴν ἡμέρα πού θὰ ἐπιβληθεῖ πιά τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο καὶ πού θὰ μπεῖ στὰ σχολεῖα, θὰ ἔχουμε προχωρήσει πολὺ καὶ θ’ ἀποδειχθεῖ πὼς ἔχουν γκρεμιστεῖ ἓνα σωρὸ προλήψεις καὶ ἀμορφωσιές”.

» Ὅσοι εἴμαστε σήμερα ἐκπαιδευτικοὶ γνωρίζουμε κα-

4. Ἀπὸ τὸ βιβλίο καὶ πάλι τοῦ Γιάννη ΠΑΤΙΛΗ (βλ. προηγ. ὑπόσημ. ἀρ. 2, σελ. 304.)

λὰ πὼς τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο εἶναι ἤδη ἐδῶ, στὰ σχολεῖά μας. Αὐτὸ ὅμως ποὺ ἀστόχαστα παραγνωρίζουμε εἶναι πὼς αὐτὴ τῇ φορὰ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο, ὡς φορέας τῆς φωνητικῆς γραφῆς, δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὰ πάνω, ἀπὸ κάποια ὑποτιθέμενη προοδευτικὴ ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ ἢ ἀπὸ τὴν ἐλίτ τῶν διανοουμένων, τὸν κ. Γληνὸ ἃς ποῦμε ἢ τὸν κ. Φιλήντα, καὶ ἄλλες σοβαρὲς μορφές τοῦ πρώιμου διαφωτισμοῦ μας, ποὺ ὑποστήριζαν τὴν κατάργηση τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας, ὅπως ὁ Γιάννης Βηλαράς ἢ ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας. Τώρα τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο ἔρχεται κατευθεῖαν ἀπὸ τὰ κάτω καὶ ἀπὸ τὴ νεολαία, ἡ ὁποία τὸ χρησιμοποιεῖ ἀνεπίσημα παντοῦ, ἀπὸ τὰ κινητὰ τηλέφωνα ὡς τὸ διαδίκτυο, πράγμα ποὺ τοῦ δίνει τὴν οἰκειότητα καὶ τὸ ψυχικὸ προβάδισμα, τὴν ὅλη ψυχοπνευματικὴ ἐπένδυση μ' ἄλλα λόγια, τὴν ὁποία στερεῖται, ὅχι μόνο στὴ συνείδηση τῶν μαθητῶν ἀλλὰ καὶ μεγάλης μερίδας ἐκπαιδευτικῶν, τὸ ἴδιο τὸ κουτσορεμένο μὲ τὸ μονοτονικὸ ἐπίσημο καὶ γι' αὐτὸ “καταναγκαστικὸ” σύστημα τῆς σχολικῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας. Μιὰ τέτοια ψυχολογικὴ τάξεως διαφορὰ δὲν ἦταν ποὺ ὁδήγησε σταδιακὰ στὴν πλήρη κατῆσχυση τῆς κοινῆς ὁμιλούμενης ἀπέναντι στὴ γραπτὴ καθαρεύουσα;

»Τί ἐλπίδες ἔχει λοιπὸν νὰ ἐπιζήσει τὸ ἐπίσημο σύστημα τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας, ὅταν τὸ λατινόγραπτο μήνυμα ποὺ στέλνω στὸ κορίτσι μου μὲ τὸ ἠλεκτρονικὸ ταχυδρομεῖο ἢ τὸ κινητὸ μετράει, ὡς τρόπος γλωσσικῆς ἔκφρασης τῶν πιὸ κρίσιμων συναισθημάτων μου, πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀνούσιες σαχλαμάρες ποὺ θὰ πρέπει νὰ γράψω τὴν ἐπομένη στὸ σχολεῖο;

»Αὐτὴ, λοιπόν, ἡ ἐκ τῶν κάτω ἀποδομητικὴ κίνηση τῆς γραπτῆς παράδοσης τῶν ἐλληνικῶν, ἡ ὁποία συνεπικουρεῖται ἀπὸ τὴν παρδαλὴ ἡμι-αγγλόφωνη εἰκόνα τῶν “Free

Press”, πραγματοποιεῖ —εἰς πείσμα καὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς τονικῆς ἀπλοποίησης ποὺ θὰ ἤθελαν τὰ πράγματα κάπως διαφορετικὰ— τὸ καθυστερημένο ραντεβὸ μὲ τὴν κατάργηση τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας, λύνοντας διὰ τῆς φωνητικῆς γραφῆς, ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς καὶ ἀκόπως, στὴν πράξη τὸ ζήτημα»⁵.

Ἡ κρατικὴ Ἑλλάδα, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1982, ἦταν πανέτοιμη γιὰ τὸν γλωσσικὸ ἀφελληνισμό της. Εἶχε πιά ταυτίσει τὴν «πρόοδο» καὶ τὸν «ἐκσυγχρονισμό» μὲ τὴν ἀποθέωση τῆς χρησιμότητας, τῆς εὐκολίας, τῆς καταναλωτικῆς εὐχέρειας.

Ἀπὸ τότε, κάθε κομματικὴ ἐπιλογή γιὰ τὸν ψηφοφόρο πολίτη ἦταν παγιδευμένη στὴν ἴδια μηδενιστικὴ ἀρνησιπατρία.

5. “Ο.π., σελ. 26-30.

5

‘Η καταναλωτική άφασια

Νά επαναλάβουμε την κεντρική ἐδῶ πιστοποίηση: Στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία ὁ Ἑλληνισμὸς ἐμφανίστηκε ὡς διαφορὰ τρόπου τοῦ βίου: τρόπου τοῦ νοεῖν (νοο-τροπίας) καὶ τρόπου τοῦ πράττειν. Δὲν γέννησαν οἱ ῥῆλληνες ιδεολογικά προτάγματα: ἀφηρημένα ἀξιῶματα ἐρμηνείας τῆς πραγματικότητας, προστακτικὲς ὁργάνωσης τοῦ βίου — δὲν πρόβαλαν πεποισθήσεις, ἀρχές, ιδεατοὺς στόχους, κανόνες χρηστικούς. Στὸν ἑλληνικὸ τρόπο τὸ πρωταρχικὸ στοιχεῖο (γενεσιουργὸ τοῦ τρόπου) ἦταν ὁ ρεαλισμὸς τῆς κοινῆς ἀνάγκης.

Στὶς δυὸ ὄχθες τοῦ Αἰγαίου καὶ στὸ ἐνδιάμεσο ἀρχιπέλαγος γεννήθηκε, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία, ἡ ἀνάγκη νὰ ἐντοπιστεῖ τὸ ἀληθές: Νὰ διακριθεῖ ἡ ἐγκυρη πληροφορία καὶ γνώση ἀπὸ τὴ λαθεμένη, νὰ ξεχωρίσει ἡ ἀκρίβεια ἀπὸ τὴν ἀνακρίβεια, τὸ ἀληθινὸ ἀπὸ τὸ ψευδὲς καὶ ἀπατηλό. Γεννήθηκε ἡ ἀνάγκη γιὰ ἓνα κριτήριον ἀληθείας.

Τὸ κριτήριον ἐντοπίστηκε ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ ἐμπειρία ὅχι σὲ ἓνα τί, ἀλλὰ σὲ ἓνα πῶς, σὲ ἓναν τρόπο: Ἀληθινὴ εἶναι ἡ ὑπαρξὴ πού δὲν φθείρεται, δὲν μεταβάλλεται, δὲν κολοβώνεται, δὲν πεθαίνει — εἶναι πάντοτε ἀκέραιη, πληρωματική. Καὶ ἡ μόνη ἐμπειρικὰ πιστοποιούμενη πραγματικότητα

μέσα στὸ αἰσθητὸ σύμπαν πού ἔχει αὐτὰ τὰ γνωρίσματα, εἶναι ὁ τρόπος τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως.

Ὁ λόγος-τρόπος σημαίνει σχέση: Τῇ σχέσῃ κάθε ὑπαρκτοῦ μὲ τὴ δεδομένη μορφή (εἶδος) τῶν ὁμοειδῶν ὑπαρκτῶν, ἀλλὰ καὶ τῇ σχέσῃ (συσχετισμὸ) του μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ὑπαρκτά. Ἡ πρώτη σχέση εἶναι γεγονὸς μετοχῆς στὸν ἀθάνατο λόγο-τρόπο τοῦ εἶδους, στὸν εἰδοποιὸ λόγο-τρόπο. Ἡ δευτέρη πραγματικότητα σχέσης-συσχετισμοῦ-διασύνδεσης-ὑπαρκτικοῦ συντονισμοῦ τοῦ κάθε ὑπαρκτοῦ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ὑπαρκτά, εἶναι ἐπίσης γεγονὸς μετοχῆς: στὸν «ξυνόν» (κοινόν) τρόπον τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως.

Κριτήριον ἀληθείας λοιπὸν εἶναι οἱ κατὰ λόγον σχέσεις (ἀναλογίας, ἀρμονίας, κοσμιότητας) πού συγκροτοῦν τὸ ἀθάνατο, ἄφθορο, ἀμετάβλητο πῶς τοῦ συμπαντικοῦ γίγνεσθαι καὶ τὸ ἀναδείχνουν σὲ κόσμον (κόσμημα-κάλλος ἀληθείας). Μὲ βάση αὐτὸ τὸ κριτήριον μποροῦν οἱ ῥῆλληνες νὰ ἀποβλέψουν σὲ μιὰ συλλογικὴ συμβίωση πού νὰ πραγματώνει τὸν τρόπον τοῦ ἀληθοῦς: νὰ συγκροτήσουν τὸ ἄθλημα τῆς πόλεως, τοῦ πολιτικοῦ βίου — γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπανειλημμένα μιλήσαμε σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίον.

Ἡ πόλις, στὰ λίγα χρόνια τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας καὶ στοὺς αἰῶνες τῆς ἑλληνιστικῆς λεγόμενης περιόδου, θὰ σαρκώσει τὸν τρόπο (ταυτότητα τῶν Ἑλλήνων): τὴν ταύτιση τοῦ κοινωνεῖν μὲ τὸ ἀληθεύειν. Τὴν ἴδια ταύτιση θὰ συνεχίσει, ὡς ἄθλημα καὶ σκοπούμενο τέλος, ὁ ἐκχριστιανισμένος μέγας κόσμος τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς «οἰκουμένης», μὲ ὄχημα τὴν αὐτοδιαχειριζόμενη κοινότητα, τὴν ἐνοριακὴ κοινότητα. Οἱ Ὁθωμανοὶ Τοῦρκοι σεβάστηκαν τὸν τρόπο τῶν Ἑλλήνων, τὸν πολιτικὸ-κοινοτικὸ-ἐνοριακὸ καί, παρὰ τὴν τυραν-

νική αυθαιρεσία τῶν τοπικῶν πασάδων, ἐπέτρεψαν, τουλάχιστον τυπικά (ἀλλὰ σὲ σημαντικό ποσοστὸ καὶ ἀνάλογα μετὶς περιστάσεις) νὰ λειτουργήσῃ τὸ «αὐτοδιοίκητο» τῶν κοινοτήτων, νὰ μείνῃ ζωντανή στίς συνειδήσεις ἡ πολιτικὴ παράδοση τῶν Ἑλλήνων.

Εἶδαμε στὰ προηγούμενα ὅτι τὸ ἱστορικὸ τέλος τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς παράδοσης ἐπῆλθε μετὰ τὴν ἱδρυση τοῦ ἐλλαδικοῦ «ἐθνικοῦ» κράτους, στὸν 19ο αἰῶνα — ἀπὸ τοὺς Βαυαροὺς, μετὰ τὴν ἐπαναστατικὴ ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων ἐνάντια στὸν Τοῦρκο κατακτητὴ καὶ τὴν ἀποτυχία τους νὰ διαχειριστοῦν ὅ,τι εἶχαν κατορθώσει μετὰ τὴν ἐπανάσταση.

Ὁ Ἑλληνισμὸς ἔγινε «κράτος», χάθηκε ἡ συνείδηση ὅτι εἶναι τρόπος: πρόταση πολιτισμοῦ μετὰ διεθνικὸ χαρακτήρα. Δὲν ὑπῆρξε κανὼν προβληματισμὸς νὰ ἱδρυθεῖ μὲν κράτος, ποὺ ἦταν τὸ ἐπικαιρικὸ πλὴν σχῆμα γιὰ τὴ διάσωση μιᾶς συλλογικῆς ιδιαιτερότητας, ἀλλὰ κράτος στὴν ὑπηρεσία τῆς διεθνικῆς πρότασης πολιτισμοῦ ποὺ συνιστοῦσε τὴν ιδιαιτερότητά του (ἡ σχετικὴ ὑπόδειξη-γνώμη τοῦ Ἰωάννου Δραγούμη πνίγηκε στὸ αἷμα τῆς ἄγριας δολοφονίας του).

Ὁ κοινωνιοκεντρικὸς τρόπος τῶν Ἑλλήνων, ἡ μεταφυσικὴ νοσηματοδότησή του (ἡ στόχευσή του στὸν τρόπον τῆς τοῦ παντός διοικήσεως ἢ στὸν Τριαδικὸ θρίαμβο τῆς ἐλευθερίας ὡς Αἰτιώδους Ἀρχῆς τοῦ ὑπάρχειν), ἡ πανεύφημη ἱστορικὴ πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ τρόπου στὴν ἀρχαία ἀθηναϊκὴ δημοκρατία ἢ ὁ «ἐκκλησιασμός» τῆς πολιτικῆς στὴν κωνσταντινοπολίτικη αὐτοκρατορία) εἶχαν ἀρχίσει νὰ χάνονται ἀπὸ τὴ συνείδηση ἢ καὶ ἀπὸ τὴ μνήμη τῶν «λόγιων» Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν περίοδο κιόλας τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ λαός, οἱ μεγάλες πληθυσμικὲς μάζες στὰ εὐρωπαϊκὰ καὶ ἄσιατικὰ ἑλληνικὰ ἐδάφη, συνέχιζαν τὸν κοινωνιοκεντρικὸ-ἐκκλησιαστικὸν τρόπον τῶν Ἑλλήνων στοὺς θεσμούς καὶ στίς

τέχνες τους. Ἀλλὰ ἡ δημιουργικὴ κριτικὴ ἀναμέτρηση μετὰ τὸ «ἄλλο»: τὸ καινοφανὲς καὶ συναρπαστικὸ ἐντυπωσιακὸ βαρβαρικὸ «παράδειγμα» τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ καὶ τῆς χρησιμοθηρίας, δὲν μποροῦσε νὰ ἐπιχειρηθεῖ παρὰ μόνον ἀπὸ μιὰ «διανόηση» μετὰ ἐπικαιρικὴ ἐνημέρωση, γερὴ ἱστορικὴ κατάρτιση καὶ ὥριμα κριτήρια ἀξιολόγησής καὶ σύγκρισης.

Καὶ μιὰ τέτοια διανόηση δὲν ὑπῆρχε τότε ἢ ἦταν τόσο ὀλιγοπρόσωπη καὶ ἀνήμερη ποὺ ἀδυνατοῦσε νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ γίγνεσθαι τῆς Ἱστορίας. Τὴ λογιόσυνη, στοὺς αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας, τὴ συγκροτοῦσαν μόνον οἱ ἐλάχιστοι Ἕλληνες ποὺ τοὺς δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ φύγουν στὴν Εὐρώπη καὶ νὰ σπουδάσουν στὰ πανεπιστήμιά της. Ἴσως νὰ γνώριζαν, ἂν καὶ μοιάζει ἀπίθανο, ὅτι ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμό (τὸ «Βυζάντιο») εἶχαν ἀντιγράψει οἱ Δυτικοὶ τὴ δημιουργία καὶ λειτουργία πανεπιστημίων¹, ἀλλὰ οἱ αἰῶνες ποὺ εἶχαν παρεμβληθεῖ ἀνάμεσα στὸ πρωτότυπο καὶ στὴν ἀπομίμηση, ἦταν φυσικὸ νὰ ἔχουν ἀμβλύνῃ ἢ ἐξαλείψῃ τὴν ἀνάμνηση — καὶ σίγουρα ἀπέκλειαν τὴ διάσωση τῶν κριτηρίων τῆς διαφορᾶς.

Ἔτσι, τὸ θάμβος ποὺ προκαλοῦσε στοὺς τυχεροὺς φυγάδες τοῦ μαρτυρίου τῆς σκλαβιάς ἡ ὀργάνωση καὶ λειτουργία τῶν δυτικῶν πανεπιστημίων, τοὺς ὀδηγοῦσε, ἄκριτα, ἀμελέτητα, παρορμητικά, στὸν ἐνθουσιασμό γιὰ τὰ «φῶτα» τῆς Ἑσπερίας, γιὰ ὅτιδήποτε προερχόταν καὶ κατορθωνόταν στὴ Δύση. Θάύμαζαν κάθε τι «εὐρωπαϊκὸ» καὶ

1. Τὸ πρῶτο πανεπιστήμιο ἱδρύεται στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 425 ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιο Β', τὸν «μικρό»: βλ. ΑΡΒΕΛΕΡ, *Γιὰ τὸ Βυζάντιο*, σελ. 35, 40, 70, 198, 236. — Τὸ πρῶτο πανεπιστήμιο ἐμφανίζεται στὴ Δύση τὸ 1194 στὴν Μπολόνια καὶ διδάσκει κυρίως Δίκαιο: LE GOFF, *ὁ.π.*, σελ. 29, 125, 222-223.

περιφρονοῦσαν ὅ,τι ἑλληνικὸ τῆς ἐποχῆς τους, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἄμεσου ἱστορικοῦ παρελθόντος τῶν Ἑλλήνων: τοῦ κατασκευοφαντημένου τότε καὶ βδελυροῦ γιὰ τὴν Εὐρώπη («Βυζαντίου»). Οἱ Ἕλληνες λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας, στὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τους, θαύμαζαν μόνο ὅ,τι θαύμαζαν οἱ Εὐρωπαῖοι: δηλαδὴ μόνο καὶ ἀποκλειστικὰ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, πού ἡ Δύση τὴν εἶχε σφετεριστεῖ, τὴν πρόβαλλε σὰν ἰδιοκτησίᾳ της, σὰν θησαύρισμα πού αὐτὴ μόνο κατανόησε, συντήρησε, ἀνέδειξε, ἀξιοποίησε.

Τὸ αἶτημα καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ συνδέθηκε στὶς συνειδήσεις τῶν λόγιων Ἑλλήνων μὲ τὸν «φιλελληνισμό» τῆς Δύσης καὶ τὸν «φιλελευθερισμό» της (μὲ τίς ἰδέες τοῦ «Διαφωτισμοῦ», τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, τὴν Ἀμερικανικὴ Ἐπανάσταση, τὴν «ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία» καὶ τοὺς θεσμούς της). Ταύτιζαν τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας μὲ τὸ ἀπευθείας πέρασμα στὴ θεσμικὴ ὀργάνωση τῶν κοινωνιῶν τῆς Δύσης (τὴν ἀπόκτηση «Συντάγματος», τὴ νομικὴ κατασφάλιση τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων κ.τ.ὃ.). Δὲν ὑπῆρξε ἡ παραμικρὴ ἐνδειξη προβληματισμοῦ: ἂν καὶ κατὰ πόσο τὰ προϊόντα-ἐπιτεύγματα τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν μποροῦσαν νὰ ἀνταποκριθοῦν καὶ στὶς ἀνάγκες τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, δὲν διερωτήθηκε κανεὶς γιὰ ἐνδεχόμενὴ ἰδιαιτερότητα τῶν ἑλληνικῶν ἀναγκῶν, γιὰ διαφορετικούς ἱστορικούς ἐθισμούς, διαφορετικὲς προτεραιότητες, διαφορετικὴ νοο-τροπία τῶν Ἑλλήνων. Ταύτισαν οἱ Ἕλληνες λόγιοι τὴν «ἐθνεγερσία», τὴν παλιγγενεσία, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμό, τὴν πρόοδο, τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἑλλαδικοῦ κράτους, ἀποκλειστικὰ μὲ τὸν ἐκδυτικισμό του.

Τὰ κριτήρια, οἱ αὐτονόητες παραδοχές, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀφελὴς ἐντυπωσιασμός τῶν λογίων συμπαρέσυραν τοὺς πολ-

λοὺς καὶ ἄδαεῖς. Ἀποφασιστικὸ ρόλο ἔπαιξαν, ἀσφαλῶς, οἱ λόγχεις τῶν Βαυαρῶν, ὅμως δίχως τὴν ἐνεργὸ συνέργεια τῶν κοινωνικῶν «ἐλίτ» ὁ ἐκδυτικισμὸς τοῦ ἀπελεύθερου κρατιδίου δὲν θὰ εἶχε τελεσφορήσει. Ὑπῆρξε δυναμικὴ λαϊκὴ ἀντίσταση στὸν βίαιο ἐκδυτικισμό (δεκαεῖς ἐξεγέρσεις, κατὰ κανόνα ἐνοπλες, σὲ διαφορετικὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα καὶ μὲ διαφορετικὴ κάθε φορὰ ἀφορμὴ, ἀπὸ τὸ 1833 ὡς τὸ 1852)². Μαζὶ μὲ τὸ ὅποιο ἐπιμέρους κίνητρο ἢ αἶτημα τῶν ἐξεγερμένων, ἡ ἀναφορὰ ἦταν κάθε φορὰ σταθερὴ στὰ «μοναστήρια πού μᾶς χάλασαν», στοὺς «λουθηροκαλβίνους πού μᾶς κυβερνᾶνε», στὸν «κατόλικο βασιλιά», ξένο πρὸς τὴν πίστη τοῦ λαοῦ, στὴ «φραγκεμένη σύνοδο» πού πῆρε τὴ θέση τοῦ ὀρθόδοξου Πατριάρχου³. Ἀλλὰ χωρὶς μιὰ διάνοηση ἱκανὴ νὰ ἐπεξεργαστεῖ τὸν τρόπο γιὰ τὴν ἐνεργὸ διάσωση τῆς ἑλληνικῆς ἐτερότητας μέσα σὲ ἓναν πολιτισμὸ καταγωγικὰ ἀντίπαλό της, ἡ διάσωση παρέμενε οὐτοπία.

Γιὰ ἑκατὸν πενήντα περίπου χρόνια, στὸ ἑλλαδικὸ κρατίδιο ἡ κυρίαρχη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἑλληνικότητα, ἡ αὐτογνωσία καὶ αὐτοεκτίμηση τῶν Ἑλλήνων, ταυτιζόταν μὲ τὸ ἰδεολόγημα πού εἶχε ἐπινοηθεῖ τὸν μεσαίωνα στὴ μετα-ρωμαϊκὴ Δύση: «Ὅτι ἡ Ἀρχαία Ἑλλάδα τέλειωσε ἱστορικὰ μὲ τὸ κλείσιμο τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ (529 μ.Χ.), ἡ φιλοσοφία ξέπεσε σὲ θεολογία (δηλαδὴ σὲ δογματικὸ ἰδεολογικὸ σύστημα βασισμένο σὲ

2. Βλ. Κ. ΑΡΩΝΗ-ΤΣΙΧΛΗ, *Ἀγροτικὲς ἐξεγέρσεις στὴν παλιὰ Ἑλλάδα 1833-1881*, Ἀθήνα (Παπαζήσης) 1989.

3. Βλ. Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα, Κεφ. 15: Αὐτοκεφαλία καὶ ἀντιδράσεις.

ἀναπόδεικτες a priori παραδοχές) καὶ μάλιστα παραχα-
ραγμένη ἀπὸ τὶς πλάνες τῶν Γραικῶν. Τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ
τὴν Τέχνῃ τῶν Ἑλλήνων προσοικειώθηκε ἡ Μεσαιωνικὴ
Δύση, ἀρχικὰ μὲ τὸν Σχολαστικισμό, καὶ στὴ συνέχεια
καλλιέργησε τὸ πρόσλημμα ἀναπτύσσοντας δυναμικὰ καὶ
διαδοχικὰ ρεύματα ἀρχαιολατρίας (Οὐμανισμό, Νεοκλασι-
κισμό, Διαφωτισμό). Δημιούργησε καὶ προώθησε τὶς «κρι-
τικὲς ἐκδόσεις» τῶν κλασικῶν ἀρχαιοελληνικῶν κειμένων,
πλήθος πανεπιστημιακῶν ἐδρῶν ἐξειδικευμένων σὲ κάθε
πτυχὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, καθολίκευσε τὴ διδα-
σκαλίᾳ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας στὴ δευτεροβά-
θμια ἐκπαίδευση. Ἡ νεοκλασικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἔγινε ὁ
καθιερωμένος ρυθμὸς γιὰ τὰ δημόσια κτήρια στὴ Δυτικὴ
Εὐρώπῃ καὶ στὶς ἀνὰ τὸν κόσμον ἀποικίες της: ΗΠΑ, Κα-
ναδά, Αὐστραλία.

Στὴν κοινωνία τοῦ ἑλλαδικοῦ κρατιδίου, ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ
του ὡς σήμερα, ὅλα τὰ παραπάνω συμπτώματα ἐδραίωσαν
ὡς αὐτονόητη τὴν πεποίθησι ὅτι εἶναι «ἑλληνικὲς» οἱ ρίζες
τοῦ παγκοσμιοποιημένου σήμερα πολιτισμικοῦ «παραδεί-
γματος» τῆς Δύσης (ὅτι «οἱ Ἕλληνες τοὺς δώσαμε τὰ φῶ-
τα»). Στὴ νοο-τροπία τῆς πολιτικῆς καὶ «πνευματικῆς»
ἡγεσίας τοῦ κρατιδίου, στὴ ρητορικὴ ἐκφορὰ τῆς ἐπίσημης
κρατικῆς ἰδεολογίας, στὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα τῆς
σχολικῆς ἐκπαίδευσης, στὴ γλώσσα μὲ τὴν ὁποία αὐτοκα-
θορίζονται οἱ θεσμοὶ (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, πανεπιστήμια,
κλῆρος, Ἐνοπλες Δυνάμεις) ἡ «συγγένεια» τῆς σύγχρονης
Ἑλλάδας μὲ τὴ Δύση, χάρη στὴν κοινὴ ἀντλήσι πολιτισμι-
κῆς ταυτότητος ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα, ἐμφανίζεται
σὰν ἀναντίρρητα ἀποδεκτὴ βεβαιότητα.

Ὑπῆρξαν κάποιες ἐλάχιστες ὑπομνήσεις περὶ τοῦ ἀντι-
θέτου: Ὅτι ὁ στεγανὰ ἀτομοκεντρικὸς τρόπος-πολιτισμὸς

τῆς μεταρωμαϊκῆς Δύσης εἶναι ἀσύμβατος καὶ ἀσύμπτω-
τος μὲ τὸν κοινωνιοκεντρικὸν τρόπο τῶν Ἑλλήνων, σαφῶς
ἀντιθετικὸς, κυριολεκτικὰ ἀναιρετικὸς τῆς ἑλληνικότητος.
Ὅτι ἡ δυτικὴ πρόσληψι ἀντέστρεψε τοὺς ὅρους κατανόησης
καὶ χρήσης τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης. Ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης
τοῦ Ἀκινάτη δὲν εἶναι ὁ Ἕλληνας Ἀριστοτέλης — ὁ πατέ-
ρας-γεννήτορας τῆς Λογικῆς Μεθόδου δῆλωνε ἀπερίφρα-
στα τὸν στόχο τῆς μεθοδικῆς, συστηματικῆς συντεταγμένης
διατύπωσης τῶν ἐμπειριῶν καὶ λογισμῶν: καὶ στόχος ἦταν
ἡ πληρέστερη δυνατὴ κοινωνία τῆς ἐμπειρίας, ἡ συμμέθεξι
στὴν ἐμπειρία. Κανένα περιθώριο συμβιβασμοῦ μὲ τὴν ἐρ-
γαλειακὴ ἐκδοχὴ τοῦ ὀρθολογισμοῦ, τὴ βαρβαρικὴ χρησι-
μοθηρία, τὸν ἡθικιστικὸ νομικισμό.

Οἱ ἐπισημάνσεις τῆς διαφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀπὸ τὸν
δυτικὸν τρόπο-πολιτισμὸ ἔμειναν περιθωριακές, ὑποτιμημέ-
νες, ἴσως καὶ διαβεβλημένες (: ἐκλαμβάνονταν, κατὰ κανό-
να, σὰν ἔκφρασι στενόμυαλου ἐθνικισμοῦ). Ὁ νεωτερικὸς
κρατικοποιημένος Ἑλληνισμὸς παρέμεινε παγιδευμένος
στὴ νοο-τροπία ἐθελούσιου προτεκτοράτου τῆς Δύσης: Δὲν
ἄντεξε οὔτε κὰν τὸν προβληματισμὸ γιὰ ἐνδεχόμενες διαφο-
ρές του — διαφορὲς γόνιμης συνύπαρξης καὶ ὄχι ὅπως δῆ-
ποτε πολεμικῆς ἀντιπαλότητος. Μὲ μεταπρατικὴ παιδεία,
μιμητικὴ τῶν μεθόδων καὶ συστημάτων τῆς Ἑσπερίας, με-
ταπρατικὸ πολιτικὸ-διοικητικὸ σύστημα καὶ δάνειους θε-
σμούς, μετᾶλλαξε ὁ νεότερος Ἑλληνισμὸς τὸ ἀρχαιοελληνι-
κὸ κληροδότημα σὲ ρητορικὴ κενολογία: Ἡ συντριπτικὴ
πλειονότης τοῦ ἑλλαδικοῦ πληθυσμοῦ καυχᾶται γιὰ τοὺς
ἀρχαίους προγόνους της, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀνέχεται νὰ κα-
ταργεῖται ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στὰ σχολεῖα
— ὁ μέσος Ἕλληνας δὲν μπορεῖ νὰ διαβάσει (οὔτε ἔμαθε νὰ
τὸν ἐνδιαφέρει) ἔστω μιὰ φράσι τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Πλά-

των, τοῦ Αἰσχύλου. Διαμαρτύρεται ἡ πλειονότητα τῶν Ἑλλαδιτῶν καὶ ἀπαιτεῖ νὰ ἐπιστραφοῦν στὴν Ἑλλάδα ὅσα γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνα βρίσκονται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, ἐνῶ εἶναι σίγουρο ὅτι δὲν γνωρίζουν (δὲν διδάχθηκαν ποτὲ) τί σημαίνουν γιὰ τὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία αὐτὰ τὰ γλυπτὰ ἢ γιατί ὁ Παρθενῶνας εἶναι ἔργο Τέχνης σημαντικότερο ἀπὸ τὸν Πύργο τοῦ Ἄιφελ!

Διακόσια χρόνια πείσμονος προσπάθειας ἐξευρωπαϊσμοῦ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα, οἱ πολῖτες τοῦ ἐλληνόφωνου βαλκανικοῦ κρατιδίου νὰ μὴν εἶναι οὔτε Ἕλληνες οὔτε Εὐρωπαῖοι, ἀλλὰ ἓνα νόθο μείγμα ποὺ θυμίζει περισσότερο τὶς ἀπελεύθερες ἀπὸ τὴ δυτικὴ ἀποικιοκρατία «τριτοκοσμικὲς» κοινωνίες παρὰ τὴν ἐλληνικότητα ποὺ διασωζόταν κάτω ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγό.

Ὁφείλουμε ὥστόσο νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι, ἀκόμα καὶ μὲ αὐτὴ τὴν ἐλληνικότητα, τὴν ἀλλοτριωμένην σὲ κενολόγο ἰδεολογία καὶ συναισθηματικὸ ἔθνικισμό, ἡ ἐλλαδικὴ κοινωνία εἶχε τὸ πατριωτικὸ ἐφόδιο νὰ διπλασιάσει τὰ γεωγραφικὰ κρατικά της σύνορα στοὺς πολέμους τοῦ 1912-13· ἄντεξε τὶς ἐφιαλτικὲς συνέπειες τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς καὶ γενοκτονίας· πολέμησε καὶ κατατρόπωσε τὴν Ἰταλία τοῦ Μουσολίνι στὰ βουνὰ τῆς Ἡπείρου· καθυστέρησε τὴ χιτλερική Γερμανία ὅτ' ὄχυρὰ τῆς Μακεδονίας. Καί, μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιον Πόλεμον, κατόρθωσε (μὲ τεράστιες θυσίες αἵματος καὶ ὀλοσχερὴ καταστροφὴ τῆς οἰκιστικῆς ὑποδομῆς στὴν ὕπαιθρον καὶ τῆς παραγωγικῆς ὑποδομῆς στὴ σύνολη χώρα) νὰ ἀποτρέψει τὴν ὑποδούλωσίν της στὸν κομμουνιστικὸ, σταλινικὸ ὀλοκληρωτισμό.

Στὴν ἴδια περίοδο, μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιον Πό-

λεμον, ἡ Δύση ἐμφάνισε μεγεθυμένες τὶς συνέπειες τῶν ἐπιλογῶν ποὺ συνοδεύουν τὸν τρόπο ἢ πολιτισμὸ της. Ἀναγγέλλοντας ὁ Nietzsche τὸ 1887 τὸν ἐφιάλτη τοῦ μηδενισμοῦ, ὡς ἀναπότρεπτη μοίρα τῆς Εὐρώπης γιὰ τοὺς δύο ἐπόμενους αἰῶνες⁴, προφήτευε μὲ θαυμαστὴ ἐνάργεια τὸ φαινόμενο νὰ εἶναι ὁ καταναλωτισμὸς τὸ μοναδικὸ «νόημα» τοῦ βίου στὶς δυτικὲς ἢ δυτικοῦ τύπου κοινωνίες. Τίποτα πιά νὰ μὴν κοινωνεῖται, ὅλα νὰ καταναλώνονται. Νὰ πρυτανεῖ ἡ χρῆση παρακάμπτοντας ἢ ἀκυρώνοντας τὴ σχέση.

Στὸν Δεύτερο Παγκόσμιον Πόλεμον ἡ Δύση πολέμησε δυὸ δικά της γεννήματα: τὸν ναζισμό καὶ τὸν φασισμό, ποὺ ἀπειλοῦσαν τὴ μέγιστη ἀπὸ τὶς κατακτήσεις τοῦ Διαφωτισμοῦ στὴ μετα-μεσαιωνικὴ Νεωτερικότητα: τὶς ἀτομικὲς ἐλευθερίες, δηλαδὴ τὰ ἀτομικὰ «δικαιώματα». Ἐλευθερία, γιὰ τὴν παγιδευμένην στὸν αὐγουστίνειο ἀτομοκεντρισμὸ Δύση, σήμαινε πάντοτε τὸ ἀνεμπόδιστο δικαίωμα ἀτομικῶν ἐπιλογῶν — θεσμικὰ (μὲ σύμβαση) κατασφαλισμένο δικαίωμα. Καὶ τὸ πεδίο τῶν ἐπιλογῶν ἀπεριόριστο: ἀπὸ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ συντήρησης, ἐνδυσης, κατοικίας, ἰατροφαρμακευτικῆς περίθαλψης, μετακινήσεων, ἐπικοινωνίας, ὡς τὴν ἀπόλαυση τῆς Τέχνης, τῶν ἀγαθῶν τῆς σπουδῆς καὶ τῆς ἔρευνας, ἀλλὰ καὶ τοῦ δικαιώματος νὰ ἐπιλέγει τὸ ἄτομο τὶς ἰδεολογικὲς-πολιτικὲς του πεποιθήσεις, τὴ θρησκευτικὴ του «πίστη», τὶς σεξουαλικὲς προτιμήσεις του.

Ἡ ἐξουδετέρωση τῆς ναζιστικῆς καὶ τῆς φασιστικῆς ἀπειλῆς τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ἀπάλλαξε ἀπὸ συγχύ-

4. *Der Wille zur Macht* – Versuch einer Umwertung aller Werte (Ἡ θέληση γιὰ δύναμη – Ἀπόπειρα ἀνατροπῆς ὅλων τῶν ἀξιών), στὸν Πρόλογον §2: Αὐτὸ ποὺ ἀφηγοῦμαι εἶναι ἡ ἱστορία τῶν δύο ἐπόμενων αἰώνων. Περιγράφω αὐτὸ ποὺ ἔρχεται, αὐτὸ ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔρθει: τὴν ἀνάδυση τοῦ Μηδενισμοῦ.

σεις και προσμείξεις (έθνικιστικές, φυλετικές) τη βασική καινοτομία του Διαφωτισμού, που ήταν η αποκλειστικότητα του Ιστορικού Υλισμού ως βιο-θεωρίας και βιο-πρακτικής. Ός βιο-πρακτική ο Ιστορικός Υλισμός ήταν (και είναι) η έμπρακτη, απόλυτη κατάφαση του άτομοκεντρισμού, της υλικής εξασφάλισης και ευδαιμονίας του ατόμου. Ός βιο-θεωρία θεμελιώνεται στην απόρριψη κάθε άλλης νοηματοδότησης της ανθρώπινης ύπαρξης, του κόσμου, της Ιστορίας, πέρα από την υλική-βιολογική πραγματικότητα: Τα πάντα είναι ύλη και διεργασίες της ύλης, ο άνθρωπος ένα ανεπτυγμένο θηλαστικό, την Ιστορία την καθορίζουν και την κινούν οι υλικές ανάγκες του ανθρώπου (παραγωγικές και ανταλλακτικές ανάγκες): η οίκονομία.

Από τα τέλη κιόλας του 19ου αιώνα, το οργανικό παράγωγο του Διαφωτισμού, ο Ιστορικός Υλισμός, είχε διαμορφώσει δύο «σχολές» ή εκφάνσεις πραγμάτωσής του (δυο όψεις του ενός και ίδιου νομίσματος): Η πρώτη επέμενε σε βιο-πρακτική που άπληχούσε την απόλυτη κατάφαση της φύσης του ανθρώπου ταυτίζοντας την ατομική ελευθερία με την καταξίωση των ένστικτωδών ένορμήσεων, την ανεμπόδιστη επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος: «Η συμπεριφορά κάθε ανθρώπου κατευθύνεται από τη φύση του προς την εξασφάλιση της μέγιστης ικανοποίησης ή της ελάχιστης θυσίας» (François Quesnay)⁵. «Αν κάθε άτομο άφειθε να επιδιώξει ένστικτωδώς το συμφέρον του, τότε το ποσοτικό άθροισμα των ατομικών συμφερόντων θα συνιστά το κοινό συμφέρον. «Στο ποσοστό που δέν παρατίθενται έμπόδια, ο καθένας, με το να ένεργει έγωιστικά,

προάγει την εύτυχία όλων». Κάθε ύπαναχώρηση από αυτή την αρχή, κάθε έργοια και φροντίδα για τους αδύναμους, τους ασθενέστερους, τους λιγότερο ικανούς, έρχεται σε αντίθεση με τη φυσική νομοτέλεια: με τον νόμο της «φυσικής επιλογής», της (επιβίωσης του ισχυροτέρου). Αυτή η νομοτέλεια εξασφαλίζει τη «φυσική ίσορροπία» στο ζωικό βασίλειο και έγγυάται την ίσορροπία και στην ανθρώπινη κοινωνία⁶.

Στη φυσιοκρατική (άτομοκεντρική και ώφελιμιστική) αυτή λογική θεμελιώθηκε η μία από τις δύο έκδοχές βιο-πρακτικής του Ιστορικού Υλισμού: η έκδοχή της λεγόμενης «ελεύθερης οίκονομίας» ή «ελευθερίας της άγοράς» — η προτεραιότητα ατομικού πλουτισμού αποδεσμευμένη από κάθε χαλινό αρχών ανθρώπινης άλληλεγγύης, κοινωνίας των άναγκών: ο με συνειδητή και αίτιολογημένη πρόθεση άπάνθρωπος καπιταλισμός. Άλλά στην ίδια προτεραιότητα του άτομοκεντρικού ώφελιμισμού και της ήδονιστικής σκοπιμότητας θεμελιώθηκε και η δεύτερη έκδοχή βιο-πρακτικής του Ιστορικού Υλισμού: ο σοσιαλισμός. Ο ίδιος στόχος, η ώφελιμιστική κατασφάλιση του ατόμου, να επιτευχθεί μέσω της συλλογικής ρύθμισης των άναγκών: της ένταξης των ατόμων σε «κολεκτίβα», ιδιοκτήτη και διαχειριστή των μέσων παραγωγής, διαχειριστή και της όρθολογικής κατανομής των αγαθών.

Στόχος του σοσιαλισμού είναι μια κεντρικά κατευθυνόμενη οίκονομία που να εξασφαλίζει στο κάθε άτομο «να άπολαμβάνει άνάλογα με τις άνάγκες του και να προσφέρει άνάλογα με τις δυνατότητές του». Οί ατομικές ελευθερίες

5. Το παράθεμα από το βιβλίο του Gunnar MYRDAL, *Το πολιτικό στοιχείο στην οίκονομική θεωρία*, Άθήνα (Παπαζήσης) 1971, σελ. 87.

6. Adam SMITH, *Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, London 1776, 1, 2.

(ἐπιλογῶν) περιορίζονται, προκειμένου νὰ κατασφαιλιστεῖ ἡ οἰκονομικὴ εὐπραγία (τὸ συμφέρον) ὅλων — ἡ μέγιστη δυνατὴ ὠφελιμότητα γιὰ κάθε ἄτομο. Ἡ λέξη «σοσιαλισμός» θὰ ἦταν λάθος νὰ μεταφραστεῖ στὰ ἑλληνικὰ ὡς «κοινωνισμός», ἀφοῦ τὰ σημαίνόμενα τῶν δύο σημαινόντων («societas» καὶ «κοινωνία») εἶναι ἐντελῶς ἀσύμπτωτα, ἀσύμβατα, παραπέμπουν σὲ διαφορετικὲς πραγματικότητες: Ἡ *societas* σημαίνει «ἐταιρισμὸν ἐπὶ κοινῷ συμφέροντι», ἡ *κοινωνία* τὸ ἄθλημα σχέσεων συμ-μέθεξης σὲ κοινὴ ἐμπειρία.

Μοιάζει ἀπίστευτὴ ἡ ἀφέλεια τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ παιδαριώδης ἡ ἐμμονὴ σὲ οὐτοπικὰ ὁράματα, ποὺ συνόδευσαν τόσο τὴν καπιταλιστικὴ ὅσο καὶ τὴν σοσιαλιστικὴ βιο-θεωρία καὶ βιο-πρακτικὴ, στίς ἀπαρχές τους⁷. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ καπιταλιστικοῦ Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ στοίχισε τὸν βασανισμὸ καὶ τὸν πρόωρο θάνατο ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων μέσα σὲ ἀπάνθρωπες συνθήκες ἐργασίας καὶ εὐτελισμοῦ τοῦ ἐργατικοῦ «ὕλικου» στὸ πλαίσιο τῆς ἐκβιομηχάνισης. Ἀντίστοιχα, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ σοσιαλιστικοῦ Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ ὁδήγησε στὴν ἐμφάνιση καθεστῶτων ἐφιαλτικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ μὲ ἑκατομμύρια καὶ πάλι θυμάτων, στρατόπεδα φρικώδους βασανισμοῦ τῶν «ἀντιφρονούντων» (Γκουλάγκ, Κολιμά) καὶ στέρξη τῶν στοιχειωδῶν προϋποθέσεων ἀξιοπρέπειας καὶ αὐτοκαθορισμοῦ τῶν ἀνθρώπων.

Τὸν Δεύτερο, ἐφιαλτικὸ Παγκόσμιον Πόλεμον ἀκολούθησε ἡ ἰδιότυπη στὰ ἱστορικὰ χρονικὰ ἀναμέτρηση τῶν δύο ἀντίπαλων ἐκδοχῶν τοῦ Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ: καπιταλισμοῦ καὶ «ὕπαρκτου» σοσιαλισμοῦ. Ἡ ἀναμέτρηση δὲν ἦταν «ἐν

7. Ἀναλυτικότερα στὸ βιβλίο μου: *Τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ φαντασιῶδες στὴν Πολιτικὴ Οἰκονομία*, Ἀθήνα («Δόμος») ³2006, κεφ. 6 §β'.

θερμῶ», ἦταν ἓνας παγκόσμιος «ψυχρὸς» πόλεμος: ἀνταγωνισμὸς ἐξοπλισμῶν, ἀντιπαράθεση δυνατοτήτων ὀλέθρου (ὀπλικῶν συστημάτων) ποὺ ἔθεταν στὸν ἀντίπαλο τὸ δίλημμα ὀλικῆς καταστροφῆς τοῦ (ἴσως καὶ τοῦ πλανῆτη) σὲ περίπτωσι ποὺ ἀποτολμοῦσε ἐπιθετικὲς ἐνέργειες.

Ὁ «ψυχρὸς» πόλεμος τῶν δύο ἀντίπαλων οἰκονομιῶν βιοπρακτικῆς τοῦ Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ εἶχε καὶ παρενθesis «θερμῶν» ἀναμετρήσεων σὲ τοπικοὺς πολέμους, ὅμως ἡ συνολικὴ ἀντιμαχία ἦταν *a priori* ἄνιση: Ὁ καπιταλισμὸς εἶχε μὲ τὸ μέρος τοῦ ἑναν ἀκαταγώνιστο ἀνθρωπολογικὸ παράγοντα: τὴ δυναμικὴ τῶν ἐνστικτωδῶν ἐνορμήσεων καταναλωτικῆς βουλιμίας — τὴν πιὸ ἐκχυδαῖσμένη, ἐμπρακτὴ ἐφαρμογὴ τοῦ Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ, τὸν ἀπολυτοποιημένο καταναλωτισμὸ. Οἱ κοινωνίες ποὺ συγκροτοῦσαν τὸ στρατόπεδο τοῦ «ὕπαρκτου σοσιαλισμοῦ» ὑπέκυψαν ὅχι στὴ γοητεία τῶν ἰδεῶν τοῦ Adam Smith, τοῦ Ricardo, τοῦ Malthus, τοῦ Bentham, ἀλλὰ στὴν ἀκαταγώνιστη ἑλξη ποὺ τοὺς ἀσκοῦσε ἡ πραγματικότητα τῆς ἀνεμπόδιστης πρόσβασης στὰ μπλουτζήν, στὰ καλλυντικά, στίς ἐναλλασσόμενες μὸδες, στὴν πορνογραφικὴ πλησμονὴ τῶν καταναλωτικῶν κοινωνιῶν.

Ἔτσι ἡ «ἐλεύθερη ἀγορά», ὁ ἀχαλίνωτος καπιταλισμὸς, βρέθηκε νὰ εἶναι μονόδρομος βιοπρακτικῆς στὸ παγκοσμιοποιημένο ἱστορικο-υλιστικὸ «παράδειγμα». Μὲ τὸ ψευδ-πίγραφο ἐμβλημα τοῦ «φιλελευθερισμοῦ» καὶ μὲ ὄχημα τὴ ραγδαία ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας, ὁ καταναλωτισμὸς ἰσοπεδώνει πολιτισμούς, ἐξαφανίζει τίς κοινωνικὲς διεκδικήσεις. Μοναδικὸ ὄραμα καὶ ἀποκλειστικὴ ἐπιδίωξη τοῦ καπιταλιστικοῦ μονόδρομου εἶναι ἡ ὑλικὴ «ἀνάπτυξη» καὶ «πρόοδος», ἡ ὑποταγὴ ὅλων τῶν βαθύτερων ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου στὴν καταναλωτικὴ προτεραιότητα. Ἡ ἀτομικὴ

οικονομική επιτυχία, τὸ αὐτονόητο τῆς χρησιμοθηρίας, ἡ ἄγνοια τῶν σχέσεων κοινωνίας, ἡ περιφρόνηση τοῦ «δημοσίου συμφέροντος», γίνονται τὰ κύρια χαρακτηριστικά τοῦ «πετυχημένου» στὸν «νεοφιλελευθερισμὸν» ἀνθρώπου.

Τὰ «σοσιαλιστικά» καθεστῶτα ἐπέβαλαν τὸν περιορισμὸ τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν γιὰ χάρη, ὑποτίθεται, τῆς οἰκονομικῆς δικαιοσύνης. Ἀπέδειξαν στὴν πράξη ὅτι ἓνα σύστημα οἰκονομικὸ μπορεῖ νὰ εἶναι δίκαιο, καὶ ταυτόχρονα ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι ντροπὴ, κόλαση τρομοκρατίας, στυγνῆς ποικιλότροπης τυραννίας. Ὁ σύγχρονος «φιλελευθερισμὸς» ἐπαγγέλλεται οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία, ἀλλὰ ἀποδείχνει στὴν πράξη ὅτι οἱ ἐκλεγμένες κυβερνήσεις, οἱ δημοκρατικοὶ θεσμοί, ὁ συνδικαλισμὸς, εἶναι ἀνίσχυρες σκιές, προσχηματικὲς ἐπιβιώσεις κοινωνικῶν ἄλλοτε κατακτήσεων. Ὁ παγκοσμιοποιημένος τρόπος τοῦ βίου ἐμφανίζεται ὀλοκληρωτικὰ ὑποταγμένος στὴν ἐξουσία τῶν κερδοσκοπῶν: Ἰδιωτικοὶ οἴκοι ἀξιολογοῦν τίς οἰκονομίες καὶ τὴ δανειοληπτικὴ ἱκανότητα κρατῶν (δηλαδή ἀποφασίζουν ποιά κοινωνία θὰ εὐνοηθεῖ νὰ εὐμερῇσει, ποιά θὰ βυθιστεῖ σὲ λιμό, σὲ ἀπόγνωση). Τὸ νόμισμα ἔχει αὐτονομηθεῖ ἀπὸ τίς ἀνθρώπινες σχέσεις, τίς παραγωγικὲς καὶ ἀνταλλακτικὲς, ἔγινε «λογιστικὸ χρῆμα» ὑπηρετικὸ ἐνὸς τερατώδους, ἀνίερου τζόγου, μὲ ἀνεξέλεγκτους παῖκτες, στὰ διεθνὴ χρηματιστήρια.

Καμιά κοινωνικὴ ἢ πολιτικὴ δύναμη δὲν μοιάζει σήμε-
ρα ἱκανὴ νὰ ἀντισταθεῖ στὴν παγκόσμια κυριαρχία τῶν οἰκονομικῶν διευθυντηρίων. Μὲ φρενήρεις ρυθμοὺς ἐκποιοῦνται οἱ κοινωνικὲς περιουσίες τῶν κρατῶν (νερό, ἡλεκτρικὸ ρεῦμα, ὀδικὸ δίκτυο, λιμάνια, ἀεροδρόμια, τρένα, οἱ ἄκτές, τὸ κάλλος τοῦ ὅποιου τοπίου, ἡ νοσοκομειακὴ περίθαλψη, ἡ ἀσφάλιση τῶν γηρατειῶν) — κάθε δημόσιο ἀγαθὸ «ἰδιω-

τικοποιεῖται», ποὺ σημαίνει: παραδίνεται στὴν ἀσυδοσία τῆς κερδοσκοπίας, εἰσάγεται στὸ παγκοσμιοποιημένο χρηματιστηριακὸ παιχνίδι.

Εἶναι ὁ θρίαμβος τοῦ Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ, ὁ «μετὰ θάνατον» τοῦ μαρξισμοῦ θρίαμβος. Ἐπιβάλλεται πιά ὁ Ἱστορικὸς Ὑλισμὸς ὡς ἡ αὐτονόητη «πράξη» (praxis, ἔγραφε ὁ Marx) νοσηματοδότησης τοῦ βίου, ἱεράρχησης τῶν ἀναγκῶν, ἐπομένως συνιστᾷ τὸν πολιτισμὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ μεταφυσικὴ, ἡ Τέχνη, ὁ ἔρωτας, ἡ ἠθικὴ ἀπωθοῦνται στὸ περιθώριο τῆς ζωῆς, σὰν συμπλήρωμα «ψυχγωγίας» ἢ ψυχολογικῆς προτίμησης, «ἐποικοδόμημα» στίς ἀπολυτοποιημένες οἰκονομικὲς προτεραιότητες.

Ὁ καταναλωτισμὸς ἀποδείχεται ὄχι περιπτωτικὸ στοιχεῖο συμπεριφορᾶς, ἀλλὰ τρόπος βίου, πολιτισμὸς: ἡ συνεπὴς ὀλοκλήρωση τοῦ δυτικοῦ ἀτομοκεντρικοῦ «παραδείγματος». Εἶναι ἡ ἔμπρακτη (στὴν καθόλου πρακτικὴ τοῦ βίου) πραγμάτωση τοῦ μηδενισμοῦ ποὺ προφήτεψε ὁ Nietzsche — ἐδῶ θὰ λέγαμε: μηδενισμοῦ τῆς σχέσης, δηλαδή τῆς μόνης ἐλπίδας-δυνατότητας ἀπεγκλωβισμοῦ ἀπὸ τὴ θνητότητα.

Ἡ ἐλληνικότητα τοῦ μεταπρατικοῦ ἑλλαδικοῦ κρατιδίου, ἡ ἄλλοτριωμένη σὲ κενολόγο ἰδεολόγημα καὶ συναισθηματικὸ ἐθνικισμό, ἐπιβίωσε ὡς τὴ λεγόμενη «δικτατορία τῶν συνταγματαρχῶν» (1967-1974). Ἡ ρητορικὴ τῆς δικτατορίας ἐξανέμιε καὶ τὰ ὅσα προσχήματα σοβαρότητας εἶχε ὡς τότε διασώσει ἡ «ἐλληνοχριστιανικὴ» ἰδεοληψία — μὲ τὸ σύνθημα-ἔμβλημα τῆς δικτατορίας *Ἑλλάς Ἑλλήνων Χριστιανῶν* ὁ ἐλληνοχριστιανισμὸς ἔγινε πιά μόνον ἀφορμὴ σκωμμάτων καὶ περιφρόνησης.

Τὸ τραγικὸ εἶναι (καὶ ἡ λέξη τραγικὸ κυριολεκτεῖ) ὅτι

στή θέση του «έλληνοχριστιανισμού» δὲν μπῆκε τίποτε ἄλλο — ἡ ἑλλαδικὴ κοινωνία ἔμεινε μὲ ἓνα πελώριο κενὸ προσδιορισμοῦ τῆς συλλογικῆς τῆς ἰδιοπροσωπίας. Τὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴ δικτατορία τὸ κενὸ ἐπιχείρησαν νὰ καλύψουν ἀφελὴ μαρξιστικὰ ἰδεολογήματα ἐκμεταλλεόμενα τῇ λαϊκῇ ἀντίδραση πρὸς τὴ δικτατορία ποὺ προηγήθηκε καὶ ἐμφανιζόμενα ὡς κατεξοχὴν δυνατότητα «ἐκσυγχρονισμοῦ» καὶ «προόδου». Τελικά, ὡστόσο, ἡ ρεαλιστικὴ κάλυψη τοῦ κενοῦ συντελέστηκε μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν συνθηκῶν γιὰ ὀλοκληρωτικὴ ἐπικράτηση στὴν ἑλλαδικὴ κοινωνία κλίματος καὶ νοο-τροπίας ξέφρενου καταναλωτισμοῦ.

Οἱ συνθήκες δημιουργήθηκαν μὲ τὴν εἴσοδο τῆς Ἑλλάδας στὴν *Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση*, τὸ 1981. Τότε ἡ Ε.Ε. ἔδινε εἰκόνα διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν ποὺ δίνει σήμερα — τὸ ὅραμα τῆς «εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης» παρέμενε ἐνεργό, ἀνυπότακτο στοὺς ἐκβιασμούς τῶν «ἀγορῶν». Κεντρικὸ μέλημα τῶν κρατῶν-μελῶν ἦταν ἡ «σύγκλιση» τῶν οἰκονομικῶν τους, ἐπομένως καὶ ἡ ἐνίσχυση τῶν οἰκονομικῶν ἀσθενέστερων κρατῶν-μελῶν, προκειμένου νὰ πραγματοποιήσουν ἔργα ὑποδομῆς καὶ νὰ προσαρμόσουν τίς γεωργικὲς καλλιέργειες στὸν προγραμματισμὸ-συντονισμό, ἀπὸ τὴν Ε.Ε., τῆς παραγωγῆς καὶ διάθεσης τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων.

Στὸ πλαίσιο τῶν προσπαθειῶν «σύγκλισης» προσφέρθηκε στὴν Ἑλλάδα οἰκονομικὴ βοήθεια πρωτοφανῆς στὴν ἱστορία τοῦ νεωτεριστικοῦ κρατιδίου. Ὅμως μικρὸ μόνο μέρος, ἐλάχιστο, τῶν πακτωλῶν τῆς βοήθειας ἀξιοποιήθηκε γιὰ κάποια ἔργα ὑποδομῆς καὶ σχεδὸν τίποτα γιὰ τὴ μεθοδικὴ ἀναπροσαρμογὴ τῶν καλλιιεργειῶν. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς τεράστιας οἰκονομικῆς ἐπιδότησης κατασπαταλήθηκε ἀπὸ τοὺς πολιτικούς σὲ παροχὲς γιὰ τὴν ἐξαγορὰ ψήφων, τὴ συντήρηση καὶ διεύρυνση τοῦ «πελατειακοῦ»

κράτους. Καταληστεύθηκε ἡ εὐρωπαϊκὴ προσφορὰ ἀπὸ τὴ συμπαιγνία («διαπλοκή») τῶν κομματάνθρώπων μὲ φαύλους ἐργολῆπτες δημόσιων ἔργων, διεφθαρμένους προμηθευτὲς τοῦ δημοσίου, καταφαγώθηκαν ἱλιγγιώδη ποσὰ ἀπὸ ἐπίορκους ἀξιωματούχους καὶ λειτουργοὺς τοῦ κράτους. Γιὰ δυὸ δεκαετίες περίπου τὸ «σύστημα» ἐξουσίας στὴν Ἑλλάδα ἦταν πεδίο ξέφρενης κρασιπάλης, ἀχαλίνωτης κυβερνητικῆς σπατάλης, γενικευμένων οἰκονομικῶν σκανδάλων, ὀλικῆς ἐκλειψῆς συμπεριφορῶν ποὺ νὰ μαρτυροῦν «αἴσθησις δημοσίου συμφερόντος». Ὑγιέστατοι πολῖτες ἀπολάμβαναν ἐπιδόματα τυφλότητος ἢ ὀλικῆς ἀναπηρίας, οἱ κάτω τῶν πενήντα ἐτῶν συνταξιούχοι ἦταν μᾶλλον ἢ πλειονότητα τοῦ εἵδους, ὁ χρηματισμὸς τῶν δημόσιων λειτουργῶν (ἰδιαίτερα γιαιτρῶν, ὑπαλλήλων τῆς ἐφορίας καὶ τῆς πολεοδομίας) ἦταν ὁ κανόνας. Καὶ ἄλλα ἀνάλογα, ἀπειράριθμα.

Ὁ ἐθισμὸς τῆς ἑλλαδικῆς κοινωνίας στὸν βουλιμικὸ καταναλωτισμὸ, μὲ κλοπιμαῖο πλοῦτο, παρώθησε τοὺς πολιτικούς νὰ προχωρήσουν καὶ σὲ ἐπόμενη ἐν ψυχρῷ κακουργία: σὲ ἐξωφρενικὸ ὑπερδανεισμὸ τῆς χώρας, στὴν ἐπιβάρυνση τῆς ἑλλαδικῆς οἰκονομίας μὲ χρέος ποὺ ἀποκλειόταν νὰ μπορέσει ποτὲ νὰ ἀποπληρωθεῖ. Ἡ ἀδυναμία ἀποπληρωμῆς ὁδήγησε σὲ χρεοκοπία, ποὺ ἡ Ε.Ε. δὲν ἐπέτρεψε νὰ κηρυχθεῖ ἐπὶ σήμεως, ὅμως ἡ χώρα ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἐπιτροπεία τῶν δανειστῶν της: Ὑπέγραψε συμβάσεις («μνημόνια») ποὺ κατέλυαν ἀπροσχημάτιστα τὴν ἐθνικὴ τῆς κυριαρχία καὶ ὑποθήκευαν τὴν ἐδαφικὴ τῆς ἀκεραιότητα (Ἀπρίλιος 2010).

Ἡ χρεοκοπία τοῦ ἑλλαδικοῦ κράτους, ἡ διοικητικὴ-λειτουργικὴ του ἀποσάθρωση καὶ ἡ ἐπονειδιστὴ διαφθορὰ ἢ καὶ

ἀνεπάρκεια τοῦ πολιτικοῦ του συστήματος εἶναι συμπτώματα ἱστορικοῦ τέλους τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπώθησής του, γιὰ δεύτερη φορά, στὸ περιθώριο τῆς Ἱστορίας. Δὲν παράγουμε πιά οἱ Ἕλληνες καμιά ἐλληνικὴ ἰδιαιτερότητα ποὺ νὰ μᾶς ἐξασφαλίζει ἐνεργὸ μετοχὴ στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι, διακριτὴ, δημιουργικὴ παρουσία. Προσπαθήσαμε, μὲ τὸν Κορραϊσμό ὡς ἐθνικὴ ἰδεολογία καὶ τὸν μεταπρατισμὸ ὡς βιοπρακτικὴ, νὰ πετύχουμε τὴ μετάσταση ἀπὸ τὸν κοινωνιοκεντρικὸ τρόπο τῆς παράδοσής μας στὴν ἀτομοκεντρικὴ χρησιμοθηρία τοῦ βαρβαρικοῦ δυτικοῦ μοντέλου. Δὲν καταφέραμε τὴ μετάσταση-μετάλλαξη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν εἴμαστε σήμερα οὔτε Εὐρωπαῖοι οὔτε Ἕλληνες, ἀλλὰ ἓνα νόθο εἶδος μὲ τριτοκοσμικὴ (μετα-ἀποικιακὴ) νοοτροπία μεταπράτη, ποὺ ταυτίζει τὴν καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἱκανότητά του νὰ ἐντυπωσιάζει καὶ τὴν ποιότητά τῆς ζωῆς μὲ τὴν καταναλωτικὴ εὐχέρεια.

Μοιάζει νὰ κλείνει ἓνας ἱστορικὸς κύκλος πολλῶν αἰώνων: Τὸ ἀντίπαλο δίδυμο Ἑλληνισμοῦ-βαρβαρότητας εἶναι πιά μόνο ἀνάμνηση μακρινοῦ παρελθόντος, παρακμιακὰ ἀλλοτριωμένη σὲ ἰδεολογικὸ καὶ ψυχολογικὸ σύνδρομο. Οἱ ὅροι τῆς ἀντιπαλότητας ἔχουν πάψει νὰ συνιστοῦν πολιτισμικὴ (τρόπου τοῦ βίου) διαφορὰ, ἀκόμα καὶ τὸ νοηματικὸ τους περιεχόμενο ἔχει ριζικὰ ἀντιστραφεῖ: Ὅ,τι κάποτε χαρακτηριζόταν ὡς «βαρβαρότητα» (ὁ ἀτομοκεντρισμός, ἡ χρησιμοθηρία, ἡ ἀνελευθερία τῶν ἐνορμήσεων αὐτοσυντήρησης-κυριαρχίας-ἡδονῆς, ἡ σύμβαση ἀντὶ τῆς σχέσης, τὸ δικαίωμα ἀντὶ τοῦ κοινωνεῖν) λογαριάζεται σήμερα σὰν πρόοδος, ἀνάπτυξη, ὑψηλὸ ἐπίπεδο πολιτισμοῦ. Καὶ ὅ,τι ὁ Ἑλληνισμὸς μετροῦσε ὡς ποιότητα καὶ κατόρθωμα ζωῆς (τὸ ἄθλημα πολιτικῆς πραγμάτωσης τοῦ ἀληθοῦς, τὸ ἐκκλησιαστικὸ χάρισμα τῆς σωτηρίας: τῆς σώας-πληρωματικῆς

ὑπαρκτικῆς ἐλευθερίας) μένει γενικευμένα ἀκατανόητο, ἄρα καὶ ἐμπειρικὰ οὐτοπικὸ, ἀπρόσιτο.

Μιὰ ρεαλιστικὴ σκέψη θὰ ἦταν νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι τὸ κληροδότημα τοῦ ἐλληνικοῦ τρόπου θὰ τὸ χρειαστεῖ κάποτε καὶ πάλι ἡ ἀνθρωπότητα. Ὅπως τὸ ὀλιγόχρονο κατόρθωμα τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας τοῦ Περικλῆς πνίγηκε μὲν μέσα στὴ φρίκη καὶ κτηνωδία τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου, ἐπέζησε ὅμως ὡς μέτρο-κριτήριον ἀξιολόγησης τῶν ὅρων κάθε ὀργανωμένης συμβίωσης ἀνθρώπων, ἔτσι καὶ ἄλλα δεδομένα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ πᾶψουν νὰ συνιστοῦν μέτρα-κριτήρια τῶν ἀνθρώπων ἀναζητήσεων: Ὁ ἀποφατισμὸς τῶν γλωσσικῶν διατυπώσεων τῆς ἐμπειρίας, ἡ ὄντολογία τῆς σχέσης καὶ τοῦ προσώπου, τὸ ἀσύμπτωτο καὶ ἀσύμβατο θρησκείας καὶ ἐκκλησίας, ἠθικῆς καὶ ἀσκησης, νομικῆς παράβασης-ἐνοχῆς καὶ ἁμαρτίας-ἀποτυχίας, εἶναι ἐπιτεύγματα κατατεθειμένα στὴν ἐμπειρία τῆς ἀνθρωπότητας καὶ ὑποκείμενα σε ἐπανανακάλυψη καὶ ἀξιοποίησή τους. Δὲν συνδέεται ὁπωσδήποτε μὲ κλιματολογικὲς συνθῆκες καὶ γεωγραφικὲς συντεταγμένες αὐτὴ ἡ ἐπανανακάλυψη, συνδέεται μὲ τὴν ποιότητα καὶ ὠριμότητα τῶν ἀναζητήσεων. Ἡ ἐνεργὸς μετοχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Ἱστορία ἐνδέχεται νὰ ἀναβιώσει κάποτε ἀπὸ Λάπωνες ἢ Νιγηριανούς, Ταϊβανέζους ἢ Ἀργεντίνους — δὲν ὑπάρχει ἐθνικὸς ἢ φυλετικὸς ἀποκλεισμός.

Τὸ κριτήριον γνησιότητας τῆς ἀναβίωσης θὰ εἶναι ἡ ἐμμονὴ στὸν τρόπο τῶν Ἑλλήνων — νὰ μὴν ἐπαναληφθεῖ ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ προσλήμματος, ὅπως τὴ γνώρισε ἡ Ἱστορία στὴν περίπτωσή τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτερικῆς

Δύσης. Τὸ παιχνίδι ποὺ μοιάζει νὰ χάθηκε μὲ τὸ ἐλλαδικὸ κράτος, ἀφοροῦσε στὴ συνέχεια τοῦ τρόπου: συνέχεια στὴ γλώσσα, στὴν Τέχνη, στοὺς θεσμούς, στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΩΝ

- "Αβαροι 70, 224
 'Αβελάρδος (1079-1142) 167-168
 'Αγια-Σοφιά 77, 234, 249
 ἄγορὰ ἀρχαία 38
 Αἰσχύλος (525-456 π.Χ.) 254, 318
 'Ακαδημία 'Αθηνῶν 304, 316
 'Ακινάτης Θωμάς (1225-1274) 93, 167-168, 317
 'Αλαμανοὶ 70, 224
 'Αλέξανδρος Μέγας (356-323 π.Χ.) 37-41, 43, 244, 252
 'Αλκουίνος (Alcuinus) (730/2-804) 91, 121, 167, 218
 'Αλταμούρας 'Ιωάννης (1852-1878) 270
 'Αλφρέδος πρίγκιπας (1844-1900) 269
 ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης 14, 159-160
 'Αμβρόσιος Μεδιολάνων (339-397) 125
 'Αμερικανικὴ Ἐπανάσταση 314
 'Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη 122, 124
 'Αμφίπολη 37
 'Αναγέννηση-«ἀναγεννησιακός» ρυθμός 110-111
 'Ανθέμιος ἀρχιτέκτων (474-534) 77
 "Ανσελμος Καντερβουρίας (1033-1109) 93, 167
 'Αντιμεταρρύθμιση 166
 «ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία» 156, 282, 285, 314
 "Αουσβιτς 174
 «ἀπόλυτος προορισμός» (prae-destinatio) 141, 157, 173
 ἀποφατισμός 44, 136, 147, 174, 201, 282, 329
 'Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.) 23, 147, 153, 168, 172, 194, 197, 205, 241, 247, 253, 306, 317
 'Αρώνη-Τσίχλη Κ. 315
 ἄσκηση-ἀσκητισμός-ἀσκητὲς 109, 329
 ἀτομικὰ δικαιώματα 34, 165, 175, 206, 212, 231, 252, 291, 314, 319
 'Αττίλας (406-453) 286
 Αὐγουστίνος (354-430) 70, 100, 119, 122-127, 129-130, 132, 134-152, 154-155, 157-159, 162, 164-167, 172-174, 177, 179, 191, 200, 217-218, 222
 αὐτεξούσιον 138
 αὐτοδιαχειριζόμενες κοινότητες 44, 253, 255, 263, 271, 311
 αὐτοκεφαλία 247-248, 266

- Αυτοκρατορία (όρισμός) 121
 Βάνδαλοι 224
 Βασιλείαδης Πέτρος 139-140, 158
 Βαυαροί-βαυαροκρατία 70, 233, 235, 249, 254, 265, 267, 269, 290-291, 312, 315
 Βελλαρμίνος Ροβέρτος (1542-1621) 167
 Βενέδικτος VIII πάπας Ρώμης (980-1024) 95
 Βενιζέλος Έλευθέριος (1864-1936) 270, 279-280
 Βενιζέλος Εὐάγγελος 273
 Βερυβάκης Έλευθέριος (1935-2012) 300
 Βηλαράς Γιάννης (1771-1823) 308
 Βησιγότθοι 192, 220, 223, 227, 229
 Βικτωρία βασίλισσα Ἀγγλίας (1819-1901) 269
 Βλάσταρις Ματθαῖος (± 1280-± 1350) 97
 Βλαχογιάννης Γιάννης (1867-1945) 262
 Βλάχου Ἐλένη (1911-1995) 303
 Βολταῖρος (1694-1778) 254
 Βόρεια Ἡπειρος 279
 Βουγιούκας Ἀριστείδης 301
 βουλευσιαρχία (voluntarismus) 152, 200
 Βουργουνδοί 70, 192, 220, 224, 227, 229
 Βρετανικό Μουσείο 318
 Βρεττάκος Νικηφόρος (1912-1991) 304
 Βυζάντιος Ἀναστάσιος (1839-1892) 273
 Γαλλική Ἐπανάσταση 252, 263, 314
 Γεδεών Μανουήλ (1851-1943) 274
 Γεώργιος Α' βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων (1845-1913) 244, 269
 Γίββων Ἐδουάρδος (1737-1794) 254
 Γιοφύλλης Φῶτος (1887-1981) 298
 Γκουαντάναμο 174
 Γκουλάγκ 174, 322
 Γλέζος Μανώλης 307
 Γληνὸς Δημήτριος (1882-1943) 298, 308
 Γλύκατζη-Ἀρβελέρ Ἐλένη 122, 159-160, 195, 225, 249, 313
 γοτθικὸς ρυθμὸς 105, 110
 Γότθοι 70, 110, 223
 Γρηγόριος VII πάπας Ρώμης (1073-1085) 144
 Γύζης Νικόλαος (1842-1901) 270
 Δεσποτόπουλος Κωνστ. 285
 Δευτέρα Ἐθνικὴ συνέλευσις ἐν Ἀστρεῖ 235
 Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος 178, 286, 318-319, 322
 Δημητρακόπουλος Φώτης 254
 Δημόκριτος (470-360 π.Χ.) 28
 «δημόσιο συμφέρον» 221, 226-227, 229, 324, 327
 Διάταγμα Μεδιολάνων 74-75
 Διαφωτισμὸς 149-150, 166, 252, 254, 263, 291, 314, 316, 319-320

- δικτατορία τῶν συνταγματαρχῶν (1967-1974) 325-326
 Δραγούμης Ἴων (1878-1920) 271, 312
 Ἐβδόμη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος 61
 ἐθνικισμὸς 92, 229, 255, 283-284, 303, 318, 325
 ἐθνοκάθαρση 281, 286-287
 Ἐκατονταετής Πόλεμος (1338-1453) 226
 ἐκκλησία τοῦ δήμου 34, 55, 84, 219, 253
 ἐκχριστιανισμὸς τῶν βαρβάρων 54-56, 115, 191
 Ἐλεφάντης Ἀγγελος (1936-2008) 307
 Ἐλύτης Ὀδυσσεύς (1911-1996) 37, 256, 274, 304-305
 Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση 326-327
 Ζαμπέλιος Σπυρίδων (1815-1881) 273
 Ζηζιούλας Ἰωάννης 76
 Ἡράκλειτος (535-475 π.Χ.) 24-26, 31, 77, 154, 171, 229
 θέατρο ἀρχαῖο 38
 Θεοδόσιος Μέγας (347-395) 75, 223, 313
 θεοκρατικὸς ὁλοκληρωτισμὸς (De civitate Dei) 143
 Θεοτοκᾶς Γεώργιος (1905-1966) 274
 Θεοκυδίδης (460-395 π.Χ.) 207, 260
 Θουριγγιανοὶ 70, 224
 Ἰακωβίδης Γεώργιος (1853-1932) 270
 Ἰννοκέντιος III πάπας Ρώμης (1160-1216) 144
 Ἰουλιανὸς αὐτοκράτωρ (331-363) 223
 Ἰουστινιανὸς αὐτοκράτωρ (483-565) 242, 315
 Ἰσίδωρος Μιλήσιος ἀρχιτέκτων (6ος μ.Χ. αἰ.) 77
 Ἱστορικὸς Ὑλισμὸς 320-323, 325
 Ἰωάννης XII πάπας Ρώμης (930/7-964) 71
 Κάντ Ἰμμάνουελ (1724-1804) 166-168, 232
 Καβάφης Κωνστ. (1863-1933) 305
 «καθαρεύουσα» γλῶσσα 244, 294, 297, 303, 308
 Κακριδῆς Φάνης 301
 Καλβίνος Ἰωάννης (1509-1564) 148, 158
 Κάλλας Μαρία (1923-1977) 257
 Καλομοίρης Μανώλης (1883-1962) 245
 Κανελλόπουλος Παναγ. (1902-1986) 15, 302
 καπιταλισμὸς 158, 173, 273, 321-323
 Καποδίστριας Ἰωάννης (1776-1831) 235, 260-262, 265, 283
 Καρρέρ Παῦλος (1829-1896) 270
 Καραβίδας Κωνστ. (1890-1973) 44, 274

- Καρμίρης Ίωάν. (1903-1995) 61
 Κάρολος Α' τῶν Φράγκων (Μέ-
 γας) - Καρλομάγνος (742-814)
 69-72, 91-92, 95, 100, 121-
 122, 142, 144, 159, 212, 217
 Καροῦζος Χρῆστος (1900-1967)
 54
 Καστοριάδης Κορνῆλιος (1922-
 1997) 257, 285, 304
 Κάστρο Φιντέλ 163
 Κεμάλ Ἀτατούρκ (1881-1938)
 280-281, 283, 286
 κίνημα τῶν Νεότουρκων 280, 286
 Κίρκεγκωρ (Kierkegaard Søren,
 1813-1855) 167
 κλασικισμός 242
 Κλεισθένης (570-507 π.Χ.) 196
 κοινωνία τοῦ ἀληθοῦς 33, 40, 45,
 147, 171, 229
 «κοινωνικὸ συμβόλαιον» 151, 232,
 252, 291
 Κολλέγιο τῶν Καρδινάλιων -
 καρδινάλιοι 103, 112
 Κολοκοτρώνης Θεόδωρος (1770-
 1843) 265
 Κονδύλης Παναγιώτης (1943-
 1998) 146, 149, 174
 Κόντογλου Φώτης (1895-1965)
 274
 Κοραῖς Ἀδαμάντιος (1748-1833)
 254, 261, 265-266, 268, 294
 Κοραϊσμός - κοραϊστές 280, 283,
 285, 289-290, 295, 328
 Κοτλίτσας Ἀπόστολος 301
 κράτος τοῦ Βατικανοῦ 103
 Κρεμμυδάς Βασίλης 260, 262
 Κριαρῶς Ἐμμανουήλ (1906-2014)
 301, 305
 Κριεζῆς Ἀντώνιος (1796-1865)
 261
 Κωλέττης Ἰωάννης (1773/4-1847)
 259
 Κωνσταντῖνος Μέγας (272-337)
 74, 99, 246
 Κωνσταντῖνος Ζ' πορφυρογέννη-
 τος (905-959) 197
 Κωνσταντίνου Μιλτ. 139-140, 158
 «Λαϊκὸ Κόμμα» 271
 Λέων ΙΙI πάπας Ρώμης (750-816)
 70, 71, 92, 95
 Λέων ΣΤ' ὁ σοφὸς (866-912) 197
 Λιγνάδης Τάσος (1926-1989)
 304
 Λιτάβριν Γ. 159
 λογοποίηση τῆς ὕλης 78, 83
 Λορεντζάτος Ζήσιμος (1915-
 2004) 248, 274
 Λούθηρος Μαρτίνος (1483-1546)
 167
 Λύτρας Νικηφόρος (1832-1904)
 270
 Μάρξ Κάρολος (1818-1883) 171,
 325
 Μαλεβράνδος (Malebranche Ni-
 colas, 1638-1715) 167-168
 μανιχαϊσμός - μανιχαϊστές - μανι-
 χαϊκός 100, 115, 123, 125, 218,
 221
 Μάντζαρος Νικόλαος (1795-1872)
 245, 270

- Μάξιμος Ὁμολογητῆς (580-662)
 139, 229
 Μάο Τσέ Τουνγκ (1893-1976) 163
 Μαυροκορδάτος Ἀλέξανδρος
 (1791-1865) 259, 261
 Μαυρομιχάλης Πετρόμπεης
 (1765-1848) 261-262
 Μαυρομιχάλης Τζανῆς 261
 Μεντβιέντεφ Ι. 159
 «μετακένωση» 229, 268
 Μεταλληνὸς Γεώργιος 87
 Μεταξᾶς Ἀνδρέας (1790-1860)
 259
 Μεταρρύθμιση - προτεσταντι-
 σμός 127, 162, 166
 μεταφυσικὴ ὠφελιμοθρία (De
 utilitate credendi) 149
 μηδενισμός - μηδενιστές 142, 319,
 325
 Μητρόπουλος Δημήτρης (1896-
 1960) 257, 270
 Μιαούλης Ἀνδρέας (1768-1835)
 261
 Μικρασία 37, 41, 53, 278, 281-
 282, 286, 289
 Μιχαλὲς Χρῖστος 301
 Μιχελῆς Παναγιώτης (1903-
 1969) 54, 78
 «μνημόνια» 327
 Μόνικα, μητέρα Αὐγουστίνου
 (332-388) 123
 μονοτονικὸ σύστημα γραφῆς 300-
 302, 304-308
 Μοντεσκιέ (1689-1755) 254
 Μπαμπινιώτης Γιώργος 227
 μπαρόκ (barroco) 111
 Μπολσεβίκοι 278
 Μυράτ Δημήτρης (1908-1991) 304
 ναζισμός 319
 Ναρβοννησία τῆς Γαλατίας 193,
 228
 NATO 287, 289
 νατουραλιστικὴ (φυσιοκρατικὴ)
 ζωγραφικὴ 112
 «Νέα Δημοκρατία» 273, 302-303
 Νεαρές τοῦ Ἰουστινιανοῦ 197
 Νίτσε (Nietzsche Friedrich,
 1844-1900) 116, 167, 319, 325
 νοησιαρχία (rationalismus) 45,
 86, 126, 129, 152, 158, 163,
 175, 177, 200, 218, 229, 284
 Ντιντερό (Diderot Denis, 1713-
 1784) 254
 Ξενάκης Ἰάννης (1922-2001) 257
 ξενοκρατία 259
 Ξυνὸς (κοινὸς) λόγος 30, 78, 171
 ΟΗΕ 288
 Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία 69,
 239, 263, 278, 280
 Ὁθων Α' βασιλεὺς τῶν Φράγκων
 (912-973) 71
 Ὁθων βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος
 (Otto Wittelsbach, 1815-1867)
 244, 265, 269
 Οἰκονομίδης Φιλοκτήτης (1889-
 1957) 270
 Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο 183,
 247, 266
 Ὅλγα βασίλισσα τῶν Ἑλλήνων
 (1851-1926) 269

- "Όμηρος (8ος π.Χ. αἰ.) 124, 168,
 196, 296, 306
 Ὁρθοδοξισμός 59, 163
 ὅστια (ostia) 100
 Οὐμανισμός 242, 316
 «οὐνία» 299
 Οὔννοι 224
 Οὐνταλτσόβα Ζ. 159
 οὐσιοκρατία (essentialismus) 146
 Παῦλος ἀπόστολος (5/15-66/68)
 41-42, 59, 139, 158, 208, 244
 Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλη-
 σιῶν 183
 Παλαιολόγος Κωνσταντῖνος αὐ-
 τοκράτωρ (1405-1453) 272
 «Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνη-
 μα» 273, 300
 πανεπιστήμια (universitates)
 166, 195, 288, 313, 316
 Πανταζόπουλος Νικόλ. (1912-
 2001) 44, 274
 Παπαδιαμάντης Ἀλέξανδρος
 (1851-1911) 273, 306
 Παπαδόπουλος Χρυσόστομος
 (1868-1938) 266
 Παπαϊωάννου Κώστας (1925-
 1981) 54, 274
 Παπαναστασίου Ἀλέξανδρος
 (1876-1936) 270
 Παπανδρέου Γ. (ὀλίγιτος) 273
 Παπανικολάου Γεώργιος (1883-
 1962) 257
 Παπασωτηρίου Χαράλ. 44, 69,
 71, 122, 159, 197, 225
 παπική «κουρία» (curia) 112
 παπισμός 127
 Παρθενώνας 77, 318
 «Παρκερικά» 277
 Πασκάλ (Pascal Blaise, 1623-
 1662) 116, 167-168
 Πατίλης Γιάννης 304, 307
 Πατριαρχεῖο οἰκουμενικὸ Κων-
 σταντινουπόλεως 248, 264
 Πατσίφικο Δαβίδ (1784-1854) 277
 πελοποννησιακὸς πόλεμος 36
 Πεντζίκης Νίκος-Γαβριήλ (1908-
 1993) 304
 Περικλῆς (495-429 π.Χ.) 197, 229,
 254, 329
 Πετράρχης (1304-1374) 94, 167
 Πικιώνης Δημήτρης (1887-1968)
 248, 274
 Πλαπούτας Δημήτριος (1786-
 1864) 265
 Πλάτων (427-347 π.Χ.) 22, 33,
 154, 168, 172, 204, 254, 317
 Πλούταρχος (45-120) 25
 Πολίτης Λίνος (1906-1982) 298
 Πολυζωίδης Ἀναστάσιος (1802-
 1873) 261
 Πόντος 281-283, 286, 289
 «προλεταριάτο» 272
 προπατορικὸ ἁμάρτημα (concu-
 piscencia) 101, 136, 138-140,
 165-166
 Πρώτη Ἑθνικὴ Συνέλευσις ἐν
 Ἐπιδαύρῳ 234, 263
 Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος
 (1914-1918) 278, 286
 Πύργος τοῦ Ἀιφελ 318

- Ράλλης Γεώργιος (1918-2006) 303
 Ράντοβιτς Ἀμφιλόχιος 97
 Ραφαήλ (Raffaello Santi ἢ San-
 zio, 1483-1520) 110
 Ρίζος-Ραγκαβῆς Ἀλέξ. (1809-
 1892) 261
 Ροῦθης Ἐμμαν. (1836-1904) 306
 «ροκοκό» ρυθμὸς (rococo) 111
 ρωμαϊκὴ «τάξη πραγμάτων» 16,
 53, 68
 Σακελλαρίου Μιχαήλ (1912-2014)
 153, 285
 Σάξονες 70, 224
 Σαχτούρης Γεώργιος (1783-1841)
 261
 Σβορώνος Νίκος (1911-1989) 44,
 69, 195, 227
 Σβώλος Ἀλέξανδρος (1892-1956)
 235
 Σεφέρης Γιώργος (1900-1971)
 274, 305
 Σημίτης Κώστας 273
 Σιδέρη Ἀλὸη (1929-2004) 301
 Σιδέρης Γιάννης (1898-1975) 307
 Σκαλκώτας Νίκος (1904-1949) 245
 Σκοπετέα Σοφία (1947-2007) 304
 Σοῦτσος Κ. Ἀλέξανδρος (1803-
 1863) 261
 Σοβιετικὴ Ἑνωσις 287
 Σοκόλης Κ.Σ. (1872-1920) 273
 Σολομός Ἀλέξης (1918-2012) 304
 Σόλων (± 639-559 π.Χ.) 196
 σοσιαλισμὸς - σοσιαλιστές - σο-
 σιαλιστικὸς 44, 273, 300, 321-
 324
 Στάλιν (1878-1953) 163
 Στεφανίδης Βασ. (1878-) 99
 Στρατηγόπουλος Ἀλέξιος, Με-
 λισσηνὸς (13ος μ.Χ. αἰ.) 160
 Συνθήκη τῶν Σεβρών 277-280
 «συσσώρευση κεφαλαίου» 158,
 272
 σχεσιοκεντρικὸς ἐμπειρισμὸς 76
 Σχίσμα Ἐκκλησιῶν 159, 228, 247
 σχολαστικὲς συνθέσεις (Summae)
 105
 Σχολαστικισμὸς - Σχολαστικοὶ
 127, 166, 242, 316
 Σωκράτης (470/469-399 π.Χ.) 34
 Τέταρτη Σταυροφορία (1204) 160,
 228, 286
 Τίτο, Γιόσιπ Μπρόζ (1892-1980)
 163
 τιτουλάριοι ἐπίσκοποι 103, 112
 Τολιάτι Παλμίρο (1893-1964) 163
 Τομπαΐδης Δημήτρης 301
 Τουρκοκρατία 246, 248, 253-255,
 263, 266, 268, 314
 Τρικούπης Σπυρίδων (1788-1873)
 261
 Τρικούπης Χαρίλαος (1832-1896)
 270
 Τρότσκι Λέων (1879-1940) 163
 Τσαρούχης Γιάννης (1910-1989)
 274
 Τσάτσος Κωνστ. (1899-1987) 285
 Τσιρόπουλος Κώστας 304
 Τσολάκης Χρίστος (1935-2012)
 301

- Υψηλάντης Ἀλέξανδρος (1792-1828) 249
 Φανάρι 264
 Φαρμακίδης Θεόκλητος (1784-1860) 266
 φασισμός 319
 Φειδᾶς Βλάσιος 98-99
 Φιλέλληνες - φιλελληνισμός 239-241, 243-244, 254, 289, 314
 Φιλιππίδης Λεωνίδας 42
 Φόρης Βασίλειος (1925-1996) 301
 φορολογία (έννοια - θεσμός) 226
 Φράγκοι 69, 71-72, 93, 122, 192, 220, 223, 227, 229
 Φραγκοκρατία 299
 Φρείσιοι 224
 Φρόντ (Freud Sigmund, 1856-1939) 151, 167, 198, 291
 φυσιοκρατία - φυσιοκρατικός (να-
 τουραλισμός - νατουραλιστι-
 κός) 82
 Φώτιος Μέγας (810/820-893) 122
 Χὸ Τσὶ Μινχ (1890-1969) 163
 Χόρν Δημήτρης (1921-1998) 304
 Χάιντεγκερ (Heidegger Martin, 1889-1976) 41, 82, 116, 293
 Χατζημιχάλη Ἀγγελικὴ (1895-1965) 274
 Χατζιδάκις Μάνος (1925-1994) 274
 Χρήστου Παναγ. (1917-1996) 94
 Ψαλίδας Ἀθανάσιος (1767-1829) 308
 Ψευδοϊσιδώρειες Διατάξεις 99
 Ψευδοκωνσταντίνιος Δωρεά 99
 Ψυχάρης Γιάννης (1954-1929) -
 ψυχαρισμός 294, 295
 «Ψυχρός» πόλεμος 287, 323
 Beck, Hans-Georg (1910-1999) 98
 Beethoven, L. van (1770-1827) 116
 beneficium 227
 Bentham Jeremy (1748-1832) 323
 Besnard Philippe 158
 Brown Peter 101, 140, 158
 Brownworth Lars 99, 178
 Bury B. (1861-1927) 50
 Camus Albert (1913-1960) 148
 Chadwick Henry (1920-2008) 100, 123, 125, 144, 166-167
 Ahrweiler Hélène 122
 Akumulation des Kapitals 158
 Armansperg, J. L. von (1787-1853) 244
 Arquillière H.-X. (1883-1956) 70-71, 91-92, 122, 125, 144
 Bach, J. S. (1685-1750) 116
 Barion H. 98
 Barraclough Geoffrey (1908-1984) 98-99
 Baynes, Norman H. (1877-1961) 144

- Chenu, M.-D. (1895-1990) 93, 96, 157, 159, 162, 178, 241
 Clark Elizabeth 101
 Clément Olivier (1921-2009) 148, 210
 cogito 127, 157, 201, 282
 concordata 104
 Congregatio de Propaganda Fide 133
 Contra Errores Graecorum 85, 91, 93
 cultus imperatoris 44
 Davies Norman 225
 Deanesly Margaret 98-99
 Descartes René (1596-1650) 157, 167
 Duby Georges (1919-1996) 67, 83, 105, 115, 140, 178, 203, 212, 221
 Eliot, T.S. (1888-1965) 117
 Fanfani Amintore (1908-1999) 158
 Filioque 95-97, 200
 Fitzgerald, Allan D. 141
 Gilson Étienne (1884-1978) 82, 124-125, 130-131, 140, 144, 146, 157, 178, 241
 Glücksbury (δυναστεία) 244, 269, 272, 277
 Grabmann Martin (1875-1949) 157
 Heather Peter 49
 Heideck, C.W. von (1788-1861) 244
 Heimsoeth H. (1886-1975) 142
 Henderson Burns, James (1921-2012) 144
 Herrin Judith 122
 Holland Robert 288
 Huntington Samuel (1927-2008) 14, 242
 Imperium Romanum 75
 Index Librorum Prohibitorum 133, 145
 Inquisitio 133, 145
 James Edward 50
 Kuhn Thomas (1922-1966) 189
 Lalande, Julien Pierre Anne (1924-2014) 261
 Le Goff, Jacques (1924-2014) 14-17, 67, 69, 91, 122, 127, 140, 158, 160, 178, 190-195, 197, 212, 225, 227, 282, 313
 Lloyd George, David (1863-1945) 280
 Lopez Robert 14, 49, 67, 70, 72, 99, 122, 178, 192
 Malthus, Th. R. (1766-1834) 323
 Mann Christian 153
 Mathew Gerwase (1905-1976) 78
 Maurer, G.L. von (1790-1872) 244
 Mayer Cornelius 144
 militia Christi 115

- Myrdal Gunnar (1898-1987) 320
 Nelson, James B. 101
 Nicholas David 91, 99, 159, 178,
 191-193, 195, 197
 Nova Roma (Κωνσταντινούπολη)
 75-76, 246
 Olivetti εταιρεία 302
 Ordines Fratrum 103
 Organon 241
 Panofsky Erwin (1891-1968) 83,
 105
 pax christiana 75, 77, 91
 pax romana 43, 73
 Podskalsky Gerhard (1937-2013)
 87
 Pontifex Maximus 73, 103
 Powell James E. 144
 privatisation générale 227
 Quesnay François (1694-1774)
 320
 Ranke Uta 140
 Rauscher A. 146
 religio imperii 44, 73, 75, 91
 respublica 40
 Ricardo David (1772-1823) 323
 Richter Michael 50
 Riché Pierre 50
 Rodin Auguste (1840-1917) 116
 Rorty Richard (1931-2007) 177
 Rouche Michel 67, 140, 192-193,
 220, 226-228
 Runciman Steven (1903-2000) 87,
 160
 Salvation Army 101
 Sayers, Jane E. 145
 Schneider H. 146
 Smith Adam (1723-1790) 321, 323
 Smith Julia 50
 societas 41, 172, 253, 293, 322
 Southern, R.W. 158
 Staatsreligion 184, 267
 Tawney, R.H. (1880-1962) 158
 Todd Malcolm (1939-2013) 50
 Trench, R.C. (1807-1886) 142
 triregnum 99
 Van Gogh, Vincent (1853-1890)
 116
 vassalagium 227
 Vryonis Speros 288
 Wallace-Hadrill, J.M. (1916-
 1985) 49, 53, 67, 71, 91, 99,
 178, 192, 225
 Ward-Perkins, Bryan 49, 67, 70
 Ware Timothy 87
 Weber Max (1864-1920) 158
 Windelband W. (1848-1915) 142
 Wittelsbach (δυναστεία) 277
 Wittgenstein Ludwig (1889-1951)
 116, 167, 179
 Wrzecionko P. 141

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΓΙΑΝΝΑΡΑ*

- Ἐξί φιλοσοφικὲς ζωγραφιές**
 Ἐκδόσεις Ἰκαρος, 2011, ISBN 978-960-9527-24-8
Τὸ αἶνιγμα τοῦ κακοῦ
 Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ²2009, ISBN 978-960-8399-68-6
Ὀντολογία τῆς σχέσης
 Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ²2008, ISBN 978-960-8399-00-6
Τὸ ρητὸ καὶ τὸ ἄρρητο — Τὰ γλωσσικὰ ὅρια ρεαλισμοῦ τῆς μεταφυσικῆς
 Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ²2008, ISBN 978-960-7721-48-8
Ἡ ἀπανθρωπία τοῦ δικαιώματος
 Ἐκδόσεις Δόμος, ³2006, ISBN 978-960-353-041-1
Μετα-νεωτερικὴ Μετα-φυσικὴ
 Ἐκδόσεις Δόμος, ²2005, ISBN 960-7217-83-7
Τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ φαντασιῶδες στὴν Πολιτικὴ Οἰκονομία
 Ἐκδόσεις Δόμος, ³2006, ISBN 960-7217-14-4
Προτάσεις Κριτικῆς Ὀντολογίας
 Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ⁴2010, ISBN 978-960-8399-89-1
Ὁρθὸς λόγος καὶ κοινωνικὴ πρακτικὴ
 Ἐκδόσεις Δόμος, ⁴2006, ISBN 960-7217-24-1
Σχεδιάσμα Εἰσαγωγῆς στὴ Φιλοσοφία
 (ἡ ἐλληνικὴ ὀπτικὴ καὶ ἡ δυτικὴ ἀντιστροφή της)
 Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ⁷2013, ISBN 978-960-572-002-5
Τὸ πρόσωπο καὶ ὁ ἔρω
 Ἐκδόσεις Δόμος, ⁷2006, ISBN 978-960-7217-56-1
Χαίντεγερ καὶ Ἀρεοπαγίτης
 Ἐκδόσεις Δόμος, ⁵2006, ISBN 960-353-046-8
Πολιτιστικὴ Διπλωματία — Προθεωρία ἐλληνικοῦ σχεδιασμοῦ
 Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ²2003, ISBN 978-960-7721-74-7
Τὰ καθ' ἐαυτόν
 Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ⁴2005, ISBN 978-960-7233-81-3
Σχόλιο στὸ Ἄσμα Ἀσμάτων
 Ἐκδόσεις Δόμος, ⁶2003, ISBN 978-960-7217-35-6
Καταφύγιο Ἰδεῶν
 Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ⁷2007, ISBN 978-960-7721-55-6

* Τὴν ἐργογραφία συνέταξαν ἡ Ἀναστασία Μπύρου καὶ ἡ Ἡρώ Μακρῆ.

- Ἀόριστη Ἑλλάδα — Κοντσέρτο γιὰ δυὸ ἀποδημίες**
Ἐκδόσεις Δόμος, ²1999, ISBN 978-960-7217-91-2
- Ἡ κόκκινη πλατεία καὶ ὁ θεῖος Ἀρθούρος**
Ἐκδόσεις Δόμος, ⁵2006, ISBN 960-7217-33-0
- Ἀνθολόγημα τεχνημάτων**
Ἐκδόσεις Καστανιώτη, ²1993, ISBN 978-960-03-0604-0
- Πεῖνα καὶ δίψα**
Ἐκδόσεις Γρηγόρη, ⁵1997, ISBN 978-960-333-078-3
- Ἀλφαβητάρι τοῦ Νεοέλληνα (Ἀνθολόγιο)**
Ἐκδόσεις Πατάκη, ⁹2004, ISBN 960-378-533-4
- Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ σώματος — Σπουδὴ στὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος**
Ἐκδόσεις Δωδώνη, 1971
- Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους**
Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ⁴2011, ISBN 978-960-7721-81-5
- Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα**
Ἐκδόσεις Δόμος, ⁶2006, ISBN 978-960-7217-54-7
- Ἀλφαβητάρι τῆς πίστεως**
Ἐκδόσεις Δόμος, ¹⁴2006, ISBN 978-960-7217-38-7
- Ἡ Ἀπολογητικὴ**
Ἐκδόσεις Γρηγόρη, ²1975, ISBN 978-960-222-038-2
- Ἑρωτικῶν Ἀμφιλογία ἢ περὶ λιβελλοπράγμονος μοναχοῦ**
Ἐκδόσεις Δόμος, 1989
- Ἀλήθεια καὶ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας**
Ἐκδόσεις Γρηγόρη, ²1997, ISBN 978-960-333-135-3
- Ἐνάντια στὴ θρησκεία**
Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ⁴2010, ISBN 978-960-8399-41-9
- Ἡ κρίση τῆς προφητείας**
Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ⁴2010, ISBN 978-960-8399-95-2
- Τὸ πρόνομιό τῆς ἀπελπισίας**
Ἐκδόσεις Γρηγόρη, ²1973
- Κεφάλαια Πολιτικῆς Θεολογίας**
Ἐκδόσεις Γρηγόρη, ³1983
- Ἡ Νεοελληνικὴ Ταυτότητα**
Ἐκδόσεις Γρηγόρη, ⁴2001, ISBN 978-960-222-065-8
- Κριτικὲς παρεμβάσεις**
Ἐκδόσεις Δόμος, ⁴1993, ISBN 978-960-7217-68-4
- Τὸ κενὸ στὴν τρέχουσα πολιτικὴ**
Ἐκδόσεις Καστανιώτη, ²1992, ISBN 978-960-03-0434-3

- Ἑλλαδικὰ προτελεύτια**
Ἐκδόσεις Καστανιώτη, ²1992, ISBN 978-960-03-0869-3
- Πολιτικὴ Χρονογραφία 1: Χώρα ὑποχείριαι παιγνίου**
Ἐκδόσεις Καστανιώτη, 1994, ISBN 960-03-1240-0
- Πολιτικὴ Χρονογραφία 2: Ἀπερισκέπτως αὐτόχειρες**
Ἐκδόσεις Καστανιώτη, 1994, ISBN 960-03-1241-9
- Πολιτικὴ Χρονογραφία 3: Κύκλος φαύλος στροβιλώδης**
Ἐκδόσεις Καστανιώτη, 1994, ISBN 960-03-1242-7
- Ἀφελληνισμοῦ παρεπόμενα**
Ἐκδόσεις Κάκτος, ²2005, ISBN 978-960-382-611-8
- Ἑλληνότροπος πολιτικὴ**
Ἐκδόσεις Ἰκαρος, 1996, ISBN 978-960-7233-90-5
- Ἀντιστάσεις στὴν ἀλλοτρίωση**
Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ²2008, ISBN 978-960-7721-12-9
- Πολιτισμός, τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τῆς πολιτικῆς**
Ἐκδόσεις Κάκτος, ²2005, ISBN 978-960-382-613-2
- Ἰχνηλασία νοήματος**
Ἐκδόσεις Λιβάνη, 1998, ISBN 978-960-236-911-1
- Ἡ παρακμὴ ὡς πρόκληση**
Ἐκδόσεις Λιβάνη, 1999, ISBN 978-960-14-0034-1
- Ἑλληνικὴ ἐτοιμότητα γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐνοποίηση**
Ἐκδόσεις Λιβάνη, 2000, ISBN 978-960-14-0186-7
- Παιδεία καὶ γλῶσσα**
Ἐκδόσεις Πατάκη, ⁵2003, ISBN 978-960-378-832-4
- Ἡ Ἀριστερὰ ὡς Δεξιὰ — Ἡ Δεξιὰ ὡς παντομίμα**
Ἐκδόσεις Πατάκη, ²2001, ISBN 978-960-16-0025-3
- Κομματοκρατία**
Ἐκδόσεις Πατάκη, ³2004, ISBN 978-960-16-0407-7
- Εἰς μικρὸν γενναῖοι — Ὅδηγίες χρήσεως**
Ἐκδόσεις Πατάκη, 2003, ISBN 978-960-16-0763-4
- Προφορικὴ ἀμεσότητα**
Ἐκδόσεις Ἰανός, ²2008, ISBN 978-960-7771-79-7
- Ἡ λογικὴ ἀρχίζει μὲ τὸν ἔρωτα**
Ἐκδόσεις Ἰκαρος, ²2007, ISBN 978-960-8399-03-7
- Κοινωνιοκεντρικὴ Πολιτικὴ: Κριτήρια**
Ἐκδόσεις Ἑστία, 2005, ISBN 978-960-05-1213-7
- Μαχόμενὴ ἀνελπιστία**
Ἐκδόσεις Ἑστία, ²2007, ISBN 978-960-05-1299-1
- Ἐπαινος ψήφου τιμωρητικῆς**
Ἐκδόσεις Ἰανός, ²2008, ISBN 978-960-7827-73-9

Ἡ κατάρρευση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος στὴν Ἑλλάδα σήμερα

Ἑκδόσεις Ἰανός, ³2011, ISBN 978-960-7827-89-0

Τὸ πολιτικὸ ζητούμενο στὴν Ἑλλάδα σήμερα

Ἑκδόσεις Ἰανός, ²2010, ISBN 978-960-6882-07-4

Κατὰ κεφαλὴν καλλιέργεια

Ἑκδόσεις Ἰανός, ²2011, ISBN 978-960-6882-28-9

Ἡ πολιτικὴ γονιμότητα τῆς ὀργῆς

Ἑκδόσεις Ἰανός, 2011, ISBN 978-960-6882-42-5

Ἡ καταστροφή ὡς εὐκαιρία

Ἑκδόσεις Ἰανός, ³2013, ISBN 978-960-6882-65-4

Τὸ πρόβλημά μας εἶναι πολιτικὸ, ὄχι οἰκονομικὸ

Ἑκδόσεις Ἰανός, 2013, ISBN 978-960-6882-77-7

Ἡ ἐλληνικότητα ὡς ποιότητα καὶ ὡς ντροπὴ

Ἑκδόσεις Ἰανός, 2014, ISBN 978-960-6882-96-8

Finis Graeciae

Ἑκδόσεις Ἰανός, 2014, ISBN 978-960-6882-99-9

Τόπος τοῦ ἀνοίκειου τρόπου

Ἑκδόσεις Ἰανός, 2015, ISBN 978-618-5141-08-0

ΕΧΟΥΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΕΙ:

Σχεδιάσμα εἰσαγωγῆς στὴ Φιλοσοφία

στὰ γαλλικά: *Philosophie sans rupture*

Genève (Labor et Fides), 1984, ISBN 2-8309-0046-4

στὰ σερβικά: *Философија из новозгела*

Врњачка Бања (СВ. Симеона Мироточивог), 2000

στὰ οὐκρανικά: *Нерозривна Філософія*

Київ (Основи), 2000, ISBN 966-500-171-X

The Schisme in Philosophy

Brookline, Mass. (HCOP), 2015

Ὄντολογία τῆς σχέσης

στὰ ἀγγλικά: *Relational Ontology*

Brookline, Mass. (Holy Cross Orthodox Press), 2011,

ISBN 13-978-1-935317-19-7

στὰ ἰταλικά: *Ontologia della relazione*

Troina (Città Aperta Edizioni), 2010, ISBN 978-88-8137-431-1

Τὸ αἴνιγμα τοῦ κακοῦ

στὰ ἀγγλικά: *The Enigma of Evil*

Brookline, Mass. (Holy Cross Orthodox Press), 2012,

ISBN 13-978-1-935317-28-9

Χάιντεγγερ καὶ Ἀρεοπαγίτης ἡ περὶ ἀπουσίας καὶ ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ

στὰ ἀγγλικά: *On the absence and unknowability of God*

London-New York (T. & T. Clark International), 2005,

ISBN 0-567-04532-3

στὰ γαλλικά: *De l'absence et de l'inconnaissance de Dieu*

Paris (Éditions du Cerf), 1971

στὰ ἰταλικά: *Heidegger e Dionigi Areopagita*

Roma (Città Nuova Editrice), 1995, ISBN 88-311-0105-6

Ignoranza e conoscenza di Dio

Milano (Editoriale Jaca Book), 1973

στὰ ρουμανικά: *Heidegger și Areopagitul*

București (Editura Anastasia), 1996, ISBN 973-9239-15-3

στὰ ρωσικά: *Хайдеггер и Ареопагит, или об отсутствии и непознаваемости Бога*

Москва (Росспэн), 2005

στὰ σερβικά: *Хайдегер и Дионисије Ареопагит*

Врњачка Бања (СВ. Симеона Мироточивог), 1997

στὰ σλοβενικά: *Heidegger in Areopagit aii o Bozji odsotnosti in respoznatnosti*

(Nova revija), 1991

Τὸ πρόσωπο καὶ ὁ ἔρως

στὰ ἀγγλικά: *Person and Eros*

Brookline, Mass. (Holy Cross Orthodox Press), 2007, ISBN 978-1-885652-88-1

στὰ γερμανικά: *Person und Eros*

Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht), 1982, ISBN 3-525-56250-0

στὰ ρουμανικά: *Persona și Eros*

București (Editura Anastasia), 2000, ISBN 973-9374-57-3

στὰ ρωσικά: *Избранное: Личность и Эрос*

Москва (Росспэн), 2005, ISBN 5-8243-0647-8

στὰ σερβικά: *Личност и Эрос*

Нови Сад (Беседа), 2009, ISBN 978-86-86117-34-2

Μετα-νεωτερικὴ Μετα-φυσικὴ

στὰ ἀγγλικά: *Postmodern Metaphysics*

Brookline, Mass. (Holy Cross Orthodox Press) 2004, ISBN 1-885652-80-1

Σχόλιο στο Ἄσμα Ἀσμάτων

- στὰ ἀγγλικά: *Variations on the Song of Songs*
 Brookline, Mass. (Holy Cross Orthodox Press), 2005, ISBN 1-885652-82-8
 στὰ γαλλικά: *Variations sur le Cantique des Cantiques*
 Paris (Desclée de Brouwer), 1992, ISBN 2-220-03273-6
 στὰ ἰταλικά: *Variazioni sul Cantico dei Cantici*
 Magnano (Edizioni Qiqajon), 2012, ISBN 978-88-8227-352-1
 στὰ οὐκρανικά: *Варіації на тему Писм Писем*
 Київ (Дух і Літера), 2003, ISBN 966-7888-44-4
 στὰ ρωσικά: *Варіації на Песнь Песнеуо*
 Москва (Росспэн), 2005

Πείνα καὶ δίψα

- στὰ ρουμανικά: *Foamea și setea*
 București (Editura Anastasia), 2000, ISBN 973-9374-73-5
 στὰ φινλανδικά: *Nälkä ja Jano*
 Joensuu (Ortokirja), 1991, ISBN 951-95896-8-6

Ἐνάντια στὴ θρησκεία

- στὰ ρουμανικά: *Contra Religiei*
 București (Editura Anastasia), 2011, ISBN 978-973-1830-16-2
 στὰ ἰταλικά: *Contro la religione*
 Magnano (Edizioni Qiqajon), 2012, ISBN 978-88-8227-381-1
 στὰ ἀγγλικά: *Against Religion*
 Brookline, Mass. (Holy Cross Orthodox Press), 2013

Ἡ Ἐκκλησία στὴ μετα-κομμουνιστικὴ Εὐρώπη

- στὰ ἀγγλικά: *The Church in Post-Communist Europe*
 Berkeley California (InterOrthodox Press), 2003
 στὰ πολωνικά: *Cirkev v postkommuni-stickè Europě*
 Kraków, 2010, ISBN 978-80-87378-84-7

Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ σώματος

- στὰ σερβικά: *Μεταφизика Тела*
 Нови Сад (Беседа), 2005, ISBN 86-86117-00-7

Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους

- στὰ ἀγγλικά: *The Freedom of Morality*
 New York (SVP), 1984, ISBN 0-88141-028-4

στὰ γαλλικά: *La liberté de la morale*

- Genève (Labor et Fides), 1983, ISBN 2-8309-0181-9
 στὰ ἰταλικά: *La libertà dell'Ethos*
 Magnano (Edizioni Qiqajon), 2015, ISBN 978-88-8227-438-2
 στὰ ρουμανικά: *Libertatea moralei*
 București (Editura Anastasia) 2002, ISBN 973-682-015-7
 στὰ σερβικά: *Слобода Морала*
 Крагујевац: (Каленић), 2007, ISBN 978-86-84183-19-6
 στὰ οὐκρανικά: *Свобода етосу*
 Київ (Дух і Літера), 2003, ISBN 966-7888-40-1

Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ νεώτερη Ἑλλάδα

- στὰ ἀγγλικά: *Orthodoxy and the West*
 Brookline, Mass. (Holy Cross Orthodox Press), 2006, ISBN 1-885652-81-X
 στὰ ρουμανικά: *Ortodoxie și Occident*
 București (Editura Bizantină), 1995, ISBN 973-96756-6-3

Ἀλφαβητάρι τῆς πίστεως

- στὰ ἀγγλικά: *Elements of Faith*
 Edinburgh (T. & T. Clark), 1991, ISBN 0-567-29190-1
 στὰ γαλλικά: *La foi vivante de l'Église*
 Paris (Éditions du Cerf), 1989, ISBN 2-204-03160-7
 στὰ ἰταλικά: *La fede dell'esperienza ecclesiale*
 Brescia (Queriniana), 1993, ISBN 88-399-0717-3
 στὰ ρουμανικά: *Abecedar al credinței*
 București (Editura Bizantină), 1996, ISBN 973-96756-7-0
 στὰ ρωσικά: *Вера церкви*
 Москва (Центр по изучению Религии), 1992, ISBN 5-87078-001-2
 στὰ σερβικά: *Azaynu Vere*
 Нови Сад (Беседа), 2008, ISBN 978-86-86117-15-1

Ἀλήθεια καὶ ἐνότητα τῆς ἐκκλησίας

- στὰ γαλλικά: *Vérité et unité de l'Église*
 Grez-Doiceau: (Éditions Axios), 1989, ISBN 2-87296-000-7
 στὰ ἰταλικά: *Verità e unità della Chiesa*
 Milano-Schio (Cens-Interlogos), 1995, ISBN 88-8078-090-5
 στὰ ρουμανικά: *Adevărul și unitatea Bisericii*
 București (Editura Sophia), 2009, ISBN 978-973-136-129-1
Adevărul și unitatea Bisericii
 Iași (Trinitas), 2008, ISBN 978-973-155-092-3

στὰ σερβικά: *Истина и јединство цркве*

Нови Сад (Беседа), 2003

στὰ ρωσικά: *Истина и единство Церкви*

Москва (Свято-филаретовский православно-христианский инсти-тут),
2006, ISBN 5-89100-064-4

Συλλογή δοκιμίων

στὰ βουλγαρικά: *Кризата като предизвикателство*

София (Лик), 2002, ISBN 954-607-566-3

στὰ ἀγγλικά: *The Meaning of Reality,*

Essays on Existence and Communion,

Eros and History

Los Angeles (Sebastian Press), 2001, ISBN 978-1-936773-03-9

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΓΙΑΝΝΑΡΑ

Η ΕΥΡΩΠΗ ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟ «ΣΧΙΣΜΑ»

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙ
ΗΘΗΚΕ ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΤΟΥ 2015 ΣΤΟ «ΑΝΑ
ΓΡΑΜΜΑ». ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ
ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΚΑΝΕ Η ΗΡΩ ΜΑΚΡΗ. ΤΥ
ΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ ΦΩΤΟΛΙΟ & typicon ΓΙΑ
ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΙΚΑΡΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΚΑΡΟΣ • ΒΟΥΛΗΣ 4, 105 62 ΑΘΗΝΑ

Τ.: 210 3225152 • F.: 210 3235262 • www.ikarosbooks.gr • info@ikarosbook.gr